

A ZSIDÓ.

ÍRTA:

DR. FLESCH ÁRMIN
MOHÁCSI FŐRABBI.

II. KIADÁS.

MOHÁCSON,
NYOMATOTT ROSENTHAL MÁRK ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1911.

I.

Általános elvek a vallásról.

Világfi: Oh mily véletlen, hogy egy városba jőzött össze bennünket az élet, legalább alkalmunk lesz felújítani azon ismeretséget, esetleg barátságot, mely bennünket mint földieket gyermekkorunkban összefűzött, hisz szülői házunkban is egy szellem uralkodott, apáink is együtt küzdöttek érettünk és így (esz elég anyagunk a múlt kedves emlékeinek feltárására és a jelen uralkodó eszméinek őszinte megbeszélésére).

Jámbor: Részemről igazán örülök, hogy Isten Önt ide vezérelte enyéim körébe és bizonyára kellemes az érintkezés olyannal, kivel a gyermekkor boldog tavaszát együtt élveztük; most, mikor mindketten megismertük az életet a maga árny- és fényoldalában is kölcsönös tapasztalatainkat egymással közölhetjük izzal az őszinte meleg érzéssel, mely két rokonérző szívet egyesít. Hiszem, hogy családjaink is egymást negismerve, a rokonérzés fentartásához esetleg felújításához hozzá fognak járulni.

Világfi: Teljes készséggel fogok iparkodni a szép együttélés megteremtéséhez, de félek, hogy nem rendelkezünk azokkal a feltételekkel, melyek ahhoz első sorban megköveteltetnek.

Jámbor: És ugyan mik lesznek azok?

Világfi: A lelkiélet elveinek azonosságát értem. Már első szavából felismertem, hogy meglehetősen tér választ el bennünket egymástól.

Jámbor: Ugyan miből gondolja a barátság felállításának lehetetlenségét, mikor azt mindketten szeretőnk megkötni?

Világfi: Azt hiszem, hogy felfogásunk a világról és annak eszméiről homlokegyenest ellentétesek. Ön Istent említ, mint akinek akarata valósult meg az én idejöttömben, én pedig egész más gondolkodásmódú vagyok és ha nyíltan kimondom: Istennel és vallással sohasem foglalkozom, tehát aligha érthetjük meg egymást.

Jámbor: Csak nem lett atheista?

Világfi: Amint nem vagyok theista, úgy nem vagyok atheista sem. Nem mondhatom, hogy bármi-féle bölcsészeti elmélet vagy tudományos kutatás arra indított volna, hogy megtagadjam Isten létét, hazudnám ha mondanám, hogy bármikor is ilyféle nyilatkozatot tettem volna, hogy nincs Isten – de részint tanulmányaimmal való elfoglaltság, sok viszontagságom, utazgatásom és életküzdelseim közepette nem jutottam hozzá, hogy kérdezzem önmagamtól, hogy mennyire él bennem az isteni gondolat, sőt hogy egyáltalában tudnék-e még hinni Istenben; bár az tagadhatlan, hogyha kellemetlenség ért vagy fájdalom sújtott, szinte önkénytelenül is kitört bánatos keblemből e szó: Isten segíts!

Jámbor: Tehát ön is olyanféle atheista, ki mondani szokta: »bei Gott, ich bin ein Atheist!« Szavaiból kiveszem, hogy Isten gondolata nem veszett még ki teljesen lelkéből, csak nem volt senki, ki azt élesztette volna és szavaival a kellő öntudatra hozta volna. Tehát azt hiszem, hogy ezen köztünk fennálló véle-

ményeltérés nem fogja lehetlenné tenni az egymással való érintkezést.

Világfi: Biz örömmel fogadnám, ha társalgásunk közben megismertetne azzal a lelkivilággal, melyben ön él, kinek arcáról sugárzik az élettél való megedettsége, vagy mondjuk lelkének egyensúlya és szinte irigylem ezt öntől.

Jámbor: Ha ez igaz, akkor ugyanazt még ön is elérheti és örülnék, ha erőmmel hozzájárulhatnék ahhoz, hogy ön lelkében is a vallás mély gyökeret verhetne.

Világfi: Csak nem képzelem, hogy én belőlem is oly szent ember lehetne, minőnek önt tartják és a milyennek ön tényleg mutatkozik?

Jámbor: A ki engem szentnek mond az nem tud gondolkodni és tudatlan ember, mert azt félig-meddig tanult embernek tudnia kell, hogy nálunk zsidóknál szent ember nincs. Szent csak Isten, az ő eszméi, az ő megnyilatkozott akarata a thóra – de még magát Mózeszt sem nevezzük szentnek, mert porhüvellyel környezett lény arra az erkölcsi magaslatra fel nem emelkedhetik. De különben mielőbb én a zsidóság eszméiről kezdenék elmélkedni, tisztába kell jönnöm az iránt, vajjon ön zsidó-e még?

Világfi: A mennyiben szüleim azok voltak és én nem tértem át más hitre, joggal mondhatom talán, hogy az vagyok.

Jámbor: Hogy oly öntudatosan hangoztatja, hogy még az, tanúságot tesz arról, hogy gyermekkori benyomásai, miket a szülői házban véstek lelkébe, még nem törlődtek ki teljesen, daczára állításának, hogy vallásos ügyekkel sohasem foglalkozott. Mily könnyen tartozhatott volna ön is azok sorába, kik minden nagyobb lelki megindultság nélkül adnak alkalmat arra

a csekélységre, hogy születési anyakönyvük jegyzet rovatába bevezessék e néhány szóból álló szöveget: »ekkor és ekkor áttért erre és erre a hitre« – és tovább éli világát, mintha semmi sem történt volna.

Világfi: Ilyet nem tettem és sohasem fogok tenni. Tiltakozik ellene nemcsak a kegyelet elhalt jó szüleim iránt, de egyéni öntudatom, jellemem is, mert ha bármely vallás szabványait meg akarnám tartani, akkor miért nem azt, melyben születtem, nevelkedtem, rokonságom és őseim éltek és nem hiszem, hogy bárki is midőn e lépésre elhatározta magát azért tette, mert a vallás tételeit, parancsait, elveit, mély eszméit alapos tudományos érvekkel bonczolgatta és arra az eredményre jutott volna, hogy a tiszta tudományosan képzett értelem őt arra bírja, hogy az egyik vallást elhagyja és a másiknak karjaiba dobja magát.

Jámbor: Nagyon örülök, hogy ön ebben a fontos pontban velem teljesen egyetért, sőt azt hiszem erre nézve aligha lehetséges más felfogás, de vajjon ellent tudott-e állani annak a sok csábításnak, melylyel azokat édesgetik, kikben nem vert mély gyökeret Izrael vallása, tehát nem tudnak lemondani sok anyagi előnyről, társadalmi állásokról, kedvezményekről, sőt gyakran üldöztetést, gúnyt, megaláztatást is kell szenvednie annak, ki ezen legrégebb vallásnak a híve akar maradni.

Világfi: Megvallom, nem egyszer hoztak ily helyzetbe, sőt sok kísértésnek kellett ellentállnom nekem, ki csaknem mindig keresztény társaságokban forgozódtam. Mily gyakran hallottam, hogy ugyan miért nem szabadulok meg attól a kényelmetlen tehertől, melybe véletlenül bele születtem; miért maradok zsidó, mely nevet az előkelő körökben állandóan csak gúnyolódás és szálnalmas mosoly kíséretében ejtenek ki

sőt tényleg felajánlottak oly állást, melyet zsidó létemre semmi esetben sem érhetek el, még azt is bevallom, hogy nőm hajlandó lett volna erre a lépésre már csak gyermekeink jövőjét tartva szem előtt, azt hangsúlyozva folyton, hogy úgy sem tartunk semmit a zsidók vallásából, tehát a zsidók nem tekintenek maguk közé tartozónak. Legyünk legalább külsőleg tagjai annak a vallásfelekezetnek, mely hazánkban minden előnyt és jólétet biztosít.

Jámbor: Önben úgy látszik teljes öntudatlanul élt a zsidóságnak az a mély meggyőződése, hogy vallással, mint lelkünk legszentebb kincsével képmutatósdit játszani nem lehet. Ön érezte, hogy megundorodik önmaga előtt, ha kapzsi üzletet folytat meggyőződésével és tudta, hogy ép oly megvetéssel fogadják azon hívek, melyek közé vallásilag betolakodik – hisz látják az anyagi haszonlesést, az aljas indító okot – mint azok, kiktől mint esküszegő katona ott-hagyja a zászlót, mikor még csak veszély sem fenyeget – bár tisztában vagyunk azzal, hogy mi történik a hűtlen katonává! – akinek igenis kötelessége nehéz küzdelmet vívnia annak becsületéért és mily alávaló áruló az, ki azt nem tette.

Világfi: Éreztem, hogy nem tudnék keresztény lenni bármennyire kecsegtető is azon tudat, hogy tagjai vagyunk oly vallásos közösségnek, mely nemcsak hatalmas számarányával, tehát tekintélyével védi meg a híveket: hanem szertartásainak fényes pompával egyesített külső megnyilvánulásával hat a tömegre és tagadhatlan jó benyomást tesz az érzésekre! Mindenkoron sajnáltam, hogy miért nem tudja Izrael vallása is ily eszközökkel magához csábítani azokat, kik születésüknél fogva ebben a hitben maradnak meg.

Jámbor: Ép az előbb hivatkozott ön lelkének

erejére, mely undorítólag hatott volna, ha meggyőződését – azaz jellemének szilárd alapját – megingatni akarta volna, vagyis mondjuk ki: ha vallásunkat úgy akarnók cserélni, mint egy ruhadarabot, melyet megunva ledobunk és helyébe egy a pillanatban tetszetős divatosabbat ölténénk fel. Mi lesz akkor, ha ezt a divatot egy még újabb fogja felváltani? Azután a lélek erejével, mely a hittel kizárólag forrt össze, mi összefüggésben áll annak az érzéseket csábító külső megnyilvánulása? Nem érzékünk tesz ki az embert –) testünk a foglalat, de az még nem azonos azzal a drágakővel, melyet körülvesz: porhüvelyünk nem a lélek, a gondolat, az érzés, az erkölcs, az akarat – ezek csak külső eszközök, melyek segítségével kell jutnunk a láthatatlanhoz – mint a természet csodálásával jutunk Istenhez, az alkotóhoz!

Világfi: Tehát a zsidók vallása mit sem ad a külsőségekre, hanem csakis a lélek hatalmába helyezi bizodalját?

Jámbor: Igen is ad arra is, sőt nagyon sokat, hogy külső tettekben, egyes úgynevezett szertartásokban juttassa mindenki kifejezésre benső gondolkodását, érzését, hisz a lélek nem adhatja másképen közre tartalmát hacsak nem a test vagy mondjuk érzéseink közvetítésével, a mennyiben mi testi életet élünk. De, mikép tarthatta volna fenn magát Izrael vallása, ha lényege vagy létfeltétele külsőségekhez, fényes, ragyogó mezhez, pompához lett volna fűzve: miután a nép, mely hivatva volt ezen vallást megőrizni, fentartani és terjeszteni, bizonyára annak akarata folytán – ki e népet arra kiválasztotta – kénytelen volt elhagyni hazáját, vallásos életének középpontját a jeruzsálemi szentélyt, hol szintén fejtettek ki fényt az áldozatok bemutatásánál vagy a királyok, midőn világi hatalmu-

kat akarták megőrizni a külső tekintéllyel: így azonban Izrael népe megtartotta vallását – és meg is fogja tartani azt, amíg mint ilyen különálló nép fennállani akar – mikor már rég megszűnt nemzeti életet élni és mint önálló állam szerepelhetni: kell tehát, hogy vallásának ereje ne lett légyen függővé téve külső hatalmi befolyástól, hanem tisztán és kizárólag a lelki élet uralmában keresse gyökerét és erejét.

Világfi: Mi képezi tehát a vallás lényegét, mert kell valaminek lennie, ami az egész világon szétszórt zsidóságot egy egységes néppé tudja egybeolvasztani anélkül, hogy volna oly szervezete mint pl. a katolicusnak van, hol a Rómában székelő feje – a pápa – az egész világon szétszórt hitbelieket az ő parancsszavával és csalhatatlan dogmájával irányítja, az ő rendelkezése kötelező összes híveire: van tehát egy középpont, honnan az eszmék kiindulnak és a hol összefolynak; de mi egyesíti az egyik világrészben lakó zsidót a másik világrészben lakó zsidóval, ki kormányozza az ő vallásukat, szabja meg irányelveiket és alkalmazza a korszellem követelményeihez?

Jámbor: Senki, nincs központi vezetőségünk, de meg van a mi vallásunk a mint az a szentírásban és a tudományos tanokban le van téve, melyet Isten Mózes által kihirdetett a Sinai hegyen – ez törvénykönyve a zsidó összességnek és az egyesnek; ez az alap, melyen felépült ittlétünk sziklavára, ebben találta lelkünk a maga erejét, biztonságát, irányítóját az élet minden eshetőségére nézve; ha szentírása vele volt ~ meg volt a zsidóság és mert soha semmi külső hatalom *vagy erőszak* azt lelkéből ki *nem* ragadhatta: tehát a zsidóság sohasem szűnt meg létezni, mióta Ábrahám ősapánk felismerte és hirdette az Egyistent, azóta e nép él, tudtak felőle és számoltak vele, mint tényező-

vel, melyet tekintetbe kellett venni és fognak is ezen néppel mindenkoron mint olyannal törődni, mely az Egyisten hitet legrégebben, legtisztábban és legodaadóbban tanítja és valósítja!

Világfi: Ez utóbbi kifejezést nem tudom tisztán megérteni, hogy az Egyisten hitet megvalósítja Izrael. Véleményem szerint a hitelvek – tételek bizonyos bölcsészeti tanítások és szabványok elfogadásában rejlő dogmák.

Jámbor: Vallásunk nem helyez nagy súlyt a hitelvek philosophiai elméleti részére, a gyakorlati életben legalább legfőbb fontosságot az érzés felkeltésére helyezi, sohasem törődik azzal, hogy mit hisz valaki, milyen tudományos kutatás eredményeképp szívta magába azt az érzést, mely lelkét felemeli a legmagasabb eszméhez Istenhez és annak szolgálatának szenteli erejét és összes képességét, akaratának és cselekedetének legyenek erkölcsi törvényei, melyeket Isten adott.

Világfi: Tehát egyáltalán nincsenek a zsidóságban hittételek, melyek elismerése nélkül nem nevezhető valaki zsidónak? Tudtommal tanultuk a tizenhárom hitágazatot és azt hiszem, hogy azok képezik vallásunk alapfogalmait?

Jámbor: Vallásunk alapját a szentírás – közelebbről megjelölve Mózes öt könyve képezi. Abban van letéve Isten akarata, mely nélkül a zsidó világfelfogás épüget nem képzelhető, mint a phisikai világ nap nélkül; ott van az ember hivatása, Izrael nép célja és törekvésének iránya; ott található fel azon lelkikapocs, mely e népet Istenéhez és a többi népekhez fűzi, ez a könyv szent, mert felölel mindent, ami után e népnek vágyódnia és kívánoznia szabad.

Világfi: Én azt hiszem ez csak olyan általános-

ságban tartott phrázis, mely alkalmas lehet a vakon hívőket arra bírni, hogy meg ne ingattassék amaz tekintély, melynek e könyv örvend igaz, hogy nemcsak Izrael népénél, hanem az egész emberiségnél.

Jámbor: Nagyon felületesen és minden alap nélkül ítél az, ki azt hirdeti, »hogy a zsidóságnak meg van tiltva a szentírásban kutatni és annak értelmébe behatolni!« Maga a szentírás teszi a zsidó népnek legelső és legszentebb kötelességévé, hogy »éjjel és nappal fürkésszen benne« – tanulja azt meg, terjessze azt, tanítsa azt gyermekeivel és nincs nép e világon, melynek a tudományos kutatást, az értelem felvilágosítását, az ész kiművelését jobban szívére kötötték volna, mint a biblia teszi azt Izraelnek.

Világfi: Dehát minden tudomány, mellyel egy tanút vagy művelt embernek kell vagy lehet foglalkoznia – csak nincs benn a bibliában és talán más könyveket is szabad és kell tanulmányozni, ha élni akarunk és haladni akarunk a korrallal és a tudománnyal?

Jámbor: Ugyan kinek juthat eszébe ilyesmit tagadni, hisz a nyelvtudományokat – mathematicát, phisikát és a többi számtalan disciplinát nem lehet Mózes öt könyvéből akarni kitanulni – ez absurd felfogás és olyasmi volna, a mi a józan ésszel teljesen ellentétben volna! Ezt nem állíthatja és nem is gondolta senki soha, sőt maga a szentírás tiltaná meg elsősorban azt, hogy más könyvet ne vegyünk kezünkbe, mint a bibliát.

Világfi: Hát akkor miért tünteti fel a bibliát olyan könyvnek, mely felöleli Izrael népének egész gondolatvilágát?

Jámbor: Annyiban mondhatom, mert ebből meríti a nép erkölcsi-vallásos öntudatát, ez serkenti Isten

szellemének minél tökéletesebb megértésére, a tudás], az igazság felkutatására, ez köti minden egyesnek' szívére: Tanulj, tudjál, érts meg mindent a mihez érzékeddel hozzáférhetsz, a mit Isten a természetben számodra feltár és a mi soha egyetlen népnél sem volt, hogy minden tudásod arra vezéreljen, hogy erkölcsi lényedet, melyet Isten a saját tökéletességének képmására alkotott – iparkodjál Istenhez közelebb hozni, önmagad javítására, tökéletesítésére.

Világfi: Tehát a tudományos kutatás célja ne maga a tudomány legyen – hanem ez egy más cél szolgálatába szegődjék, nem találok itt azt a közép-korban hangoztatott elvet érvényesülni: philosophia est ancilla theologiae – a bölcsészet szolgálónője a teológiának, a mit a mai modern kor éppenséggel sem hajlandó elismerni?

Jámbor: Sőt a zsidóság szeretné legkevésbé látni a tudományt békókba verve a teológiai dogmák alárendeltjekép, hanem mint Isten szelleme, mint szikra az égi tűzből igenis szíttassék szabadon, korlátlanul és világítson minél tökéletesebben!

Világfi: Mikép egyeztethető meg ezen állítás fenti szavaival, hogy erkölcsiségünk tökéletesítésére kell azt fordítanunk.

Jámbor: Ezt fentartom és csak akkor volna ellentétben, ha az ember csak értelemmel volna felruházva és más céli elérése után nem kellene összes képességeivel törekednie, de jól tudja mindenki, hogy életünk oly beosztására, minőt a vallás követel meg tőlünk, nem elég az értelemnek tudományos kiképzése hanem kell a szív, a jellem és erkölcsnek azon tökéletes fejlesztése, hogy az összhang meg ne zavartassék és az életideál megvalósítható legyen.

Világfi: Ép az a nehéz, felállítani elveket és

azok szerint rendezni be a mindennapi élet ezer meg ezer igényeit úgy, amint azt a kor művelt szelleme a társadalom finomított ízlése megköveteli, amely folyton halad, fejlődik, változik.

Jámbor: Részemről ily ideális életelvnek a vallásmat, annak tanításait, szabványait, szertartásait tekintem a mint azok a szentírásban és a hagyományos zsidó felfogásban nekünk át vannak közkincs gyanánt adva.

Világfi: No arra kíváncsi vagyok, hogyan lehet a szentírásnak vagy egyáltalában a vallásnak, különösen az oly régi vallásnak minő a zsidóké – tanításait életelv gyanánt venni a mai korra nézve és hogyan lehet azok szerint igazodni?

Jámbor: Én meg arra vagyok kíváncsi, mikép lehet a nélkül betölteni az életfeladatokat, mert lelkiismeretességet, jellemszilárdságot, becsületességet, igazságot, hűséget csak nem nélkülözhetünk?

Világfi: Ezeket a tulajdonságokat máshol nem lehet elsajátítani, csak a szentírásban találhatók azok fel? Hát a színdarabok nem tartalmaznak erkölcsi oktatásokat és a legtöbb regény nem valamely erkölcsi tan vagy bizonyos komoly életelv megvilágítására csoportosítja az ő személyeit, hőseit vagy elbuktatja vagy diadalra juttatja az erkölcsi igazságszolgáltatás elveinél fogva talán az elbeszélésekben, történelemben, hírlapokban, sőt társaskörökben és a társadalmi érintkezésben nem követelik meg, hogy az erkölcs törvényeinek megfeleljünk, tehát nincs elég forrásunk erkölcsiséget tanulnunk a szentíráson kívül is, mely könyvet csak a papok tanulmányozzák vagy legfeljebb iskolákban a gyermekekkel tanítják.

Jámbor: Már ez maga is tévedés, hogy a szentírást csak papok tanulmányozzák. Tudtommal nem számítható a félig művelt emberek közé sem az, ki a

szentírást nem ismeri. Nincs nép, kezdve a legalacsonyabb műveltségűtől egész a világ legfejlettebb nemzetéig, ahol az a könyvek-könyve nem képezné millió meg millió embernek szellemi és erkölcsi táplálékát – hisz tudvalevőleg minden élő nyelvre le van fordítva és az egész emberiség közkincsét képezi.

Világfi: Hisz azt nem vontam kétségbe, sőt említettem, hogy a gyermekek az iskolákban tanulják is, de hát az ókor többi klasszicus műveit is tanulmányozzák és abból is meríthetik erkölcsi tudásukat, hisz azokban is találhatok?

Jámbor: Azokat azonban alig lehet egymással összehasonlítani. Míg minden más könyvben vagy irodalmi termékben a jellem és az erkölcsiség csak mint egy véletlen tulajdonság, mint egy vonás az élet sok ezer meg ezer tünetéből, szinte nélkülözhető egész mellékes tény gyanánt van feltüntetve: addig a szentírás egész épülete azokból a sziklakövekből van felépítve, mely az erkölcsiséget mint az élet legfontosabb, legnélkülözhetlenebb feltételét veszi alapul, amire azután az egész életirányzat és életcél annak összes eszköze támaszkodik, oly feltétel gyanánt, mely nélkül igazi élet nem is képzelhető. A zsidó ember az erkölcsi törvényt nem egy emberi tekintély – legyen az bármily nagy – alkotásának, vagy parancsának, kívánságának vagy tilalmának tekinti, amelyek esetleg idő és alkalomadtán feloldhatók vagy mellőzhetők: hanem az erkölcsiséget szentnek tekinti, mert vallásának alapja, egyik kiegészítő része, elválaszthatatlanul vele összeforrt alkatelme, mert erkölcsileg jó, – tehát isteni, tehát vallásbeli kötelemét képezi.

Világfi: És ezzel az erkölcsiség más szint, más jelleget ölt, nagyobb vonzerővel vagy mélyebb, bensőbb tartalommal lesz felruházva? Mi a különbség, ha

én nem lopok, vagy csalog, vagy hazudom, vagy egyéb bűnt nem követek el, akár mert jellemem tiltakozik ellene vagy vallásos szempontból tartózkodom tőle?

Jámbor: Igenis nagy a különbség közöttük! Mert az emberi jellem nagyon is tág fogalom és az ember önmaga iránt mindig elnéző, kíméletes, talál kibúvót, mentséget tetteire és csak annyit tart távol önmagától, amennyit a világi bíróság megtorolni tud, vagy a miért a nyilvánosság előtt állítatják pellengérré, de ha a véletlen körülmények úgy alakulnak, hogy nem kell félni a nyilvános bírálattól, akkor csak olyan fogja minden cselekedetében a tiszta igazság és jog, a becsület és erény szabványát megfigyelni: ki lelkében istent imád, kiről tudja és hiszi, hogy lát minden tettet: hall már minden ébredező gondolatot: látja azt a rejtett műhelyet, ahonnan terveink, szándékaink, mint szikrák kipattannak és minden megvalósulásait figyelemmel kíséri: és aki mélyen megvan arról győződve, hogy nemes törekvése jutalmat, diadalt arat, minden vallásellenes, erkölcstelen szava, mozdulata, tette büntetést von maga után. Ám gondolja meg a különbséget ezen két korlát között?

Világfi: Úgy tűnik ki szavaiból, mintha igazán erkölcsös ember csak jámbor zsidó lehet, ki bizonyos hitelveket hisz és ha azt nem hajlandó hinni, akkor jellemtelen, erkölcstelen embernek kell lennie?

Jámbor: Ezt én nem mondom – és nem is mondhatom. Mindenek előtt ha azt mondom, hogy: »aki lelkében Istent imád« azalatt tudvalevőleg nemcsak zsidó értendő, hisz a keresztény és mohamedán is imád Istent, ezek is hisznek jutalomban és büntetésben, az erkölcsiség törvényei, melyeket a szentírásból átvettek sokban nem térhetnek el, sőt csaknem ugyanazonosoknak tekinthetők.

Világfi: Tehát vallásosság nélkül nem tart lehetőségek tisztességes embert – erkölcsös cselekedeteket?

Jámbor: Egyes cselekedeteket igen, de hogy az egész élet csupa erkölcsös tettnek láncolatát képezze – arra nem tartok képesnek embert, Kinek lelkében nem gyökeredzik az isteni gondolat.

Világfi: Vajjon a józan ész, a művelt gyakorlati értelem, a tudás, a szeméreméret, az igazságnak belénk oltott tudata nem elég biztosíték az ember erkölcsi érzékének fentartására?

Jámbor: Bizonyos mértékig igen – amennyiben ezen eszmék a társadalom fentartására elodázhatatlanul szükségesek, múlhatatlanul megköveteltetnek, de ép az emberiség története a múltban mint a jelenben igazolja, hogy az egyes ember csak a saját véleményét és felfogását tartván szem előtt az erkölcs fogalmának mérlegelésére – és azért volt oly végtelen sok a határ megszegése az enyém és tied, az igazság és gonosz erőszak között, a becsület és jellemtelenség, a való és hazugság között, – ezért tudunk annyi kegyetlenségről, önzésről és sok oly gonosz tettről, mely szégyenére válik az emberiségnek, míg ha mértékül az isteni tant, a legtökéletesebb szabványt vették volna, be másképp festene a világ!

Világfi: Nem hallott ön arról, hogy ép olyan emberek, kik az isteni törvényekkel legkevésbé sem törődnek oly kiváló megtestesítői a becsületnek, a jellemes önértetnek, hogy hajlandók bármely pillanatban életükkel síkra szállani, azt kockára tenni érettel

Jámbor: De csak azért, mert a korszellem kinövése becstelennek, gyávának tekinti azt, ki nem hajlandó fegyveres elégtételt venni a megsértett becsületért. Arról is hallottam, hogy a kártyajáték közben felmerült adósságokat, ha nem fedezik meghatározott

rövid időtartam alatt, akkor a becsület el van veszve!

Világfi: Igaz, mert az ily adósságot férfias becsületszóra csinálják – a többi féle adósságok nem jönnek ily szigorú megítélés alá.

Jámbor: Furcsa felfogás, és én az én jámbor együgyű lelkületemmel hajlandó volnék minden adósságot a férfi becsület vagy mi több a vallásos becsületézés védpajzsa alá helyezni – természetesen nem az alá, melyet csak fegyverrel, ölü szerszámmal lehet kivívni vagy megőrizni.

Világfi: Ön természetesen gúnyolódik az ilynemű bátorság megnyilvánulása fölött, mely életét kész feláldozni becsületének megmentéseért.

Jámbor: Afölött nem gúnyolódok, hogy valaki életét kész feláldozni. Nézze én mint jámbor istenfelő zsidó szintén hajlandó volnék legszentebb kincsemet életemet odadobni – bár mert nem magam vettem magamnak nem is szabad magamnak eldobnom; de ha attól függne életem, hogy kényszerítenének bálványokat imádni, azok előtt leborulni vagy tanúságot tenni nyilvánosan azok igazsága vagy isteni létezésük mellett; vagy ha kényszerítenének arra, hogy öljek ártatlan embert, ontsak ki ok nélkül emberi vért; vagy kényszerítenének arra, hogy erkölcstelenséget, vérfertőzést vagy hozzá hasonló istentagadást és káromló tettet kövessek el; másrészt ha népem javát tudnám elősegíteni vagy mint nemzetem tagja – melyhez tartozom – saját életemmel annak javát, boldogságát tudnám elősegíteni, megszerezni, egy pillanatig sem kételkedném abban, hogy igenis fel kell áldoznom életemet és tanúságot kell tennem annak szentségéről, kinek életemét és mindenemet köszönhetem, vagyis Istennek.

Világfi: És ha valaki önt megsértené becsületé-

ben, azért nem volna hajlandó fegyveres elégtételt kérni vagy adni még ha tudja azt, hogy ez esetben gyávának tartják?

Jámbor: Az én fogalmam a becsületről más mint az öné, ki egy esetleg dölyfös, gögös, léha embernek szándékos sértése miatt kész fegyverrel kezében akár őt megölni – amit csak nem érdemel meg – akár önmagát megöletni, tehát saját életét kioltani, ezzel elterelni az ittlét szent feladatainak megvalósításától és családját esetleg nyomorba sülyesztve.

Világfi: De hisz csak nem élhetek a gúnynak és megvetésnek kitéve, mikor az általános felfogás ilyen, az elől csak nem vonhatom magamat ki?

Jámbor: Önnek ép úgy mint minden komoly embernek azon kellene dolgoznia, hogy e balítételen a középkorból visszamaradt életfelfogáson változtasson a műveit, öntudatos emberiség és a becsület fogalmát tisztázva azok ellen, kik e legszentebb kincsünktől bennünket megfosztani akarnának, vagy a közvélemény megvetésében vagy a bíróság ítéletszavában kell keresni az elégtételt.

Világfi: De ha a legfelsőbb körök ép azok, melyek ezt a felfogást vallják és aki ellene vétene, azt érdemtelennek ítélik a társadalom vezető körei a vele való érintkezésre!

Jámbor: Én mint zsidó erre a betegségre a gyógyszerzt önlelkemben és népem történetében keresem és találom. A nagy tömeg az általánosnak nevezettek felfogása nem mindig volt az erkölcsileg is tökéletes, a helyes. A zsidóság a maga istenhitével, istenszolgálatával, erkölcsi világnézetével is mindig szemben találta magával a nagy tömeget a magát nagy számánál és anyagi erejénél fogva csalhatatlannak tartó társadalommal és daczára annak nem hajolt

meg előtte, tudott és mert vele dacolni, míg végre a felvilágosodott és nemesbült társadalom belátta annak az elkülönödött népnek életelvei igazságát és azt szabad gyakorlatában többé nem gátolja.

Világfi: De hát nem tud mindenki szembeszállani egy egész társadalommal és ezzel önmagának sok kárt okozni.

Jámbor: Látja, pedig ez a becsület, a jellem, hogy meggyőződésünk szent elveiért tudjunk lemondani oly előnyökről, melyeket emberek juttatnak, melyek bár testünket megörvendeztethetik, anyagi jólétünket fejleszthetik, hiúságunkat kielégíthetik: de lelkünket nem nemesbíthetik, nem emelik fel az istenihez közel – a tökéletes eszményig – és önérzetünket lealacsonyítják és önmagunk iránti tisztelet lehetetlenné teszik és meggátolják, hogy célunkat e földön megvalósíthassuk.

Világfi: És mit tekint ön célnak e földön?

Jámbor: Amit Izrael népe fennállása óta célul tűz ki magának! istent megközelíteni, azon tulajdonságokat sajátítani el, melyeket Istennek tulajdonítunk. Ő szent – mi is azok legyünk; ő irgalmas, könyörületes, mi is azok legyünk; mi az ő képmására vagyunk alkotva, törekednünk kell arra magunkat érdemesítenünk.

Világfi: Csak nem akarja velem elhitetni, hogy minden zsidó a legtökéletesebb ember és hogy nem vétenek az erkölcs ellen?

Jámbor: Azt nem mondtam, dehát az egyes zsidó nem azonosítható a zsidósággal, mely összeségében már évezredek óta pecsételi meg vérével hitének szentségét, túri a társadalom üldözését, megvetését, ezrenként lépett a máglyára hitelveinek igazságát és szentségét igazolva és segített felépíteni azon világ-

rendet, mely egyedül képes az emberiség boldogítását erkölcsi tökéletességét megteremteni.

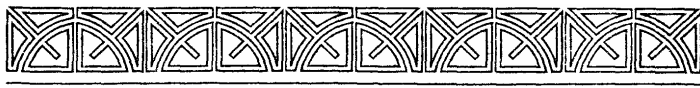
Világfi: Ön itt a zsidóság világtörténeti hivatását akarja ecsetelni, pedig azt napjainkban alig hajlandó valaki elhinni már csak azért sem, mert Izrael számra nézve oly elenyészően csekély különösen a kereszténységgel szemben, hogy erkölcsi tevékenysége fel sem ismerhető, számításba sem vehető!

Jámbor: Egy fáklya világossága mily nagy sötétségi tért világít be – ehhez hasonlíthatjuk a zsidóság tanításait, életével való példaadását. Nem tudja ön, hogy Egyistent elismerni, hinni, imádni Izrael tanított és tanít szünetlenül. És amit a keresztény társadalomban erkölcsi cselekedetet lát, nem ismeri fel benne a szentírásunk törvényeit, bár nem szokták mint azokat feltüntetni, sőt ha megkérdeznénk egyeseket, bizonyára hangosan tiltakoznának is ellene, pedig a valóságot aényt tagadni nem lehet. »Ezek a törvények a nép okossága, gyakorlati életbölcseége«, a világ leghíresebb bölcsésze azokat »Kategoricus imperatívnek« nevezte, mi pedig más szóval ugyanazt a mi vallásunknak nevezzük, az elv, a törvény, vallásos parancs, melytől ép úgy függővé van téve mindaz, a mi erkölcsösét az emberek alkotnak: mint a gondolkodásban a logical, a számolásban a matematikai törvényektől. Azt senki sem tagadhatja, hogy Izrael világnézete egyedül és legelőször és leghathatósabbán irányított minden cselekedetet az erkölcsiség felé és azt tüntette fel mint okos életcél. Ő adott először tiszta fogalmat az erkölcsi törvényekről. Izrael vallása ellentétben a pogány bár tudományos világfelfogással nem engedte Istenét az érzékiség mértékével és képzelő tehetségével beszennyezni, hanem csakis tiszta erkölcsi ragyo-

gásban engedi a magasztos, láthatatlan fényözönének sugarait megtörni.

Világfi: Ám érdekléssel nézek azon fejtegetéseinek elébe, mellyel ön hajlandó bemutatni egy zsidót, ki vallását hűen megőrzi és miként gyakorolja azt, az Egyisten hitét valósítva meg, a modern világnézettel meg tudja azt egyeztetni. Ám menjünk végig a zsidóság törvényein, szabványain, vajjon beleilleszthetők-e azok abba az életmódba, melyet egy mai művelt embernek folytatnia kell.

Jámbor: Készséggel tárom fel vallásos életem minden legrejtettebb zégét-zugát, hogy lássa, miszerint évezrek előtt adott törvények még nem avultak el, legalább azon eszmékben nem, melyeknek hordozói. És tényleg a zsidóság vallását, hitét Istenben – melyet én oly sokszor hangoztatok – nem lehet tisztában és szebben bemutatni, mintha ama tetteket tüntetem fel, melyekben a hit átragyog. Izrael Istenét sohasem elvont tanításokkal, hanem tettekkel tisztelte és imádta.

II

A zsidó a templomban.

Világfi: Ön bizonyára a templomot tartja azon helynek, hol Istent kizárólag lehet imádni és aki oda nem jár el sűrűn, az vallástalan.

Jámbor: Ellenkeznék a vallásról és istenről már eddig is hangoztatott elveimmel, ha azt mondanám, hogy csak a templomban lehet istent imádni és hogy a vallásosság a templom szűk keretébe szorítkozhatnék.

Világfi: Nem azért hívják Isten házának, mert csak ott lehet Istent találni, imádni és szolgálni és aki sűrűn odajárkál, az az ő kedveltje és a szent ember?

Jámbor: Isten háza – ellentét a fogalomban. Ahogy Izrael vallása képzei Istenét, azt a láthatatlan, végtelen szellemet, melyet mint a próféta leírja: »az ég és az egek ege sem képes befogadni« – hát még egy szűk hely korlátai közé, hogyan volna szorítható?

Világfi: No ön majd még azt akarja bizonyítani, hogy nincs vagy egyáltalában nem kell templom, ami majdnem megközelítené az én felfogásomat.

Jámbor: Az esetben miért csak majdnem, azt hiszem, ön egyáltalában teljesen feleslegesnek tartja a

templomot, hisz ott nem lehet sem pénzt keresni, sem élvezetet meríteni, tehát hiábavaló valami.

Világfi: Ezt nem mondom, mert egyszer-kétszer évenként, újévkor, hosszúnapkor magam is benézek a templomba, szinte jól esik az a tudat, hogy megjelentem ott, megmutatom, hogy a felekezetnek tagja vagyok és vannak olyankor szép imarészek, melyek ét szívesen elmondok. Tehát azt magam is szeretem, sőt hangsúlyozom, hogy szükség van templomra!

Jámbor: Arról, hogy megmutassa, miszerint tagja a felekezetnek gondoskodott az államhatalom, mert köteles valamivel hozzájárulni a hitközség terheihez; de hát ezt nem kell személyes részvételével is igazolnia – elég ha pénzét adja ide és mert templomban ülést is váltanak oda küldhetné névjegyét, ezzel igazolná, hogy a régi ismeretséget, vagy mondjuk a régi viszonyt a jó Istennel vagy a felekezettel hajlandó továbbra is fentartani – és nem kellene ott időt töltenie.

Világfi: Ön gúnyolódik és nevetségessé akarja tenni az én vallásosságomat, pedig még ha ön is azt teszi, akkor csakhamar megtehetem és nem nagy erőfeszitésembe kerül, hogy az egészről teljesen lemondjak.

Jámbor: Ép szavaiból veszem ki, hogy a vallásosság önnél csak valami olyan megszokásféle szükséges rossz, minő az életben sok más nyűg vagy társadalmi kényszer, mely alól nehéz szabadulni.

Világfi: Dehát én magam mondtam, hogy azon két nagy ünnepen szívesen imádkozom el azt az egy-két imát.

Jámbor: Hát mit talál ön azokban, ami az ön lelkületébe beleillik, sőt még bizonyos élvezetet, vagy – ha szabad úgy mondanom – lelki szükségletet képez?

Világfi: Hisz ön jól tudja, mely imára gondolok. Délelőtt a főimában muszafkor az »uneszane tókéf« kezdetű imában olvassuk, hogy Isteniekkor hozza az ítéletet arra nézve, hogy a következő évben ki fog élni, ki meghalni, ki természetes halállal, ki természet ellenes halállal, tűzbeeséssel, vízbefulladásal, vagy az ott felsorolt különböző véletlen sorscsapással fog kimúlni, ki lesz gazdag, ki szegény és az ilyesmi miután életem és családom élete, boldogsága forog kockán csak elég fontos ahhoz, hogy igazi benső áhítattal imádkozzam el és kérjem Istent, hogy azt meg is hallgassa.

Jámbor: Azt tudom, hogy önben van szeretet övéi iránt és minden törekvése oda irányul, hogy azokat boldognak lássa, tehát nem kételkedem abban, hogy ön a legbensőbb érzéssel imádkozik értük. De hát az az ön által megnevezett ima csak ezt tartalmazza?

Világfi: Miért kérdi, hisz ön a hébert is érti, tehát jól tudja, amit én az elolvasott fordításból tudok, hogy ott az emberi *élet* rövidségéről, mulandóságáról, gyöngeségéről van szó, szépen összehasonlítja életünket egy száraz levéllel, egy törékeny cseréppel, hervadozó virággal, tovaröppenő árnyékkal, múltó felhővel. Továbbá, hogy az ember alapja föld – vége föld – és hogy ítélet elé kerülnek tettei. Mint nyáj a pásztor elé kerülnek, aki számlálgatja, nézegeti minden egyes lelket és osztályozza a szerint, hogy érdemei vagy fogyatkozásai vannak, jutalmazza vagy bünteti őket.

Jámbor: És az ilyféle gondolatok megfelelnek az ön gondolkodásmódjának és nem találja ezeket nevetségseknek mint művelt ember?

Világfi: Hát minek néz maga engem, miért lenne

ez nevetséges én előttem, hát én pogány vagy isten-tagadó vagyok vagy talán önmagamat tartom mindenható istennek, ki önmagamat teremtettem és önmagam a természet fölött uralkodni tudnék, hisz csak nem tekint engem örültnek, hogy ilyeneket gondoljak magamról? hát nem látom önszememmel, nem értem fel értelmemmel, hogy van fölöttem egy hatalom, mely a világot kormányozza – mert magam nem tudom azt tenni. Vagy mondtam én valaha, hogy én érzek magamban oly erőt – hogy Isten lehetnék? be tudom látni gyöngeségemet, érzem korlátoltságomat: tehát mi gátolna engem, hogy erről Isten házában vallo-mást tegyek, mi feltűnőt talál ön ebben?

Jámbor: Örülök, hogy ön ezt természetesnek találja – hogy Isten előtt vallomást tegyünk a mi gyöngeségünkről és ezzel összefüggő gondolattársulással az ő hatalmáról! Sőt örömmel hallom öntől, hogy saját és hozzátartozóinak boldogsága és jóléte iránti kérvényét – bizonyára kellőképp felszerelten is – beterjeszti.

Világfi: Ön ismét gúnyolódni látszik és képtelen vagyok felfogni, hogy mi célt tűz ön ki azzal, hogy a legszentebb eszmét nevetségessé akarja tenni?

Jámbor: Távol legyen tőlem ilyesmi! Csak részemről az feltűnő és teljesen szokatlan, hogy ha kérvényt adunk be valami iránt, de azután nem járnak utána, nem iparkodnának az érdemekre hivatkozni, melyekkel arra méltóknak szeretnének bemutatkozni, hogy legalább némi jogcímet nyerjünk a kérvényben foglaltak elintézésére.

Világfi: Nem értem, mikép lehet összehasonlítani az emberektől elvárható jutalmat vagy kegyet ahhoz, amit Istentől kérünk.

Jámbor: Tény, ha embertől kérünk valamit,

mennyire alázatosan kell viselkednünk, mennyire kell iparkodnunk kedvébe járnunk, nehogy kegyét elveszítsük és haragját magunkra vonjuk, mikor nemcsak hogy nem kapunk tőle semmit, hanem még bosszújától is kell félnünk. Nem gondolja, hogy ha Istentől akarunk annyit amennyit ön kér – önmagának egészséget, hosszú életet, boldogságot – talán szintén kellene érte kicsit utána járnia és tennie is valamit, hogy kegyét kiérdemlje, magát méltóvá tegye rá, nehogy őt bosszantva nemcsak áldásában nem részesül, ellenkezőleg, büntetését vonja maga után.

Világfi: Erre igazán nem gondoltam soha, dehát Isten az ő áldását oly állandóan, oly zajtalanul, oly nagy mérvben szórja a természet háztartásában, hogy az mindenkinek jámbornak, gonosznak, istentelennek egyaránt is kijut. Nem elég, ha én ezen nagyünnepeken kifejezem imámat érte?

Jámbor: Arra nézve, hogy Isten mikép, mily módon, mily eszközökkel intézi a világ sorát, a büntetést mily alakban osztja, mikor – mily mértékben, mily adagokban – jutalmat kinek-mikor mily alakban juttatja: azt sem én, sem más gyarló ember – legyen bármily tudós is, sohasem tudhatja, mert ember nem tekinthet be az ő világkormányának rejtekébe – itt megszűnik a tudás határa és kezdődik a hit. Annyit hiszünk mi vallásos zsidók, hogy igen is, ha valamit Istentől kérünk, arra magunkat érdemesítenünk kell és ha valamit kaptunk, azért hálásoknak kell mutatkoznunk.

Világfi: A józan ész nem ellenkezik ezen felfogással, csakhogy akkor egész nap se kellene mást tenni, mint kérni, meg hálálkodni és folyton Isten házában tölteni az időt.

Jámbor: Téves felfogás, ha azt hiszi, hogy Isten háza csakis az a hely, melyet mi templomnak, szen-

télynek nevezünk. Az egész természet az ő háza, minden a mi benne van az ő tulajdona, minden a mi él és mozog a legparányibb alkotástól egész a leghatalmasabbig az ő nagyságát, bölcsességét hirdeti. Minden ház templom. Minden szív oltár. Minden ember pap.

Világfi: Hát akkor mégis, miért nevezi a köztudat a templomot Isten házának, a hol imádkoznak?

Jámbor: Mert az a ház, melyet arra a célra építenek, hogy szentély legyen, a legalkalmasabb hely ahhoz, hogy ott Istent felkeressük imánkkal, áhítatunknak ott van a legzavartalanabb tere, mert ott nincs semmi a mi gondolatainkat elterelné Istentől, semmi sem emlékeztet a külvilág ezeryi benyomására, melyek érzékeinkre hatva meggátolják a léleknek áhítatát magasabb röptét, mellyel a képzelet szárnyain a megtisztult érzéssel felhatol és közeledni akar a végtelenséghez, az örök eszményhez, Istenhez.

Világfi: Dehát az ember nem mindig van hangozva ilyen magasztos érzésekre, hiszen a prózai életfeladat teljesítéseivel kell foglalkoznia, ha a nélkülözhetlen anyagi igényeket ki akarja elégíteni, nincs is mindig ideje a templomba járogatni?

Jámbor: Az anyagi igények kielégítése ittlétünknek olv természet követelte parancsa, hogy azt vallásos ember épúgy teljesíti, mint a vallástalan. Csakhogy a jámbor ember ép azért keresi fel reggelenként a templomot, hogy ott merítsen erőt a mindennapi élet feladatainak lelkiismeretes betöltésére.

Világfi: Hát, aki nem jár templomba, az nem teljesíti lelkiismeretesen mindennapi teendőjét, hisz a ki azt elhanyagolja, vagy hűtlenül intézi, azt mint hanyag vagy gonosztevő a társadalom kidobja köréből és büntető hatalmával sújtja?

Jámbor: Nincs kizárva a lelkiismeretes munkál-

kodás a mindennapi templomba járás nélkül sem, hisz a lélek megtalálhatta biztos támaszát a kötelesség teljesítésre az erkölcsi érzetében, melyet a vallás már gyermekkorában ültetett beléje – továbbá az önfentartási ösztön és a büntetéstől való félelem elég serkentőleg hathatnak a komoly emberre; de hogy mi a kötelessége az embernek, az nagyon tágkörű fogalom és hol szűnik meg a társadalom büntető hatalma?

Világfi: Természetesen ahol ellenkezésbe jövünk a törvénykönyvvel, ha olyat követünk el a mivel felebarátunkat, a közügyet, a társadalmat károsítjuk, akkor az megtorol büntető kezével és érezteti velünk hatalmát.

Jámbor: Ahhoz természetesen nyílt bizonyíték szükséges vagy a tett maga szól ellenünk, vagy legalább két tanú vall ellenünk. Hát az oly cselekedeteket ki torolja meg, melyhez tanukat elég kézzelfogható bizonyítékot előteremteni nem tudnak?

Világfi: ily esetben természetesen világi igazságszolgáltatás nem léphet közbe.

Jámbor: itt kezdődik a vallás hatalma – mely az isteni mindenhatóságra épül, melynek fegyvere azon tan, hogy Isten mindent lát, hall, tud és megtorol. A föltétlen erkölcsösét önmaga miatt, minden tekintet kizártan kell gyakorolni. Ez sohasem eszköz, hanem minden célnak a végcélja. Azért keressük fel naponként ezt az Istent, ki az erkölcsiség ideálja – bár otthonunkban és a természet bármely pontján is fordulhatunk hozzá – de leghatásosabban teljesíthetjük ezen vallásos érzés követelte lelki gyakorlatot ott, hol sokan vannak együtt – vallásunk törvénye szerint legalább 10 felnőtt azaz tizenharmadik életévét betöltött ifjú vagy férfi van jelen – és a többiek közös ájtatossága egymásra erősítő hatással van, megerősíti az egyest elhatározásában és örömmel látja

a hasonló érzést másban is és az egyesüléssel érhetik el azt, hogy az összesség mint nép, szent.

Világfi: És mindennap ugyanazon imát kell elmondani, hisz már annyira ismeretes a szöveg, szinte gépiesen ledaráljuk és semmiféle újdonsági ingerrel sem hat reánk, nem ébreszt bennünk semmiféle új érzést, már pedig a mit megszoktunk az iránt elfásult, eltompul érzésünk.

Jámbor: Vajjon az élet az ő igényeivel nem mindennap ugyanegyféleképpen lép fel? A test nem egyforma egyik nap mint másikon az ő vágyaival, anyagcseréjével, szabályos működésével; a szív nem egyformán gyűlöl vagy szerei, a lélek nem mindig egyirányban fejt ki törekvését? de azért nem ad minden pillanat új ingert az éleinek és új gondolatot fakaszt, új igénnyel támad föl. melyet ha nem elégítünk ki, ha nem haladunk előre az idő hullámvázásával, biz azok tovasodornak bennünket és alámerülünk a világ események tengerébe.

Világfi: De hisz ép az ima, mely naponta annyi időt rabolna el tőlünk, gátol bennünket abban, hogy a mindennap megkövetelte haladással lépést tarthassunk és elvon a keresettől, a munka befejezését hátráltatja és a munkátlansághoz vezet.

Jámbor: igen is követel időt – de hát az evés és alvás is rabol el időt és gátol a munkában?

Világfi: Furcsa válasz, hisz anélkül gépezetünk elromolnék, képtelen volna működni!

Jámbor: Hát a lélek gépezetéről nem gondolja, hogy az is rászorul arra az olajcseppre, mely azt az elkopástól, az elszáradástól, az elsatnyulástól megóvjá. Vagy elég táplálék a léleknek, a kedélynek, a szívnek, ha nap-nap után a hivatalnok száraz rideg aktáit intézi el, a kereskedő csak fűszer vagy posztó iránt

érdeklődik, a földműves csak a búza értékével, a kőműves csak a téglák összerakásával foglalkozik vagy a többi foglalkozásbeliek a maguk szakmájába vágó anyagi dolgokkal?

Világfi: És az ima mennyiben képes a lelket kiragadni abból a körből, melybe az anyagi élethivatás azt helyezi.

Jámbor: A zsidó mihelyt szemeiből az álom elröppent nem tesz négy lépést, hogy kezét meg ne mossa – a test tisztaságát ne keresné, Istenének mond hálaszózatot: Uram a lélek, melyet belém leheltél tiszta – egy eszményi gondolat hatja át, midőn kifejezi, hogy én nemcsak test vagyok, nem csak állati alkotás, hanem isten a legtökéletesebb szentségnek egy szikrája van bennem, melyet ő lehelt belém, ő őriz meg, ő fog egykoron visszakérni és amelyet összes anyagi és erkölcsi erővel nekem kell szítanom, fejlesztenem, kiművelnem és lehetőleg tökéletes alakban visszaadnom. Tehát tudnunk kell, hogy mi tagjai vagyunk annak a világnak, melynek alkotásait, rendjeit, törvényeit látjuk, mely bennünket is mozgat, melyen belül fáradoznak vágyaim, óhajaim, életcéljaim. De ezen természetes életem még nem minden – nem az egész életem! Van még egy más, magasabb célom is, mely kívül esik a reális eseményeken és dolgokon: vannak személyes dolgok, alkotások, szándékok, melyeknek kiváló tulajdonságuk, hogy szentek, hogy Istenhez vezetnek, kit bár érzékünkkel soha sem foghatunk fel, de mint erkölcsi ideál, annak örök kútforrása, lelkünknek örök vágyódását a végtelen után tartja ébren, aminek folytán erősbödik a tetteje és minden véges dolognak az értékét növeli. Talán megéri a pár pillanatot, amit ilyes gondolatra fordít.

Világfi: De hisz nemcsak pár pillanatig imád-

koznak reggel, hanem sokkal tovább tart a templomi istentisztelet?

Jámbor: Biz van még egymás elmondani való, melőbb a napi munkához térünk, sőt mielőtt egy falat ételhez hozzányúlnánk.

Világfi: Nohát nálam a legelső egy pohár cognac leürítése, hogy erőt merítsek a munkához és jobb kedvet.

Jámbor: Én erőt merítek abból, ha lelki életem forrásából merítek nem egy kortyot, hanem hogy Isten után szomjúhozó lelkemet jóllakassam.

Világfi: Ezt nem értem és nem tudom, hogy micsoda frázis?

Jámbor: Lelkem keresi alkotóját és vele társalog. Érzi, hogy a mivé lett – istentől kapja és csakis ő azon cél, mely után lelke törekszik, hogy életét általa itt kellemessé, nyugodttá, boldoggá alakíthassa. Nem tud semmit sem élvezni, amíg neki meg nem köszönte. Tudja, hogy a nap ablakait ő nyitja meg, sugárkéveit árasztja, melegségét ő szórja, midőn öntudatra ébreszt az alvás öntudatlanságából, midőn testünk csodaszerű gépezetét megindítja, mindezért hálát mondok neki, mert tudom, ha ezen gépezet alkatrészei közé a legkisebb akadály jó közbe: biz oda az egészség, a jólét.

Világfi: Természetesen vigyáznunk kell testünk működésére, de hát ez velünk született ösztön, az önfentartási hajlam a mi minden állatban is be van oltva. Ennek csak semmi köze a valláshoz?

Jámbor: igaz van, amit az állat is megtesz, azt bizonyára vallás nélkül lehet elintézni – de én mint zsidó nemcsak testi gépezetem tökéletes összehangzatos működésévei akarok törődni, hanem lelkemével is. Azért gondolkodom az azt gátolható akadályok elgördítéséről is.

Világfi: És ugyan mi az a mi a lelket gátolhatja, hisz annak működése a gondolkodás, az érzés, emlékezés, akaraterély kifejtése is ép oly természetes, mint a testi gépezeté.

Jámbor: Tagadhatlanul úgy van, csakhogy sok függ attól, hogy mily irányban, mily alakban és eszközökkel mily cél felé törekszik működését kifejtteni. Én kora reggel keresem Istent a legtokéletesebb igazságot, a szeretetet, a bölcseséget; az ő előírta útján akarok dolgozni saját és embertársam üdvére – és azért hozzá fordulok segélyért, hogy óvjon meg minden gondtól, hogy leigázhassam minden rosszra csábító hajlamomat, minden aljast, minden vadságot velem született nyersséget, rossz társaságot, arcátlan embert, rossz szomszédot, minden csábítást tartson tőlem távol, hogy ne valljak szégyent, ha Istenem elé kerülök, – hisz folyton szemem előtt lebeg; tehát én is állandóan ő előtt vagyok. Ő segít meg ha ellenség vagy bármily rossz akarat támadást intéz ellenem; benne bízom, a ki a vakok szemeit meg tudja nyitni, a ruhátlanokat fel tudja öltöztetni, a foglyokat felszabadítani, a roskadozókat feltámasztani tudja, a betegeket gyógyítani, ki megszerzi minden szükségletünket, vezérli lépteinket és a lankadozót felövezi erővel.

Világfi: De hát ha már valaki mindent Isten szellemének tulajdonít és ezzel elnyomja a saját egyéniségének erejét, önmagát csak Isten eszközének tekinti: nem elég ha azt évenként egyszer-kétszer kifejezésre juttatja, hogy íme hiszek egy istenben – az ő mindenhatóságában – de miért kell ezt napról-napra ismételni és oly sokszor kifejezésre juttatni?

Jámbor: Mert a vágyak mindennap hajlanak az érzékiség karjai felé, a bűnös tiltott gondolataink mindig ébren vannak, szenvedélyeink viharai sohasem

szűnnek meg tombolni, azért kell állandóan egy irányító, korlátozó – kormányzó és lelkesítő erő, ez a vallásos lelkiismeret, mely lelkünket visszatartja az ártalmastól, attól a mi kárát okozná, míg ezen ima tereli az üdvös felé, ez buzdítja a tiszta istenszolgálatra, a szegények gyámolítására, hűségre és jogvédelemre a felebarát élete, vagyona és becsülete iránt; ez visszatart a gyűlölettől, rágalomtól és a gyöngének kizsákmányozásától, a munkabér megvonásától és buzdít az embertárs szeretetére.

Világfi: Azt belátom, hogy ezen általános emberi tulajdonságok korlátozására jó hatással lehet a vallás ezen erkölcsi oktatása és léleknemesítő hivatása annak, aki ugyan rászorul és nem érzi elég erősnek magát a nélkül is – mi akik becsületeseknek tartatunk – arra nem szorulunk! – de a reggeli imában nagyon sok vonatkozás van ősapáinkra, Ábrahám, Izsák, Jákobra, aminek jelentőségét a mai kor gyermekére nézve nem tudom belátni.

Jámbor: A zsidónál az ima elválaszthatlanul van összeforrrva egy másik eszmével – a tudással a szentírás ismeretének kötelező parancsával és azért ha kezébe vette az imakönyvet, legelső lapon találhatja a hálamondást azért, hogy nekünk adta a thorát – a szentírást – és könyörgéssel fordulunk hozzá, hogy »legyenek kellemesek egész Izrael nép szájában törvényes igéi és legyünk mi és utódaink valamint azok utódai neved ismerői és törvényeid tanulmányozói a szent törvény kedvéért.« És hálát adunk az örökkévalónak, »ki kiválasztott bennünket az összes népek közül és megadta nekünk thoráját.«

Világfi: Erre a pontra még leszek bátor visszatérni, most csak az ősapákra vonatkozó kérdésre

szeretném a választ hallani – mily összefüggésben vannak az imával?

Jámbor: Olyannal mint a szentírás – mely a jámbor zsidó léleknek oly múlhatlan tápláléka, mint a kenyér a testnek. Hát ősapáink nem alakjai a szentírásnak? Hol látjuk jobban az Isten eszményét a maga fenkölt tisztaságában kifejezésre jutni, mint az ősapáink életében?

Világfi: Az különös, hogy imát nem végezhet olyan, ki ősapáink történetét vagy nem tudja vagy már elfeledte. Mi köze az imának a tudomány bizonyosságához? Mert hisz a theológia is oly disciplina mint akár a mathematica? Azt hiszem ez más – meg az más.

Jámbor: A zsidónál nem más; a zsidó nem imádkozhatik, ha legalább annyit nem tud, hogy kik voltak ősapáink, milyen volt jsorsjik, mikép juttatták kifejezésre az isteni hitet, a bizalmat hozzá, mikép voltak ezernyi próbáltatásnak és kísértésnek kitéve és mindenkor minden viszonyok között Istenbe helyezett bizalmuk mutatta azon irányt, mely őket a veszélyből kimentette, a kísértésnek ellent tudtak állani, tudtak nélkülözni, lemondani anyagi előnyökről, mindent, még az életet is, ha Isten akarata azt úgy kívánta tőlük.

Világfi: Tehát az egész szentírást kell tudnia valakinek, ha áhítatosan akar imádkozni?

Jámbor: A nélkül nem lehet lelke áhítattal telt, ha nem ismeri népe őstörténetét, hisz minden ünnep azon az eseményen alapszik, mely ősapáinkkal történt amint a biblia azt tanítja – és az imának egyik legelső alkatelme a tudás – abban a legfőbb reggeli imában, melynek 18 áldásmondása van – azért is neve s'mone eszro. – ott van: te megajándékozod az

embert ismerettel és tanítod a halandót értelemre. Ajándékozzál meg bennünket is ismerettel és értelmes felfogással. Azután kérjük: vezess vissza bennünket – óh Atyánk – törvényeidhez és hozz közelebb – Királyunk – a te szolgálatodhoz.

Világfi: Tehát a szentírás ismerete már maga az isteni szolgálat.

Jámbor: Ismételten hangsúlyozom, hogy a zsidó csak akkor szolgálhatja istenét, ha a szentírásból megtudja, hogy mikép kell őt szolgálni. Így búcsúzik Dávid király a zsidó történelem egyik legtökéletesebb, legkimagaslóbb alakja fiától a bölcsnek nevezett királytól: »Ismérd atyád Istenét és szolgálj őt teljes szívből és buzgó lélekkel«. Mert a ki megismeri az ő szellemét, akkor megérti, megérzi, megszereti és szolgálja őt. Istent megismerni képezte Izrael népének törekvése leghőbb vágyát, az erkölcsi feladata, papi hivatásának betöltése, ez gyönyöre, ebben kereste az igazságot, bár tudta, hogy sohasem talál választ Isten eredetének, lényének mibenlétét illetőleg – de kutatni abban, amit ő alkotott ez a zsidónak ne megélhetés és hatalom kérdése legyen, hanem erkölcsi, istenes cselekedete, ebben volt összpontosítva a mozgató, lüktető cselekvő, teremtő erő mint bölcsesség, értelem, tudás és istenfélelem, tanács és bátorság. Vallásának kertjében a tudás fája képezi középpontját, innen indul ki az emberiség haladása ezzel az istenmegismerés után való kutatással tör előre, sivatagon, tengereken, földrészekén – és a messiási legboldogabb korszak a legtökéletesebb emberiség akkor következend majd be, nem ha egyesek, »hanem az egész föld telve léssen tudással, mint a víz a tengert beborítja.« Az istenmegismerés utáni törekvés az igazság kutatásában áll, melynek véghatárán alázatosan leborul és

felkiált: »Adonáj, mily hatalmas a te neved az egész földön! Ha látom egedet, kezeit művét, a holdat és csillagokat, melyeket alkottál – mi az ember, hogy megemlékezel róla és az ember fia, hogy számba veszed őt?« Tudatlan, értelem és öntudatos belátás nélküli gépies cselekedet nem isteni szolgálat. Tanulni és tudni kell annak, ki Istenét szolgálni akarja. Tanulja megismerni Istent, mint alkotta a természet nagy háztartását, melyben juttat minden alkotása számára tápot; ad ösztönt az önfentartásra a faj szaporításra; amint az embert felruházta szellemének szárnyalatával – hogy azzal emelkedhesek a többi öntudatlan ösztönszerűen élő alkotások fölé: megközelítve Istent a Mindentudót, kinek szolgálatába kell tudnia szegődni.

Világfi: És mindez az imában jut kifejezésre?

Jámbor: A legfontosabb imákban, melyeket minden áldott nap reggel és este el kell mondania mindenkinek, ki csak félig-meddig is számot tart a vallásos névre: a *Semá*-imában Isten egysége van hangsúlyozva, amint annak Izrael nevét hordó egyén ajkáról el keli hangzania, amint azt a zsidó léleknek át kell éreznie!

Világfi: Miért oly fontos ezen egység hangoztatása, hisz azt jól tudja mindenki, hogy Izrael népe nem bálványimádó, tehát természetes, hogy csak egy Istent imád. És mily erkölcsi erő bugyog ezen gondolatból – mert bizonyára azért lehet oly fontos – hogy oly súlyt helyeznek rá?

Jámbor: Maga az Izrael név, mely tudvalevőleg abból az alkalomból adatott Jákob ősapánknak, midőn vándorlása elhagyatottsága közepette Ezsau szelleme, egy angyal küzdött, veje, aki megragadta őt combjánál és őt le akarta dönteni; ekkor lett felavatva ezen név viselőjévé – ami annyit tesz: küzdöttél Istennel

és emberrel és legyőzted az emberit, vagy isteni harcos lett ősapánk, kiben győzött az isteni, abban a harcban, melyet az emberi, a testies, az anyagiasság állandóan felidéz, fentart és folytat mindinkább erősebb támadással.

Világfi: Mily fontosság tulajdonítható annak, hogy a combjánál ragadta meg.

Jámbor: Akkép magyarázzuk ezen szentírási képletes kifejezést, hogy Ezsau a nyers erőszak, a vadság, az önzés, a földi gyönyörök hajhászásának megtestesítője, meg akarta ragadni jákoboit a combjánál, amivel a mozgását végzi, hogy meggátolja előrehaladását az Egyisten tanának terjesztésében, mely megköveteli, hogy az emberben az isteni szellemnek jutassa a felsőbbiséget, az értelmet fejlessze, az erkölcsöt nemesítse és az embert lelkében, szívében, tetteiben szünet-szünetlenül istenével tartsa összekötve, akiben a legeszményibb tökéletességet ismer fel és ezen Isten szolgálatának szentelje teljes erejét.

Világfi: De az egység fontosságát még nem értelmezte, pedig annak tudtommal oly szerep jutott, miszerint ez képezi a zsidóság alaptételét: Az Örökkévaló ami istenünk egyetlen egy.

Jámbor: Az a tudat hatja át a Jiszroelt, hogy Ő Maga – egyedül, minden segédkezés és társaság nélkül volt, van és lesz alkotója és fentartója az egész mindenségnek, ki lát mindent, ami emberszem elől el van rejtve: hall mindent, ami legbensőbb rejtekben dobog; aki mindent intéz, ki sebet üt és gyógyít, lesújt és felemel, ki ott van a magasban és a mélységben; egyedül ő az, ki a görnyedezőt felegyenesíti, ki a büszkét lesújtja, az alázatost felsegíti, a megkötözöttek bilincsei oldja, ki bátorít a küzdésben, segít a veszedelemben, erősbit a kísértés közepette, ő tanít

hinni, bízni, remélni! Egyisten van, tudtán és akaratán kívül, vagy beleegyezése nélkül egy fűszál sem mozdulhat, egy falevél sem zörrenhet – a természet leg-hatalmasabb és legparányibb alkotása az ő parancsát hajtja végre; az ő akarata hatja át az embert eszébe, szívébe, lelkébe: a történetet az ő leheletje vezérli – népeket teremt, népeket elsülyeszt; eszméket felvirágoztat a hűség, a becsület, a munka, a kegyelet, a szeretet, az erény virágai alakjában – és elsorvasztja az önzés, az erőszak, a kegyetlenség, a hazugság, az irigység, a gyönyör, a rágalom és gyűlölet hajtásait. A zsidóság érzi, hogy az ő szíve húrjait egy magasabb Isten, egy láthatatlan kéz rezegetti – és ez a hite és meggyőződése lelkesíti, buzdítja, adja neki erkölcsi hatalmának feszítő erejét – ez szilárdítja lelke vitorláit, mellyel a több ezeréves viharokon keresztül átevezettette földi ittlétének hajóját.

Világfi: Emlékszem a hitágazatok ekkép kezdődnek, hogy Isten egyetlen és aki ezeket nem hiszi – az tehát nem zsidó. De hisz ön állította, hogy valiansunk nem állít fel egyes hittételeket, hogy nem elvont gondolatok hívése szükségeltetik, hanem vallásos cselekedetek?

Jámbor: Állításomat fentartom. Majmúni Mózes a zsidóság egyik legnagyobb tudósa csak összefoglalta mindazon gondolatot, ami józan észszerűleg következik azon kiinduló pontból, melyet minden zsidó vall: hogy »Egy az Isten«. Egyik próféta az öszvallást annak 613 tételét összevonta ezen három szóba: »A jámbor él az ő hitében«. Amit érez és tesz, megfelel Istenbe helyezett hitének. Mert, aki Egyistent elismer: az elismeri az ő egységének tökéletességét, hogy semmi részletre sem osztható, sem több egységből össze nem állítható. Hogy nincs teste Istennek, ami

következtetés abból, hogy mint láthatatlan szellemi lényt képzeljük. Ő volt mielőbb a világot megteremtette – és lesz a jövőben mindig. Mászt nem tarthat a zsidó imádásra méltónak, mert közvetítőt ember és Istene között el nem ismerhet.

Világfi: Még Mózeszt sem, pedig hát ő Istennek oly kiválasztott alakja, hogy általa hirdette a thórát és az ő neve után neveztetik az egész szentírás?

Jámbor: Hallotta már valaha zsidó ajakról az imát Mózeshez címelve? Halandó ember isteni erővel ruháztassék fel, de gyengén állana az isteni hatalom, ha az emberre volna ráruházható? Igen azt is kell hinnünk, hogy Isten az ő akaratát Mózes által hirdetteté ki Izrael népének, mikép Izrael azt köteles közölni az egész többi emberiséggel – a thórát és amit a többi kiválasztott próféta tanított azt mi igaznak, változhatatlannak tartjuk.

Világfi: Nem képzelhető, hogy Isten amit oly régen kihirdetett – később a viszonyok változása, a tudományos haladás és korszellem alakulása folytán visszavonta és új törvényeket szabott, amelyek inkább megfelelnek az emberek felfogásának?

Jámbor: Ez is egyik kifolyása az Egyistenről alkotott fogalomnak. Vagy Isten ő – akkor ő tökéletes, aki előre tudott, látott, ismert mindent. Ő nem felejthetett el semmit, nem tanulhatott hozzá semmit, nem forgatta köpönyegét, amint a nap politikájához simuló egyén meggyőződését, véleményét alakítani szokta. Amit ő egyszer kihirdetett az örök, az tökéletes, az szent az soha meg nem változhatik. Ezt tanítja a józan értelem.

Világfi: De hát az csak nem tagadható, hogy az emberek viszonyai, életigényei, szükségletei, kívánásai, önfentartásuk eszközei változtak – már pedig,

ha vallásunk arra tart számot, hogy az élet minden mozzanatára nézve irányító legyen, akkor alkalmazkodnia kell azok szerint és a régít ujjal kell felcserélnie.

Jámbor: Igen is haladt az emberiség a technika találmányai és vívmányai terén; a kényelem és jólét forrásának felkutatása tekintetében óriási a haladás; a külső megjelenésben szünet-szünetlenül változások állanak be; de a vallás birodalma érintetlen mindezekről. Istenben bízni, őt szeretni és követni a szívnemesség példáiban, az erkölcs, az igazság, a mértékletesség, az erényhez való ragaszkodás és büntői való tartózkodás nem ugyanaz ma, ami volt évezredek előtt? A szív az ő szeretetével vagy gyűlöletével ki van téve az idők hullámzásának? Tehát a vallás, melyet Isten kihirdetett szikla, mely sohasem mozdul helyéről.

Világfi: A hitágazat – amint az a legelső imában le van téve, mellyé! minden reggel kezdik az istentiszteletet – beszél arról is, hogy Isten látja nemcsak tetteinket, hanem behatol lelkünk mélyébe és legrejtettebb gondolatainkat is tudja – és aszerint büntet és jutalmaz is. Ezt bíz nem tudjuk biztosan és gyakran ép az ellenkezőjét látjuk ennek?

Jámbor: Itt biztos, kézzelfoghatót én nem mondhatok, mert ha ön azt tartja valónak, amit lát, akkor még saját lelkét is letagadhatja, hisz azt sem látja; a napot is kétségbevonhatja, mert nem tudja alkatelemét, még ha hatását érzi is; én hiszek Istenben és abból következik, hogy szilárdan és rendületlenül hiszem, sőt meg vagyok győződve, hogy ő látja tetteimet, tudja szándékomat és remélhetek jutalmat és félnem kell büntető hatalmától! Azt hiszem büntető karját ön sem meri kétségbe vonni amennyiben már ön-

magán és környezetén, vagy történelmi tanulmányain is meggyőződhetett arról, hogy van egy isteni kéz, mely igazságot oszt előbb vagy utóbb mindenkinek.

Világfi: Tagadni nem lehet teljesen, mert az erkölcsi világrend létezése a társadalom elengedhetlen kelléke. Dehát hányszor látunk gonoszokat ujjongani, örvendeni, míg jámborok szegénységben sínlódnak, üldöztetnek és büntetés sújtja őket?

Jámbor: Régi probléma már Jeremiás próféta és azóta sokan-sokan vetették fel – a hívő lelkében azért egy pillanatig sem inog meg az isteni igazságba vetett sziklaerős hit. Természetesen tudni kell, hogy mi rövidlátó, korlátolt egyének vagyunk, kik csak a külső fényt a mosolygó arcot látjuk: hogy alatta mi rejlik, hogy a szép külső alatt mily sajtó szív kesereghet, hogy a pillanatnyi jólét mily jövő szerencsétlenségnek az előkészítője lehet, hogy a mostani szárnalmas helyzet mennyi lelki örömet szülhet, mikép a sötétség öléből fakadoz a világító fényözön; továbbá tudja-e az ember azt is, hogy ki a jámbor, ki a rossz lelkű ember? Van-e földi lény, ki sohasem esik áldozatává gyöngé pillanatai szenvedély okozta csábításainak? Hiszem, hogy senki sem büntelen, valamint azt is hiszem, hogy a legbűnösebb lény is rendelkezik egyik másik jó tulajdonsággal, miért ne kapjon ezért jutalmat – a másik meg miért nem kaphat büntetést?

Világfi: De nincs arányban a földön osztott igazság és sors azzal az emberi felfogással, mit magának kell, hogy Istenről alkosson?

Jámbor: Azt tudnunk kell, amit a próféta tanít: szól az Örökkévaló, »az én útjaim nem a ti útjaitok, az én gondolataim nem a tietek.« Mily szerepet játszik az ő szemében egy ember, annak élete, mi a csöpp a tenger végtelenségéhez képest? Imánkban reggel

mondjuk: összes világok ura, nem jámborságunkra támaszkodva esedezünk te hozzád, hanem végtelen kegyelmedben bízunk. Mik vagyunk mi? Micsoda a mi életünk? Mit ér a mi jóságunk, a mi igazságunk, a mi segítségünk, mire képes a mi erőnk, a mi hatalmunk? Mind semmik előtted a mi hatalmasaink, a hírnevesek, mintha nem is léteznének, a bölcsek tudás és belátásnélküliek, mert cselekedeteik sokasága hiúság és életük napjai mint lehelet színed előtt. Nincs joga, nincs szabadságában, nem illetheti meg Istent kérdőre vonni a porszülte lénynek; ha kérdi is, választ nem kap, csak lelkének egyensúlyát tudja megdönteni, ha bele akar kontárkodni abba a bölcsességbe, mellyel Isten a világsorsát vezeti.

Világfi: Ön úgy tünteti fel ezen imarészt, mintha világokról szólana – bár tudtommal sem a biblia, sem az imák nem nagyon hangoztatnak ezen világon kívül más világot?

Jámbor: Igaza van, Izrael vallása azt akarja, hogy éljünk vele és általa élvezzük Isten adományát, lelki és erkölcsi erőnkkel, jutalmat már itt kapunk magában abban a tudatban, hogy Isten akaratát valósítottuk meg abban a világban, melyet ő alkotott az ember, mint a természet legtökéletesebb alkotása öröme, gyönyörére. Én nem tekintem a világot siralom völgyének, melyben csak bánat, panasz, nyomor, ridegség, keserűség, nélkülözés, önmehtagadás, önsanyargatás uralkodik, hol nem szabad élvezni a természetben kapott adományait Istennek csak azért, hogy majd a túlvilági életben kapjak boldogságot, gyönyört, szegénység helyett gazdaságot: hanem azért hiszem, hogy lesz egy világ ezen a földön túl; mert a sír nem lehet teljes befejezése az emberi életnek, hogy a test feloszlásával élheti a lélek a maga eszményi

életét. Ez a világ csak előcsarnoka legyen a jövő világnak! Készülj elő az előcsarnokban, hogy behatolhass a fogadóterembe.

Világfi: Ez nehezen megy a fejembe, onnan még senki se jött vissza, hogy értesítést hozott volna és épenséggel sem vagyok hajlandó ezt elhinni!

Jámbor: Eltekintve szellemes mondását, hogy onnan még senki sem jött vissza, esetleg önnek nem tudom kitől aláírt szerződést nem tudott felmutatni, megértem az ön skepsisét! Itt nem lehet tudni, hanem kell hinni.

Világfi: És mi előny háramlik reám ezen hitből?

Jámbor: Felfogásom szerint igen sok. Megérti könnyebben az isteni igazságszolgáltatás útját. Az itteni érdemeket, ha még nem kapták jutalmukat, ott lehet majdan kielégíteni. Az ezen élet erkölcsösségének feleljen meg a jövő élet boldogsága. Az erkölcsösség kérdése az embert mint halhatatlan lényt tekintse. A lélek halhatatlanul fennáll, él tovább az utódokban. Tudom, hogy nem az egész életem, mely a testtel minden pillanatban megszűnhetik, feloszolhat, mely bizonytalan, olyan mint a lehelet, mely volt – nincs. Miért törekedjem minden szép, jó és dicső után, ha munkaközben kihullhat kezemből a kalapács, a toll, az ecset, a kard. De van ami buzdít, ha hiszek lelkem mint életem legfontosabb részének tovább fennmaradásában, hol bár nem a testtel testileg, érzékileg, de csak szellemileg tovább működhet a végtelen szellem Isten közelében. Nem is akarja szent iratunk, hogy mi fürkésszünk olyan után, amit úgy sem érthetünk meg, keressünk érveket a gondolkodásunk körét túlhaladó sphaerákban; van itt elég számunkra: kutass, keress, tanulj, fürkéssz a javadra, a boldogságodra.

Világfi: Miért beszél akkor a hitágazata Messiás eljövételéről és a holtak feltámadásáról?

Jámbor: Nem oly sokat foglalkozik vele vallásunk, bár egy megváltó, egy felkent király, ami e szó: Messiás értelme, aki felszabadítja a küzdelemre rendelt, a sok üldözésnek kitett adóságot sok veszedelméből, a száműzetésből, a leigázásból az boldogító tudat; az üldözöttek és megalázottak nem éltető boldogító tudat a jövő reménysége, hogy lesz valaki, aki e bajból kiváltja a rabságban sínylődőt, aki Izrael száműzöttjeit egyesítendi majdan?

Világfi: De hát az életben eleget hallunk a megváltóról, aki meghalt az emberiség bűneiért és a világot megváltotta és akit millió meg millió ember annak tart, sőt imád.

Jámbor: Én mint Izrael vallásának hívője nem törődöm azzal, hogy sokan mit hisznek, nekem meggyőződésemben nem imponál a számbeli sokaság, tiszteletben tartom mindenki hitét, de részemről nem vagyok hajlandó megváltónak tekinteni mást, mint aki beváltja mindazt, ami a prófétai könyvekben megvagyon írva: »amikor nem leszen többé gyűlölködés az emberek között, nem lesz fegyverre szükség, a lándzsák ekékké, a dárdák szőlőkéssé fognak átalakíttatni, még az állatok közötti marcangolás sem leszen majdan, együtt legelész a bárány a farkassal, egy kis gyermek a skorpió üregébe mer nyúlni; nem fognak rosszat cselekedni, sem rombolást okozni az egész szent magaslaton – mert telve leszen a föld tudással. Egy Istent imád majd minden nép, egyetlenegy összhangzatos világchorusban.« Aki gondolja, hogy ezen általános tökéletességet már elérte az emberiség – ám az imádja messiását; én és velem együtt a többi jámbor zsidó még messze látja ezt a

kort, bár hiszi, hogy a szellemi tökéletesség egykoron meg fog érkezni.

Világfi: Felfogás dolga és boldoguljon ki-ki a ő hitében, én ugyan nem hiszek egyikben sem. Szabadon akarok gondolkodni és nem foglalkozom ily elvont bizonytalan fogalmakkal. Még csak a legutolsó hitágazatra nézve, hogy a holtak feltámadnak szeretném hallani az ön véleményét.

Jámbor: Itt sem mondhatok egyebet, mint mondtam a túlvilági életre vonatkozólag. Lássá én, a reggeli imámban naponként imádkozom ahhoz, »aki ellátja az élőket irgalmával és feléleszti a holtakat nagy kegyelmével.« Ugyanegy Isten, aki gondoskodik összes alkotásairól az élet igényeinek kielégítésére; ki a kiszáradt, élettelen pornak megküldi az életet hozó esőt, melyet ember soha létre nem hozhat: ugyanő a porladozó testbe be tudja lehelni az élet szellemet – amint azt Ezekiel próféta a bábéli száműzetésben élő zsidóságra alkalmazottan mondja: »kivezetett Isten egy temetőbe, hol száraz csontokat láttam és kérdé: fel fognak éledni ezen csontok valaha? Mert Izrael hasonlított egy ily csontvázhoz, melyből az élet csaknem teljesen kialudtnak látszott és Isten szól – íme rálehelem szellememet és bőr, izom húzódott rájuk, összeillesztődtek és újra feléledtek. »A zsidóság is amíg Isten szelleme van rajtuk – bármennyire kiirtottnak látszassák is – újra feléledt és folytatja isteni küldetését.

Világfi: De hisz ebből nem tudok tiszta képet alkotni magamnak, hogy milyennek képzeled ön a feltámadt holtakat – hol egyesülnek, mikép élnek újra és sok kérdés maradna még megfejtendő.

Jámbor: A földre vetett magra gondolhatok csak, mely eloszlik és új életre kél, a test is újra fel-

éledhet, ha a világot alkotó azt akarja, előtte nincs lehetetlenség; élnek a holtak emlékünken, kegyeletünkben, példáikkal tanítanak, szellemükkel ragyognak az ittlét sötétségében és mutatják az irányt, mely bennünket embertársaink boldogítására vezényel és az örök fenmaradást biztosítja számunkra. A szellem folytatólagosan fenmarad minden jó alkotásban, mert az egyén célja eltűnik az egyénnel – de az intézmények az egyszer megragadott erkölcsi célok vátozhatlanok. Az az öntudatot erősíti és az egyesnek tekintélyét emeli. Nemzeti dicsőség fénye sugárzik. Ily gondolatokkal avatjuk mi fel lelkünket mikor a nap felhasad, mi felébredünk, hogy a napot helyesen használjuk fel. Megmutatjuk, hogy mit akarunk e világban cselekedni. Egy kis néhány sorból álló imácskát mondunk el, mely így hangzik; »mindig legyen az ember istenfélő titokban is, mikor teljesen egyedül van, vallja meg az igazat, szóljon igazat szívében.« Nem gondolja, hogy ezen néhány szó is mennyit tartalmaz, mennyivel járul hozzá az ember erkölcsi tökéletesítéséhez, »szívében legyen igaz,« ne csak szájával, hanem érzésében őszinte, nyílt, irigység és érdeknélküli, tiszta lelkületű. Miért keresünk mi a vallás fogalmában mindig magasabb légkörbe tartozó és gondolkozásunk határát túlhaladó fogalmakat, mikor itt van a föld, melyen élünk a reális való világ az ő ezernyi követelésével, hogy célunkat, boldogságunkat ilt elérjük. »Egy óra az erkölcsi élet megvalósításában többet ér, mint a jövőendő élet összes gyönyörei.« Izrael vallása az élet vallása a földön gyakorlandó földi élet megvalósítására lett teremtve, ezt célozza azon sok óvintézkedés, melyek a törvények közé és körül vonattak, élj az én szellememmel – és ne távolodjék az soha szádból és gyermekeid szájából örökké.

Világfi: Ezt valószínűnek látom, mert abban a semá imában, mely pedig legfontosabbnak tüntetik fel, tényleg az van megírva: szeresd az Örökkévaló Istenedet teljes szíveddel, lelkeddel és minden tehetőségeddel. Azután folytatólagosan: tanítsd azokat a tanokat gyermekeiddel, »midőn lakozol otthonodban, mégysz az úton, midőn lefekszel és felkelsz.« Ezt még értem valahogy, de hogy mit jelent az, kösd azokat jelül kezeidre és legyenek homlok díszül szemeid között? igazán nehéz felfogni szókat oda-kötni valahová?

Jámbor: Tény, hogy szókat nem lehet megkötni, mert azok tovaröppennek, elhangzanak és hatásuk nem maradandó; tisztán szellemi képletek azok és igen gyorsan háttérbe szoríttatnak szemléleten alapuló képzetek által, ha hiányzik az érzékileg észlelhető tárgy. De minthogy a zsidóságban hiányzik az isteni lénynek bármilynemű ábrázolása és szigorúan tiltva van – mert lehetetlen is – testi képmását alkotni, gondoskodás történt arról, hogy a mit szellemünkkel megismerünk, szánkkal vallunk, látható jelekben közelebb hozzassuk tudatunkhoz.

Világfi: De hát egy szíj kötése által ezen célt elérjük, ha a mindennapi munkára szánt időből sokat elrabolunk – és éppen a férfiúnak vagy a már tizenhárom évet betöltött ifjúnak! míg a nők – kik talán jobban ráérnének – nem kötelesek ily terhet magukra vállalni.

Jámbor: Lesz még alkalmam talán a nők viszonyát a valláshoz részletesebben kifejteni – itt csak a férfiak ebbeli nagy terhéről akarok szólni. Kora reggel, ha templomba megy a férfi – vagy ha otthon imádkozik, kell azt a szíjat – amint ön nevezi – kézre kötni és a homlok közé venni. Ha idő veszte-

ség a munka megkezdése előtt lelkiileg megújulni, a szívet a legmagasztosabbal tölteni meg, a kezet a legszentebbre avatni fel, az értelmet a legkomolyabb és legdicsebb gondolatokkal szerelni fel; akkor siessen bárki is húzni a prózai élet igáját, nehogy elmulaszson valamit, nehogy esetleg néhány fillér veszteség származhassék belőle!

Világfi: Hogy és mikép függnek össze ezen igen is az életre szükséges elvek a szíjnak gépies fel és lerakásával, azt nehéz megértenem. Vagy azt hiszi, hogy minden zsidó, aki t'fillimot rak – hisz emlékszem gyermekkoromban öregem házában nekem is kellett előszednem – oly tökéletes amilyennek maga itt ecseteli?

Jámbor: Jól tudom, hogy nem mindig és nem minden ember érti és érzi át annak jelentőségét, aminek symbolumát gyakorolja. De hát erről a vallás csak nem tehet. Sőt minél többször győződünk meg az emberi gyarlóságról, annál inkább érezzük a szűkségét az óvó és figyelmeztető eszközöknek, mikkel a vallás fel van szerelve.

Világfi: És ép a t'fillimnek tulajdonít ön oly nagy fontosságot?

Jámbor: Határozottan fontos hivatása van. Hálát adok istennek, ki megparancsolta, hogy kössem homlokomra – mint a gondolkodásnak helyére – azon borjubőrből készült kis házacsát, melyben pergamentre írva van négy fejezet a szentírásból: »Isten egysége, az ő igájának elviselése, az ő eszméinek terjesztéséről utódaink körébe, rossz hajlamaink legyőzése emlékeztvén az Egyiptomból való kiszabadításra,« gondold tehát meg, hogy csakis ezen szolgálat átvevése által szabadultál meg a megsemmisüléstől, tehát neki szenteled áldozatkészséggel minden akara-

tódat, nép jóléted attól függ, hogy mikép teljesíted ezen parancsokat.

Világfi: Hát a kézre való kötéssel mily össze-függésbe hozhatók ezen magyarázatok?

Jámbor: Csak olyanba, hogy a kéz a tettek végrehajtója. Erre kötünk szíjból három betűalakot 'שדי' – mindenható nevét. Az a kéz, melyen reggel ez látható, – mely istenszolgálatnak lesz szentelve: nem emelődik fel testvére, embertársa ellen, hogy azt megbántsa, megsértse, leölje; nem rombolja le embertársa jólétét. Ha ez a kéz megkezdi mindennapi tevékenységét az életküzdelemben, az győzni fog, mert Isten van odakötte. Az ily kéz a tevékeny istenszolgálatnak szenteli munkáját.

Világfi: Annak is van valami fontossága, hogy borjúbőrből készül?

Jámbor: Semmi sincs ok nélkül. Emlékeztető, hogy a borjú által vetemedett egykor Izrael a bálványimádás bűnére, most tehát az Egyistennek akarjuk szentelni szívünket.

Világfi: Mikép jó a szív a bőrrel összefüggésbe?

Jámbor: Akkép, hogy a balkézre kell rakni a t'fillimot oda a szív tájára, mondván ezzel, hogy érezd át Istened szellemét, melyre szentelned kell minden érzésedet, szíved minden dobbanását. Az a szív, melyet neki szentelsz, nem zsugorodhatik össze, hogy önző legyen; nem keményedhetik meg, hogy oda nem hatolhat be embertársának baja iránti részvét, könnyöret; hanem az szeretettel nyílik meg Isten minden alkotása számára és a tökéletesség templomává alakul át. Erre vonatkozik az ima, melyben hálát mond Istennek, ki Izraelt erővel övezi.

Világfi: A homlok köré is teszik miután már a kézre felrakták és ha csak egyiket tennék, az termé-

szetesen nem elegendő és bizonyos gúnyolódást jelentene.

Jámbor: Vagy megtartom a parancsot ahogyan azt átvettük örökségkép vagy sehogy sem! Önmagunk alkotta szabványok semmiféle vallásos horderővel nem rendelkeznek. De különben is a megkezdett gondolatot végig kell vinni. Előbb tesszük a kézre – emlékeztetőleg a Sinai hegyen kapott kinyilatkoztatásra, mikor Izrael előbb hangoztatá: »hogy cselekedni akarjuk mindazt, amit Isten hirdet,« mert az csak javunkra válhatik, tehát a kéz előbb magasztalja Istent a tettel; később szól vala a nép: »iparkodunk behatolni, fürkészni, azon tanokban kutatni, megérteni azon szellemet, melyet Isten nekünk hirdet.« A t'fillim a homlokra jő, 4 rekeszre van beosztva négy darab pergamentre írva, míg a kézen lévő egységes. Ha gondolataink különböző irányban is kalandoznak, a tudás különböző forrásaiból is merítjük a benyomásokat; de szívünkben annak egységes érzése szent áhíttatá kell válnia és kezünk is cselekedetét csak egyirányban fejtheti ki, abban, melyet Isten jelölt ki vallásában. Tudvalevőleg t'fillimunk elől az ő kis dobozkájával a homlokra a szemek közé kerül, hátul a koponyának alsó részére helyeztetik el a csomó: tehát a gondolkodó erő és az emlékező tehetség székhelyeit érintse jelképünk; a szíj lelóg a mellen keresztül vagyis amit az értelem alkot, az emlékezés megőriz, az vezettesék a szíven át a kézhez – tehát válják tetté.

Világfi: Miért nem kell akkor – ha ily fontos szerepe van az életirányítására a t'fillimnek – szombaton és ünnepkor rakni – hisz ezen napok valószínűleg még inkább hivatvák emlékeztetni?

Jámbor: Épen mert ezen ünnepnapok már magukban véve is bizonyos jelet testesítenek meg, esz-

mét tartalmazznak, tehát nem kell ugyanakkor még egy emlékeztető. Épúgy mint nem raknak t'fillimot ha kezünk valamely betegség miatt nem tiszta vagy a hely illetlen, ronda, mert ellentétbe jönne szent hivatásával – vagy ha gondolataink annyira szétszóródhatnak pl. gyász esetén, ha még a halott nincs eltemetve vagy bojtnapkor – mikor Jeruzsálem pusztulását gyászoljuk – akkor nem reggel, hanem este öltjük fel a t'fillimot – mikor a gyász már befejeződött.

Világfi: Ön úgy látszik elég szép gondolatot tud belemagyarázni ebbe a szertartásba, valószínűleg fel tud világosítani annak a másoknak a jelentőségéről is, melyet a reggeli imádkozáskor alkalmaznak, hogy egy ruhát öltenek magukra a hívek, sőt tudom gyermekkoromban magam is hordottam oly kis négyszögletes ruhácskát testemen, melynek négy szegélyében czicizsz volt és mihelyt felkeltem kellett arra hálaimát mondanom és megcsókolni, még most is nevetetek azon a buzgóságon, mellyel én azokat a szálakat ölelgettem, mint később a menyasszonyomat.

Jámbor: Esetleg más asszonyokat is?

Világfi: Biz az is előfordul a mai világban, ép a társadalom magasabb köreiben ez nem is oly feltűnő, nem is oly szokatlan, sőt még nem is jó oly súlyos beszámítás alá; azért valaki a legnagyobb vezérszerepet játszhatja és senki sem mer az ő jellemében és férfi erkölcsében kételkedni, mert jaj volna annak, ki ilyesmi miatt merészelné csak egy szóval is hangsúlyozni, hogy ő nem tökéletes gentleman?

Jámbor: No hát köszönök ily jellemet. Látja az a megvetett, gúnyolt, el nem ismert zsidó erkölcsiség mennyivel magasztosabb, mert az az elv uralkodik benne: Minden oly dolognál, mely a szívre van bízva

– tehát ahol a világi bíróság előtt menekülhetni – ott legyen az ige: »félj Istentől,« ki nem hagy büntetlenül semmiféle, bármily titokban elkövetett erkölcstelen tettet; természetesen a társadalom felfogása ezt nem fogadja el, mert akik azt irányítják, maguk is a bűnökben és vétkes életmódban találják gyönyörüket.

Világfi: Biz azok sem a czicziszeket csókolgatják.

Jámbor: Pedig kár a fölött gúnyolódni. Igaz, hogy aki csak érzéki gyönyörök után hajhász és magasabb eszményi élvezeteket nem ismer, annak nem való a cziczisz.

Világfi: Ugyan lássunk már valamit annak titkos értelméről, hisz ön egész életét sem fordítja másra, mint ezek kifürkészésére.

Jámbor: Ehhez nem kell sok fürkészes. A legfontosabb smá imában ismételjük naponként azon szentírásban levő parancsot: »készítsetek ruháitok szegleteire égkék színű fonálból szemléelő szálakat – lássátok azokat és emlékezzetek az Örökkévaló összes parancsaira és teljesítsétek azokat és ne induljatok szívetek és szemeitek vágyai után, hanem ezen isteni parancsokra gondolva, legyetek szentek Istenieknek, én vagyok az Örökkévaló Isteniek«.

Világfi: Emlékszem gyermekkoromban a férfiak az egész testüket befödtek ezen fehér és kék színű négyyszögletes ruhával, – talisznak hívják – most csak a nyakon hordják összehajtva.

Jámbor: Igen is égkék és fehér köpenybe kell minden reggel burkolódnai. E színek jelentik a lelki tisztaságot, az erkölcshileg mocsoktalanságot, mely kizárólag képes egyesülni az ég kékségével vagyis azzal, amit az Ég szentséget hirdethet. Úgy-e a mai modern kor nem szeret sokat látni az olyasmiből, ami oly ellentétben van az ő lelkületével, vágyaival, – csak oly

áruban és színben szeret gyönyörködni, amiből meríthet hasznot, amit aprópénzre tud beváltani.

Világfi: No ezt eltalálta, sokra menne valaki a mai világban, aki a vallás parancsa szerint akarna élni. Ha nem tudna hazudni, – bár kívánatos az óvatosság és diplomáciai ügyes raffineria hozzá; vagy mire jutna manapság valaki, ha önzetlen igazságérzetével akarná bejárni a világot és annak felfogásait azért akarná mellőzni, mert nem felel meg a legtökéletesebb erkölcsiségnek!

Jámbor: Megengedem, hogy sok ellentétbe ütközöm vallásos elveimmel, sőt még vagyonszerzésre sem lehetnék alkalmas, de azért én a táliszt felveszem, a czicizist áhítattal csókolom, mert lelkem egész hevíletével csüngök azon eszmén, melyet az jelképez. Tudom, hogy a ruha lényege testemnek, iparkodom tehát a bennelevő állatiast elrejtteni és csak azt hagyni szabadon, ami emberi működésnek szervét képezi: arcomat, kezemet. Emlékeztet engem a czicizisz arra, hogy ne tévedjek el az istentagadásra, az érzéki szenvedélyre, az önmagam bálványozására és oly dolgokra, melyekkel pillanatnyi élvezetet meríthetek, de az Eget magamtól eltaszítom, magamból kiszakítom. Én tehát a szemmel láthatóból akarok felhatolni a láthatatlanhoz és önmagamat akarom arra szoktatni, hogy ne csak azt keressem ami érzéki, hanem szellemi és lelki kapcsot akarok fűzni azzal, ki tanát kinyilatkoztatta és életfeladatokat kitűzte.

Világfi: Ez mind szép dolog, dehát a prózai élet más dolgokra irányítja figyelmünket, mint sem reggel korán felkelni, templomba járni, ily óvszerekkel venni körül magunkat, amiket a hivatalban vagy az üzletben nem használhatunk.

Jámbor: Azt megengedem, hogy a mai modern

kor az éjjelt használja fel az ébrenlétre, akkor tanul, szórakozik, él, pedig a természet a nappalt alkotta arra; kora kél fel a nap, szórja éltető, fakasztó, melegítő sugarait, éjjel pedig a setétség leple borítja, mely az elveszett erők gyűjtésére a csendes pihenésre szólít az idegzet fejlesztésére az egészség megóvására sokkal kívánatosabb a reggeli tanulás, a korai felkelés: tiszta a légkör, üde a természet, mert újra felújult a teremtés, tehát a templombajárás még physikailag is egészséges, sokkal üdítőbben hat a testre a szabadban való mozgás reggel, mint éjjel a mesterséges fénynél a porral és füsttel telt romlott levegőben való időzés, és aki reggel mindjárt felölti ezen imaköpenyt, mikor áldást mond a mindenség ujja-ébresztőjének, mint a pacsirta a szabad természet templomában imádja és dicsőíti az Alkotót – kinek árnyékában rejtőzik – ezt a gondolatot jelképezi, mikor felvevéskor feje köré veszi a ruhát és vallja, hogy csakis az ő fényében van fény. Hálát mond a czicisz parancsa miatt, amely a négy szögleten van, mely arra tanít, hogy Istenedet a világ bármely tájékán megtalálhatod! Négy szál lóg ketté hajtva, egy szál körülcsavarva 7, 8, 11, 13-szor, közben egy-egy csomóval, ez összesen 39 számmértékben annyit tesz mint ezen betűk számmértéke – a héberben a betűk számok is – יהוה אהר (10 + 5 + 0 + 5 + 1+8 + 4 = 30) az »Isten egy«. Az összes parancsok száma 613, ez is feltalálható a cziciszben. ציצית betűk számmértéke = 600 (90 + 10 + 90 + 10 + 400) nyolc szál és öt csomó együttesen 613. Tehát a czicisz törvénye nagy fontosságú, mert vallásunk előír szertartást, hogy feltüntesse, miszerint az nemcsak egy vallomás, nem egy dogma, nemcsak egy parancs: hanem azon általános emberi magasabb ér-

zés, mely fel tud emelkedni az emberiség magas ideáljaira és bele tud mélyedni a lélek rejtekeibe, mely az érzékiből a végtelenségbe, a kicsinyből a nagyba, a mindennapiból a magasztosba, az időleges érzékelhetőkből az Istenibe! Erre tanít a cziczisz is, amelyet most csakis a testen hordott négyszögű ruhára teszszük, a mi európai ruházatunkra nem tesszük.

Világfi: És ha már felöltöttük a taliszt és a t'fillimot, amelyből tehát elég szép gondolat magyarázható, akkor még megkezdődik a sok imádkozás minden reggel, melynek se hossza, se vége, csak győzni kell türelemmel és idővel.

Jámbor: Ön úgy van ezzel, mint én ha bálba megyek.

Világfi: Ugyan, hát jámbor embernél ilyesmi is előfordulhat?

Jámbor: No hát, amily sűrűn ön templomba jár, oly sűrűn járok én a táncmulatságra, ahol bámulom azok türelmét, kik egész éjjel forognak saját tengelyük körül vagy a szoba körül izzadnak, hogy csak úgy csurog le róluk a verejték és mégis kitartanak hűségesen!

Világfi: Csak nem akarja ezt összehasonlítani a templommal!

Jámbor: Távol legyen tőlem a gondolat, csak a kitartásra vonatkozólag jutott eszembe.

Világfi: De hisz ott mulatok, szép zene van, a nővel való közellét érzete, a fényes világítás a jó kedv, a társas együttlét, sőt az esztetikai gyönyör mindmegannyi varázserővel hat reám.

Jámbor: No én reám az hat varázserővel, ha együtt vagyok azokkal, kik ugyanazon szívet átmelegítő, lelket felemelő érzéstől áthatottan zengik összhangban Isten dicsőítését; az a tudat, hogy ő vele

egyesülök gondolataimmal, hozzáfordulunk együttesen segélyért, támaszért, neki zengjük a sok hálaéneket, miket a zsoltáros költő örökített meg. Aki ez iránt érzékkel nem bír, biz az két szót sem tud imádkozni, annak teher minden pillanat, mint énnekem a fejem szédül a tánc nézésétől, melyben rejlő gyönyört nem tudom átérezni, mert sohasem táncoltam, tehát nem ismerem az érzést.

Világfi: Rólam csak nem mondhatja, hogy sohasem imádkoztam – ha már e kettőt egymással összehasonlítjuk – hisz ön tudja, hogy évenként néhány-szor eljárok a templomba.

Jámbor: Az még nem biztos, hogy imádkozott is?

Világfi: Hát talán táncoltam ott, csak nem tétélezi fel rólam, mint művelt emberről, hogyha egyszer templomba jövök, hogy ott fecsegek folyton, vagy hogyha az imakönyvet kezembe veszem, hogy másokat akarok ámítani, vagy mások kedvéért teszem, hogy látszassam, mintha imádkoznám? Hisz tudja, hogy én elég önállóan gondolkodó ember vagyok és nem félek senkitől, semmitől!

Jámbor: Ne tessék félreérteni! Nem szándékoztam én az ön modorát, vagy a templomban való viselkedését bíráló tárgyává tenni, hisz van ön oly művelt ember, aki mint a szalonban is tudja a viselkedés módozatát olykép a templomban sem fog önmagával ellenkezésbe jönni.

Világfi: Hát akkor mit értett azalatt, hogy nem biztos, hogy imádkozik-e?

Jámbor: Mert az előírt imának értelem és érzés nélküli elmondása, vagy gyors, gondolat nélküli ledarálása még nem nevezhető imának, mert ahhoz hangulat, áhítat, benső lelkesedés, odaadó szeretet, magasabb légkörbe való vágyódás kell.

Világfi: És honnan tudja, hogy ez bennem nincs, mert tán a sok ottlevő töltelékeket – ami nem is tartalmaz Istentől való kérést – hanem közönséges zsoltárok, s melyeket egyszer életemben elolvasva ismerek, mert azokat nem mondom el, azért nem imádkozom?

Jámbor: Bíz igaza van, imáink legnagyobb része zsoltárok és tudja ki írta azokat?

Világfi: Óh igen, Dávid király néhány pár ezer év előtt. Nos mi közöm nekem az élményeihez, az ő bajához, melyek talán történelmi emlékeknek megjárják, de nem arra valók, hogy én reggel az időmet velük pazaroljam!

Jámbor: Pedig az egész világon azokat imádkozzák az összes felekezeti emberek, kikre az ima persze nem oly teher, mint önre: Zsoltárénekek, melyek minden ember szívének húrjait átrezgethetik. Egy pásztorfiúból lett király, tehát a társadalom legalsóbb rétegétől a legmagasabb körig dülő emberi érzelmeket ismerte és tudta a legremekebb költői lendülettel szóba önteni! Nincs életünk szenvedésében oly scála, melyet ő végig nem énekelt volna, mint tapasztalt és átélt melódiát. Úgy Istent senki sem szerette; az ő hatalmát, nagyságát, fényét, senki nálánál jobban nem dicsőítette; az erény jutalmát, a bűn megtorlását ő megkapó színekkel ecsetelte; és bármi érte őt öröm, vagy bánat, dicsőség vagy megaláztatás: Istenét kereste, mint élete egyetlen támaszát, segítőjét a veszélyben, szikláját az ellenséges hullámtombolások közepette és lelkének irányítóját, tetteinek kormányzóját ő benne találta; és ezzel tehát ez a király-költő megmutatja, hogy milyen őszinte legyen a mi ragaszkodásunk is O hozzá, ki mint Dávidot, bennünket is szeretettel hív magához, megóvja testünket és lelkünket, vagyis

kifejezésre juttatjuk ama gondolatot, hogy Isten minden egyesnek tetteit látja, ellenőrzi, minden egyes fölött örködik, megdöntve ezzel azoknak a hamis felfogását, hogy Isten legjobb esetben is csak az összesség fölött örködik, mert sokkal magasabban áll, semhogy érdekelhetné az egyes embernek gondolata, érzése, cselekedete – igenis, akit ő alkotott azt ő fenn is tartja; atyai irgalommal viseltetik minden egyes iránt, ki megszabadít a bajtól, ha igaz szívvel hozzáfordulnak, ha mi is őt szolgáljuk énekkel, nemes érzéssel, mint Dávid király.

Világfi: De ép a bibliai történetben tanultam gyermekkoromban, hogy ez az ím annyira felmagasztalt Dávid király egy oly tettet követett el – elvevén erőszakkal másnak feleségét – ami dicséretére válnék bármely középkori lovagnak?

Jámbor: Ezt tagadni nem lehet. De ép ebből láthatja, hogy a biblia érdemesnek találta ezt is róla feljegyezni, miszerint az oly szellemileg képzett, társadalmilag oly magas fokon álló emberek, kik tehát az élet összes kínálkozó gyönyöreit magukba szívhatják: kik mint méhek röpülhetnek virágról-virágra, szürcsölve az édességeket: mégis mily kevésbé vannak megvédve az érzékiség okozta bűnöktől és mennyire van még az ilyeneknek is szüksége a vallás előírta korlátokra, fékezőkre!

Világfi: Tehát ő ép annyira tudott sülyedni erkölcsében, mint akárki más gyarló ember?

Jámbor: Nem egészen annyira! A bűnért ha valaki egyszer elkövette, meglakolt, megbűnhődött és úgy-e nem említi többször róla a szentírás, hogy gonosz tettet megismételte volna! Ki nem vétkezik egyszer? De mily kevesen bánják meg bűnüket oly igaz töredelmes vallomással és bűnbánattal mint ő.

Ezért imádkozzuk csaknem minden reggel az ő általa elmondott bűnbevallást: Szólott Dávid Gód próféta-hoz, ki öt bűnei következményeire, Isten büntetésére figyelmeztette: hadd essem Isten kezébe, mert nagy az ő irgalma, de emberek kezébe nem akarok esni! Mily igaz bánat sugárzik ki szavaiból, mennyit sírt és gyötrődött bűne miatt, mely az igazi megtérésnek örök mintaképe és egyszersmint felemelőleg hat a tanúság ránk nézve, hogy Isten tényleg nem fordul el az igazán töredelmesen bűnét bevalló és azt megbánó embertől.

Világfi: Miért mondotta, hogy csaknem minden nap mondjuk ezen imát?

Jámbor: Azért, mert szombaton, ünnepnapokon, sőt félünnepeken, újhold, chanukkakor és valamely fontos nemzeti ünnepi esemény emlékekor szintén nem mondjuk, ép úgy, mint azon (tachnun, bűnbánó) imát sem, melyet csak hétfőn és csütörtökön szoktak mondani, – mikor a thorából is felolvasnak egy kis szakaszt, – amely hosszú ima így kezdődik: »ő irgalmas, megbocsátja a bűnt és nem pusztít el,« de amelyben a templom végleges pusztítása utáni korszakra emlékezünk meg, mikor Izraelnek alig maradt egy kis töredéke, szomorú idők gyászos állapotát jelzi szívet megkapóan, a nép ínségét, nyomorát vázolván és esdekel Izrael, hogy »ne irtsa ki a nép maradékát« és ne engedje az ő fényét undokság gyanánt élni népek között Izraelt, mely naponként kétszer mondja el Isten egységét. De a nép azért nem feledkezik meg róla, vajha ő sem feledkeznék meg Izraelről.

Világfi: Ez tehát a reggeli ima mindennap, de azonkívül kell még imát végezni délután és este is. Boldog, aki élvezetet talál benne és ideje van hozzá.

Jámbor: Ez nagyon silány mentség, hogy nincs

idő. Ha akarat van, akkor a legsürgősebb munkából is lehet kiszakítani tíz percet, hogy a délutáni imát elmondjuk. A lélek tápláléka kipótolja a munkában az idő veszteségét.

Világfi: Hát ily rövid idő alatt is lehet Isten elé terjeszteni kívánságainkat, azt hittem ahhoz nagyobb apparatus szükségeltetnék.

Jámbor: Nem a hosszúság a fő az imánál: hanem a bensőség. Rövid ez az istentiszteletet, kezdődik egy zsoltárral; »boldogok, kik lakoznak házadban, folyton téged dicsőítenek.« Ház alatt az egész természet értendő – az életünk szentelése célja ezen imának is! Mint reggel elmondjuk a tizennyolc áldást tartalmazó imát, ha reggel, akkor most is a bűnbánó könyörgést, amikor pedig elmarad, akkor estefelé is; befejeződik, azon imával, melyben Isten egységének elismerését az egész emberiség által várjuk – melyet minden istentisztelet végén mondunk el. Kérdi tőlünk a vallás: íme itt állunk életünk magaslatán; körülöttünk a természetben minden teljesítette napi hivatásának felét, amint Isten azt rendelte. Ám miképp áll a dolog miveltünk? Azzal az eltökéléssel, mellyel reggel munkánkat megkezdtük, hogy az Isten szellemében fogjuk a napot megszentelni, hogy élethivatásunkat az ő akaratát teljesítendjük – vajjon az ittlét benső és külső javai után küzdöttünk-e azzal az erővel, melyet ő tőle kaptunk, az ő dicsőítésére és saját üdvünkre fordítottuk-e? íme délután van – még hátra van egy része a napból – szakítsd ki magadat az anyagi világ forgatagából, vizsgálj eddigi napi munkádat és ha hibásnak találsz, még javíthatsz rajta, ha pedig sikeresnek találsz: adj hálát érte a mindenható Istennek. A reggeli s'mone eszroban békéért való kérés helyett, itt már a béke áldásának élvezéséért mondunk köszönetet.

Világfi: Erről a s'mone-eszróról már több ízben emlékezett meg, tudtommal még az esti imában is elmondják, ez bizonyára igen fontos lehet, emlékszem gyermekkoromból, összetett lábbal kellett imádkozni Jeruzsálem felé fordulva és absolute nem volt szabad közben megzavarni. Tudom, hogy azt az előimádkozó ismétli, míg a többi ima csak párbeszéd alakjában mondatik el, az előimádkozó megkezd egy szakaszt, a község azt hangosan elmondja, és bevárja míg azt az előimádkozó befejezi. Itt a végén ha mondja: dicsértessél örökkévaló, a község válaszol: dicsértessék ő, dicsértessék az Ő neve. Ugyan mily fontos gondolatokat tartalmazhat ezen ima, hogy oly nagy szerep jutott neki a liturgiában?

Jámbor: Áldjuk Istenünket, ki megnyilatkozott ősapáinknak; ő a magasztos mindenható, félelmetes legfőbb hatalom, ki csak szeretetet gyakorol és azzal kormányoz mindent és az apák érdemeiről megemlékezve, hoz üdvöt az unokákra.

Világfi: Itt félbe kell szakítanom, mert a zsidóság tana szerint és pedig a második parancsban megvan írva: megbüntettem az apák bűnét a gyemekeken, harmad és negyed íziglen – tehát itt Isten kegyetlensége volna feltüntetve, amit a zsidóknak sűrűn szoktak szemeikre lobbantani, hogy Istenünk bosszúálló.

Jámbor: Akik nekünk szemrehányást tesznek, azok ezt az elvet alkalmazzák és ha tehetik, mindjárt meg is büntetnek érte bennünket. Pedig hát tehetünk mi róla, hogy nekünk ily Istenünk van? Bizonyára más felekezeti embertársaink nem fogadják el a mi Istenünket, hanem maguk csinálnak vagy rendelnek számukra egy Istent vagy ha az kevés, esetleg hármat a saját képmásuk szerint – aki csak úgy csepegteti, csurogtatja a szeretetet?

Világfi: No de hisz ez abszurdum, amit ön itt velem el akar hitetni, olyan bolondnak néz engem, hogy én nekem bebeszélheti, hogy van zsidó meg keresztény Isten – vagy Isten, akkor egy van, vagy nincs akkor egy sincs.

Jámbor: Ön tehát elfogad Egyistent, akkor ne vessen az oly butaságon, mely a zsidó Istent bosszúállónak akarja feltüntetni. Akik a szentírás ezen passusát ismerik, legyenek kegyesek olvasni az utána következő sorokat is: »és kegyelmet gyakorol ezredízíglén azokon, kik őt szeretik és parancsait megőrzik.« Tehát a szeretet gyakorlásban mégis csak bőkezűbb Isten – kit Izrael imád – mint a büntetésben.

Világfi: De azért mégsem értem, hogy büntethet az apa vétkéért gyermeket vagy unokát, hát tehetnek azok arról, ha ő bálvány imádó vagy gonosz ember volt?

Jámbor: A szentírás ezen szava ellentétben van a szentírás sok más helyén nyíltan hangoztatott azon tanával: »ne haljon meg az apa a gyermekeiért, sem a gyermekek az apjukért, kiki a saját bűnéért lakoljon,« tehát gyakorlati alkalmazást ezen tan sohasem nyert és nem nyerhetett a zsidóknál – bár mellékesen bátor volnék megjegyezni, hogy ön jól tudja a történelemből, hogy a szeretet Istenének zászlóvivői mily sokszor pusztítottak ki késői ivadékokat az apa esetleges vétkeért! Hogy Isten egyáltalában büntet, az a tiszta ész követelménye, amint a nélkül lehetetlenség volna a világrend fenmaradását elképzelni, amint kell, hogy megtoroltassék minden oly cselekedet, mely a társadalmi rend ellen követték el, hogy minden a rendes mederbe tereltessék. Ezen gondolat legalább megérteti velünk, hogy mekkora felelősség nyugszik tetteinken, tudjuk, hogy véglegesen befejezett cselekedet

egyáltalán nincsen, hanem mint elvetett mag tovább csírázik – új hajtást természet. A természet törvényeit is látjuk olyképp megnyilvánulni, miszerint a mit az apa vét az egészség, a józanság, a mértékletesség, az erkölcs és tisztesség ellen, a betegség csírája átültetődve a gyermek testébe vagy lelkébe, onnan ugyanolyan satnya hajtások fakadnak, a betegség átöröklődik.

Világfi: Hisz ez az orvosi tudomány tagadhatatlan tétele, mit látunk a különböző testi betegségeknél, a szellemi defectusoknál örültség vagy egyéb terhelteknél a legelső kérdés, az egyenes felszármazók ebbeli hibájára való utalás, sőt még oldalágaktól is átörökölhető egyes baj. Ez tehát nem is vallásos tétel, hanem, phisikai igazság.

Jámbor: A vallás csak az ember lelki oldalával foglalkozik. Mely parancscsal összefüggésben mondja ezt a szentírás? Nemde a bálvány készítésnél és imádásnál. No, aki bálványt imád és fiát is ily szellemben neveli, oly életfelfogást vés belé, hogy az meglakol az apa bűne miatt, mert lelkét inficiálta a legveszélyesebb bacilusokkal.

Világfi: Dehát mit tehet róla a gyermek?

Jámbor: A szentírás arra is ad példát amint Ábrahám ősünk szétzúzta atyja bálványait, vagyis az Egyisten eszméjével annak tudatára jött, hogy ezt a fogalmat nem szabad azzal meggúnyolni, hogy neki társakat vagy vele egyenrangú hatalmat képzelhessünk, kik vele versenyezhetnek vagy érzékelhetően büntessük fel. Nem szabad tehát más lénynek befolyást engedni sorsunk vezetésére. Ezt a kizárólagos jogot Isten nem engedheti el. Ezért nevezzük őt buzgalomteljesnek. Külömben ki képes teljesen mérlegelni Isten igazságosságának és szeretetének valódi mélységét, mellyel ő az emberiséget neveli? Ha az apák gyűlölték

Istent – mert csak ilyenekről van szó – Isten megemlékszik róluk a gyermekeken, ha ők ugyanazon úton haladnak tovább.

Világfi: Az természetes, hogy senki sem fog belenyugodni a testi bajba, csak azért, mert átöröklött, hanem kötelessége azt gyógyítani és minden tőle telhetőt elkövetni, hogy abból kiszabaduljon.

Jámbor: Tehát az apától öröklött lelki betegségből is iparkodnia kell Ábrahám ősapánk példájától felbuzdítva az egyéni gondolkodás és kutatás alapján kigyógyulnia és Istent megismernie! De ha az utódok a hűtlenség útján továbbra is megmaradnak, harmadnegyedíziglen; ha abban a romlott légkörben, melybe születésük állítá, ha apáik művét folytatják, Isten megemlékszik az ősapáik által elkövetett első ballépésre,, ekkor a visszatérés még lehetséges, mert a bűnös életmód még nem sok nemzedéken öröklődött át. De ha a javulás nem következik be, a szerencsétlenség, a büntetés, mit utódainak okozott, a bűn és nyomor tovaterjesztését okvetlenül meg kell gátolni, azért elpusztítja Isten a javíthatlan nemzedéket a fentartott bűnökben. Megdönthetlen tény az, hogy mi Isten törvényeivel szemben tanúsított hűségünkkel vagy hűtlenségünkkel felépítjük vagy leromboljuk életünket, mert él egy Isten, ki az embereket tettei szerint ítéli meg és ez alól senki sem vonhatja ki magát. Az apák hite vagy hitetlensége építi vagy ledönti a gyermekek boldogságát, nyomorát, hisz gyermekeink gyümölcsök a szülők élet- és sorsfáján. Őmiattuk kell iparkodnunk egészségeseknek, becsületeseknek és tudományosan képzetteknek lennünk, mert példánk nevel, a környezet nagyon megkönnyíti vagy megnehezíti a tisztán született gyermeki lélek kifejlését, – mi öröklött bűnt nem ismerünk – nagy és nehéz a küzdelem, melyet

egy gyöngye léleknek kell vívnia ama hajlamokkal, esetleg szenvedélyekkel, melyeket szüleinél maga előtt lát, melyek ha bevésődnek a fogékony lélekbe bíz' nehezen írhatók ki. Ha egy gyermek anyagi vagyon öröklésekor azt veszi észre, hogy a vagyon meg van terhelve, nem kötelessége kétszeres erővel dolgoznia, szereznie, hogy a teher alól felszabadulhasson mielőbb? Miért nem kellene lelkibetegség alól iparkodnia önnevelés, szoktatás, önfegyelmzés, lemondás, következetes akaratkifejtés által kigyógyítani az öröklött rossz tulajdonságokat, az apák bűneit?

Világfi: Talán azért emlékeznek meg mindig az imában is az ősapákról, hogy az ő jámborságukkal tartásuk fenn a lelki kapcsot a későbbi utódok is, és mint példák állíttassanak elénk, melyeket követnünk kellene. Hisz az szép, de hát napjainkban a gyakorlati és anyagi követelmények annyira lebilincselnek,, hogy nem érünk rá és nem érzünk vágyat az ideális élet szükségletei iránt.

Jámbor: De hisz abban a fontos mindennap reggel, délután és este elmondandó s'móne eszro imában – melyről fönn kezdtünk beszélni – nemcsak elvont fogalmakért imádkozunk, hanem a reális élet szükségleteiről is. Kérjük tőle szívünk megjavítását, az egészségét testünknek, fájdalmaink gyógyítását, a népélet javítását, áldást a termésre, bőséges esztendőt, Izrael népének száműzetéséből való felszabadulást, hogy visszatérhessünk az ő vallástudományának tanulmányozhatásához, az egykori nemzeti élet szabadságához, minden bú és bánat távoltartását kérjük, az igazság uralmának fentartását ellenségeink hatalmának megtörését, a száműzetésben élő a vallás szellemét megőrző jámboraink, tudósaink és az összes hívők megóvását. Jeruzsálem városának újból való felépítése

mint a zsidóság eszményi életének középpontját. Istentől kérjük továbbá összes fohászaink meghallgatását, természetesen szeretnők látni visszaállítva a régi istenszolgálatot, vagy ha azt – mint tudjuk nem érhetjük el, legalább szavainkkal hálálkodunk és hirdetjük az ő nagyságát – és ha a napnak különös jelentősége van akkor itt elmondjuk – röviden összefoglalva annak történetét (pl. újhold, purim, chanukka, esetleg egy böjtnap), amelynek eszméjét azzal akarjuk megőrizni, hogy mi is áldást akarunk terjeszteni, szeretetet, igazságot gyakorolni lelkünkben, összhangot előállítani vonzalmunk és kötelességünk között – ezt kérjük Istentől.

Világfi: De hát az esti imában már hiába kérjük arra a napra, másnapra pedig a reggeli imában ugyanazt fogjuk ismételni?

Jámbor: Az esti ima – árvíz – az estnek a megszentelése. A munkára szánt idő letelt, beköszönt az est. Körülöttünk elnémul minden működés, mintha az élet kihalna, az alakok eltűnnek a világosság távoztával mintha minden összefolyna – e kifejezés árvíz – azt jelenti, minden visszaszolgáltatja erejét az összes erők kútforrásának, hogy újra alkotva ismét felmerüljön. A mi működésünk, mint ember szintén véget ért, az vagyunk amit szereztünk, bezáródik az isteni erők kölcsönbe kapott felhasználásának lehetősége. Vissza kell adnunk életünket Istennek, ki örködik az alvók fölött. Mintha elhaltunk volna oly öntudatlan állapotba jutunk! Vajjon más Isten az, ki ilyenkor örködik fölöttünk – nem ugyanaz, ki semmiből teremtte a világot, az egész mindenséget? Azért olvasuk este újra az ő egységét tanító s'ma imát, ugyanő nyitja fel lelkünket és kedélyünket, olvastuk az Egyiptomból való kivonulásra emlékeztető szakaszt,

mert abból megtanuljuk, hogy ő megváltoztatja az időket, rendelkezik a természet fölött, alkot éjjelt és nappalt, kiegyenlíti a különbséget világosság és sötétség között. Ő él – ha minden más kihalt is – ő Örökös, mikor minden szunnyadozik, tehát neki bizony szentelhetjük magunkat. A külső testünk ugyan pihen, de bensőnk éber, szellemünk és kedélyünk nem halt ki, működik tovább. Thórát adott nekünk Istenünk, életünk számára parancsokat törvényeket: ezekbe merüljön el szellemünk – azért szeret ő bennünket, a mely szeretete nem szünetel soha – de őt szolgáljuk a mint a s'ma ima előírja, ő békét küld reánk, jó érzéseket fakaszt bennünk, megvédelmez a lelkiismeret furdalásaitól, melyek az éjjeli csöndben sokkal hangosabban hallhatók mint nappal, mikor a külvilág zaja azt túlkiabálja; távoltart tőlünk ami az éj sötétségében rémíztőleg hathatna, elűz mindent, ami múltunk következménye gyanánt közénk és jövőnk közé helyezkedhetnék, a mi az ételből való kilépésünket és az új felébredést gátolhatná. Ő ki apáink megmentője, nekünk is védőnk és oltalmazónk, ő kifeszíti a béke áldását fölénk. De mert az ember a nappal foglalkozását és gondolatmenetét behúzza az éjjelbe is, ezért mondjuk el a s'mone-eszrót mint az élet megszentelését célzó imát. És ugyanazon bizalommal, melyei az alkotás újjászületését várhatjuk, várhatjuk Izrael száműzetésének éjjeléből a napélet hajnalhasadtát – amely imában emlékeztetés van Illés prófétának a Karmel-hegyen tartott versenyzésére a pogányság prófétáival – és győzelmesen hirdette fennen, hogy az összes népek belátták az Egyisten gondolatának kizárólagos jogosultságát – mert csakis ez rázhatja fel a tévedésekbe merült emberiséget és szegődteti az ő szolgálatához.

Világfi: No biz elég gondolat és eszme a mit egy jámbor zsidó naponként elmond különösen, ha át is érzi ezeket – a mint ön mondja, hogy anélkül az ima mit sem ér – de mi haszna, ha az imák oly nyelven vannak tartva, melyet ma már nem értenek, ami holt nyelv, miért nem ülnek össze az összes papok és elrendelnék, hogy minden nemzetnek saját nyelvén tartassanak az istentiszteletek, hogy azokat mindenki megérthesse és figyelemmel kísérhesse.

Jámbor: Tagadhatlan, hogy az istentisztelet nyelve a héber – melyet ön bár holtnak nevez, de én azon nyelvet, melyen a szentírás adatott és míg millió meg millió ember, mint annak eredeti szövegét tanulmányozza, melyen a próféták zengették örök igazságait, lángoló ékes szavakkal és a zsoltáros az ő utolérhetlen szívköltészetét: nyelv, melyen annyi bölcsészeti, történeti, nyelvészeti, theologiai és a tudomány minden neme matematika, fizika, vegytan csillagászati mű íratott és folyton íratik; nyelv, melyet beszélt több millió ember, melyen színelőadások tarratnak, melyre a világirodalom minden remeke le van fordítva, melyen naponként több lap nyomatik – és melyet a keleten és az alapított kolóniákban százezrek beszélnek – nem nevezhető holtnak, él az, mert élet lüktet benne és általa.

Világfi: Arról sohasem hallottam, hogy ilyesmik is léteznek, igaz, hogy nem is érdeklődtem sohasem irántuk. De hazánkban az mégis holt nyelv és talán üdvös volna kiküszöbölni a héber nyelvet és helyébe a nemzeti nyelvet hozni be?

Jámbor: A héber nyelv megértése kötelességévé válik minden zsidónak, ki a szent tartalmat ugyanazon szent foglalatban akarja élvezni. Bár vallásunk csakis a thóra felolvasását és a papok (kohenok)

áldását tiltja más nyelven adni elő, egyebekben mindenkinék meg van engedve, sőt kötelessége is oly nyelven imádkozni, melyen ért, mert imádkozni nem lehet értelmetlen nyelven és tudjuk, hogy Babiloniában is a héberül nem tudó közönség számára aramra fordították a biblia szövegét.

Világfi: Tehát akkor ön ugyanazon álláspontot foglalja el, amint én, hogy imáinkat reformálni kellene és a héber nyelvet mellőzni.

Jámbor: Távolról sem. A héber nyelv nemtudása csak a legnagyobb kivételt képezze. A gyermekeket kell már megkezdeni tanítani arra a nyelvre, mely szent, mellyel kizárólag lehet behatolni szent iratunk és imáink szellemébe, mely az összsidóság életének és gondolkodásának legeredetibb kifejezője, mert csakis ezen szent nyelv adja hűen vissza azt a gondolatot és érzést, mely benne rejlik.

Világfi: De hisz van nekünk fordításunk úgy a bibliára, mint imakönyveinkre, tehát ez is érv amellett, hogy a héber nyelv mellőzhető.

Jámbor: A fordítás csak megközelítőleg adja vissza a tartalmat és teszi lehetővé a felületes megértést azok számára, kik nem vesznek annyi fáradságot maguknak, hogy apáink szent nyelvét a tudományos kutatás céljából és kegyeletből is megérteni iparkodnának. Pedig jól tudjuk, hogy mily szerepe van korunkban is a nemzetiségek történetében az átöröklött nyelvnek.

Világfi: De mi zsidók nem akarunk hébet] nemzetet képezni, mi itt e honban magyarok vagyunk, más nemzet kebelében pedig azon nemzet gyermeke], melyben élünk.

Jámbor: Ez tény, de a héber nyelv azon szent kapocs, mely az egész világon szétszórt zsidóságot egy

egységes néppé köti össze, legalább templomában megtartá minden nemzet zsidósága ezen héber nyelvet, mint vallásos lelkének legbensőbb érzésének visszhangját, mely úgy összeforrt vallásunkkal, mint test és lélek, mint az anyag az alakkal! Nem ok nélkül nevezik e nyelvet is szentnek, de meg is illeti, mert míg az imára és a szent szolgálatra annyi kifejezése van, mint egyetlen nyelvnek sincs: addig egyetlen dologra vagy erkölcstelen fogalomra egyáltalán nincs szava! És hogy imádkozzék a más nyelven beszélő bel- vagy külföldi zsidó, ha azon nemzeti nyelvet nem érti, akkor ne vehessen részt az istenszolgálatban és vallásbeli testvére teljesen idegenül álljon vele szemben? így legalább a vallástudomány megérthetése a közös kapocs, mely összefűzi a szétszórt zsidóságot.

Világfi: Igaz ugyan, hogy a katolicusok és görögkeletiek is megtartották az egyház nyelvét a latin és görög nyelvet és nemzeti egyházat tényleg csak oly nép tarthat, melynek összes hívei egy országon belül laknak; de azt hiszem, hogy ezen vallásbelieknél nem helyeznek oly súlyt arra, hogy minden egyes megértse az istentisztelet lényegét; ott – véleményem szerint – a papok végzik az áldozást, talán a régi zsidó áldozás emlékét tartván fel, bizonyára átalakított vonatkozásban és a megváltó személyével hozott összeköttetésben; de a zsidóknál, ahol tudtommal a szentély pusztulása óta nincs a papoknak külön áldozást szertartásuk, hanem minden egyes saját személyéért imádkozik, bizony nagyon gátolja az áhítatot azon mozzanat, hogy héber nyelv, az istentisztelet nyelve l

Jámbor: E helyütt nem bocsájtkozhatom önnel, a többi felekezetek istentiszteletének megbeszélésébe bízzuk azt ő reájuk; kiki imádjja Istenét abban az alakban, amelyben ő azt legbensőbb áhítatával és leg-

mélyebb gondolatával elérni véli: annyi tény, hogy nálunk a zsidóknál ki-ki önmagáért imádkozik, mint a szentírás mondja: »mi egy papi birodalmat képezünk, hol minden egyes a pap, bemutatván szívének, lelkének oltárán, az ő érzéseinek, szent meggyőződésének erkölcsi akaratának, lelkes buzgóságának áldozatait; nincs közvetítő közte és Istene között, hanem szolgálja ki-ki Istenét egész életével és alkosson ítéletet magának igazságérzetével arról a viszonyról, melyben ő áll Istenéhez és a világhoz, kilépve a mindennapi élet anyagi köréből, tisztuljon, nemesbüljön, emelkedjék a magasabb felé, erősödjék és így térjen újra vissza az élethez! Mikor már künn vagyunk az élet küzdterén, akkor már késő a készülődés, mert az élet gyakran elrabolja tőlünk az erőt, az igazságot és hazugságot nyújt helyette és ahol a szenvedélyek fölött győznünk kellene: ott elbukunk. Imáink a maguk eredeti szent foglalatjukban adják nekünk a valódi életet és engednek bepillantást az igazságba, a szeretetbe, a bátorságos győzelembe, az erkölcsi tökéletességbe és az élet valódi ihletét visszaadja, ha az élet kavardóságában elvesztettük a fonalat, mely Istenhez vezérel, akinek egyedül köszönhetünk mindent, mert nélküle semmi sem lesz.

Világfi: Ön itt bizonyára az imáról adja véleményét és ezzel annak kizárólag az istenszolgálati jellegét akarja bemutatni és igazolni azon parancsot, hogy az összes ünnepeken a nap legnagyobb részét ott kell töltenie, annak, ki ezzel Isten tetszését akarja kivívni.

Jámbor: Az ima úgy ünnepkor, mint hétköznapon nem Isten számára van – bár elképzeltük, hogy jóleső tömjénfüstkép kedvezően fogadja a szív nemes megnyilatkozását, – hanem bennünket az élet-

számára akar nevelni. Bennünk az ima által tudatunkra kell ébredni ama gondolatnak, hogy a világot Isten épületének tekintjük, melyen belül minden lény az ő alkotása.

Világfi: És nem képzeli el, hogy az ember a sok bánat és gond közepette, mellyel az életben lépten nyomon találkozik, nincs arra hangolva, hogy akár gondolkozzék ily magasabb szempontok szerint, akár kedélyét fogékonyá tegye ilyesmi számára, miből meg nem élhet, keresetéhez nem tartozik, fogalom körén kívül esik.

Jámbor: Minél inkább hajlandó a gyarló ember a világot oly tömegnek tekinteni, hol mindenki önmagát szolgálja, csak önelvezetét hajhássza és Izrael a vallás lelkesztelő kötelességét csak tehernek tekinti és önmagát nem Isten gyermekének, hanem valamely véletlen sorsszeszély játékanak vagy embertársa akarától függőnek tekinti: annál inkább kell imádkoznunk, hogy ott tanuljuk megismerni Istent, mint az egyetlent, kibin bízva Izrael népe – ha külsőleg szegény, de ép lelkének ereje által gazdag, – megérti, hogy körülötte minden Isten háza, az isteni szolgák chórusa, kik az ő bölcsességének szolgálatában vannak és hogy az élő lények mi testvéreink. Életünkkel teljesíteni kell Isten tanát és példát kell adnunk a tévútra tért emberiségnek, hogy a helyes útra terelődjék.

Világfi: Szép feladat amit az ima célul tűz ki magának és ép ezért csodálom, hogy szombat délelőtti vagy ünnep délelőttjén tartott bizonyára legfontosabb istentiszteleten imáink oly kevés érzést tartalmaznak és nem értem, miért veszi a legtöbb időt igénybe a thorából való felolvasás, mely még ünnepkor némi vonatkozásban áll valószínűleg az ünnep jelentőségével, de minden szombaton felolvasott heti

szakasz absolute nem kapcsolható össze az imával. Miért nem hagyják ezt ki?

Jámbor: Több ízben hangsúlyoztam már, hogy a zsidóknál a vallás az egész élet mozzanatának kormányzója – már pedig az a szentírásban van letéve. Az ima egyik része az érzelem felgerjesztésnek, de a tan – az ige, az értelemfejlesztést eszközli. Izrael egész múltja, feladata, Istenhite, erkölcstana, lelki világa, kedélyhangulata ott van a thorában, az azon forrás, mely életfentartásához szükségeltetik; ez adja a pezsgést a vérkeringésbe, ez a tápláléka és e nélkül rég kiszáradt volna lelke, mint fa, melyet gyökerében hasítottak ki. Ha abból olvasnak fel, akkor táplálják a zsidó szívét, esősbitik a zsidó értelmét és üde légkörbe viszik be a híveket. Az imarészt ünnepkor és szombaton reggel (sachrisz) végzik, a tanító, felvilágosító, lelkesítő eszméket a délelőtti pót (muszáf) istentiszteletnél nyújtja a vallás.

Világfi: Tehát a szentírás ismerete elengedhetlen követelménye a vallásos életnek és ezért olvassák azt fel hetenként a templomban, bár mondhatom, hogyha néha-néha bevetődtem oda ilyenkor, nem találtam oly áhítatot, amely a szombat vagy az ünnep hangulatának, vagy a templom tekintélyének megfelelne, többen beszélgetnek, jönnek-mennek!

Jámbor: Az olyanféle túlbuzgó hitsorsosok, mint ön is, bizony nem nagyon épülnek lelkileg, ha felolvassák a szentírást, melyet nem értenek, de ami által a szentírás nem veszít értékéből. Azután bölcseink a régi ó-korban a szentély pusztulása után akkép rendezték be, hogy nem egyfolytában olvassák fel az egész szidrást – heti szakaszt – hanem felszólítottassék nyolc-kilenc-férfi a thorához, hol azelőtt mindenki egyedül olvasta fel a héber szöveget és csak később,

hogy meg ne sértsék azokat, kik a pontozatlan héber szöveget nem tudják olvasni, rendezték be, hogy az előimádkozó egyedül végezze ezt és a szent nevén, felszólított ember elmondja a hálaimát Istennek azért, hogy őt is azon nép tagjává engedte lenni, melyet kiválasztott, hogy megadta neki a thorát, vagyis közösséget vállal mindazon eszmével, küzdelemmel, szenvedéssel, mely e népet thorája miatt érte, ezzel kifejezést ad azon idealismusának, mellyel az isteni gondolatok iránt fogékonyságot tanúsít.

Világfi: De hát az ép említettem nem áhíthateljes viselkedés ellentéte az ideálisnak, nagyon is a mindennapi életet tárja fel.

Jámbor: Igaza van, a zsidó a templomban több órát tölt. Figyelemmel kíséri a szentírás szavait, melyeket azzal a hagyományos hanglejtéssel kell felolvasni, melyek a dallamban mindjárt a szavak összetűzését, sőt értelmét is visszatükrözik. Mikor azt befejezték kis pihenés áll be, hogy a megfeszített lelki erő összegyűjtessék.

Világfi: Csak nem áll be absolut csendesség istentisztelet közben, vagy kimondják, hogy íme most beszéljünk oly dolgokról, melyek oda nem tartoznak.

Jámbor: Ez észellenes volna, ilyesmi nem illik bele abba a keretbe, melyet apáink a vallásos élet fejlesztése céljából megállapítottak. Hanem igen is áldást mondattak el egy kis meghatározott formulában, mely így hangzik: aki megáldotta ősapáinkat Ábrahámot, Jiczchakot és Jákobot az küldje áldását először arra, kit odaszólítottak a thorához, majd a hitközség lelki pásztorára, anyagi vagyonának és intézményeinek vezetőire, azután a rokonokra, mindegyiket külön szent nevén említve, barátokra, egész hitközségre stb.

Világfi: De hát nem zavarja az ilyen egyébként nem visszatetsző dolog az istentisztelet menetét, nem hozza ki az embereket a templomi hangulatból és különben mi köze a nagy közönségnek, hogy egyes ember, kit akar megáldatni, végezze udvariaskodását odahaza, hisz ez időrablás és az összességet zavarja!

Jámbor: A zsidóság intézményei olyanok, hogy minden egyes testvér egy tag abban a családban, melyet mindannyian együttesen képezünk. Egyik a másikkal összeforrt érzésben, szeretetteljes összetartásban. Az a családias érzés lengi át a templomban összejötteteket, kik nem unatkoznak, ha bárkinek családja iránt kifejezett szeretete jut érvényre! Ma nekem, holnap neki! Sőt az összesség se maradjon érdek nélkül, bizonyos összegek lesznek felajánlva a közösség pénztára számára, a hitközségi intézmények javára.

Világfi: No az már mégsem járja, hogy a templomot lealacsonyítják oly helyiség színvonalára, ahol pénzügyleteket kötnek, vesznek, eladnak, ígérnek, mint valami börzén? Emlékszem, gyermekkoromban a szoiga kiabált: annyit adunk egy felhívásért a thorához, a másik többet ajánlva: az nyerte el! Később a kiabálás helyébe olyan táblák léptek, melyeken számokkal versenyeztek, hogy ki akar a thora elé lépni, vagy valamely tisztséget az oltár körül végezni? Még most is nevetnem kell, ha arra gondolok.

Jámbor: Bíz az neveléses is ön előtt, kinek ilyesmi iránt nincs érzéke! Persze ön évenként összesen néhány órát tölt ott a templomban és ezzel lerázta az igát, melyet a vallás önre rákényszerít. De nem úgy érez az, kinek szíve, lelke összeforrt azzal az érzéssel, mit a vallás magában rejt. A szombatot megszenteli és siet oda, hol lelke feléled, felújul a templomba. Örvend, ha minél több időt tölthet ott, mert

ez őt felemeli a mindennapiasság szürkeségén és egy eszményi világba viszi. Odalép a thorához, megtisztelve érzi magát, mint ön: ha egy gróf állana önnel szóba, dehogy úgy, ön nem is tud úgy örvendeni, mert a hiúság pillanatra az önérzetünket emeli, lelkesedésbe hoz, de a másik pillanatban mint szappanbuborék eloszlott. Nem úgy az a zsidó, ki átérzi, hogy mit ragad ő meg azzal a fával, – neve életfa – melyre az a pergamen van göngyöltve, miből olvasnak évezredek óta es mindig igazság, szeretet, erkölcs, isteni szellem hatol ki belőle. Tudja, hogy azt az írást bújják, kutatják nemcsak zsidók, hanem a világ összes volt és jelenlegi tudósai és mindig új meg új eszmesugár lövel ki belőle! Tehát örvend a lelke annak, ki ezt megcsókolhatja, a közösség tagjának érzi magát és azt documentálandó az ő vagyónából felajánl a közösség üdvére, az emberi nyomor enyhítésére, nemes intézmények fentartására.

Világfi: Ez szép, szép, de hát ezt a felajánlást máshol is tehetné, talán nem olyan nagy nyilvánosság előtt és nem a templomban istentisztelet közben?

Jámbor: A régi korban nem volt még napilap, mely minden legkisebb adományt hosszú dicsériadákkal nyugtázott volna, sem kaszinók, vagy egyéb ilyen társas körök, nem léteztek: akkor ott, a templomban adakoztak, azaz csak a felajánlás történt ott, mert pénzzel szombaton vagy ünnepen nem jártak, a zsidó ott érezte magát otthonosan, mert kijnn csak gúnyt és., megvetést tapasztalt, ott a templomban Istenének hajlékában, úgy mutatkozott, amilyen a maga természetességében, mely kizárja, hogy valaki órákon keresztül feszélyezetten, hideg mozdulatlanságban álljon, hanem mint az életben sem megy minden hideg értelmi számítás szerint szabályos körvonalakban, mert a

szív sugárzó melegének hullámváza uralkodik; tehát ott bizony érzik, hogy egy atyának gyermekei, kik egymással szeretettel egyesítvük, nem állanak egymás mellett, mint érzéknélküli szobrok, hanem néha-néha váltanak pár szót és ez nem ellenkezik a vallás előírta céllal.

Világfi: De hát a pénzösszegek felajánlása a templomban csak nem lehet célja a vallásnak?

Jámbor: Napjainkban a változott viszonyok folytán tényleg azok az ön által nevetségesnek talált apróságok helyet engedtek a modern felfogásnak, mert sajnos – az emberek nem igen érnek rá templomba járni és most nemcsak a templom az a hely, hol biztonságban érzik magukat; tehát a felekezeti élet szükségleteit más módon fedezik és az emberekből mindinkább kihal az a rajongó szeretet a vallás intézményei iránt. De azért mily szép még most is az a zsidó szokás, hogy a thorához való szólítás alkalmakor a zsidó szív megnyilatkozik a maga nemességében és kisebb-nagyobb összegeket ajánlanak fel humanus célokra.

Világfi: És ön, mint modern ember sem találja ezt ellenkezőnek a templom által kitűzött céllal?

Jámbor: Nem, mert a megszentelésnek egyik legszentebb jele, ha az, amit az értelem felfog, a szív átérez, az életben mint tett valósul meg. Alkotni kell a vallás szellemében, mint Isten a világ teremtésnél úgy mutatkozik, aki nem szókat, elveket hirdet, hanem »teremtett« és csak akkor mondja meg a nevét. A zsidóságnak három megdönthetetlen oszlopa van: thóra tanulás, isten szolgálat és nemes cselekedetek létesítése! És a legszentebb tanok, a legszentebb helyen, a legszentebb cselekedeteket igénylik. Agy, szív, kéz, egy eszme szolgálatában áll: Istent követni útjai-

ban és őt közelíteni meg, sőt keresni és hozzá hasonlónak akarni lenni alkotásainkban.

Világfi: Ez szép cél, de ember legyen, ki arra gondolni tud vagy pláne annak megvalósítását is keresztül akarja vinni. Nem olyan világot élünk ma, hogy időnk és kedvünk legyen gondolatainkat ilyen elvont irányba terelni, ma ki kell fejtenünk minden csepp vért agyunkból, hogy munkánkkal meg tudjuk keresni azt, amire szükségünk van az önfentartásra, az életigényeinek kielégítésére és társadalmi követelmények beszerzésére.

Jámbor: Pedig vallásunk egyik alaptörvénye a szombat, melyről eddig is beszéltünk, részben – pihenésre tanít, követeli, hogy hat napi lelkiismeretes munkásság után, mint hetedik napon pihenjünk.

Világfi: Tehát elképzeli magának, hogy a szombat a maga szigorú törvényes parancsaival beilleszthető a mai korba? Tudom, hogy nem szabadna hivatalos dolgaimat elvégezni, a kereskedőnek üzletét kellene bezárva tartania – esetleg ép akkor hetipiac van – a mesterembernek szünetelnie kellene munkájával, pedig különösen a vasárnapi munkaszünet óta a segédszemélyzetnek kell akkor szabadságot adni, tehát ezen a napon kell pihennünk és csak senki sem kívánhatja, hogy két napig szímeteljünk ebben a mai korban, mikor oly nehéz a megélhetés?

Jámbor: Tehát mi az ön véleménye, mit tegyünk a szombattal, kitörölni létét, vagy még emlékét is?

Világfi: Azt nem mondom, hisz magam is belátom, hogy a hat napi munka után, úgy társadalmi, gazdasági és erkölcsi szempontból is szükséges, sőt nélkülözhetlen kellék. De mint az állam is elrendelte, hogy a vasárnap a nyilvános munka szüneteljen és idő legyen a szórakozásra, az élvezetek felkeresésére

kirándulásokra; vagy mint a többi felekezeteknél, hol a vasárnap szintén ünnep, de azért a munka nincs határozottan tiltva, pláne olyan, amit alig nélkülözhetünk, írást, szivarozást, kocsikázást, fűtést és bármily élvezetnek a gyakorlását. Tehát a szombatot ilyen vasárnappá változtassák át.

Jámbor: Vagyis más szóval, ön azt az igen csekély kis dolgot követeli a zsidóktól, hogy hagyják ott azt az öreg, elavult ruhát a zsidóságot és vegyék fel, mint újabb, tetszetősebb, csinosabb öltöny darabot, mely divatosabb – a kereszténységet, vagy hogy tudományosabbak is legyünk esetleg a keresztényiséget?

Világfi: De hisz ily badarságot én nem mondtam, azt tudom, hogy nem fog az egész zsidóság kereszténnyé lenni, ha akart volna, akkor megtehetette volna azt kétezer évvel ezelőtt?

Jámbor: Pedig az értelme azonos azzal, amit ön kíván. A zsidók tegyék át szombatot vasárnapra, csak azért, mert a többség azt fogadta el önkénytesen. Mi nekünk a szombat az egész vallásos épület alapja, arra épül fel minden intézményünk, ezt tartottuk meg évezredek minden vésze és vihara dacára, ennek köszönhetjük eddigi fennállásunkat mint erkölcsi közösség és most egyszerűen tagadjuk le, vagy dobjuk el és csináljunk önálló fundamentumot és természetesen olyan vallást, mely mindenkinek tetszik, mindenkinek anyagi előnyt biztosít, minden egyesnek megenged, sőt megparancsol minden oly dolgot, ami csak szemének, szájának, szívének összes vágyódásának tetszetős, hogy legyen egy hátvéd minden szenvedélynek, íme a vallás parancsolta így?

Világfi: Ön már ismét olyat imputait nekem, amire nem is gondoltam. De mikor önmaga is látja, hogy mily lehetetlenség a mai társadalomban a szom-

batot egyáltalán, vagy legalább is úgy megtartani, ahogyan ön szeretné azt látni?

Jámbor: Én sem járok behumott szemekkel, látom a nehézséget, mely hazánkban a zsidó kereskedőkre, hivatalnokokra háramlik, ha a szombatot úgy akarnák megőrizni, ahogyan azt Izrael vallása követeli.

Világfi: Miért mondja ép hazánkban, hát máshol más világ van?

Jámbor: Részint van is oly szabadság, mely minden felekezet számára egyenlő mértékkel mérlegel. Egy szünnapot adjon a főnök a munkásnak. Dehogya zsidó miért ne tarthatná ezt szombaton, a mohamedán pénteken, amit a keresztény vasárnap, azt vallásszabadság korlátozásának, sőt felekezeti elnyomásnak nevezhetjük. Mert a hívek számbeli többsége nem követeli meg, hogy a kisebbségben lévők lelkiismeretének erőszakos elnyomását kíséreljék meg. Minden egyes tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy ezen jogegyenlőségi elv keresztül vitessék és senki vallásos lelkiismeretében ne gátoltassék.

Világfi: De hisz ön jól tudja, hogy az nemcsak tőlünk függ és hazánkban még sokkal több a reactionális szellem, semhogy a zsidók kedvéért a hetipiacot más napra tennék vagy egyéb akadályt elgördítenének.

Jámbor: Nem mondom, hogy hazánkban már minden téren uralkodik a teljes jogegyenlőség magasztos elve, de azért ha a zsidóság összessége teljes komolysággal látna utána – esetleg összes rendelkezésére álló törvényes eszközöket igénybe venné és bizonyos áldozatokra is képes volna – nem hiszem, hogy a magyar nép józan szabadelvű felfogása mellett, nem lehetne azt keresztül vinni.

Világfi: Milyen áldozatokra gondol ön?

Jámbor: A sok közül egyet emelek csak ki. Ha például az ünnepnapokon – melyek ritkábban vannak – minden zsidó üzletét bezárva tartaná és minden adástól-vevéstől tartózkodnék, hogy a lakosság látná, miszerint komoly meggyőződés hatja át a zsidókat és megmaradnak minden áron lelkiéletük igényeinek kielégítése mellett: ez a szilárd jellem megtenné hatását.

Világfi: És ha még sem volna keresztülvihető és ha az ember ezen dilemma elé állítatik: vagy a szombat megőrzése vagy az anyagi előny elnyerése.

Jámbor: Bevallom, hogy nemcsak a szombat törvényénél, hanem egyáltalában zsidónak lenni nem könnyű dolog. Nem a nagy tömegek számára adatott a zsidóság. Csak az lehet jó zsidó, aki meg tudja valósítani ezt az alapelvet: szeresd az Örökkévaló Istenedet teljes szívből, teljes lelkedből és minden tehetségeddel.

Világfi: Ugyan hogyan lehet ezt a reális életben készpénzre beváltani, ha nem akarjuk, hogy ez csak olyan szép hangzatos mondás legyen?

Jámbor: Teljes szívvel szeretni Istent, ezt akkor fogadjuk meg, ha a törvényeket oly körülmények között tartjuk fenn, amikor szívünk rossz hajjamat ellene izgatnak, midőn testi kényelemről, érzéki vágyódásról lemondunk, ha azt legyőzve juttatjuk érvényre a szeretetteljes odaadást Isten és minden iránt, ami rá emlékeztet, ami hozzá vezet.

Világfi: Ezt még valahogy megérthetem, mert tudom, hogy az érzéki hajlam nem mindig terel a vallás előírta ösvényekre. De teljes lélekkel, hogy lehet szeretni Istent!

Jámbor: Erre a talmud egy igen szép esetet mond el. R' Akiba a híres tudós, kinek nevét bizonyára hallotta már, abban a korban élt, mikor a zsidó

állam tönkretételét már és a nemzeti szellem a zsidó vallás ápolásában volt csak kizárólagosan megmentve. Hádrián kegyetlen császár ült Róma trónusán, ki nem elégedett meg a zsidók államának megsemmisítésével és tönkre silányításával mindannak ami fény, hatalom, jólét és önállóság volt: hanem Izrael életfájának gyökerét akarta kitépni, a nép lelke után áhítozott és helytartója által halálbüntetést szabott ki mindenkire, ki Izrael életforrásához a thorájához mer közeledni, vagyis aki a vallás tudománnyal merészel foglalkozni.

Világfi: Reményilem a legtöbben abbahagyták ezen életveszéllyel járó élvezetet?

Jámbor: Nem is közönséges, mindennapos, úgynevezett tucat embernek való cselekedet, életét tenni kockára csak azért, hogy egy népet fentartó eszmékért küzdjön, sőt maga a vallás is, mely azt mondja, hogy »éljünk vele« és általa: csak három dolgot ír elő, mikor inkább az életet kell kockára tenni, semmint azt megtenni: bálványt szolgálni, vért ontani és vérfertőzést követni el.

Világfi: De ön kezdett R'Akibáról mesélni valamit.

Jámbor: Ez egy szabadságért küzdő hős volt, tehát oly egyén, ki odadobja földi rongy életét: ha népét meg tudná szabadítani a római rabiga alól és ki, mikor a halálbüntetéssel fenyegető Róma a thóra lanulást tiltotta el, ő mégis foglalkozott vele. Az azért őt kérdezve aggódó növendékeinek egy mesével felelt, a rókáknak a halakkal folytatott párbeszéddel. Bizonyára ismeri, hisz minden iskolás gyermek is tudja.

Világfi: Ugyanis a róka azt monda, midőn ott sétált a folyam partjánál, hogy miért hagyják magukat a halász hálójától zaklatni jöjjenek a szárazra, ott biztonságban lesznek majd. De miképp alkalmazta ezt – a tudós?

Jámbor: Ezt monda: Ha már a halak nincsenek biztonságban azon a helyen, hol életelemük, boldogságuk van: mennyivel kevésbé lehetnek ellenséges talajon. Ha Izrael a thóra talaján, melyen született^ melynek emlőjén erősödött, táplálkozott, nincs biztonságban: mennyivel kevésbé lehet ellenséges talajon hol halálát találja csak fel.

Világfi: És tényleg mint mártyr lehelte ki életét?

Jámbor: Igen és legnagyobb kínjai közepette^ mellyel az emberevő római császár kivégeztette hangsúlyozta, íme most valósítom meg az ígét: szeresd Istenedet teljes lelkeddel és Isten egységét hirdetve lehelte ki szent lelkét!

Világfi: De hát csak nem lehet mindenki vértanú?

Jámbor: Azt már mondtam, hogy azt senki sem követeli tőlünk. Dehogy lelkes odaadással és teljes anyagi erőnkkel, vagyonunkkat hirdessük Isten szent-ségét, ily áldozato olyan is meghozhat, aki nem R' Akiba, de aki egyáltalán zsidó akar lenni!

Világfi: És ép a szombatnak tulajdonít ön oly fontosságot, hogy aki nem tartja azt meg, az nem lehet zsidó?

Jámbor: A szombat eszméjének teljes tagadása annyi, mint megtagadása Istennek – de hisz ön is említette annak kiváló fontosságát, sőt nélkülözhetlenségét az emberiségre nézve.

Világfi: De hogy oly áldozatot kell hozni anyagi téren csak azért, hogy ezen nap fontosságát el ne veszítsük tudatunkból, azt nem tudom felfogni! Nem elég, ha megemlékezünk arra, hogy ma szombat van csupa megszokásból vagy kegyeletből vallásunk iránt: de hogy azért úgy tartsuk azt meg, ahogy azt régen tartották, tartózkodtak minden munkától, akár a mezőn kellett azt végezni, akár ipari téren bárminek elkészí-

tésétől, az emberi tevékenység legnemesebb megnyilvánulásától és kivéven az állat fentartás nélkülözhetlen szükségletét – amit nem zsidó által szabad végeztetni – az ma keresztülvihetetlen és nagy áldozatot követel!

Jámbor: A zsidónak kell tudni és akarni áldozatot bemutatni testi igényeinél, ha elveit ki akarja elégíteni! A szombatra való megemlékezés, az is valami – több a semminél – legalább kell, hogy gondoljon az ember arra, hogy Isten az, ki a frigyét kötötte Izrael néppel, midőn a világot alkotta. Mert a közönséges és mindennap ismétlődő természeti tünetek az embert hidegen és érintetlenül hagyják, közömbösen megy el mellettük az ember minden magasabb érdek és érzés nélkül. Látjuk a természetben, a legnagyobb és legváltozatosabb lényeket anélkül, hogy ezen csodaszerű összefüggést megbámulnók, az őserőre gondolkodunk és a nagy mindenség urát felismernők és megcsodálnánk. Azért a külsőleg is emlékeztető jelek – egyes napok az évnek különböző szakaiban hivatvák arra, hogy Isten iránt való szeretetünk újult erővel, szellemünket és szívünket eltöltse.

Világfi: És ily szerepe van a szombatnak is, mely minden hat nap után köszönt be, hisz azt is egészen megszokjuk, mint minden héten jelentkező vendéget?

Jámbor: A teremtés története is hat napra van feltüntetve, melyben Isten munkált. Ez tanítás legyen az embernek, hogy hat napon át vegye az egész természetet szolgálatába céljainak elérésére, a földet lakosztály építésre, a növényzetet táplálkozásra és ruházódásra. Uralkodjék minden fölött, amint Isten azt hatalmába juttatta. De a hetedik napon nem szabad semmihez sem nyúlnia, hogy azt a saját céljaira alkal-

mazza, mert tudnia és elismernie kell, hogy a körülötte levő dolgok nem a saját alkotásai, nem tulajdonai, hanem Istené, az alkotóé; nem saját hatalmánál fogva uralkodhatik fölöttük, hanem Isten rendelkezésénél fogva. A szombat tehát a frigy, a jel, a szerződés arra nézve, hogy elismerem Istent, mint a világ alkotóját, fentartóját, kormányzóját; ez emlék arra, hogy az ember felszabadulva a természeti törvény kényszere alól; öntudatosan Isten törvényeinek rendeli alá magát, hogy a megalkotott földön szabadon működhessék és biztosíték, hogy az ember méltóságában meg ne feledkezzék Istenről, vagyis ne tekintse magát korlátlan úrnak, hanem teljesítse Izrael világtörténeti hivatását, hogy Isten uralmát kell terjesztenie e földön.

Világfi: És ezen . eszmét azzal szolgálja, hogy pihen és tartózkodik minden munkától?

Jámbor: Ha elolvasta a tízparancsolatot, melynek szentségét sem ön, sem soha senki sem vonta kétségbe, akkor a negyedik parancsban találhatta, hogy »órizd meg a szombat napot és szenteld azt meg; hat napon át dolgozzál és végezd minden munkádat, de a hetedik napon az Örökkévaló a te Istenednek szombatja van, ne végezz munkát sem te, sem fiad, sem leányod, sem szolgád, sem szolgálónőd, sem barmod, sem az idegen, aki kapuidban tartózkodik.« Tehát üdülés, pihenés a hat napi munka után minden vonalon, ne alkoss semmit, vagyis embercél szolgálatára ne létesíts, ne alakíts át, ne fejezz be semmit gondolattal, ügyességgel, vagy bármily eszközzel. Itt tehát nemcsak erőlködésről van szó.

Világfi: Itt ön arra céloz, hogy szivarra gyűjtani, vagy írni könnyű munka, élvezet, amit én nem

tarthatok tilalomnak, míg ön valami embercélra szolgáló alkotást lát benne és tilosnak tünteti fel.

Jámbor: A szentírás nem tesz különbséget könnyű vagy nehéz munka között. A tűzgyújtás meg van tiltva határozott tilalommal, tehát annak minden faja és ha valakinek megengedtetik élvezetének kielégítésére rakni tüzet, mily jogcímen tiltsa azt meg a kovácsnak az ő kohója felgyújtására, mert ha valaki akárhogy fáradzik és nem létesít semmit, nem okoz változást semmiben, az nem nevezhető munkának.

Világfi: De hisz a kovács nehéz testi munkát végez és csak nem hasonlítható az élvezethez, amit a szivarozás okoz?

Jámbor: Ki van feljogosítva határt húzni az élvezet és munka között, hisz az összeforrt egymással. Ki érzi magát hivatottnak ily fontos vallásos alaptételt minden egyesnek tetszésére, kényelmére, szeszélyére bízni, hogy azt az ő egyéni felfogása szerint magyarázza? vajjon az államtörvényei, melyek napjainkban hasonszórú emberektől alkottatnak megengedik annak alkalmazását a mi tetszésünk szerint és nincsenek ott is egyes esetek, melyeknél az általános szabályzat kellemetlen, sőt ferde helyzetet teremt az egyes számára? no már most hová lesz vallásunk jogfolytonossága, örökkévalósága, mely összeforrt Izrael népnek létkérdésével, mint azt Jeremiás próféta kifejezi. »Ha ezen törvények távoznak tőled, Izrael nép is megszűnik nép lenni előttem.« Ez az a frigy, melyet Isten e néppel kötött és mely mindkét részről fentartatik.

Világfi: De hisz igen sok úgynevezett haladó hitközségben a szombatnak már alig van halvány nyoma is, a templomok üresek, a munka biz nem

szünetel és alig ismerhető fel valami különbség közte és a többi hétköznapi között?

Jámbor: itt ön maga mondja ki az Ítéletet az oly hitközségek fölött, melyek oly tagokból állanak, mint ön is, aki a szombaton nem pihen, tehát a templomot sem látogatják.

Világfi: Hát oly elválaszthatlan kapocs fűzi össze e két fogalmat, hátha én beszüntetném a munkámat és a lustaságban, a dorbézolásban, mulatóhelyek látogatásában keresném a szórakozást, hiszem, hogy mert nem dolgoztam, tehát betartottam a szombat parancsát és nem köveznek meg mint a szombati tilalom áthágójáról olvassuk a szentírásban!

Jámbor: Mióta szokott ön olvasgatni a szentírásban, talán kifogytak a rémregényei vagy bizonyos egyéb érzékcsiklandozó lecturjei?

Világfi: No hát néha-néha lapozgatok benne, de különben is emlékszem a gyermekkörömben tanultakra!

Jámbor: No hát ön gúnyolódásnak veszi az megfelel az ön lelkületének, ki vakon hisz és elfogad minden fölületes bizonyíték nélkül odadobott kinyomtatott tételt a geológiából és sok egyéb tanításokból, melyek csupa feltevéseken alapulnak, de a szentírás tanain mosolyog, azokat, ha nem érti gúnyolja, igen is megérdemelte a kiirtást Izrael kötelékéből az, ki a szombatot megszegte és azon gondolatot, melyet az jelképez, ki akarta irtani a nép szelleméből.

Világfi: Csak azért, mert esetleg pihenés helyett valami munkát végzett? Tényleg főbenjáró bűn?

Jámbor: Ön nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a szombat nemcsak pihenésre, tétlenségre, dorbézolásra van teremtve: hanem mint legfőbb célja szerepel a nap megszentelése.

Világfi: Hát ennek milyen gyakorlati célja van

manapság egy elvont fogalommal több a gyakorlati elvek után élő emberek számára?

Jámbor: Látja, önmaga mondja ki az ítéletet önmaga és mindazok fölött, kik a haladást a vallás terén azonosítva szeretnék látni a teljes vallástalansággal. Ahol a szombat szentelése nem ismert fogalom, mert anyagi kárt okozna vagy legalább is nem hoz kézzelfogható hasznot: ott a materialisticus törekvés kiszorítja a templomba járással járó lelki előnyt; ott kihal az Idealismus, mert nem keressük az isteni tant, amely a templomban szünet-szüntelenül hirdettetik, mely a mi megszentelésünket célozza.

Világi: Tehát a thora, amely a szombati istentisztelet legfőbb alkatrészét képezi, képes belőlünk a materialisticus törekvést kioltani és idealistává nevelni?

Jámbor: Ha valami képes arra, úgy kizárólagosan és bizonyára a thora, melyet minden szombaton és ünnepen felolvasnak a templomban! Testi erőnkkel állatok vagyunk, szellemi képességünk szerzetté ügyességünkkel uralkodhatunk az egész világ fölött és ép ezen erőnkkel kell magunkat Istennek alávetnünk, alárendelnünk! Minden szombat időpont, mely hetenként visszatér, hogy bennünket felszereljen és szenteljen a jövő hét munkája számára, hogy készüljünk a gondolatok istentiszteletétől a tettek istentiszteletéhez. Ám gondoljuk meg, vajjon a thora kölcsönzött lelki erősítés nem tart-e vissza attól, hogy egy kis anyagi nyereség miatt istent gúnyoljuk és ne csak szóval, hanem tettel is valljam, hogy a világ és ami benne van nem az övé, hanem az enyém és hogy nekem csakis állatias élvezetem van: vagyon szerzés, anyagi gyönyör; de Izrael nép világtörténeti hivatását nem teljesítem: hogy minden helyütt, minden időben, minden körülmények között teszek

bizonyoságot Istenért és az apák által szívük vérével szerzett Zion ékszert ledobjuk; testi mulandó élvezet, anyagi nyereség miatt el kell fojtanunk lelkünk nemesebb megnyilvánulását, eszményi szárnyalását. A szombatnak minden pillanatja, mely a testi munkától visszatart, nevelőleg hat reánk és élethivatásunk nagy gondolatát belénk vési. A világ körülöttünk egy Isten temploma, önmagunk Isten papjai vagyunk, teljes életünk egy istentiszteletet és ezen gondolatok megtöltenék bennünket Istentől eredő, Istennek tetszetős és neki felajánlandó erővel, melyet nem becstelent meg az elbizakodott önhittség és Istent felejtő szenvedély.

Világfi: Nem gondolja, hogy a szentírásban olvasgatni lehet a szombati istentiszteleten kívül is és az isteni gondolatok ép úgy menthetők belőle, ha bármikor foglalkozunk is vele?

Jámbor: A szentírás természetesen mindig ugyanaz; sőt a más vallásbeliek, kik tudományos szempontból tanulmányozzák, azt kritikai bonckésük alá veszik és a tudománynak minden oldaláról iparkodnak azt megérteni: olyan műnek tekintik, mint akár egy más régi alkotást. Nem úgy mi zsidók! Nekünk a könyv tanulmányozása: vallás; annak minden szava szent és sérthetetlen; nekünk ez életfentartó kellék; ezt tanulmányozni kell éjjel és nappal, örömben és bánatban és nekünk ez a könyv mindenünk, mert nélküle semmink sincs! A szombati templomban való felolvasást meg kell előznie az otthoni áttanulmányozásnak, az apa gyermekét, a tanító növendékét köteles beavatni a heti szidrába, abból kimagyarázni minden szent gondolatot és szent érzést, mely az életben feltalálható; annak minden szava, betűje, hangjegye, melódiája, mert az is traditionális örökség, szent, mely-

hez hozzátenni és belőle elvenni a legnagyobb isten-
tagadás! Akinek tehát ezen ünnepi keretben nem kí-
vánatos a szentírás, mely egyaránt tanít és kelt áhí-
tatot; annak az olyan könyv csak, mint más és ezzel
rá nézve megszűnt a szentség jellege. Azért nevez-
tetik a szombati és ünnepi gyülekezés a templomban,
melynek a jeruzsálemi szentély beth-hamikdos pusz-
tulása óta csak »beth-szakneszesz«, gyülekvési hely a
neve, vagy »midkos m'at«, szentély kicsinyben »mikro
kaudes« felszólítás az önszenteléshez, mert ez a cél,
melynek szolgálatában van.

Világfi: De ily kiváló szerep csak Mózes öt
könyvének jutott, a biblia többi része csak nem része-
sül oly különös gondozásban és tiszteletben, azokat
nem olvassák fel a templomban?

Jámbor: Tagadhatatlan, hogy Mózes öt könyve
a legszentebb, templomunk »áron hakodes« szent
tórazekevényében csak az őriztetik, a legkisebb falu-
ban egy, de nagyobb helyiségekben több példányban.
Annak pergamentre leírva és nem nyomtatva szabad
lennie, amit a legapróbb részletekig szabályozóparan-
csok szerint ír le egy vallásos életet élő a szentség
fogalmának megfelelő mosakodással és megszentelés-
sel járó eljárást szigorúan gyakorló csakis ezzel fog-
lalkozó író, – szofer – de azért a szentírás a maga
egészében a prófétai könyvekkel és a hagiografákkal
egyetemben szent minden zsidóra nézve és azok
tudása elengedhetlen kelléke a vallásos életnek.

Világfi: De hisz ép most sorolja ön fel, hogy
mennyire tér el Mózes könyvének *tisztelete* a
többiétől!

Jámbor: De azért a prófétai könyvekből is olvas-
nak fel a templomban és pedig minden héten egy,
esetleg két fejezetet.

Világfi: Hát ez csak úgy találomra leit berendezve minden sorrend és szabályosság nélkül?

Jámbor: Távolról sem. Tudhatja ön az iskolából még, hogy abban a szomorú korszakban, mikor egy őrzöngös syr uralkodó Antiochus Epiphánes – kiről lesz szó a chanukka ünnepnél – betiltotta a zsidóknak a thorából való felolvasást szombatokon, ismerve annak éltető és fejlesztő hatását a zsidóságra nézve: akkor elhatározták, hogy az illető hetiszakasz tartalmához hasonló gondolatokat felölelő részleteket a prófétai könyvekből szemelnek ki és azt olvassák fel. Azóta meg is őrizték a szokást és mert ezt nyomtatott könyvekből, tehát pontozott szövegből olvassák fel: azért könnyen olvashatja mindenki egyedül és megkülönböztetésül a thorától egyes áldásmondások vannak előtte és utána, melyeket a thorához szólított maga mond el a hagyományos melódiában.

Világfi: De hisz a modern községekben ezt is a kántor éneкли?

Jámbor: Elég sajnós, hogy a modern emberek minden traditiót lassanként eltörölnek, pedig az kár, hogy találkoznak oly zsidók is, kik már a pontozott héber szöveget sem tudják folyékonyan olvasni és hogy ezeket, kik ily fölületes lelkiismeretlenséggel viseltetnek a zsidóság legszentebb ügyei iránt – meg ne sértsék nyilvánosan, elhatározták, hogy csak a kántor olvassa fel azt a részt is.

Világfi: De azért fiának felavatásakor minden apa örül, ha hallja tőle azokat a régi dallamos melódiákat előadni!

Jámbor: Akiben van még zsidó érzés, az gyönyörködik, ha látja, hogy fia, mikor vallásunk értelmében nagykorúvá válik, betöltvén a tizenharmadik életévét, felszólíttatik a thorához, ott vallomást tesz

nyilvánosan arról, hogy ő is abba a közösségbe lép be öntudatosan, saját elhatározása alapján, melynek éltető lelke és szellemi középpontja a thora.

Világfi: Mit ért ön nagykorúság alatt? Csak nem ugyanazt az önállóságot, melyre államtörvényeink a huszonnegyedik évet jelölik ki?

Jámbor: Vallásunk csak a lelkekre vonatkoztatja azt. Bár-miczvonak hívatik az ily ifjú vagyis a parancsok gyermeke, ki maga felelős ezentúl összes tetteiért, az apa esetleg az anyagi terhek viselése alól is felmentetik, ezért is mondja a hálaímát: »köszönet az Úrnak, ki felszabadít azon felelősség alól, mellyel az ő vétkeiért viseltettem«. Ilyenkor kell az ifjúnak – önállóan vallomást tennie, hogy Izrael öntudatos, buzgó híve akar lenni – megengedem, hogy a keleten gyorsabban és jobban fejlődtek az emberek, ezért a leány már tizenkét éves korában lett nagykorúvá vagy legalább is kilép a gondatlan gyermekorból és belép az ifjú korba. Nagyon szép dolog, ha gyermekeinknél szeretjük hallani a szent szót, szent melódiát, ami a szív húrjait is olyan érzésekre hangolja, de önmagunk ha megnőttünk azt hisszük, hogy nélkülözhetjük azt az emelkedett hangulatot, azt a tiszta légkört, melybe a szentírás a mi lelkünket bevezeti.

Világfi: Hát a szombat és ünnep délelőttjén kívül máskor is olvassák a szentírás egyéb könyveit? Mert a thora tartalmát ismerem, hisz életemben többször átolvastam.

Jámbor: Boldog, ha ön mondhatja, hogy ismeri a szentírást. Én évtizedeken át tanulmányozom alaposan, de azért minél többet tanulok, annál jobban felismerem, hogy az egy kiapadhatlan forrás, melyből évezredek óta merítenek és még mindig nem mondhatja senki, hogy kiapadt, hogy abból új éleltnem

meríthető és nem alkalmazható a jelenkor eszmevilágára. Minden jámbor zsidó naponként a reggeli istentisztelet előtt vagy után olvasgatja a zsoltárokat, pesach ünnepkor az »énekek énekét« – sebuothkor a Ruth könyvét, sátoros ünnepkor a Kohelet-et, purimkor felolvassák az Eszter- és Jeruzsálem pusztulásának évfordulóján: a »Siralmak könyvét), Jom-kiprjurim délutánján: Jónás könyvét. Tehát ha csak a rítust kíséri figyelemmel, már ezért is kell a szentírás legnagyobb részével megismerkednie. De hát mint említém, tanulmányozni kell az egészet folyton, szünetlenül.

Világfi: A thora felolvasáson kívül, imák is vannak szombaton és pedig közvetlen utána van két szakasz, melyet fordításban elolvasva megdöbbszem, hogy a Babiloniában élő tudósokért, iskolavezetőkért és a tanítványokért, azok jólétéért imádkozunk. No ez csak idejét múlta és teljesen értelem nélküli anachronismus?

Jámbor: Azon két kis szakasz, azon nyelven van írva, melyet Babiloniában egykoron a nép értett és beszélt. Megengedem, ha szószerint veszi, hogy idejét múlta, sőt az ön megnyugvására legyen mondva, a nagyon is haladó hitközségek tényleg el is hagyják, ép azok kedvéért, kik örülnének, ha a zsidó rítusban lehetne valami kivetni valót találni.

Világfi: De hisz ezen kell, hogy minden zsidó megütközzék, mint felesleges időtöltésen és áhítatot nem keltő imán?

Jámbor: Aki csak felületesen is foglalkozott a zsidó szellemmel, az tudja, hogy micsoda minekünk Babel? Ott éledt fel újra a Jeruzsálem templomával szétszórt és elölt zsidóság a tudomány terjesztésével. Egy vallás, melynek egyik tanítója nyilvánosan, tudósok előtt merészeli hangoztatni, hogy: »a főpap ha

tudatlan utána következik a fattyúnál ha tudós« ahol tehát a tudományt és annak művelőit oly kitüntető becsben tartják, mint nálunk zsidóknál, ott a bábeli tudósokért mondott ima összefoglalatja az összes, bárhol élő tudósoknak és az összefüggésből is láthatja, hogy utánuk mindjárt azon ima következik, mely a gondnokokért, kik a közügyeket lelkiismeretes odaadással intézik el, mondatik el. Tehát megemlékezik a zsidó a szellemi és azután az anyagi aristokratakról, kikre e nép büszke akar lenni és joggal lehet is. Reménylem azt is hallotta, hogy a zsidó templomban a nemzet szent nyelvén küldetik fel fohász a világ királyához, a földi királyért is?

Világfi: Ezt bíz élvezettel hallgattam, sőt büszke önérzet duzzasztotta keblemet, hogy vallásunk mily szép harmóniába tudja hozni a vallás és a hazafiság e két legmagasztosabb eszmét, mert ép a legszentebb thora előtt felnyitott frigyszekrénynél, tehát az istentisztelet egyik legkimagaslóbb pontja gyanánt mondatik az ima a királyért, uralkodó családjáért, az ő tanácsosaiért, a hazáért, hogy béke és felvilágosodott szellem hassa át, hogy anyagi jólétnek és felvirágzásnak örvendjen és béke és szeretet lakozzék a haza összes lakosságán felekezeti különbség nélkül.

Jámbor: Hát mi feltűnőt talál ön ezekben? én mint zsidó egészen természetesnek találom, hogy Istentől kérjem annak üdvét, ki az isteni dicsőség visszfényeképp tüntettetik fel vallásunkban, kinek megpillantásakor hálát adunk az Úrnak, hogy sugároztatott az ő dicsőségéből és fenségéből emberi lényre, ki igazságot terjeszt és az igazságot védelmi pajzsa alá veszi.

Világfi: Helyes is az, hogy a zsidóság azt egészen természetesnek találja, de azért is, mert ép azon

vallásban, melyhez a király is tartozik és melynek egyháza oly kiváló közjogi szerepet tölt be és melynek főpapsága oly dús javadalmazásokban részesültek: bizony előbb imádkoznak a pápáért és csak azután a királyért, a hazáért, pláne annak összlakosságáért soha sem hallottam. Pedig nagyon hangoztatják nevükben az általános kifejezést (katholikus).

Jámbor: Részemről nem törődöm más vallásbéliek eljárásukkal. Ki-ki imádja Istenét, hazáját oly alakban és oly tettekkel, amint neki tetszik. Az én elvem, hogy a zsidónak az a hivatása, hogy tőle tanuljanak a többi népek, neki kell példát adnia szavával, tetteivel, erre lett ő kiválasztva, ez az ő életcélja.

Világfi: Már fönn, ahol említette, hogy aki a ihorához szólíttatik, mondja a hálaimát: »aki kiválasztottál bennünket a népek közül és adta a thorát«, de különben is tudom, hogy legtöbb ünnepen így kezdődik a legfőbb ima – a s'mone eszro: »te kiválasztottál bennünket »ninden nép közül« – akartam kérdezni, hogy tuíajdonképen mikép illik bele ez a mondas, vagy ez az öntudat a mai világba, hogy Izrael a kiválasztott nép? Talán külömb a többinél? Hisz a látszat ép az ellenkezője melleit szól?

Jámbor: A bibliából tudhatja, hogy a Sinai törvényadás előtt kinyilatkozta Isten annak a népnek, mely még mielőtt ismerte, hogy mit tartalmaznak a törvények, monda: »mindazt meg akarjuk tenni, amit isten parancsol« és csak azután mondák, hogy iparkodni fogunk azt meg is érteni: ezen nép tehát ön, magát kiválasztá az akkori világ többi népe közül, amennyiben magára vállalta azt a kötelezettséget, hogy isten parancsa szerint él és rendezi be gondolat- és érzelmvilágát. Ekkor monda Isten e népnek: »ti legyetek számomra papi birodalom és szentség.

Világfi: Az egész nép csupa papokból vagy csupa szentekből álljon?

Jámbor: Amennyiben a zsidóság összességének elvállalt kötelessége, hogy oly arányban álljon a többi népekhez, mint azoknál a pap a világi emberekhez, azoknak tanítója és vezetője, követés céljából példaadója legyen.

Világfi: Dehát az oly vallásoknál volna ennek értelme, hol szentek egyáltalában léteznek és azok nevére egész napot mint ünnepet berendeztek, voltak oly emberek, kik vagy vértanúságot szenvedtek vallásukért, vagy mint remeték, a világ zajától magukat teljesen távol tartották, nem érintkeztek egyáltalán emberekkel és ily elzárkózottságban imával és önkínzással és csendes szemlélkedéssel töltötték idejüket, hogy a prózai anyagi dolgokkal ne tisztátlanítsák be szent lelküket.

Jámbor: Már említettem, hogy Izrael vallása a reális élet számára adatott. Nálunk az anyagi élet nem szentségtelen, de igen is erkölcsi gondolatunkkal azt meg kell szentelni. Minálunk a testet nem azért teremte a Könyörületes, hogy azt gyötörjük, hanem hogy annak minden porcikáját öntökéletesítéssel Istennek szolgálatára szenteljük; – látja, a szombatnak különböző apró élvezetű, az étkezésnél, a ruházkodásnál és sok csekély szabálynál, mindmegannyi jóléti ideális jelentőségével felemeltetik a szellemi birodalom kötelékébe, hogy hassunk üdvöset, alkossunk közhasznút és teremtsünk új, meg új világot önmagunkból, önmagunk körében. Szent nálunk az, ki a méltóságot és az egyéni felszentelt öntudatot nem önmaga kedvéért: hanem a közösség javára és céljára tudja értékesíteni. Szent nálunk Isten, az ő tana és minden, ami a magasabb gondolat, a tökéletesítő eszme örök

üde bugyogó forrásává válhatik. Isten Mózesnek megparancsolta, hogy a thorát vésse be kőtáblákba – mely maradandó, írja az oltárra 70 nyelven – mondja a traditio, hogy az akkori felfogás szerint az összes népek is tanulhassák és bevéshessék szívük tábláiba, tehát az egész emberiség tanulhassa tőlünk, általunk,, ily értelemben leszünk mindanyian papok, szentek.

Világfi: Dehisz azért mégis vannak zsidópapok is, akik oly functiókat végeznek, melyeket mások nem végezhetnek?

Jámbor: Amíg a szentély Jeruzsálemben fennállott, addig a Lévi törzs volt felavatva Isten szolgálatát végezni kizárólagos előjoggal. Ahron volt az első főpap és az utódai örökölték e kiváltságot, mellyel e méltóság össze volt kötve s tőlük egyenesen le származó utódai is bírnak azon előjoggal hogy ünnepnapokon – ha csak azok nem esnek szombatra – a muszaf istentisztelet végén a szentírásban előírt papi áldást elmondják, de egyebekben, nálunk pap oly értelemben, hogy az az istentiszteletnél valami vallásos műveletet végezhetne, amit más nem végezhet: nem létezik. Aki ismeri vallástörvényeinket, az pag, tulajdonképpen azt kellene mindenkinek ismernie – ezért pajDÍ birodalom Izrael népe. A templomban az előimádkozást és az összes vallásos functiót bárki is végeti, ha a traditio előírta szabványokat érti.

Világfi: De hisz az előimádkozást a kántorok végzik, esketést és válást és sok más functiót a pap.

Jámbor: A haladó községekben csak a kántorok lépnek az oltárhoz, hogy a párbeszédben folytatott imádkozást ők vezessék, mert a hívek – sajnos – nem értenek hozzá és hogy egyesek miatt kivétel nem tétessék: tehát általános szabálylyá emeltetett, mert csak ő ismeri azon melódiákat, melyek csaknem

oly szentek, mint maga a szöveg, mely a tartalomnak méltó külső megnyilatkozása és melyeket még a legmodernebb ember sem volna hajlandó felcserélni az esetleg legszebb opera áriával, mert ilyesmit nem a templomban keresne, hanem azon a helyen, hol nem áhítatot, szent hagyomány szentesítette érzést akar találni, hanem szép hangot és művészetet, de a vallás parancsa szerint azt bárki is végezhetné.

Világfi: De csak a papot nem helyettesíthetné bárki?

Jámbor: Nálunk a papot rabbinak rav, vagyis tanítónak hívják, aki a vallástudományban mesterré lett felavatva, vagy azon intézetben, mely nyilvános tanterv szerint képezi az erre az életpályára készülöket; vagy aki magáúton is szerzi ismereteit a vallástudományból, legalább is három mester által megvizsgálva, mint a népnek tanítója szerepelhet. Az egyéb funktiók inkább államjogi szempontból hárultak rája, ki a többi felekezetek papjaihoz hasonlóan hivatalt tölt be, papi funktiókat: esketést, temetést elválást végez, azokról jegyzéket vezet és az állással járó kötelezettséget teljesíti.

Világfi: És a prédikálásra nem lehet mondani, hogy az kizárólagosan papi foglalkozás nálunk zsidóknál is?

Jámbor: Legkevésbé ép nálunk, ahol a vallás megköveteli, hogy a szentírást és annak értelmezését magában felölelő tudományokat mindenkinek kötelessége tanulmányoznia, azt hirdetni szüntelenül: ott a rabbi csak azon egyén, aki ezen szakmában kell, hogy legkiválóbb legyen, tudománya mélyebb és alaposabb mint azon híveké, kik esetleg más élethivatással is kénytelenek időt tölteni, kiváló legyen ő mint szónok, hogy az isteni tan szellemét méltó külső ruhában,

szép nyelvezetben érthető alakban szívhez szólóan, kedélyt vidámítóan, lelket nemesítőn felvilágosító céltalattal tudja előadni, kiválóbb legyen ő a többinél jellemében, hogy példakép ragyogjon, hogy szeretetteljes bánásmódban részesüljön általa mindenki, legyen atyja az árváknak, védője az özvegyeknek és hitközségének lelkiekben vezetője, tanácsadója, ki nyíltan meri a ferdeségeket ostromozni és a népnek megmutatni az irányt, melyben a vallás szellemében haladnia kell.

Világfi: Nem gondolja, hogy a zsidóknál a papot nem részesítik oly tiszteletben, mint más vallásbelieknél, ahol szinte magasabb lénynek tartják, aki előtt bűneiket bevallják, ki feloldást adhat és bűnbocsánatot hirdethet, kinek megjelenésekor az ő díszruhájában a templomban vagy temetési functional a legnagyobb félelemteljes tiszteletet tanúsítják, míg nálunk mindenki merészeli beszédét kritizálni és esetleg tetteiben mutatkozó fogyatékoságot is merik hangosan, sőt nyilvánosan tárgyalni?

Jámbor: A zsidó a rabbiban nem lát anyagi lényt, sem a templomban, sem azonkívül. Tudja, hogy ember, mint mindenki a maga fogyatékoságával és előnyeivel! Nálunk olyan korlátolt hallgatóság nem létezik, mely csak azért fogadjon el valamit csendes bírálat nélküli áhítattal, mert a pap mondta. Igen is a zsidó nép gondolkodik a templomban és azonkívül mindenütt. Ha hall gondolatot, mely serkentőleg hat lelkére: kész örömmel hallgatja, tovább terjeszti azt, hivatkozva az elmondóra, dicsérettel és tisztelettel említi mindig és mindenütt papját, kivel összeforrt életének minden mozzanata, kit mint apát tekint, ki előtt feltárja minden örömét, elsírja minden fájdalmát; viszont a hívek közül minden egyes gondosko-

dik a pap családjáról, a gyermekek méltó eltartásáról, mint apát tekinti, őt szeretettel, tisztelettel környezi: de ha nem méltóan tölti be azt az állást, melyet a zsidó ember, mint szent tan terjesztőjétől joggal elvárhat: gyűlölete annál mélyebb, ami bár rendkívül ritka eset, mert általa magát a tant is meggyalázva látja és a külvilág előtt annak tekintélyét csorbítva tudja ezért keserűség érzetét kelti fel benne.

Világfi: De hát az csak nem illik, hogy kritikát gyakoroljon egy kevésbbé tanult ember olyan fölött, fci életét mégis csak szent hivatásának tölti?

Jámbor: Illemtudó ember a kritikát is azzal a tisztelettel gyakorolja, mely egy művelt lélekhez méltó. És megbírálni olyan is tud, ki maga kevésbbé tanult. Mert a józan értelem bonczkését használhatjuk olyasmi ellen is, amit önmagunk nem tudnánk jobban megcsinálni. Ez a szabad kritika az önálló kutatás szelleme a zsidónak be van vésve lelkébe, ekkép nevei őt vallása, mely csak egy tekintélyt ismer: a thorában lefektetett szent szöveget az isteni eszmét; de a thoráját is tanulmányoznia és iparkodni kell azt megérteni; nálunk nincs jut, vak föltétlen engedelmességben nyilvánuló hit: hanem tudás-; így szól a próféta: »elpusztul népem tudás nélkül s mert a tudást megvetetted, megvet Istened téged, hogy ne lehess az ő népe«, igen is kutass, fürkészs, tanulj mindenből ami taníthat: természet törvénye a józan ész fegyvere, a művészet ihlete az mind tanítson, bírálgass, hasonlítgass össze, következtess, ítélj és úgy iparkodjál megérteni a szent gondolatok összességét: a tant, mely életed, mely ittléted feltétele: erre teremtettéi, erre lettél kiválasztva.

Világfi: Tehát a kiválasztottság gondolata abban nyilvánul, hogy a thorát tanulmányozza, ez

csak nem elég munkakör egy népnek, mely helyet akar foglalni a többi nemzetek között és igényt tart arra, hogy figyelembe vételessék?

Jámbor: Teljesen elég. Amint más nemzetek is csak egyes eszmék szolgálatának szentelték összes erejüket, törekvéseiket, szellemük szárnyalását: pl. Görögország szép eszméjének; Róma a jog- a hatalomnak; vagy a modern nemzetek közül is mindegyik, vagy a függetlenség kivívása, vagy viláгурalom, szabadság és sok más-más eszme diadaláért adja oda legjobb erejét, velejét, idejét; úgy a zsidó nép fennállása óta az Egyistent akarta imádni, szolgálni és az élet minden feladatának megvalósításánál keresztül csillámlott az a törekvés, hogy Isten akaratát az Egyetlenegy Istent iparkodik hirdetni szóval és tettel. Mint a pap a hívekhez, oly viszonyban legyen Izrael a népekhez, legyen tanítója, vezetője. A pap sem önmaga kedvéért kapja a méltóságot és felavatást: hanem a község kedvéért, melyet ő neki Istenhez, az eszme eleven forrásához kell vezetnie. Erre választotta ki önmagát az ó-kortól kezdve mind e mai napig, mert olvassa csak azon imákat melyekre ön gúnyosan czéloz: hogy Izrael magát kiválasztott népnek tartja, ám mi áll ott tovább: Te kiválasztottál bennünket, szerettél bennünket és megszenteltél bennünket parancsaid által, közel hoztál bennünket szolgálatodhoz.

Világfi: Ön annyiszor hangsúlyozza az Egyisten eszme szolgálatát, mint a zsidóság legfőbb feladatát: mintha a többi népek több isteneket szolgálnának. Tudtommal talán a budha vallásbeieket kivéve, kik bálványokat készítenek, Európa, sőt talán az egész világ műveltség iránt fogékony népei mindannyian egy Istent imádnak és nem pogányok, hogy sok istent, vagy bálványokat imádnának?

Jámbor: Abban teljesen igaza van, hogy oly értelemben bálványimádók, minőkről a biblia beszél: hogy gyermekeiket a tűzön átvitték és áldozatképp beledobták a molochnak, vagy hogy a női becsület feláldozása a legundokabb, erkölcstelen kicsapongás, az érzékiesség legfertelmesebb utálatosságai: isteneiknek tetsző cselekedeteknek tekintettek: az tényleg a civilizatio lakta tájékokon nem találhatók.

Világfi: Hát akkor hogyan lehet beszélni az Egyisten imádról oly különös nyomatékkal?

Jámbor: Annyiban, hogy a babonaság még ma is ezernyi változatban űzi észellenes örületeit; mennyi előítélet rabja még ma is az emberiség, mennyi gyűlölet és vadság, kegyetlen érzéketlenség és gyűlöletteljes emberüldözés, mennyi önbálványozás és isten-tagadás, mennyi szűkkeblűség és irigység, emberleigázás és jogfosztás dúl még a művelt világban: mi mindezen tulajdonságot egy-egy szobornak tekintjük a bálványimádás szolgálatában, egy emlékkőnek az emberi korlátolt világnézletnek, melyen belül az emberek szemek daczára nem látják az Egyetlennek igazságát, mellyel oszt minden alkotásának; füleik daczára nem hallják az isteni szeretet szózatot, mellyel egyaránt felölel minden lényét; nem figyelnek az isteni lelkiismeret égi szavára, mely fennen hirdeti az erkölcsi jónak diadalát és az ellenkezőjének bukását. A talmud egy allegóriával jellemzi a pogány világfel-fogást. Az ó-kor culturépei megjelennek Isten trónusa előtt is kérik jutalmukat az ő erényeikért és tevékenységeikért. E kérdésre: mit alkottatok? válaszolják: hasznos dolgokat létesítettünk, utakat építettünk, hidakat, piaczttereket állítottunk fel a forgalom elősegítésére! Igen-igen, ez mind szép és hasznos, de mindebben csak önző cél vezérelt, mint minden

csak az egyéni élvezésre és a hiúság és jólét kielégítésére van készítve, hiányzik a tiszta erkölcsiség, melynek törvénye nem az élvezet szolgálatában, hanem azt célozza, hogy az ember egy magasabb törvényesség gyakorlása által kiválóbb, nemesebb lényé váljék. (Ab. Zoro 2.) Hiányzott tehát a pogány, bár legműveltebb tudományos világnézetnél az a szükséglet, mely elengedhetlen követelmény gyanánt szerepelt volna: az erkölcsi életcél megvalósítása! Már pedig Izrael a vallásos nevelése folytán a parancsok teljesítése által megszenteli magát. Ezért adatott neki sok törvény, sok parancs, minél több vallásos szabvány, hogy ezek gyakorlása által lelke tisztuljon, erkölcsisége szilárduljon, tettei összhangban legyenek gondolkodásmódjával és óvakodik külsőleg, vagy lelkében olyat elkövetni, mi az isteni igazság, a szeretet, az irgalom, a hűség fogalmával ellenkezésbe jönne; mert ép arra választotta ki magát a többi népektől, hogy sohase járjon oly úton, melyen nem Isten tökéletessége vezérel. Kiválasztotta magát Izrael azon szokásoktól, miszerint emberek sorsuk intézőjéül mást ismerjenek el mint az egyetlen Istent; zsidó nem vettethet fel kártyát magának, hogy megtudja a jövőndőt, zsidónak utálat azon beszédmód, mely egyes napokon a munkakezdést tiltja; vagy a szellemidézés játéka, vagy egyes csodatevő helyek, szentképek, szent emberek, mint Isten közvetítői, mindez nem felel meg a tiszta Egyisten hitnek.

Világfi: Dehát a gyakorlati életben nem nagyon látszik meg a különbség olyan között, ki a tiszta Egyistent imádja, vagy a között, ki – amint ön mondja – a bálványimádás maradványából nem tudta magát teljesen felszabadítani?

Jámbor: Ezt nem mondhatom, mert a vallásos

öntudatnak ép a tettekben kell nyilvánulnia. Ha Izrael népe kiválasztottságának tudatában van, akkor az önszentelés magasztos gondolatát egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenie. Első sorban az egyesnek kell kötelességét teljesítenie arra nézve, hogy a tökéletes erkölcsiség valósuljon meg általa és az által az egész társadalomban terjedjen. Ki-ki szentelje meg életét, minden ami benne jó és értékes, vegyen mindent komolyan és mély érzéssel fogjon fel mindent. Minden hasznosat, üdvöset, erkölcsi szempontból értékeset, olyannak tekintsen ami sérthetetlen, – még nagy szenvedés, önérdékének károsodása árán is – de a szent az még sérthetlenebb.

Világfi: De hisz ép ön mondta, hogy szent csakis Isten és az ő tana, mikép nevezhető tehát Izrael népe szentnek?

Jámbor: Csak annyiban, hogy Isten szellemében akar élni, úgy akar gondolkodni, amint azt az Isteni eszméknek megfelelően teheti, érzésében és kedélyvilágában csak olyasmi foglalhat helyet, ami magánhordja a tisztaság, az erkölcsi tökéletesség jellegét.

Világfi: Ön bizonyára a szentnek tartott imákat és istentiszteletet is egyik eszköznek tekinti, melyet midőn Izrael gyakorolt, azt hitte magáról, hogy szent nép.

Jámbor: Amennyiben ez eszköz volt a tulajdonképeni megszentelés céljának eléréséhez; de ha a gondolkodás és érzés nélkül csak úgy gépiesen végeztetik, akkor legyenek azok külsőleg szentnek tartott személyek, mert arra a szolgálatra lettek szentelve, vagy külső edények, vagy egyéb előkészületek, szertartások, azért a vallás valódi szolgálatában nem állanak. Hanem az önszentelés, mely minden egyes zsidónak legfőbb kötelességét kell hogy képezze, abban

rejlük: hogy szelleme elmélyed a végtelenben, vágyódása oda terelődik, hol az isteni ős lény felismerhető', leghőbb óhaja a vele való egyesülés, vagyis tökéletes, ha csak ideiglenes odaadás Isten iránt.

Világfi: És gondolja, hogy erre minden zsidó képes? Hisz ez rendkívüli nagy önmehtagadást, óriási önuralmat és áldozatkészséget követel, hogy a gyarló anyagi korlátokkal körülvelt ember alig képes erre.

Jámbor: Látja ép ez az, amire a zsidóság fennállása óta vállalkozott és még ma is állja e feladatot. Természetesen az összesség. Egyesek között lehetnek ép oly gyarlók, anyagi haszonlesők, önzők, érzékiség után hajhászok, mint talán más vallásbeliek. De az összesség, mely vallása alapján áll, ekkép és arra a magasztos célra nevelődik a jelenben, mikép a több-ezeréves fennállása óta folyton ezen szellemben, ezen gondolatmenetben, mint lelkének légkörében tartózkodott. Hisz ön tudja az ő martyrumának történetét, mennyiről kellett és tudott lemondani, mennyi üldözést tudott, mert akart elviselni, mennyi gúny és megvetés volt osztályrésze. Erre meg őt választották ki a többi népek, hogy rajta próbálják ki kegyetlen gonoszságuk eszközeit s mindezt miért? Hisz csak egy szavába került volna és megnyílnak előtte a jólét és földi boldogulás összes kapui, az emberek nyújtotta tiszteletadás minden módozata: csak ne maradjon zsidó és legyen más! De e nép arra lett kiválasztva, hogy ismerje meg, szolgálja és szentelje meg Istenét parancsai által. Ezt készséggel teljesíti ma is és naponként templomában és otthonában egyaránt hálálkodik, hogy ő neki ily végzet jutott osztályrészül, hogy ezen külsőleg hálátlan, de lelkileg annál magasztosabb feladatot kell végeznie. És lássa csakis ennek köszönheti fennmaradását annyi több ezer éves üldözés közepette és

nemcsak, hogy egyáltalán fennáll e nép, élnek emberek ezen név alatt; hanem még ma is ugyanazon eszme-körben, ugyanazon világfelfogásban, mint alapítása napján, mikor Ábrahám ősapánk legelőször ismerte fel az Egyistent és legelőször terjesztette annak tanát, melyet Mózes által tanított Isten.

Világfi: Csak nem akarja valakivel elhitetni, hogy a mai zsidóság ugyanolyan, mint aminő volt a Sinai-hegy tövéénél, vagy a Kánaán országban élő népség?

Jámbor: Ha ön az ember alatt annak külső megjelenését vagy életviszonyait érti? akkor bizonyára a különbség óriási. Akkor még alig utaztak a zsidók villamos kocsikon, se telefonon nem beszélgettek, se háromemeletes palotákban nem laktak. Még országgyűlési képviselők sem voltak és bizonyára sok-sok különbséget lehet még felhozni, ami az évezredek korkülönbségét feltárják.

Világfi: Ne tréfáldozék velem, csak nem tételezi fel, hogy nem tudnám miszerint a korszellemek változása és fejlődése természetes dolog. De én tényleg a vallásos szellemet értettem az alatt, mikor az ó- és a jelenkor közötti különbségről szóltam.

Jámbor: Ebben különbség a dolog lényegére nézve nincs. A szentírás volt az alap és vezérfonal akkor is az élet minden mozzanatában – az nem változott, tehát ma is ugyanazon szellem leng Izrael népéletén keresztül.

Világfi: De hisz maga az isteni tisztelet is egészen más ma, mint volt a szent földön berendezve. Annyira csak emlékszem még, hogy Mózes harmadik könyve mennyit foglalkozik az áldozatok különböző fajaival, a kohenokkal, vagyis az áldozást bemutató papokkal, szól a szolgálatban segédkező levitákról,

azok ruházatáról, a szentély felszereléséről, a tisztasági szabályokról és sok oly dologról, melyről ma már szó sem esik többé és a minék a gyakorlati életben semmiféle szerepe, vagy jelentősége nincsen. Tehát látja, hogy igazam volt, mikor az akkori és a mai zsidóság között semmiféle hasonlatosságot sem concedáltam.

Jámbor: Fölületesen tekintve a dolgokat, magából az igazság szólott. Lényegileg azonban nem úgy van. Önnek tudnia kell, hogy az áldozatokról még most is van megemlékezés az istentiszteleteknél. Hétköznap a reggeli imában, szombaton délelőtt a muszaf s'mone eszroban és az összes ünnepnapok imáiban nagy szerep jutott az áldozatoknak.

Világfi: Ebben igaza van önnek, de bár nem jutott volna oly szerep nekik. Hisz valóságos értelem nélküli, vagy legalább is értelem és áhítat zavarók, azok a sok tulkok, bárányok, kosok, étel, ital áldozatokról szóló nagy részletességgel leirt, imák közé ékelt szakaszok és melyek talán sokban járulnak hozzá, hogy az emberek lassanként leszoknak az imáról és templombajárásról.

Jámbor: Ha leszoknak az imáról, úgy annak oka bizonyára másban keresendő. Tény, hogy ma nincs áldozás, mert annak csak a jeruzsálemi szentélyben volt oltára. Ma az ima helyettesíti azt, de a végcél ugyanaz. Ép ez a legékesebb bizonyága annak, hogy Izrael vallása isteni eredetű és hogy azt célozza, hogy az embert Istenhez hozza közel, mert nincs helyhez, bizonyos külső kerethez, külső eszközökhöz, épülethez, díszruhához, egyes felkent emberhez kötve: hanem mint a kőtáblából a kő széttörött, de a szellem tovaröppent, elterjedt: úgy az állatok áldozása, a kohenok szolgálata megszűnt, de az a szellem, melyet

az kifejezni akart, amire az tanított, fennáll még ma is és kell is, hogy a róla való megemlékezés, – tekintve a történelmi kegyeletet – fejlesztőleg és buzdítólag hasson.

Világfi: No arra kíváncsi vagyok, hogy ezen állatok levágása, vagy egyes étel, vagy ital áldozat bemutatása mily erkölcsi, vagy nevelő hatást gyakorolhatott?

Jámbor: Az áldozatok fontosságáról köteteket felölelő magyarázatot találunk. Mindenek előtt a szentélyről kell tudnia, hogy ami Rómának a fórum, Görögországnak az Olympus: az volt Izraelnek a szentélye. A nemzeti élet központja, az anyagi és lelki jólét kifejezője. Akik benne laktak azok csak a tudománynak és az istenszolgálatnak szentelték összes erejüket. Itt érezte a nép az isteni dicsőség közelségét. Oda zárándokolt háromszor évenként és pedig pesach, sebuoth és szukkoth ünnepkor minden huszadik életévét betöltött férfi, hogy megjelenve a nemzeti élet központjában, a nemzeti eszméhez való hozzátartozandóságát mutassa ki és igazolja, hogy tagjának tekinti önmagát és övéit is abban a közösségben, mely az Egyisten szolgálatának szenteli magát.

Világfi: De hisz ez is a nemlétező fogalmak közé tartozik, ma csak nem vándorol senki Jeruzsálembe, ha csak nem kirándulás céljából tanulmány útra?

Jámbor: Abban igaza van, hogy Jeruzsálem csak a múlt kegyelet tárgya ma már. De az elv maga, hogy a nemzeti testhez való hozzátartozandóságunk érzetét ébren tartsuk, azt hiszem ma szükségesebb mint valaha volt. Zsidó és nemzsidó egyaránt adja évenként külsőleg is valami jelét arról, hogy tagja azon nemzetnek, melyen belül feltalálja anyagi és erkölcsi jólétét!

Világfi: Ez az eszme határozottan életképes napjainkban is, de a szentélyben való megjelenésnek áldozat bemutatással kellett összekötve lennie. Ma csak nem visz fel egy tulkot az ország szívébe?

Jámbor: Áldozni lehet anyagi erővel, vagy szellemi kincscsel. Az csak mellékes, hogy mily külső alakban fejlesztjük a nemzeti élet jólétét. Természetesen az igények és követelmények határozzák meg, hogy mint, mikor és hogyan kell áldozni. Mily boldog volna a haza, ha annak minden egyes polgára nemcsak a parancs kötelező szavának engedelmeskedve, hanem önkényt, saját meggyőződése, vagy lelkes odaadása folytán mutatná be tulajdonának legkiválóbbjai, saját szerzeményének legjavát a nemzeti jólét oltárára, mint egykoron Jeruzsálemben kellett minden családfőnek, vagy meglett férfinak ott megjelenni és pedig nem üres kézzel, hanem szíve ajándékával, amint az sugalta, hogy a köz javára áldozzon.

Világfi: Tudtommal ott a szentélyben a papok végezték az áldozást, vagyis az állat nemesebb részét az oltáron megégették, mintegy táplálékul talán Istennek, ami bár magam előtt is lehetetlennek tűnik fel, mert tudom, hogy érzékileg Istent sohasem képzeltek Izrael hívei; de az állatok vérének párolgása, a fűszereknek felszálló kellemes illatja, mintha Istennek kedves szolgálat lett volna?

Jámbor: Tehát azzal ön is tisztában van, hogy Izrael Istenét úgy tüntetni fel, mint aki érzéki örömet keresett vagy kívánt volna: a lehető legnagyobb tudatlanság vagy szándékos elferdítés. A feláldozott állatnak bizonyos része azoknak szolgált táplálékul, kik az ország felosztásakor nem kaptak földbirtokot sem más javadalmat, hanem kizárólag ebből éltek. Ilyen intézmény talán ma napság is feltalálható, ami-

kor a papság, tanítóság, hivatalnoki kar ellátásáról az állam, vagy más közösség gondoskodik, mert ők kizárólag a köz számára szentelik erejüket és idejüket.

Világfi: Az nagyon természetes valami, hogy aki egy dologgal foglalkozik az nem bajlódhatik más-sal, hisz ezt nem is kérdeztem, hanem magát az áldozást nem tudom megérteni?

Jámbor: Az áldozás külső jelképe volt annak, hogy az ember Istenét szolgálja. Külső synibolicus cselekedet hirdette a szív benső istentiszteletét. Kifejezést talált azon gondolat, hogy Isten szelleméből új életet akar meríteni, ott lelkében megtisztul, megerősödik és megújítva azon lelki fogadalmat, hogy egész múltja, jelene és élte jövője a felismert istennek van szentelve. Ennek mutatja be az állatot, az ő benne levő minden állatias cselekedetet érzékiséget odaadja, hogy ott emelkedjék fel a magasabb emberhez a még magasabb isteni gondolathoz. Abból ami a tulajdonát képezte, amit saját munkájának keresetével szerzett, akar ajándékot adni Istenének, csakis háziállatot, ételt, italt, lisztet, bort, olajat, szóval olyat, ami az élelmezéshez, az önfentartáshoz szükségeltetett, tehát ami az övé, testéé, azzal lép Isten színe elé kijelentvén: hogy köszönetet mond neki a mindenség Urának, a minden áldás Adójának, mert amije van, tőle kapta; ő rendelkezhet mindenével és amint neve héberben קרבן korbán, annyit jelent, közeledés: úgy az áldozat bemutatás Istenhez való közeledést, vele való egyesülést akar kifejezni, egy látható jellel akarja háláját leróni, mintegy viszonzni a tőle eredő áldást.

Világfi: Hát nem elég az ilyesminek szóval adni kifejezést?

Jámbor: Látja, hogy manapság elegendő' az imában áhítatos érzéssel tolmácsolni ezen gondolatot.

Nem úgy a népnek, mely nemzeti életét élte. Különben is a tett mindig maradandóbb hatást gyakorol a röpke szónál! Már maga a megjelenés feltüntette, hogy megújítja azt a frigyet, melyet ősei és általuk ő is kötött Istennel a Sinai hegyen, hol megesküdtek a szövetség megőrzésére. Oda lépett a szentélyhez, hol a szent gyertyatartó volt: melynek fénye a szellem felvilágosodottságát, a leiek egységét jelképezte, valamint a jellem aranytisztaságát – mert tudvalevőleg egy darab tiszta aranyból volt kiverve az egész, bár hét karja volt; ott állott az asztal a két kenyérral: figyelmeztetve arra a gondolatra, hogy az életfentartás, a munka, a kenyér, ott keresendő Isten forrásánál egyenlő mértékben a test, mint a lélek számára. Egyik a másik nélkül nem nyújt elég tápot az embernek, a szentélyben megtalálja mindkettő számára a mozgató erőt, mert ott volt a frigidó, a tízparancsolat tábláit tartalmazva, a tant, – melyeken az egyiken öt parancs a viszonyt Istenhez, a másik öt pedig az emberekhez való viszonyt tanítja – melyen a két cherub kifeszített szárnyakkal, felfelé irányítvák, arra oktatva: hogy az ember a földön állva és élve a szellem erejével, anyagi tiszta lelkülettel felemelkedhetik az égig, az alacsony állatias gondolkodástól jóval feljebb, a szellem magasztos eszménység, a tudás és erkölcsi tökéletesség birodalmáig. E kifejezés עולה – égő áldozat – annyit jelent, mint עלה felfelé hatolást, törekvést az után, hogy Istentől kapjunk erőt mindig feljebb és feljebb törhetni az emberi tökéletesség felé. A vétek elkövetéséért való kiengesztelést, az örömeért szolgáló hálát, a múlt zavartalan boldogságáért, az élvezett javakért szintén áldozatot mutattak be; az egyén az által, hogy kezét rátette a feláldozandó állatra, kifejtette «gesz életének tartalmát és az összesség áldozása kísér-

te őt, valamint a leviták éneke, melyek szövege az áldozás szertartás jelentőségét, szellemét fejezte ki.

Világfi: Dehát az állat leölése ott a szentélyben nem kelté fel az emberben a kegyetlenségi érzetet?

Jámbor: Ott történt az állatnak elkészítése az emberi élvezés számára. A pap ott a bőrét lehúzta, a tiszta részeket megmosta, a benső nemesebb részeket az oltár tűzön elégette, a vérből az oltár szélére fecskendez, a tisztátalan részeket pedig egy külön helyen elégette!

Világfi: Az ily actusok csak nem istentisztelethez méltó dolgok?

Jámbor: Ön felejteni látszik, hogy ezek az ókorban voltak és nem ma. Bár én ebben csak azt látom, hogy az élet a maga valóságában tárul itt elénk. Izrael vallása az ittlét minden mozzanatára terjed ki, mit talál ön természetelleneset abban, ha a papság az akkori nyers népnek bemutatja, hogy minden actust lehet megszentelni – a munka szent – a cultus, az isten szolgálat, a mindennapi élet foglalkozás köréből vehető. És ön felejteni látszik az ókor többi népeinek áldozási cultusát. A moloch szolgálat legkegyetlenebb emberáldozattal, a megsértett görög istennőnek a legundokabb erköcstelenségeket kelle bemutatni – Venus tiszteletére az összes görög legelőkelőbb asszonyok és leányok nőiességük zálogát hozták áldozatul, reményilem ehhez arányítva egy tulok, egy bárány, egy kos levágása – ami utóvégre ittlétének rendeltetése – csak nem kegyetlenség. Megjegyzendő, hogy azt ön tudja, hogy a vért külön csatornában elvezették és abból egy csöppet sem volt szabad élvezni.

Világfi: Dehát mily összefüggés van az ember és azon feláldozott állat között?

Jámbor: Már fõnn említettem, hogy az állat

mindig valamely tulajdonságot jelképez. A tulok az erőt, a kos a daczosságot, tehát az egyén az állat fejére való kézrátevése által a saját vérével, egyéni életének pezsgésével érintkezett azon állat vérével, mely feláldozandó volt; ezzel saját lényének állattiasságát, önző érzékiségét, anyagi vágyódásai okozta kinövéseit – melyek az elkövetett bűnöknek okozói voltak akarta leölni, kiirtani, leigázni, hogy ezektől megtisztulva, annál inkább szentelhesse lényét isteni hivatásának betöltésére, lelki képességének fejlesztésére.

Világfi: És aki ezt a műveletet végezte, hogy bemutatta az áldozatot, tudta az, hogy mily jelentősége van az ő cselekedetének?

Jámbor: Ön már az eddigiekből is hallhatta, hogy a zsidóságban nem volt mysterium – sem vak hit – nem öntudatlan, gépies szolgálat; minden jelkép volt a felvilágosításra, a tudásra, az értelmes gondolkodásra. Tudás és istenszolgálat sohasem volt egymástól elkülönített fogalom, hisz papi birodalom volt, hol nemcsak a pap tudta az eljárás indító okát, hanem neki kötelessége volt: terjeszteni ajkaival tudományt, felvilágosítani, megértetni. És semmi sem volt a szentélyben vagy körülötte erkölcsi eszméket tartalmazó célzat nélkül. Ott volt maga az oltár, egy magaslat földből, jelezve, hogy kötelességünk a földnek felemelése, felszentelésre egy magasabb hivatásra, melyen áldozatokat kellett bemutatni, ha pedig kőből készült az oltár, akkor kalapácsütésnek nem volt szabad azt érinteni. Mert az oltár az öröm, a béke, az összhang jelképe: az egyesítse az embereket Isten körül, aki alkot, szeretetet áraszt; míg a vas zúz, tör, szétbont, különválaszt, ellenségeskedést jelképező fegyver, e két fogalom összeférhetlen. Ne az állatiasságunk uralkodjék fölöttünk, hogy csak a fölhöz tapadjunk,

hogy szemünk csak ahhoz terelődjék ami a földön nő: hanem legyen oltár tehát magaslat, melyen tűz lobog – jelképe a Sinai tűznek – az ige, az ész világát, a szív melegét árasztó érzésnek, ezt kell iparkodnunk ami lelkünkbe belehelni; másrészt a földön lévő oltár figyelmeztet, hogy bár az emberi tevékenység Istenhez vezethet, de azért az összekötő kapcsot a reális való étellel, melyet itt a földön kell folytatnunk, nem szabad szem elől tévesztenünk. Ízrael hívei ne legyenek álmadozók, hanem sohase felejtsek, hogy Jákob lajtorjája, mely az égig emelkedett, szintén a földre volt erősítve. Életet lehel a vallás, éljünk vele és általa. Nem a romboló Istennek – hanem az engesztelőnek hoz legelőször áldozatot Noé; Káinnál és Ábelnél látjuk, hogy nem maga az áldozat, hanem a szándék az egyén szíve, a szeretet záloga, az érzés tisztasága, a hajlam őszintesége, a parancs tökéletes teljesítése az isteni akarat érvényesülésének feltüntetése volt a cél: hibátlannak kellett az áldozati állatnak lennie, mikép a földi fejedelem sem fogadna el törött ajándékot, ami a tiszteletlenség kifejezése; hanem akár nagyobb az érték, akár kisebb: csak a szív legyen tökéletes Istennél, a cél legyen önszentelés, az eszközök az előkészület, a foglalkozással járó örömteljes, odaadó buzgalom, a szeretetteljes tisztelet semmiben sem mutakozhatott határozottabban: mint az áldozásnál.

Világfi: Ezért jut tehát szombaton és ünnepjeinkben oly kiváló szerep a templomban elmondandó imáinkban az áldozatoknak? Dehát kár, hogy imakönyveink nem adják meg a héber szöveg fordítása mellett mindjárt a tárgyi magyarázatot is, hisz ha mindenki legalább nagyjában értené az áldozatok jelentőségét, talán több áhítattal imádkoznék és a zsidósághoz is több bensőséggel ragaszkodnék.

Jámbor: Az imakönyvben a fordítás maga már szomorú tünet. Vallásunk nem számított oly korszakra, mely a thorát nem tanulmányozza, de minden egyebet igen; korszakra, mely minden idegen nyelvet tanul és tanít: csak a szent nyelvet nem. Vallásunk nem tudja elkülöníteni a thora tanulmányozását az imától. Egyik olyan istenszolgálat, mint a másik. Sőt zsidó-felfogás szerint: »tudatlan ember egyáltalán nem lehet jámbor.« Istent a tudományban kell elsősorban tisztelni, ott bugyog az ő szelleme, ott van az ő akarata* Aki tehát igazán zsidó akar lenni, annak tanulnia kell mindazt, ami őt Istenhez közelebb hozhatja, ismernie kell vallásának minden parancsát, az tehát ha olvassa az áldozatokról szóló részleteket minden gondolatot is felölel, melyet azok tartalmaznak.

Világfi: Hát az ünnepek legfontosabb alapeszméit én is tudom, hisz minden elemi iskolában is tanítják, de természetesen nem elégíti ki lelkemet.

Jámbor: Igazán nagyon röviden lehet összefoglalni legmagsztosabb eszméket is. Ha egy nemzet megünnepli szabadságának évfordulóját: a fölületesen gondolkodó mosolyogva mondhatja íme – szabadság ünnep – de nem úgy beszél az, ki ismeri azt a küzdelmet, melyet annak létesülése felidézett, azt a lelki örömet, melyet az magával hozott, azt a fejlődést, melyet annak köszönhet és mindazt, mi vele járt.

Világfi: Bizonyára a zsidók szabadság ünnepére céloz, mely egyik legnagyobb ünnepe és amelyre mindennapi imáinkban is oly sokszor van hivatkozás vonatkozás, mely úgylátszik vallásunk egyik alaptörvényét képezi?

Jámbor: Tényleg az Egyiptomban töltött több évszázados rabszolgaság és őseinknek abból való csodaszerű kimenekülése oly fontos mozzanatot ké-

pez vallásos életünkben, hogy az arról naponként többször való megemlékezés csak emelheti és erősítheti vallásos érzésünket és Istenbe helyezett hitünket.

Világfi: Nehéz megérteni az összefüggést az Istenbe helyezett bizalom és az Egyiptomból való kivonulás között, bár jól tudom, hogy a szentírás sok csodáról beszél, mely azt megelőzte volna. A csodákra nézve jól tudom, hogy egymást nem győzhetjük meg, mert én csak azt ismétlem, hogy miért nem látunk csodát napjainkban saját szemünkkel – e nélkül pedig az egész ünnep elveszti jelentőségét.

Jámbor: Nagyon téved, hogy vallásunk csodarejtvényeken épült fel. Ha csodát keres: ám nézze az egész világtéremtést, az egész természetet, az ember életműködését. Ha abban nem látja Isten hatalmát és mindenhatóságát, akkor bizonyára azt hiszi, hogy ön-maga is megtudja mindazt csinálni. Ám próbálja meg. Leheljen a legutolsó, legfejletlenebb rovarkába élet-erőt; hozzon csak le összes technikai gépezeteivel egy csöpp esőt az égből; korbácsoljon fel tenger hullámokat; hozzon ki a földből egy kalászt, amit nem a természet érlelt. Én tehát elismerem Istent a természet urának és amint ő korlátlanul uralkodik az öntudatlan alkotások fölött: úgy kormányoz ő az ember-világ a népek összesége fölött is.

Világfi: Mikép függ ez össze a pesach ünneppel?

Jámbor: Nagyon is szorosán. Isten ez alkalommal mutatta meg, hogy egy népet alkotott Izraelből, kikről azelőtt csak mint Ábrahám, Izsák, Jákob, József és egyes törzsfőkről beszélt. Ezt a népet ő az ő gondviselésének csodaszerű szövevényével bevezetett egy nagy államba, Egyiptomba. Itt az emberi vadság, az irigység és kegyetlenség üzte emberirtó játékát. Megmutatta tehát a világkormányzó, hogy tud kiragadni

egy népet a másikból és amire a világtörténelemben soha máshol elő nem fordult példa, hogy egy rab-szolgává lealacsonyított népből, egy cultur nép, egy culturállam fejlődött. Ha figyelemmel kíséri – bár a fordítás révén is – hogy a pesach ünnep első napján mely részt olvasnak fel a szentírásból, láthatja, hogy e népnek, mely évszázadokon át a test sanyargatásánál jobban érezte meg a lélek táplálékának hiányát, legelső próbát kelle letenni, vajjon tudna-e még áldozni Istenének, tehát van-e még vagy már hit a megszabadítóban, képes-e felismerni, hogy emberi hatalmat, melynek az egyiptomi korlátlan kényúr volt a megtestesítője, képes lesz Isten hatalma megdönteni: és e nép mint utóda azon ősöknek, kik már lelkierjükkel felismerték az Egyetlent – igen is Mózes hívó szózatát megtudták érteni: tudtak áldozni a felszabadító-nak és megértették és követték a hívó szózatát és mentek a sivatagba új bizalommal Isten iránt, hogy ott is fogja őket ellátni testi táppal és néppé fogja őket avatni; néppé, mely a jogtalanság és kegyetlen emberkínzás irtózatait ismerve, hivatva lesz az emberi jogok kiterjesztését valósítani meg és valójában még alig rázták le a rabbilincseket, már tanították »egyféle tan, egyféle jog, igazság egyenlő mérték legyen, akár az országban született, akár az idegen számára.« Ám találja-e ezen törvényt az ókor többi államainál? Tudja ön, hogy náluk a saját népénél is volt a kasztok szerinti felosztás, mennyi különbség a jogok élvezésében, hát még e szóval »barbár,« mennyi jogélvezet volt összekötve? Ugyan mi bántódása esett egy görögnek vagy rómainak, ha egy barbárt agyonvert?

Világfi: Biz annak a csodaszerűségét magam is belátom, hogy egy évszázadokon át annyira sanyargatott, testileg és lelkileg leigázott népből nem halt

ki minden érzés valami magasabb gondolat iránt, hogy megtudták egyáltalában érteni, hogy mi az szabadság, szabadító: hogy el nem züllöttek, nem lettek állatok emberi alakban.

Jámbor: Ebben lássa tehát a csodát, amit Isten küldöttje Mózes által végeztetett. Maga a szentírás is megtartja a kellő fokozatot a lelki fejlődést illetőleg. Igen is, Isten bemutatta hatalmát olyanokkal szemben, kik önhibájukon kívül képtelenek voltak elmélkedni és tanulni az isteni gondolatot, mert állattá akarták lealacsonyítani őket, láttak tüneteket, melyeket csodálhattak. Amivel Pharaó őket sújtotta: fiúgyermekeket vízbe dobatta – a szabad levegőt megvonta tőlük, a föld legnehezebb munkáit végeztette velük: azzal sújtotta Isten Pharaot és népét: a víz vérré lett, békák támadtak, a levegőben keletkeztek a sötétség, dögvész bacilusai, a jégeső, sáska emésztette fel a termést: a porba fetrengett a nép, abból lettek a rovarok stb., az elsőszülöttek elhaltak azért, mert Isten elsőszülöttét Izraelt akarta Pharaó előlni és tengerbe sülyeszté az üldöző egyiptomi hadsereget, mely még mindig eresebbnek hitte az ő nyers hatalmát, az isteni hatalomnál. Ő üldözte nyers katonai erejével Izraelt, melyet Istene megszabadított. De megbünteté őket Isten a természet erejével, besülyeszté őket a tengerbe.

Világfi: Bizonyára mikor a zsidók átvonultak, amint az el van mondva a szentírásban, hogy száraz lábbal: apály volt, míg mikor Egyiptom akart átvonulni dagály lehetett és azért sülyedtek be a tengerbe, ha egyáltalán az egész elbeszélés nem csak költészet?

Jámbor: Ön tekintheti az egész szentírást egy költeménynek, ha jól esik lelkének! Részemről az elbeszélés oly természetes, oly okszerű láncolata az

élet valódi tényeinek, oly csodaszerű épületet látok benne, melyben egyik kő teljesen beleillik a másikba: hogy évezredek viharai abból egyet ki nem mozdíthattak, évezredek tudományos fürkészség, annak egyik tételét észokokkal meg nem dönthette, meg nem czafoíhatta: hogy nincs okom egy szavában is kételkednem. Én és velem együtt az egész zsidóság naponként többször emlékezik meg az Egyptomból való felszabadulásról, Izrael és Mózes ódáját elénekeljük naponként a templomi imáink között: hiszünk Isten uralmában a nagy mindenség fölött, hogy a tenger hullámain hatalmas keleti szelével igen-igen magasra fel tudja korbácsolni – ami ép oly csoda, mint az, hogy falként tudja azokat két oldalról megállítani, míg népe átvonul – amint tudta nekik a sivatagban a mannát hullatni és sok olyat nekik mutatni, mire emberi erő képtelen.

Világfi: Tehát nem hiszi, hogy akkor apály lehetett?

Jámbor: Csak azt nem hiszem, hogy az Egyiptomiak, kik látták a Nílus csodaszerű áradását évenként, kiknél a csillagászati tudás legalább is bizonyos legelemibb mértékben ki volt fejlődve, ne tudták volna hogy apály és dagály mindennap ismétlődik a tengeren, bizonyos órákban állandóan. Csak a felületesen gondolkodó és még felületesebben érző nem akarja belátni, hogy mi a felszabadulás ünnepe Izraelnek, ki hivatta volt és van a szabadság eszméjéért küzdeni. Istenét ekkor ismerte meg – mert ez a szabadság célja – hogy e nép »az én szolgám legyen – mondja az Úr – de nem a szolgáim szolgálja;« amit én adok jogokat az embereknek, ezeket terjesszék tanítsák, ami szeretetet én árasztok minden alkotásnak azt tudassák a földön lakókkal; egyenlőség, testvéri-

ség, szabadság, ami évezredekkel ezután, mint az emberiséget felújító, boldogító szózat harsont végig Európa népességén: azt Izrael az ő pesachjával, az ő szabadság ünnepével már tanította.

Világfi: De hisz ez nem függ össze az Egyiptomból való felszabadulással, ez már legfeljebb a következő ünnepre, a Sebuoth-ra vonatkozhatik, mikor a thorát kihirdették.

Jámbor: Annyiban függ össze, hogy a felszabadítás ünnepe csak azzal fejeződött be, hogy Izrael a Sinai-hegyen kapta a thorát, ezért zárünnepnek is hívják. Már a pesach második napján erre vonatkozó részletet olvasnak fel a templomban. Ugyanis mert pesachkor csak testileg szabadult fel e nép, árpából készült áldozatot mutattak be Istennek, jeléül annak, hogy még azzal, hogy testileg szabadon mozgunk, nem állunk feljebb az állatnál és ezen felszabadulástól kezdve Izraelnek hét hetet kelle számolnia, minden napot figyelembe véve – tehát jelezve, hogy minden napnak meglegyen az élet számára a maga jelentősége amint közelebb visz a lelki megszenteléshez. Külömben is e két ünnep összefügg egymással Pesach a tavasz ünnepe, összeesik a természet megújulásával, mikor az enyhe fuvallat ledobja a természet telének rádermesztette rabbilincseit és az enyhe napsugár megindítja az életcsirák fejlesztő processusát: Izrael népe kiszabadult a test és a lélek rabságból, a szabadság enyhe légkörébe, tehát ugyanaz intézi a népek sorsát, aki a természet menetét irányítja, azért is könyörögnek harmatért első napon. A gabona érlelése a nyár az aratás korszaka ugyanazon nap, amikor a thorát kapta lelki táplálék gyanánt – a búzakaiászos lisztjének áldozatát mutatva be – amit csak ember eszik: valódi ember csak az, ki nemcsak testileg szabad, ha-

nem szabad lelkében mert ismer korlátokat, szereti azt amit a szabadság adója Isten ajánl neki és – gyűlöli azt, mit Istene mint undokot tüntet fel. Még a thora is a szabadban – a sivatagban – nem korlátozott helyen adatik, nem nevezheti senki kizárólag a magáénak, jöjjön minden nép és vegye – vigye el magának, – azért adatott a monda szerint 70 nyelven a íhora: ami, ha allegória is, de igen tanúságos arra, hogy Izrael nem akarja szellemi kincseit csak magának tartani: hanem szét akarja azokat osztani mindenkinek, ki vágyódik utána.

Világfi: És tette azt tényleg, hisz ép Izraelt nevezik kizárólagos elkülönített vallásnak, mely nem akar egyesülni senki más vallásával!

Jámbor: Vajjon a tízparancsolatot, amit Sebuothkor olvasnak fel a templomban, nem vette át minden népe e világnak – mégha csekély változásokat tettek is rajta: de eszméit Istenről, a személy és vagyon sérthetlenségéről mindenütt tanítják, gyakorolják. Azok örökké fenmaradnak, soha el nem avulnak. Ennek jelképe a zöld galyak, mellyel a templomot feldíszítik. Tehát nem látja be Izrael, hogy miért vegyen ő át más vallásból elveket, azok talán tökéletesebbek, jobban nemesítik az embereket, tisztább észokokon alapulnak: ám vegyék át mások az övét, ha úgy tetszik. A mi thoránk az egész emberiség közkincsévé akar lenni, Izrael temploma minden nép imaháza, Istene az Egyetlenegy: Atyja az összes emberiségnek.

Világfi: Dehát azért vannak Izraelnek oly ünnepei, melyek speczialisan zsidók számára lehetségesek pl. ros hasono, az ujév, mikor sofárt fűjnek ez csak nem lehet más vallásbelinek is tanúságos?

Jámbor: Természetes, mióta léteznek különböző vallásfelekezetek, más és más szertartásokkal mintegy

más eszközökkel küzdve a végezel elérésére: azóta mindenki a boldogulást azon utón keresi, melyben megindult gyermekora óta. És ez helyes is, kiki maradjon meg a saját hitében, abban a légkörben, mely az ő testének üdvös és amelyhez lelke hozzászokott. A sofár is csak olyanra nézve gyakorolja tanító hatását, ki tanulta eredetét érti annak hangját és felismeri az isteni szózatot, melyet hirdetni akar.

Világfi: Tudom, hogy a sofár arra emlékeztet, hogy Ábrahám ősapánk fiát Izsákot fel akarta áldozni és helyette azután egy kost álfoszt fel, egy ily állat szarvába fújnak tehát most, hogy erre gondoljanak. Aki tehát nem tekinti magát Ábrahám ivadékanak, zsidónak: az természetesen nem érdeklődhetik ezen történelmi esemény iránt!

Jámbor: Ha csak ennyi volna a sofárnak szerepe, akkor mint egyéb esetleg fontosabb történelmi kegyeletbeli dologról, röviden talán megemlékeznénk, de nem képeznék a zsidó rítusnak oly kiváló fontos részét.

Világfi: Azt tudom, hogy nagyon nagy szerep jutott számára a vallásos életben, mert még olyanok is sietnek meghallgatni a sofárt, kik egyébként nem nagyon törődnek a vallás szabványaival.

Jámbor: Már csak azért is, mert aznap fújnak bele mikor ítélet tartatik minden egyes fölött, ekkor írja be Isten a végzet könyvébe azt a sorsot, mely minden egyest érni fog a következő évben, azért ez a nap az újév, ros-hasono. Azzal kezdjük az évet, hogy azt tekintjük a világteremtés napjának, s mint az az esemény Isten korlátlan hatalmát, bölcs akaratát, változhatatlan irgalmát jelenti: úgy mi azt éltünk jövőjében folyton szem előtt tartjuk és ily meggyőződéssel alkossunk magunk köré egy világot, melyben Isten szel-

leme kiviláglik, szinte szerződtesük magunkat társul egy tökéletes világ felépítése céljából.

Világfi: Dehisz ez nem függ össze az ítélet nap fogalomkörével?

Jámbor: Ám olvassa el azon hosszú imát, melyet e nap elmondanak a templomban. Három részből áll: malchiot, melyben Istent magasztaljuk mint királyát a világnak, ki egyedül intézi annak a sorát. Ő hozzá fordulhat minden alkotás kérésével, folyamodhatik sorsa megjavításáért, feltárhatja szíve minden bánatát, mert ő látja lelkünk legtitkosabb rúgoit, akarunk műhelyébe ő tekint be, tetteinket ő ítéli meg elfogulatlanul, önzetlenül a legtökéletesebb igazság-érzettel. Ha ily bíró ítél: annak ítéletét szeretettel kell fogadnunk, mert tudjuk, hogy nincs személy iránti tekintet, előtte egyenlő minden alkotása; vele szemben nem létezhet tagadás, őt nem lehet megvesztegetni: trónusa szereteten és irgalomon épül.

Világfi: Ezen felfogás előnyös olyanra, ki az ő akarata szerint él, de nem nagyon kecsegtető olyan mifajta emberekre nézve, kik biz egész éven át nem sokat törődünk azzal, amit Isten megparancsolt vagy megtiltott.

Jámbor: Elképzelhet ön emberi életet törvény nélkül? Lehetetlen, hogy ön, mint cultur ember, nem tartaná be az erkölcs szabványait, a társadami jólét követelte viselkedést. Lehetetlen, hogy ön is nem figyelné meg lelkiismerete szózatát, tehát nem vétkezhet oly sokat.

Világfi: Azt jól tudom, sőt magamat megglehetősen correct embernek is tartom, mert még sohasem jöttem ellenkezésbe a törvénycodexsel.

Jámbor: Önnek ez úgy látszik elég! Látja én ha hallom a sofár hangját, no meg mikor elimádkozom

a sofróth-ra vonatkozó részt; akkor megrémülök, mert ez emlékembe idézi a Sinai-hegyen sofár kürtszava mellett kihirdetett tanokat és biz érzem, hogy távol vagyok attól az erkölcsi magaslattól, melyre azon törvények betartása engem felemelt volna; öntudatára ébredek gyöngeségemnek, korlátoltságomnak, lelkiismeretesen megvizsgálom életem eddigi folyását és leborulok alázattal esedezve, az igazságot osztó, a büntetést megtorló bíró előtt kegyelmet kérve magamért és enyémeiért.

Világfi: És gondolja, hogy az elkövetett bűnökért lehetséges bűnbocsánat?

Jámbor: Ha tetteim megjavítását szilárd elhatározással akarom eszközölni, igen is szabad hinnem, hogy a szigorú bíró helyébe az irgalom Atyja veszi át sorsom intézését.

Világfi: És van önnek arra valami támassza hogy az ily hely, – vagy csak ily szerepcsere megtörténik?

Jámbor: Vallásunk szelleme irányít A zichronot – a megemlékezés a múltakra – ez is egyik része az újévi imának. Emlékeztetjük az Örökkévalót őseinkre, a múltak eseményeire. Ott van ősapánk Ábrahám, ki oly érdemeket szerzett magának Istene előtt, hogy kívánságát teljesítendő hajlandó lett volna a legnagyobb áldozatra, mire csak érző ember képes; egyetlen, kedvelt fiát önkezűleg végezte volna ki.

Világfi: No de csak ilyet nem követel az az Isten, kit ön eddigelé mindig, mint a szeretet és irgalom örök kiapadhatlan forrásaképp tüntet fel, legalább mitőlünk nem?

Jámbor: Láthatja ép Ábrahámról szóló és rohaszonokor felolvasott részletből, hogy ő tőle sem kívánta az áldozás keresztülvitelét. Ép ezen szakasz örök időre élő tilalomfa azokkal szemben, kik elég

felületesek Izrael vallásába az emberáldozatot bele-magyarázni akarni.

Világfi: Hát akkor mire való ez az egész elbeszélés és különösen a legszentebb napon még a templomban is felolvasni, nem választhattak volna ki érdekesebb részleteket?

Jámbor: Nem elég érdekes megtudni ebből a kis elbeszélésből, hogy mily tökéletességre viheti az Isten iránti szeretet és engedelmesség az ő parancsa iránt? Abból, ha visszakér, amit ő adott, nem kellene nekünk is teljes odaadással mindenkor hajlandóknak lennünk az áldozatra? Vagyonunkat nem ő adta? És mi áldozunk mindenkor oly célokra, melyek az isteni szent, magasztos eszme szolgálatába szegődtek? Értelmünket, tudásunkat, erőnket nem ő tőle kapjuk és mi mindig készséggel ajánljuk fel azokat az ő szolgálatának? De vajjon napjainkban mindannyian nem vagyunk kötelesek vagy esetleg önszántunkból nem áldozzuk fel fiainkat, ha a király és a haza üdve tölünk azt követelné, nem küldjük vészbe, viharba, nyomorba, csatába, halálba? Vagy a középkorban hányan vetettek önkezükkel véget saját gyermekeiknek, csak-hogy ne essenek a hittagadás és a kufár alattomos lelki árulás gyalázatába? Lehet-e nemesítőbb példa az embernek mint az ilyesmi? Apa felakarja fiát áldozni, fia hajlandó önmagát feláldozni az isteni akarat egyszerű kérésére! Szembekerül az Isten kívánsága az ember vágyódásával ilyenkor a legnagyobb önmegtagadást kell tanúsítani, hogy az isteni kívánság— ami nem lehet más, mint a tökéletesség utáni törekvés — jusson érvényre. Meggondolja ön, hogy mennyi gyarló emberi vágy, mennyi állatias szenvedély maradna lekötve és nem szabadulna fel, nem iparkodnék a megvalósulásra, ha ily gondolatmenet, ily erkölcsi

világnézlet hatná át az emberiséget ma napság is? Azért hangsúlyozza a szentírás azt a jutalmat is melynek részesei lettek ők!

Világfi: De mi hasznunk van nekünk belőle, ha ők kaptak jutalmat?

Jámbor: Mi is élvezhetjük az ő érdemeiket, miattuk, vagyis azon szerződésnél fogva, melyet Isten ép érdemeik miatt velük örök időkre szólóan kötött: »hogy ivadékait megfogja Isten őrizni, általuk megáldatnak a föld összes népei«, ha Istent felhívjuk apáink érdemeire!

Világfi: És az egyszerű felhívás elegendő, érdemeikre való hivatkozás már meghozza nekünk is az enyhébb végzetet, a kegyes ítéletet?

Jámbor: Ezt önmaga sem hiheti. Ön jól tudja, hogy Izrael vallása megköveteli, hogy minden egyes iparkodjék érdemesíteni magát a Mindenható kegyére! Fölösleges Istennek emlékébe felidézni a múltakat, nem felejtette ő azt el, hanem önmagunk üdvére tegyük azt. Halljuk meg és értsük meg a sofár hangjait. A tekio felhív arra, hogy íme megjelent az Ítéltre az Ur! Az élet különböző foglalkozásban szétosztott érzékünket egy cél felé irányítsuk; benső erőnket szenteljük az ő szolgálatának és egyszersmint vizsgáljuk, vajjon a múltunkban minden gondolatunk és tettünk ezen szellemben működött-e? Egyszerű zene ez, nem valami érzékcsiklandó, sem fülbemászó szórakozást akar nyújtani: hanem egyszerű instrumentum az, mely a természet nyújtotta kosznak a szarva, tanítva, hogy Istenhez is természetes egyszerűséggel és semmi mesterkéeltséggel, fondorlattal művésziességgel hozzájutni nem lehet; a sofár tekio hangja ébresztő szerepet gyakorol; ti alvók és szunyadozók, vizsgáljátok meg tetteiteket, tévedtek-e, odadobjátok-e

mulandó hiúságukért az élet igazságait és a haszontalanságunkért a lélek üdvösségét?

Világfi: És ha esetleg az önbíráskodás alapján felismeri mindezen gyarlóságokat, melyeket bizony a legtöbb ember nem tud legyőzni: akkor mit tegyen?

Jámbor: Értse meg a sofár második hangját. A sevorim annyit jelent, töredelmesség. Magszakított hangon fújnak a sofárba. A bűn tudatában megszakadó szívnek töredelmes vallomása. Szakadozott hangon mondja el a bűnös vétkét a mindentlátó bíró előtt és aki tudja, hogy nem úgy cselekedett mintha mindig Istenének hangjára figyelt volna, az isteni tudattal telített lelkiismeretet gyakran iparkodott elnémítani, túlzajongani a hiú és értéktelen pillanatnyi élvezetek lár-májával, ki sokszor úgy tett, mintha nem látná Istenét maga előtt vagy szeretné elhitetni magával, hogy Isten sem látja őt: íme a megtérésre való felszólítás – a sofár – itt az ima a könnyek között való bevallása a saját gyöngeségének, mely abban nyilvánul legékesebben ha Istennek hatalmát, nagyságát, mindentudást, fölöttünk való öröködést szebbnél-szebb versekben, telve érzelmekkel énekeljük, lesírjuk dalainkban: mert ez az ellentét Ő és mi köztünk mélyen hat .a fogékony kedélyre.

Világfi: Talán azért tart oly soká újévkor az isteni tisztelet, kora rereggeltől délig, ami egy modern embernek biz elviselhetlen teher.

Jámbor: Csak olyanra, ki a világ sorsát véletlennek tekinti. Az ilyenek egyáltalában nincs semmi keresni valója templomban. Az, Isten háza, vagyis ház, melyben elismerik Isten uralmát. Ott a sofár az ő királyságának közelgését üdvözli riadóval. A harmadik hang a teruo, üdv rivalgást jelent. Aki elhatározza, hogy javítani akar *eddig* életmódján, annak lelkében a vallás

azt a reménysugarat ragyogtatja fel, hogy Istene őt magához fogadja, megerősíti a tudat, hogy jövőjének van sziklaalapja és nem a kétségbeesés örvénye tántog eléje. A könnyelmű gyermek, ha eddig elhanyagolta atyját, az alattvaló ha hűtlen lett királyához, ha megjavul ismét visszatérhet és eléje léphet, mert szerető karját, védelmi hatalmát újra felajánlja neki Ezen tudatban azután szívesen időz az érző gyermek minél tovább Isten házában, ott megkönnyebbül szívében és igaz szeretettel tárja eléje kívánságát: úgy ezen nap, mint tíz utána következő úgynevezett bűnbánásnak, a megjavulásnak szentelt napokban reggel és este, valamint az engesztelés nagy napján többször elmondjuk azon imát, mely így kezdődik: Atyánk, királyunk te ellened vétkeztünk, de ím belátjuk, hogy kívüled nincs Mindenható királyunk, tehát te újíts meg boldog újévet; dönts meg minden szigorú határozatot, mely ránk méretett; minden ellenséges törekvést, ellenségeink szándékát; pusztíts el minden fenyegető dögvészt, ellenséges támadást, éhséget és fenyegető veszélyt; töröld el minden bűnünket és fogadd őszinte megtérésünket; küldj gyógyulást néped betegjeire; írj bennünket az élet, a segítség, a felszabadulás, a tisztességes megélhetés, az érdek, a bűnbocsánat könyvébe; töltsd meg kezünket áldásoddal, kamaráinkat takarmánnyal, atyánk, királyunk, »Ovinu maikenu« hallgasd meg szavunkat, ne fordulj el tőlünk nyítsd fel az ég kapuit, legyen az irgalomnak és kegyelemnek szentelve ez az óra, könyörülj rajtunk és gyermekeinken és tégy azok érdemeiben, kik tűzbe vízbe dobatták magukat csak azért, hogy szenteljék meg a te nevedet. Nemde a gyermek sokat tud kérni az atyjától, a hívő Istenétől és akik egymást szeretik azok készséggel időznek minél tovább egymás társaságában.

Világfi: Hisz ezek a kérések, ha meghallgatásra találnak, biz megérdemlik a kis áldozatot, mit hozunk a templomban való időzéssel, mert üzletet vagy hivalt ezen napokon nem keresünk fel, az ellen már felázad saját öntudatunk is, és utóvégre valamely váláshoz csak tartozunk és e két újév napját valamint az engesztelő napot már azért is megtartjuk előírás szerint, mert szégyeneljük magunkat a többi felekezetek előtt akik szintén megőrzik a karácsony, újév, húsvét, úrnap, pünkösöd és egyéb nagy ünnepjeinket.

Jámbor: No ha csak azért jelennek meg, akkor bár a külszín megóvása és a példaadás másoknak a még gondolkodni nem tudó, műveletlen tömegnek, vagy gyermekeknek tesz szolgálatot vele, hogy a közszellemet nem rontja, ez is valami; de ha benső érzés nem indítja, akkor biz az ily csekély indokok és nagyon is alárendelt tekintetek csakhamar elenyésznek és nem fognak sokáig ellentállhatni azon áldozatnak melyet e három nap megünneplése követel.

Világfi: Azt nem gondolom, hogy én valaha ne tudnék annyi vallásos érzést kifejezni, hogy e napokat se tartsam meg. Azt hiszi ön, hogy én belőlem kihalt minden érzés, no meg szülőim iránti kegyelet kik ezen napokat oly nagy előkészülettel és áhítatteljes várakozással ünnepelték meg, hogy egy héttel a ros hasono előtt és innen jomkipurig a kora hajnalban felkeltek még lámpással a kezükben mentek a templomba, ott fehér vászonruhába öltözködtek és egész délig – illetve a hosszú napon hajnaltól estélig ki sem mozdulva a templomból imádkoztak, sírtak és egész átszellemülten tértek haza: azt hiszi ön, hogy mert mást nem tartok a vallásból, hogy ezt sem tartom, és hogy ezen kép teljesen kitörlődött a lelkemből? Nem vagyok én sem állat, hogy semmi vallásos érzésem se lenne!

Jámbor: No de mit csinál majd az ön gyermeke, a ki ilyesmit nem lát már maga előtt, kinek az atyja e három nagy napon is sajnálta az időt meg a fáradságot, amit a templomban eltölt, ki előtt az egész ünnep külsőség, olyan – hogy is mondjam – szükséges rossz, melytől nem lehet szabadulni, mert fogva vagyunk a múltból ránk ragadt előítélettől.

Világfi: De hisz magam is mondtam, hogy érdemes az imákat elmondani ha tudja az ember, hogy Istentől oly előnyöket testi és lelki jólétet lehet az-zal megszerezni!

Jámbor: Ön természetesen azt szeretné, hogy mihelyt ön a váltóját praezentálja rögtön váltsa is be az Úristen! Ha ön megtiszteli a templomot – vagy a zsidóságot – azt még tréfából sem ejtem ki, hogy az Úristent, akkor fizesse meg ebbeli fáradságát. Az ön imája azonnal szálljon fel az Égbe és rögtön intéztessék el?

Világfi: Az természetes, hát akkor miért imádkozom, hisz ha nem nyerem meg Isten kegyét akkor az fölösleges és hiábavaló időpazarlás!

Jámbor: Hát egész évben ön nem gondol Isten kegyére? Mikor azt teszi, amit ő megtiltott; az után áhítozik, amit ő mint undokot állított oda, ami tiszta ő előtte, az tisztátalan ön előtt; amit ő megszentelt azt ön becsmérelte, szóval legkisebb gondja is nagyobb volt, semhogy Istennel és mindazzal, ami hozzá vezet, vele megismertet, ami szellemével összefügg, törődjék.

Világfi: Dehát senkisé is tökéletes, hogy sohase vétkeznék és mindig csak azt tenné, amit Isten a vallástörvényeiben megparancsolt és akkor csak folyton büntetést mérne az Úr. Ön pedig úgy tünteti fel Isten, mint aki irgalmat és elnézést, könyörületet és kegyeletet gyakorol.

Jámbor: Nem én, hanem Izrael vallása. De meg is mutatja az irányt, melyben azt elnyerni, ennek részesévé lehet mindenki.

Világfi: Ugyan mikép kell azt tenni, hogy büntetés helyett kegyelem legyen osztályrészünk?

Jámbor: Hisz ön is ott van olyankor a templomban mikor a legnagyobb áhítattal énekeljük tesubo f'filo uz'eduko, eltüntetni képesek a ránk szabott szigorú, igazságos ítéletet.

Világfi: És meddig lehet ezt a bünbánást, imát és jótekonyságot gyakorolni, azt hiszi nem értem ezen három szót a héberben?

Jámbor: Ez a határidő nem a végtelenségbe nyúlik, hanem a bünbánat nap utolsóján a Jom-Kippurimkor a záróimánál történik a lepecsételése annak az ítéletnek, mint ros-hasonokor az élet könyvébe Isten beleirt.

Világfi: Hát Istennek szabad írnia ezen a szent napokon?

Jámbor: Élcnék is gyöngé az ily kérdés, bár a mai tudatlan világban ilyesmit is hallhatunk. Dehát ön jól tudja, hogy sok oly kifejezés van a szentírásban, mely Istennek emberi tulajdonságokat, emberi érzéseket, sőt emberi tagokat pl. Isten keze sújtott, szája beszélt, szeme látta, füle meghallgatta stb. is tulajdonít, de ezt csak azért fejezi így ki, hogy az emberek azt könnyebben megérthessék. Vallásunk egész szervezete tiltakozik az ellen, hogy testileg képzeljük Istent. Tehát az írás is csak azért mondatik, hogy az ember képzetet alkosson magának arról, hogy Isten minden egyesről mikép gondoskodik. Reményilem ehhez hasonló szellemes kérdésektől megkímél a jövőben.

Világfi: Pedig a hosszúnapra vonatkozólag is sok kérdésem lesz. Mindjárt azzal kezdem, hogy az

a ruha, melyet ezelőtt apáink felöltöttek az a vászon-ing és sapka ugyan mit jelent? Olyan furcsa, sőt komikus benyomást tett rám.

Jámbor: Ön hosszúnak nevezi csak azért, mert hosszúnak tűnik fel a bőjt miatt és türelmetlenül várjuk annak végét. Azt a fehér vászony ruhát biz még most is felöltik igen sokan, mert Istennek hála, a zsidóságnak csak elenyészőn kis része oly felvilágosodott mint ön, aki nem tud és nem tart semmit a vallásából. E ruhát adják rá a halottra a koporsóban. Tehát e nap emlékeztet a halál napjára.

Világfi: Pedig a korogó gyomor nagyon is emlékeztet az életre!

Jámbor: E ruha is emlékeztet az életre. A fehérség, a tisztaság azt célozza, hogy lelkünk ruházata ami azonos tulandonságainkal: legyenek tiszták, mocskotalanok, szenyfolt bűn ne tapadjon rá! Ez a nap Jom-Kipurim – az engesztelésnek legyen szentelve. Istennel béküljünk ki és embertársainkkal egyaránt.

Világfi: Hát ezt hogyan eszközöljük imáink vagy bőjtölésünk által, mert tudom, hogy ekkor estétől-estéig sem enni, inni nem szabad.

Jámbor: Embertársainkkal csak úgy engesztelődhetünk ki, ha őket megkérleljük. Ha tudatában vagyunk annak, hogy megbántottuk akár jellemében vagy megkárosítottuk anyagilag, akkor ezen szent nap előtt kérjük ki bocsánatát, az elkövetett kárt jóvátéve és hivatkozva arra az engesztelő szellemre, melyet Isten az ellene elkövetett vétségeinkkel szemben gyakorol: bizton elnyerjük azt.

Világfi: Tulajdonképpen honnan tudjuk azt, hogy Isten e napon megbocsájtja nekünk bűneinket? Hisz teheti azt mindennap, ha akarja. Ha pedig nem akarja akkor hiába van ez a nap is?

Jámbor: Mi Isten gondolataiba és terveibe tényleg nem tekinthetünk bele. Csak annyit tudunk, hogy e nap különbözik a többitől. Ezt jelöli ki a szentírás, tisri hó 10-ét, amikor Mózes megkapta azt a sokat mondó szót Istentől: »megbocsájtok kérésed szerint« mikor Izrael a legnagyobb bünt követte el – az aranyborjú bálványát imádvá – melynek láttára Mózes eltörte ja frigyablákat és másodízben is felment értük. E napot tehát joggal tételezzük fel, mint minden időre megszenteltet, amikor az Ég kapui tárvák imáink számára melyekben felsorolva gyengéink okozta bűneinket, korlátoltságunk okozta hanyag mulasztásainkat, azokat megbánni, azok hátrányait belátva, új elhatározásra, Istenhez való visszatérésre akarunk indulni.

Világfi: Bűneink felsorolásakor mindig többes számban beszélünk és tudom, olyat is kell elmondani amit nem követtünk el.

Jámbor: Igaz, csakhogy általános elv a zsidók-nál, hogy egyik a másikért is imádkozik, egyik felelős a másikért, azért kötelessége egyiknek a másikat figyelmeztetni, esetleg rábírní vétkes életmódjának elhagyására, épúgy mint kötelessége egyiknek imádkozni a másikért.

Világfi: És ezt a bűnbocsánatot csak úgy nyerhetjük el, ha egész napon át sanyargatjuk magunkat, megvonjuk a testől azt, amit teljességgel nem nélkülözhet. Isten gyönyört talál ami gyötrelmeinkben gyöngye gyermekek, asszonyok és aggok életük veszélyeztetésük árán is kötelesek huszonnégy, sőt huszonöt órán át magukat kínozni – és ez a mi legszentebb ünnepnapunk.

Jámbor: Legelőbb is arra akarom kioktani, hogy vallásunk minden parancsa megszűnik ott, ahol az

életveszély kezdődik. Ez iránti aggályát tehát szüntesse meg. Hallotta már, hogy valaki meghalt volna a Jom-Kipurim következtében?

Világfi: Öszintén szólva nem, de azért nem tagadhatja, hogy ez nehéz áldozat és nagy lelkierőt követel.

Jámbor: Sohasem mondtam, hogy zsidónak lenni könnyű dolog. Biz az áldozatot kivan, lelkierőt igényel. Az egész nap a lélek Istenhez való felemelkedésének, magasabb önszemlélésének van szentelve, nemcsak mint a szombat a nyugalomnak, tehát minden munkától való tartózkodás napja: hanem a szombatok-szombatja, még a testi táplálkozástól épúgy mint minden szórakozástól földi élvezet és gyönyörrel való lemondás napja; visszavonulás minden anyagi élet-functiótól, egyes egyedüli lelki állapotunkkal, erkölcsi akaratumk mivoltával kell foglalkoznunk: vissza kell tekintenünk érzéscálánkon és vizsgálunk, vajjon megfelelt-e Isten szellemének, mert lelkünk ezen a napon úgy akarja magát érezni, mint a gyermek, mely hosszú távollét után az idegenben egyesül anyjával, hol egymás iránti szeretetüknek adnak kifejezést, az elkövetett mulasztás, a sértés, az elhanyagolás bűne itt e napon nyer kiegyenlítést, kiengesztelést bűnbocsánatot.

Világfi: De nem lehetne ezen igen szép czélt elérni a sanyargatás nélkül is? Mennyivel több kedélyességgel, sőt több odaadással lehetne belemélyedni az imába, ha testünk nem zavartatná meg az ő rendes igényeinek kielégítésében?

Jámbor: Érténém a test hiányai miatt sajgó elkeseredettségét, ha legalább is minden héten egyszer kellene szenvednie, de így csak egyszer évenként. Különben a szent írásban a lélek sanyargatása van kijelölve, mely ép a test által történik.

Világfi: Ezt nehéz megérteni, mert a fájdalmat testünk érzi!

Jámbor: Hát azt nem gondolja meg, hogy a lélek bűneit is a test által végzi? E nap igazolása annak, hogy le akarjuk le tudjuk küzdeni, leigázni testünk vágyait. Ki nem tudja, hogy a jóllakottság a jele és egyszersemind az állapota a bőségnek, kielégítettségnek, az önmagával való kibékülésnek, mely érzés leghamarább csap át a dölyfbe és gögös önhittségbe! Az élvezet gyarapítja a vágyakat, a vágy keres új élvezeket, míg a nélkülözés önmegtágadáshoz vezet, szerénységre, önszemlélésre, bűnbevallásra, megbánásra, javulásra irányít. És a bűnbánat keserűségének bántó és gyógyító hatását nem szabad megédesíteni akarni bármiféle élvezettel.

Világfi: És ezen önsanyargatás által eleget tetünk már minden követelménynek és lelkünk szabadnak, büntetlennek érezheti magát e nagy nap végén és örvendhet, hogy ledobhatta azt a nyűgöt, mely lelki-furdalás címén ránehezedett, miről oly sokat beszélnek: büntől való megszabadulást.

Jámbor: És a nagy nap után megkezdeni a régi életmódot és folytatni a megszokott szenvedélyek küzdelmét: de ezért lerázván a Jom-Kipurim igáját, melyben Istennek megadtuk a maga jutalékát, vele ismét egy évre végeztünk?

Világfi: Hát csak nem is képzelem, hogy megváltoztatjuk eddigi megszokott életmódunkat és új elvek szerint rendezkedünk be? És csak nem fordíthatjuk minden időnkét a vallás dolgainak, amit már sokszor mondtam, abból nem élünk meg.

Jámbor: Dehát ki kényszeríti egyáltalán megfigyelni a Jom-Kipurim napot, miért nem végzi dolgát úgy mint máskor?

Világfi: Erre nézve már fönn megmondottam véleményemet. És aztán ön jól tudta, hogy mi ismerjük esetleg a jobbat, helyeseljük is, de azért mégis annyira rabjai vagyunk részint a megszokottságnak, a külső viszonyok kényszerítő hatásának, hogy nem tudunk kibontakozni belőle. De azért az nem gátol meg abban, hogy meghallgassam, mi mindenre tanít a vallásnak ez a szép és belátom magasztos szándékú ünnepe, melyet mindenki iparkodik megtartani és bőjtől még olyan is, aki egyébként semmit sem tart meg.

Jámbor: Tehát ön is látja ép ebből, hogy az erős akarat, a szilárd elhatározás mire képes. A többi vallásos parancsok kisebb önmegtágadást igényelnek és mégsem tartjuk meg, mert nem akarjuk. Ez ünnepnap tehát a lélek diadala a test fölött, az eszményi az érzéki fölött. Aki pedig csak külsőleg tesz eleget a nagy nap követelményének azon tudatban, hogy sem érzésben, sem gondolkodásban, sem tettben nem akar javulni: az vétkezik, mert képmutatva az engesztelést és bűnbánatot, el akarja önmagával és másokkal hitetni, hogy Istent külső formasággal, esetleg az imák száraz ledarálásával, az ajak pusztá játékával tévútra lehet vezetni. Mit használ a fürdés olyannak, ki a tisztátalanságot folyton magánál tartja.

Világfi: Természetesen azt kívánja a vallás, hogy egész napot templomban töltsük áhítatos ima közepette.

Jámbor: Biz azt követeli. Van is elég könyörögni valónk, ha tudunk gondolkodni és érezni és hinni Istenben és az ő mindenhatóságában! Aki tudja, hogy Istennek köszöni ittlétét, és életét, mely agyag Isten a művész kezében, melyet tetszése szerint gyúr; fonál melyet Isten tetszése szerint hosszabbra nyújt, vagy leszakaszt: annak számot kell vetni önmagával, eddigi

életmódjával. Aki tudja, hogy Isten szeretetének köszöni jólétét és egész sorsa intézőjének őt tekinti. E napon, a munkától való tartózkodás és minden élvezetről való lemondás által azt jelezzük, hogy az élet két legnélkülözhetlenebb kellékét akarjuk mellőzni, tudva azt, hogy életünk munka és élvezet nélkül tartahatatlan. De ép mert nem éltünk Isten szellemében, bevaljuk nyíltan, hogy elvesztettük a jogot ittlétünk jólétét továbbszöni és az erőt, mit Isten nekünk adott, hogy az ő világának kormányzói lehessünk az ő akaratára szerint; azért mutatkozunk szegényeknek, szűkölködőnek e napon, vonjuk meg minden élvezetet magunktól. Aki tehát ez nap dolgozik vagy testi élvezetet keres magának: az kizárja magát Izrael eszmeköréből az ily lélek kiirtotta önmagát a közösségből, amire különben a vallás őt kárhóztatja és nyíltan vallja, hogy ő nem akar számot adni életével Istennek, nem köszön neki semmit és nem vár tőle semmit, önmagát tekinti sorsa korlátlan urának és az áldást nem Istentől, hanem önmagától reményű.

Világfi: És az imában mindeme gondolatok kifejezésre találnak? Azért kell már este néhány órát ott tölteni és másnap kora reggeltől, késő estig megszakítás nélkül ott benn maradni, abban a rossz levegőben, melegségben, folyton hallgatni az éneket, imát, nagy zajt. Nem gondolja, hogy egy cultur emberre nézve ez türhetetlen és szinte egészségügyi szempontból a rendőség figyelmét kellene felhívni, hogy gátolja meg ezt a ezt a túlszűfolttság okozta állapotokat?

Jámbor: Csak arra volnék bátor becses figyelmét felkelteni, hogy mikép türi el a culturember azt a levegőt, ami a kávéházakban, vagy esetleg még amolyanabb házakban található, hol szintén egész éjjelen át telve van közönséggel amellet a dohányzás

füstje sem tisztítja a levegőt, no meg a táncz mennyi port ver fel és a zene és egyéb ének, duhajkodás hangja nem teszi idegessé az erős férfit és gyöngé nőt?

Világfi: De hisz a szórakozás helyeken kellő ventilatio van és csak nem akarja a kedélyes, víg szórakozást, mely evés és ivással van összekötve – és a tánczmulatságot összehasonlítani a templomban eltöltött böjtöléssel kísért, panasszal telt énekléssel?

Jámbor: Távolról sem jut eszembe e kettőt egymás mellé állítani! Részemről a Jom-Kipurim áhítatát oly lelki élvezetnek, oly szellemi gyönyörnek tartom hogy sajnálattal tekintek azokra, kik abból élvezni nem tudnak. Az a tudat, hogy egy elenyésző áldozat – néhány órai bojt – mert elejénte a vacsorái táplálék kielégít, meghozza lelkem nyugalmát, kedélyem békéjét életerőm ruganyosságát, hogy támaszkodhatom Isten további segélyére, vele lelkikapcsot szorosabban összefűztem: vidámmá – boldoggá tesz. A rossz levegőt észre sem veszem, mert figyelmem nem oda irányul – óh, az életben de sok egyéb szenvedést kell elviselni; belemélyedek az eszmék világába ez nap és szinte sajnálom, ha meg zavarnak ezen imáim folytatásában!

Világfi: Miért zavarják, hisz senki sem gátoí meg mást áhítatának végzésében?

Jámbor: Az nem gátlólag hat, ha oly önfajta mélyen érző emberek késő jönnek, kora távoznak és mikor a muszaf ima előtt, vagy után ép olyan kényes és türelmetlen emberek kedvéért, minő ön is – félbe kell szakítani egy fél vagy egész órára az istentiszteletet és szellőzni kell a templomot! Pedig hidje el, akik miatt szellőznek, azok úgyis csak rövid ideig tartózkodnak a komoly és mély érzéseknek szentelt ezen

helyen: akik pedig e nap szentségét átérzik, felfogják: azoknak nem rossz a levegő, nem árt a hőség és nem lesznek idegesek azoktól a hagyományilag szentelt, lelket megkapó melódiáktól, melyeket az előimádkozóval együtt zengenek, mint lelkünk magasztos érzésének dallamait.

Világfi: Látja a Kol-nidre-nek nevezett első éneket este magam is nagy áhítattal hallgatom.

Jámbor: De hisz azt zongorán is meghallhatja, különösen ha valamely virtuóz játssza el, azért egyedül kár a templomi rossz levegőt szívnia!

Világfi: De csak más érzést tud egy kántor belelehelni egy dalba, melyet átérez, melyből mintegy visszhangzik az a több ezer éves keserűség, panasz, mély áhítat, amely egyesül a remény és vigasz húrjairól csendülő dallammal, ez engem is igen meghat és semmiért a világon nem maradnék el a templomból, amikor ezt éneklük.

Jámbor: így beszél ön, ki különben teljesen hideg a zsidóság vallása és néplelkülete iránt! Ám élje bele magát phantasiájában az én lelkem helyzetébe, ki egy pillanatig sem feledkezik meg – nemcsak e napon – hanem egyáltalában arról, hogy zsidó, hogy Istenével lelkének össze kell forrva lennie: és ha vétkeztem – mert gyöngé ember vagyok én is – úgy elvesztettem ittlétem örömét, gyönyörét, vigaszát, támaszát és buzdító életelvemet. Engem nemcsak a melódia hat meg, hanem sokkal jobban a szöveg, mely gyöngeségemet, korlátoltságomat, hibáimat tárja fel. E napon többször ütöm mellemet, bűneimet elsírom dallamokban és reménylem, kérem Isten engesztelését, kibékülését, bűnbocsánatát, s hogy vétkeimet ne büntetéssel, szigorú Ítélettel mossa le, hanem mint

vallásunk ígéri: szeretettel, kímélettel, elnézéssel, apai gyöngédséggel.

Világfi: A szöveget én is olvasom fordításban és őszintén szólva, sok részlet van, mely hidegen hagy. A Kol-nidre szövegét sem találom épenséggel sem meghatónak. Pedig úgy látszik nagy szerepet játszhatik, mert elénekíésekor hárman – a papok vagy öreg emberek állanak ott az oltárnál.

Jámbor: Három azért áll ott, mert az képez egy bíróságot. Ugyanis annyit jelent ez ima, hogy az összes fogadalmak – a Kol-nidre magyarrá fordítva – ígéretes, szavunk stb. melyekkel valamit ígértünk és elfeledtük egy éven át beváltani – az legyen most ezen bíróság által feloldva.

Világfi: No ez ugyan nagyon mellékes jelentőségű, ez nem méltó szöveg ahhoz a megható dallamhoz?

Jámbor: Amint veszi. Egy jellemes, komoly embernél biz nagyon fontos az a szentírási parancs, »a mit szókkal kiejtettél, azt őrizd is meg.« A szó, az ember! De a szándékosan nem teljesített ígét, nem is akarja, ez az ima feloldani – Istent félrevezetni nem lehet – hanem csak a véletlenül elfelejtettet.

Világfi: Dehisz jellemes ember úgysis beváltja szavát?

Jámbor: Igen ám – ha fél, hogy ellen esetben rápirítanak. Hát azok az Ígéretes, miket a veszély vagy a betegség pillanataiban szoktunk tenni, hogy ennyit fogunk jótékony célra adni, így meg úgy megőrizzük a szabványt, amit úgy csendben fogadunk: ezeket is számon kéri Ő, ki hallja a lélek suttogását is. Ezek alól is kell feloldás, ha megfeledeztünk róluk. Ez csak azt jelzi, hogy vallásunk komolyan veszi az ember erkölcsi súlyát és nevelni akar a szent életre.

Világfi: De hisz a böjtölés csak levezekli az ily csekély fogyatkozást.

Jámbor: Többször hangsúlyoztam, hogy a böjt csak eszköz, de nem cél. Ép az egy napi böjtölés bizonyosság mellett, hogy bűneinket nem lehet lekoplatni – akkor sokkal több napot rendezett volna a vallás – vagy egyáltalában elkövetett bűnt ily sanyarogatással jóvá lehetne tenni; hanem igen is bűnbevallás, bűnbánat, eddigi életmód megváltoztatása, a gondolkodás tiszta irányba való terelése által, amint azt a háttárában Ézájás prófétából erre a napra vonatkozólag olvassuk: »Vajjon ez az a böjt minőt én követelek? Egy napot, melyen az ember engeszteli magát a sáshoz hasonlóan fejét hajtja le, zsákba öltözik és hamut szór magára – ezt akarod te böjtnek nevezni? napnak, mely Istennek tetszik? Nem, inkább az a böjt, amit én követelek: feloldani a gonoszság bilincseit, a leigázás nyűgét lazítani, szabadon bocsájtani elnyomottakat és minden köteléket széttépni! és nem azt, hogy éhesnek nyújtsd kenyeredet, tévelygő' szegényeket házadba behozni, ruhátlanokat felöltöztetni és magadat nem elvonni a testvéredtől. Tehát a cél, hogy erkölcsi tetteiddel, szíved nemességével Istenhez közeledjél, belemélyedj lényének tökéletességébe és azt utánozni, követni akarod. Hogy tényleg ezt a célt tűzi ki Izrael vallása, láthatjuk a próféták könyveiből, amit a talmudban is találunk: (Makk 23) 613 törvénye van Mózes tanának (248 parancs és 365 tilalom). Dávid király 15-ik zsoltárában 11-re szállitotta le, Ézájás hat pontba foglalta össze (33.15). »Kihalad igazságban és beszél igazat, ki megveti a nyereséget csalfaság által érve el, kinek keze vonakodik megvesztegést elfogadni, ki fülét bedugja, hogy ne hallja a vértanácsot és szemeit elfordítja, hogy ne lássa a gonoszat«. Jött Micha és

három gondolatba csoportosítja (6. 8.) »Ki lett neked, óh ember hirdetve, hogy mi a jó és hogy mit követel tőled az Örökkévaló: igazságosan cselekedni, szeretet műveket létesíteni és szerényen járni Istennel szemben« s Amos (5. 3.) és Habakuk (2. 4.) ezen egy-egy mondásban foglalták össze: »Keressetek engem és éljetek« és »A jámbor az ő hűségében él.« íme tehát az összes törvények alapelve és legbensőbb magja és végcélja: az erkölcsi tökéletesedés, minden tett לשם שמים az Isten nevében és az ő dicsőítésére, magasabb emberi méltóság elérésére és minden alacsony gondolkodásmód mellőzésére vezessen.

Világfi: Ha a Jom-Kipur ilyenre tanít – amit elhiszek, – ám miért képezi a legfontosabb részt – mint ön szokta mondani – a thorából való felolvasás az nap oly szakasz a szentírásból, ami vele absolute nem függ össze, minék értelmét legalább én és velem együtt nagyon sokan – kik nem vagyunk teológusok – nem értjük és aminek napjainkban semmiféle jelentősége nincs.

Jámbor: A nemértés soha sem róható a vallásnak hátrányára, hanem önmagunk hibája. Ott abban a szakaszban szó van a főpap áldozásáról a szentélyben. Két kost kellett vennie, ezekre sorsokat tett. Egyikre volt írva »Adonai«-nak, a másikra »Azazel«-nek. Amelyre kijött az »Adonai« sors, azt a főpap az előírt ruházatban, a meghatározott szigorú törvények szerint feláldozta Istennek a másikra pedig kezét rátéve, bevallva Izrael nép összes bűnét, hibáját – elkülcite a sivatagba. Az egész népért kellett neki engesztelést hoznia.

Világfi: Fentartom állításomat, hogy semmi értelmet sem tudok belőle kivenni.

Jámbor: Már fönn általánosságban szólottam az

áldozásban rejlő eszméről. Az áldozatnak legfőbb hivatását képezte a polytheismus elleni védelem, a fősúly arra volt fektetve, hogy más áldozati szertartás ne legyen. Az áldozati cultus megfelelt az emberi szellem azon korban uralkodó irányának, ez nyújtotta neki a nélkülözhetlen támaszt az ő szükségleteire, minthogy pedig sok, részben hasonló pogány szokásokkal állottak szemben, szükséges volt, hogy a törvény által éles határ szabassék és biztosíttassék, mely a bálvány imádási és minden erkölcsileg tisztátalan elemet kizárjon. Az istenséghez való szerény közeledés és a szellem felélesztése, a lényeges cél: Isten megismerésére. Ám gondoljuk meg, hogy a vétkezőnek mily nagy önlegyőzési erejébe került, hogy bűnterhelten a templomban a pap elé lépjen, nyilvánosan elkövetett vétkét töredelmesen beismerje és bűnbánást mutasson: akkor világos lesz előttünk az áldozati szertartásnak üdvös hatása, mely a bűntől való visszaretentésre, a szellem és a szívnek javítására hatalmas eszköznek mutatkozott. Mi a főpap a szentélyben volt: az legyen napjainkban minden egyes abban a szentélyben, melyet életével felépít. Ki-ki mint ő keresen Istennél engesztelést önmagáért, házanépeért és az egész gyülekezetért! Ő bevallotta bűnét, ő a főpap – kit Isten választott ki, hogy hozzá legközelebb léphessen – és még az ő életében is volt Istennek, de egyszersmint a pusztulásnak is szentelt rész. No hát még a mi életünkben, mily kevés erő, kevés idő, kevés törekvés irányul Isten felé és mily nagy hányada képességünknek hajlik a bűn, a hiábavalóság, a mulandó szenvedély sugallta gyönyörök felé. Ha Ő bevallotta bűnét: ám mi se akarjunk szépíteni, mentegetni tetteinkből semmit, távolítsuk el önlelkünkől rossz tetteink indokait, küldjük azt a pusztulásba és

irányítsuk azt Isten felé. Ismerjük meg azon életképet, melyet a thora tár elénk és hasonlítsuk össze vele a saját magunkét. Ne tévesszen meg bennünket azon gondolat, hogy mások is teszik ugyanazon bűnt, hogy ezen tett most divatos: hanem alázattal lépünk Isten elé vétek áldozattal – bevallva bűneinket, szégyenkezve gyöngeségünk miatt, mint könnyelmű ember elszegényedve erényekben, kopogtatunk bebocsájtásért Isten kapujánál; vétek áldozatod tanúskodik, hogy szégyenkezel fölületes gondolkodás módod, daczos megátalkodásod miatt, mely átkot hozott lelkedre, kedélyedre, mely elborította szíved nemesebb érzését és mint a papokra nézve nem azért volt a hullá érintése tiltva, mert a hullá tisztátlan, nem a víz tisztít: hanem – mondja az Úr – én adtam parancsot, az legyen szent és azért maradtál erkölcsileg alacsony fokú állapotodnál és ha megmaradsz továbbra is emellett, akkor képtelen lesz a jónak befogadására és mind mélyebben süllyedsz a romlás örvényébe. A főpap az áldozati állat vérét fecskendezte az oltár magaslataira, jelzi neked, hogy messze állasz még azon magaslattól, melyre erkölcsi képességednél fogva fel kell emelkedned, még az alapjához sem értél annak az oltárnak, melyet emberi tetteidből fel kell építened, melyeknek mint az oltár köveinek tökéleteseknek, egészeknek és nem darabosoknak szabad lenniök: úgy gondolkodásod, érzésed, jellemes akaratodnak is tökéletesnek kell lennie és czéltudatos törekvéseiddel Isten felé kell közeledned.

Világfi: Itt még a főpap ruházata [is oly részletesen van leírva, ennek ugyancsak nem lehet oly értelme, melyből mi is tanulhatunk valamit.

Jámbor: Jegyezze meg magának egyszer és mindenkorra, hogy a zsidóságban semmi sincs, aminek

erkölcsi alapja nem volna. Minden, ami vallásilag szent jelleggel bír: a személyek, a dolgok, a cselekedetek, önmagunkban egy külön világot alkotnak, ellentétben a közönségeshez, az aljashoz, a mindennapiashoz. Az az Isten által alkotott magasabb eszményi világ ép úgy reális alakokkal rendelkezik, mint az, amelyet mi élvezünk, mint a természetes. De az szentnek nyilvánítatik, bár egész reális cselekedetek által – felavatás, felkenetés, felruházás, befecskendezés által – eszközöltetik, amit esznek, a nép áldozatait szenteknek tekintetnek, ezek is külsőségek, de nem használatnak fel a közönséges életcélokra, hanem az Istentől szabadon – alkotott megkülönböztetésre a mindennapi közönséges – és a magasabb lelki érzés között. A főpap ruházata – amint az a szentírásban le van írva – igen is engesztelést akar elérteni aszerint, hogy testének mely részén hordozta azt. A homloklemez aranyból: a bűnös gondolatért, a köpenyt a vérontásért, a lennadrág az erkölcstelenség forrásáért, melyet elfödni hivatott; a főveg a homlokon hordva – a magasban van, ám engeszteljen ki azon dölyfért, makacsságért, mellyel magunk magasoknak, hatalmasoknak képzeljük; az abnét dísz a szíven hordva – a tiltott vágyakért; a mellvért – az igazság ellen elkövetett bűnökért; az éfod a bálványimádásra emiékztető bűnökért: a felső köpeny, melyen csöngők voltak a rossz nyelvért – a rágaloméért – mely szintén hallható távolból. (Zebachin 88.)

Világfi: De nem volt ennek csak ott jelentősége a szentségben, ahol tényleg a főpap működhetett és az engesztelést kieszközölhette, ma már ennek csak symbolicus értelme lehet. Miért van tehát oly sok megírva ezekről az áldozásokról.

Jámbor: A ki e népet alkotta, az jól tudta előre-

látásával, hogy e nép világtörténeti hivatását nem teljesíthetné, ha a szent föld szűk határai közé maradna szorítva, tehát úgy szervezte ezen népéletet, hogy a hosszú vándor útján, a szétszórásban és az üldözések közepette és a népek között megőrizhesse népi jellegét, hogy a szellemet, melyet thorájában kapott magával vihesse; azt a lelki kincset, melyet semmiféle erőszak tőle el nem rabolhat, a templomot az ő szellemi és szívbeli segédeszközeivel a szóban, a kifejezésben, a tanban örökre felépítse, mely az élet igazságait, a jövő tisztelet eszményképeit, a múlt valódi áttekintését, a fájdalom környezte kedély felfoghassa és az élet fejlesztő célját a szóban megvalósíthassa. Ezt a feladatot az ima teljesíti és azért még ma is kiapadhatlan forrása Izrael számára a léleképülésnek. Azért rendezték az imákat a bemutatott áldozatok idejének megfelelőleg – reggel – estefelé – és este. A különös napi jelentőség kifejezésére muszaf és csakis e napon a záróimát n'ilát.

Világfi: Miért nevezzük ezt az utolsó, amit a pap vezet, záróimának?

Jámbor: Ekkor záródik be a bűnbánatok imája, mely már az újév előtt egy hónappal kezdődik, amikor minden reggel fűjják a sofárt, ébreszti fel a szunnyadozó lelkiismeretet, egy héttel, újév előtt kora reggel mondatnak el bűnbánó imák – szelichot – és ekkor, nilekor fejeződik be a tíz bűnbánó nap; és mint egykoron a szentélyben annak megható varázserije és a körülvevő hívek százezrei könnyen visszateríthették az egyest, ki lelkében megtévelyedett, az ilyen összegyűjthette újra jobb meggyőződését, lelke és kedélye elég tápot talált itt, hogy az elveszett igazságot újra visszafogadja, lelke aljas szenvedélyektől megtisztuljon és ismét az Isten által előirt életmódba

visszatérjen: úgy napjainkban ezen nap eszköze legyen a visszatérésnek, a bűnbánás és bojt, az ima és vezeklés után tisztult lélekkel hallja meg a záróima szavát, mely mondja: »térj vissza Izrael, miért halj meg, életemre mondom – szól az Úr – hogy nem szeretem a gonosz halálát, a gonosz megbűnhődését, hanem azt kívánom, hogy éljen és javuljon meg.« Ekkor lezárja Isten az ítéletet: reméljük, hogy Istened hajlandó kitörülni bűnös múltodnak következményeit, mert az ő lénye irgalom és szeretet, csak ha magad is így akarod. Ezért azzal záródik be ez ima, hogy Izrael vallomást tesz: az Örökkévaló egyetlen egy – ezt ismétli többször – mire egy sofárhang berekeszti az imát. A felszabadulást jelezte egykoron, a lélek feloldását jelzi most.

Világfi: És miből szabad nekünk következtetnünk arra, hogy Istentől megkapjuk tényleg a kegyelmet, melyre vártunk?

Jámbor: Természetesen csak az összességre szót azon biztatás, hogy megparancsolta Isten, miszerint néhány napra, ez tisri tizedike, és már tisri tizenötödikén, a sátoros ünnepre gyülekezzék e nép az öröm napjára: amikor a diadal jelvényeivel felövezve jelenünk meg színe előtt! De még közelebbi érv is szól amellet, hogy Isten megbocsájt az igazi bűnbánónak, amit a délutáni mincha istentiszteletkor a haftórában olvasnak fel Jónás próféta történetét – mely a szent írás egy része – amelyből világosan kitűnik, hogy Isten elküldte prófétáját a pogány Ninive város lakóihoz, fenyegetve őket a nagy veszedelemmel, mely őket érné, ha gonosz életmódjukat tovább folytatják, de minthogy a király és népe megtért, megalázkodott Isten előtt, megjavította eddigi gondolkodásmódját és Isten megbocsájtott neki. Ha tehát pogány népekkel

szemben irgalmat gyakorol az Úr, mennyivel inkább szabad nekünk Izrael híveinek azt reménylenünk. Isten nem a gonosznak pusztulását, hanem a bűn kimúlását óhajtja és azt akarja, hogy örüljünk ittlétünknek és élve dicsőítsük az Urat érzelmünkkel és tetteinkkel.

Világfi: A diadal jelképe gyanánt ön bizonyára azt a négyféle növényt érti, melyet sátoros ünnepen vittünk a templomba, onnan haza, megráztuk azt a nagy ágat, megszagoltuk azt a citrom-féle növényt és emlékszem, hogy ünnep napon a muszaf ima [után körülmentek az oltáron mindazok, kiknek kezében ilyesmi volt. Reményilem ma már nagyon kevesen szereznek be ilyesmit, mert pénzüket okosabb dolgokra fordíthatják?

Jámbor: A pénz kiadást illetőleg, akinek érzéke van a vallás parancsai és azokban rejlő erkölcs nemesítő gondolatok iránt, annak az a csekély néhány korona nem fog akadályul szolgálni Isten parancsának teljesítésében. Aki pedig eziránt érzéktelen, az akkor sem veszi kezébe, ha ingyen is kapja.

Világfi: Hát csak nem képzeleli, hogy manapság egy modern cultur ember kezébe venne ilyesmit és végig menne vele az utcán, egy pálmaággal, még va-Jami levelekből álló növényvel, no meg egy papir vagy fa dobozzal. Hisz kinevetik és rögtön felismerik, hogy zsidó és esetleg utána is kiabálnak. Ennek csak nem teszi ki magát senki.

Jámbor: Ön attól fél, hogy felismerik önben a zsidót? Hát miért nem dobja el ezt a nyűgöt, mely önt állandóan rettegésben tartja? Ám keresztelkedjék ki!

Világfi: Azt mondtam már többször, hogy azt jellemtelennek tartom, nemcsak én, hanem még jobban azok is, akik közé betolakodom.

Jámbor: Hát akkor miért fél attól, hogy felisme-

rik önben a zsidót, ha lulob a pálma ág van a kezében? Miért nem fél, hogy esetleg a görbe orra lesz árulója nagy szégyenének, hogy ön zsidó, vagy örök hirdetője szerencsétlenségének, hogy oly vallásban született, melynek tanai legerkölcstelenebb elvetemenedtségre tanítanak, melynek hívei csupa rablók, gyilkosok, kik állatias életet folytatnak, mint a cigányok, ősei csupa banditák kalandorok, elvetemedett alakok, voltak; tehát van mit szégyelni valója annak, ha egy zöld galyt hord a kezében, mit vallása előír, esetleg egy szép ezüst dobozt, amiben egy szép cedra-gyümölcsöt hord, no meg egy myrthus illatos ágat, meg egy pataki füzet!

Világfi: Miért túloz ön, hisz én jól tudom, hogy a mi őseink a legerköcsösebb istenfélő életet éltek, hogy ezrenként voltak vértanúi a legmagasztosabb eszméknek, melyeket mi még meg se közelíthetünk, kiknek neveit még kiejteni sem vagyunk méltók és azt is tudom, hogy a zsidó nép minden tekintetben fel veheti a versenyt akár értelmével, vagy erkölcsiségevel, vagy munkás hasznavehetőségével, bármely más néppel, hisz hangsúlyoztam többször, miszerint a világ semmi kincseért sem térnék ki!

Jámbor: Tehát akkor miért szégyenli a vallását vagy annak egyes szertartását? Szégyenkezzék amiatt, hogy oly kevés a vallásos öntudata és büszkesége ép azon vallásra, melynek eszméi kiállottak a tudományos kutatások tűzpróbáit, melynek erkölcsi hatalmát nem tudta elnyomni sem több évszázados gyűlölködés, sem az egész elfogult emberiség irtóháborúja. Miért ép mi szégyeljük még az utcán is a mi szertartásunkat, mikor ugyanott nyilvános körmeneteket tartanak mások, kegytárgyaikkal és részt vesznek ott társadalmilag a legkiválóbb emberek? És azt hi-

szem, mindenki kalapot emel előttük – még ha bármely más valláshoz is tartoznék – mert az igaz áhítat megnyilatkozása mindenki előtt csak tisztelet tárgyát képezheti. Reményilem tehát, hogy komoly ember önt sem szólná meg, ha lulobot vinne kezében, utcai betyárok gúnykaczájával meg csak nem törődik?

Világfi: Az tény, hogy ezek Ítéletével nem törődöm, de hát ha nem tudom az értelmüket, bíz nem is iparkodom azokat beszerezni.

Jámbor: Íme négy különböző növény alakra, anyagra, szépségre, illatra, helyre nézve, ahol megtalálhatók egymástól eltérnek és mégis egy csokorba kötendők és velük együttesen kell elmondani egyes hálát zengő imákat Istennek. Hibátlannak, tökéletesnek kell lenniök. Öröm ünnep ez, meg van parancsolva, hogy örvendjünk ezen napon, amikor különben is a gabonát a szérúról, a bort a szüretelésről begyűjtöttük – ez ünnep neve begyűjtés ünnepe is – és a csokorral kezünkben adjunk hálát Istennek, ki mint a múltban, a sivatagban megóvott a természet viszonyosságai elől, amire a szukko – a sátor – emlékeztet: úgy a jelenben is megadja az élet összes javait, a nagyokat, mire a pálmaág és a csekélyeket, mire a pataki fűzgaly figyelmeztet.

Világfi: Hát miért kell azt megrázni és minden irányban lengetni?

Jámbor: Csak azért, mert akihez fordulunk: Ono Adonái hausiono – Uram Isten segíts meg bennünket – azt mindenütt megtalálhatjuk, az ő segélye mindenünnen bugyoghat felénk. Az ő oltalma bármely irányból jövő támadás ellen is védelmez. Isten megadja anyagi szükségleteinket is, ragadjuk meg azokat ittlétünk boldogítására, örömteljesen töltsük be hívásunkat itt a földön.

Világfi: Tehát aki jámbor, Istennek tetszetős életmódot akar folytatni, annak szabad az élet örömeiből is kivenni részét? Én úgy képzeltem azt, hogy annak le kell mondani minden gyönyörrel, élvezetről és mint askétának kell csupán csak a nélkülözés és gyötrelmeknek adni át testét, hogy lelke annál tisztább legyen, mert földi por nem ihlette?

Jámbor: Ilyesmire csak az jöhet, ki a zsidóság eszmekincseit absolute nem ismeri. Ha talán ön az élet örömei alatt lerészegesedést vagy, az erkölcstelen kicsapongást, vagy tudom én milyen vad duhajkodást ért: akkor abból a zsidó – nemcsak a jámbor – vallásánál fogva kell, hogy ki legyen zárva! De hogy a zsidó ne élvezze Isten nyújtotta természeti, művészeti, tudománybeli, sőt anyagi jólétét, amely mintegy kelléke az etnikai egészséges életnek, örömet, gazdagságot, dicsőséget, nemes gyönyört, bár ezek nem célok, csak eszközei az erkölcsi élettökéletesedésnek, arról szó sem lehet. Sőt vallásunk azt tanítja, hogy az isteni szellem nem lehet sem a tétlenül szemlélőn, sem az aggódva búslalkodón: hanem azon, ki örömteljesen teljesíti élethivatását. Hallotta már, hogy a rabbik kolostorokba zárva önkínzásnak teszik ki magukat, hogy nem érintkeznek emberekkel, örömteljes családi ünnepeken nem vesznek részt, vagy a gyászban nem osztoznak? hogy a zsidó kínozná testét, vagy remete életet folytasson, az teljesen ellenkeznék vallása céljaival. Íme ép ezen ünnep arra tanít, hogy Izrael értékelje és méltányolja az élet javait és ezek által emelkedjék fel Istenhez, a tökélyhez. Nem legyőzése az emberi érzéseknek, hanem a vágyak korlátozása, nem megsemmisítése, hanem tisztázása, nem elnyomása a természetes hajlamoknak, hanem nemesbítése képezze a zsidónak élethivatását! Az élet sok

apró mulandó követelménye az ezek ellen folytatandó harc, ezek a forrásai a sok aljas szenvedélyek, a rossz hajlamoknak és az ember sok megvetendő törekvéseinek. Ez a sátán – a héberben gátlót jelent – ez a rossz hajlam, ez az erkölcsi halál í Ezt kell legyőzni tudni azzal, hogy a jó akarattal, az igazságosat a jogtalansággal, az aljas a magasabb nemesebbel a rövid ittlét fogalma az örök halhatatlansággal állíttatik szemben! A szellemi túlsúlyban legyen, de a testi ne legyen megvetve, hanem megtisztítva, sőt a vagyont, a birtokot is emelje fel Istenéhez.

Világfi: Hát ezt hogyan kell eszközölni az embernek?

Jámbor: Könnyen megérthető, ha elolvassuk azon részt a szentírásból, melyben le vagyon írva, hogy ezen begyűjtés ünnepén oda kelle zárandokolni mindenkinek a szentélybe, de nem üres kézzel, hanem ajándékkal, hála áldozattal és mielőtt bemutatthatta azt így kell vala szólania; »kiraktam a házamból mindent, ami a szentélyre adandó, nem a szomorúság közepette élveztem Isten adományát, nem juttattam belőle a halottnak, a hiábavalónak, hanem adtam a levitának tehát Isten szolgálatát, végző közegnek, az özvegynek, az árváknak, az idegeneknek: tekints tehát le magaslatodról és árasz el továbbra is áldásoddal.«

Világfi: Napjainkban azonban nincs már szentély, hát mikép eszközöljük a bemutatását az ilyféle áldozatnak?

Jámbor: Ma nincs szent cél, melyre kell és lehet áldozni, mielőbb önmagunk élvezünk belőle? Örömből fakadjon az élet forrása – tanítja az ünnep – és örömmel élvezzük Isten által nekünk juttatott javakat. Nappal rázzuk meg ezen ünnepi csok-

rot, tehát az élet tevékenységének szánt időben szenteljünk mindent Istennek, ami azt ő áldásakép ránk szál). Bár a begyűjtés ünnepe egyszersmint arra is int, hogy ezen isten bizalom ne csábítson és ne értesék félre, mintha öntevékenységre nem szorulnánk, nem henyélésnek, hanem szorgalmas munkálkodásnak eredménye, az isteni áldás kezünket nem holtak, örök pihenésnek adjuk oda, ne a szomorkodó, duzzogó léhaságnak, hanem örömteljes énekkel kísért munkakedvvel teljesítsük minden Isten által ajándékozott napon az emberi hivatást tegyük magunkat érdemessé az ő áldására! És ez a négyféle növény egyesítése mily magasztos példa a társadalom különböző elemeinek, tudósok, nemtudósok, test és szellemi munkások különböző rétegeinek egyesülésére, szegény és gazdag, úr és szolga közötti ellentétek kisimítására, a közös cél szolgálatában Isten dicsőítésére, az emberek boldogítására, a haza üdvének elérésére. S mint a szentélyben az oltárt, úgy ma azt az asztalt járjuk körül ezen ünnepi csokorral, melyen a templomban a szentírást felolvassák, az imát Istenhez küldik fel: jelezvén, hogy ezt a thorát törekvésünk eszközének és középpontjának választjuk ki, vagyis hogy minden anyagi és lelki képességünkkel a thora megvalósítását akarjuk célul tűzni ki és csak azon körben akarunk maradni, melyet az számunkra előír.

Világfi: Ez hosszú ünnep, nyolcz vagy kilencz napig tart, no de ennyi ideig csak nem lehet ünnepelni, mert abból meg nem élünk?

Jámbor: Ön folyton attól tél, hogyha esetleg jámbor zsidó lenne, éhen pusztulna el. Pedig ép ettől az igazi jámbor sohase fél. Ő ismeri Istennek hatalmát ki gondoskodik a mező vadjairól, meg a levegő madarairól, tehát ép az ő akarata szerint öntudatosan

élő jámbor zsidó, mert megtartja ünnepét az halna meg éhen? Aki neki erőt ad a munkálkodásra, az mikor lelkét megszenteli magasztos életelvek fölötti gondolkodással és elmélyedéssel az ittlét szebb feladataiba: akkor veszélyeztetné fenmaradhatását? Látja a zsidók évezredek óta őrzik meg ünnepnapjaikon a testi munkától való tartózkodást és még sohasem hallotta, hogy éhenhaltak!

Világfi: De nem felelt még arra, hogy meddig tart az az ünnep?

Jámbor: Amennyiben az ünnepi csokorral kell imádkozni és sátorban lakni, annyiban hét napig ünnep. Bárcsak az első két nap az ünnep a többi négy nap félünnep, munkát szabad végezni – mint pesachkor is, a két első és két utolsó nap az ünnep.

Világfi: Ön szerint a sátoros ünnep csak hat napig tartana?

Jámbor: A hetedik a félünnepnél valamivel nagyobb, de nem annyi mint az ünnep, mert a szükséges munkát szabad végezni.

Világfi: Hosanna rabbá-nak nevezik és emlékszem, hogy pataki fűzből olyan kis köteget kaptunk és azt ima végén ott a templomban szétütöttük, ez szép multság volt nekünk gyermekeknek, kár hogy manapság nincs részem benne!

Jámbor: Amennyiben mulatni akar, azt teheti most is ha bármit lát, aminek értelmét nem tudja – legyen bár a legszentebb eszme – misem könnyebb, mint nevetni fölötte. Külömben gyermekhez, meg tudatlan ember teljesen méltó nevetni, bár a bolondot is arról ismerix fel, hogy ok nélkül nevet. De hogy oly dolog fölött józan állapotban tudna nevetni, ami zsidó templomban történik, azt kétségbe vonom.

Világfi: Hát mi jelentősége van annak, hogy azt ott szétütik?

Jámbor: Az nap sok hosanno-t mondanak – innen a neve e napnak – körül mennek hétszer az oltáron, reményilem, miután ennek értelmét elmondtam nem fog nevetséget találni benne.

Világfi: Távolról sem, különben is van bennem annyi illemtudás, ha benső meggyőződéselem nincs is, hogy komoly és szent dolgok fölött nem mulatok, ha magam nem is gyakorlom, de művelt modorom tiltakozik az ellen, hogy tréfát űzzek más ember nemes szándékú cselekedetéből. Kérem erre többé nem visszatérni és folytassa, ha tetszik.

Jámbor: Szívesen világosítom fel! Az nap mondjuk el azon imát, mely azt tünteti fel, hogy Isten Ítélik a víz fölött, vagyis, hogy bőségben vagy szűki-ben lesz-e víz, ami tekintetbe véve a szent földnek nagy vízhiányt szenvedő éghajlatára rendkívül fontossággal bír, valamint azt az áldást, a mit a víz termékenyítő hatása okoz: tehát azzal a növénnel kezünkben, mely a víz mellett legközvetlenebbül nő, könyörgünk Istenhez, mely imát egyszersmint annak befejezésének tekintjük, amikor Isten a fölénk kimondott ítéletét, mintegy legutolsó fórumánál véglegesíti és azért tépjük szét ama kis köteget, hogy jelképesen lépjük szét azon válaszfalat, melyet bűneinkkel Isten és mi közénk emeltünk, hogy tehát vele egyesülhessünk.

Világfi: Dehisz tudtommal esőért az ünnep nyolczadik napján imádkoznak, amikor elszoktam nézni a templomba, mert a halottakról való megemlékezés is van és ilyesmit nem szeretek elmulasztani.

Jámbor: A nyolcadik nap már nem sátoros ünnep, hanem egy teljesen különálló ünnep, mely köz-

vétlen utána van és azért a neve s'mini azereth nyolczadik záró ünnep.

Világfi: Ennek jelentőségéről semmit se tudok. Csak hallásból emlékszem rá, hogy ünnep, sőt azt sem tudom, hogy a szentírás megjelölné ennek jelentőségét, vagy fontosságát?

Jámbor: Tényleg nem jelöli meg nyíltan az írás ezt az ünnepet, mely tulajdonkép a nevében van kifejezve az ő eszmegazdagságával. Befejező gondolat jut érvényre az összes eszmékből, melyek bennünket az év kiváló napjaiban – az ünnepeken foglalkoztatnak. Összegyűjtése az összes ünnepeken nyert ismereteknek és elveknek, nemes szándékoknak.

Világfi: Dehisz mindegyik külön-külön, egymástól teljes eltérő épenséggel össze nem függő gondolatot tanít, hogy egyesíthetők ezek?

Jámbor: Lássa csak, még a három ünnepnek, pesach, sebuoth és sukkothnak egy és ugyanaz a neve is – solos regolim.

Világfi: Hát ez mit jelent – három lábat – szószerint?

Jámbor: Nohát három ünnepet, amikor gyalogszerrel felzarándokoltak a szentélybe – hálaáldozattal Isten színe elé. Ugyanazon imát mondják délben az istentiszteletnél ugyanazt olvassák fel mindhárom ünnepkor, csekély eltéréssel, ami jelzi, hogy egy gondolat: az istenszolgálat az képezi a végcélét. Ha a pesach a Jest felszabadulását tanítja, a sebuoth, a leiekét ajvallás átvétele által; a ros-hasono az ítélezést fölöttünk a Jom-Kipurim az Jstennel való kiengeisztelést, a szukkoth az isteni gondviselés fölötti örömrésztet kelti fel, a záró ünnep ezeket betetőzve az isteni eszméknek önmagunkba való behatását, lelünkbe való zárást, beleerősítését akarja elérteni.

Világfi: Az áldozásokról is bizonyára van szó, enélkül nincs ünnep. A déli imában ott van, mint a többiben is: bűneink miatt lettünk száműzve országunkból és távolítottunk el otthonukból és nem mutathatunk be áldozatot és nem borulhatunk le színed előtt.

Jámbor: Ez nap bemutatott áldozatokról a hagyomány igen szép erkölcsi tant magyaráz ki. Ekkor csak egy tulkot kelle bemutatni. Egy hasonlatot mond el: Egy király nagy lakomát adott összes fejedelmei számára és tartományai kiválóinak, hét napig időzött köztük, fogadta üdvözléseiket, viszont biztosította őket kegyéről. Mikor ezek távoztak, a nyolczadik napon szól a király elsőszülött fiához: most kizárólag veled akarom a napot együtt tölteni, hogy megszilárdítsuk ama szeretetkapcsot, mely bennünket kell, hogy az egész életünkön át egyesítsen.

Világfi: És mire alkalmazta ezen hasonlatot?

Jámbor: Izrael népe a szukkoth napjain hetven tulkot mutatott be áldozatul, az akkori felfogás szerint a fennálló hetven népért, annak üdvéért imádkozott, jólétéért könyörgött, mert Isten kiválasztott népe sohasem tarthatott más elvet szem előtt, semmint azt, hogy az összes népek egy közös Atyának gyermekei egy Istennek alkotásai, tehát testvérei mindannyian, kik emberek, hisz az ő képmására alkotvák; ha pedig életfelfogásaikban megtévelyedtek akkor neki – mint az emberiség papjának – kötelessége imádkozni értük, hogy mielőbb gyógyuljanak ki lelkük betegségéből, térjenek vissza az igazi tanhoz és a lélek üdvének tiszta forrásához.

Világfi: Én ezt nem tudtam és mindig azt hittem, hogy Izrael vallása az exclusivitásnak a tana –

annak hirdetik országvilágban és azt hittem, hogy a többi népekkel szemben csak gyűlöletet hirdet?

Jámbor: Miért nem olvassa el egyszer a próféták könyveit. Nem talál számtalan helyet arra, hogy »Isten az összes népek királyának lesz feltüntetve« »házam, az összes népek imaházának neveztetik mondja Ézájás, a tökéletesség messiási korát várja Izrael és mindennap többször azzal végzi imáját »hogy egy lesz Isten az egész földön« – tehát az emberiség egységét is várja és kívánja.

Világfi: Az elmondott hasonlatot nem alkalmazta végig.

Jámbor: Az ünnep nyolczadik napján bezárkózik Isten kiválasztott népével és mert tőle legtöbbet vár az isteni hit terjesztése körül, tehát elsőszülöttnek nevezett Izraelével és meg akarja erősíteni benne a lelki meggyőződést, hogy kilépve a mindennapi élet mezejére, ott lankadatlan buzgalommal tanítsa ezen vallás szellemet és adjon példát életével, mikép kell Isten akaratát e földön megvalósítani!

Világfi: És melyek azok a tanítások, melyek a naphoz fűződve, arra különösen alkalmassá teszik?

Jámbor: Akik istentiszteletünk mai rendjét megállapították – mert azt tudja, hogy amíg a szentély fennállott, addig más volt az istentisztelet szervezete – úgy intézték, hogy ezen napon az esőért és a holtak lelkiüdvéért való imát mondják el, tudvalevőleg esőt és a holtak felélesztését csak isteni hatalom képes áldásával juttatni, mert ezen határnál megáll az emberi tudás és képesség.

Világfi: Ezt sem én, sem más nem tagadhatja.

Jámbor: Szép öntől, hogy bevallja emberi mindenhatóságának csekély hiányosságát. Tehát ezen imánál az Istenbe helyezett hit legékesebben nyilvánul és az

ember hálája az eső áldásánál legőszintébben mutatkozik. De átvitt értelemben is magasztos azon eszme, hogy az isteni ige, a vallás tanítása a maga boldogító varázsával oly jótékonyan hat a mindennapi élet szükségletért folytatott harcban kimerült erőinkre, mint az eső a kiszáradt talajra. Ezért hasonlítja Mózes is az ő hattyúdalában – melyet Izraelhez intéz – áldó szavát az esőhöz. Két örökké fennálló tanút hív fel és szól hozzájuk: »halljátok ti egek, amit mondandó vagyok és figyelje meg a föld szám beszédét, csepegjen mint az eső az én tanom, hulljék mint a harmat szavam. Az eső – a thora szellemének átvitt értelmű jelképe, az összes népekre egyenlő mértékben hat ki – vallásunk is ne csak egy a Palaestina szűk határai között élő csekély számú népre hasson áldólag, hanem erkölcsi hatása az összemberiségen legyen érezhető. Vízhöz hasonlítják bölcs magyarázók a vallás tanait. Az a testről, ez a lélekről mossa le a rátapadt szenny; a víz csittítja a test szomját: a lélek szomját a tudás iránt a vallás elégíti ki; a víz elhagyja a magas helyeket és felkeresi az alacsonyakat: a thorát is csak az sajátíthatja el, ki nem tartja öntudományát magas fokon állónak, ki önhitt és gögös, hanem aki szerény és tehetségét nem becsüli túl; a vízforrás nem veszt, ha bármennyien is merítenek belőle, úgy a vallás tudománya is annál bővebben bugyog az erkölcs forrásából, mennél többen merítenek belőle. Tehát örömmel kell inni és itatni mindenkit abból az élet eleven tiszta vízből, mely Izraelnek lelki üdeséget, kedély tisztaságát évezredekken meg tudta őrizni.

Világfi: Ügylátszik a víznek nagy szerep jutott a vallás körében?

Jámbor: Mint symbolum szerepelt a szentély fennállása korszakában, ép ez ünnepnapon a vízöntés

ünnepe neve alatt, mely nagy örömteljes játékok és kedélyes szórakozások és mutatványok közepette folyt le.

Világfi: Hát napjainkban van-e valami emléke ennek?

Jámbor: Legfeljebb az ön által említett szukkoth kilençzedik napját lehetne annak tekinteni. Ez a s'mini azereth-t követő nap, neve szjmchasz thora.

Világfi: Óh, hisz erre nagyon jól emlékszem. Ennek mi gyermekek nagyon örültünk. Kaptunk kis zászlókat, arra kis viaszgyertyákat tettünk, körülmentünk a thorák után a templomon, jól mulattunk, mintha az egész istentisztelet csak a gyermekek számára volna, volt ott öröm, láрма és biz egy csöppet sem gondoltunk arra, hogy a templom méltóságára is kellene figyelniük. Nem is zavartak bennünket. Reményilem, hogy a modern községekben ezek a dolgok már nem léteznek?

Jámbor: Ha nem léteznek – elég baj! Van az örömmel is ideje. A gyermek otthonában szerető szülők és testvérek, jóbarátok körében nem mindig hideg komolysággal viselkedik. A mi gyermekeinket is kicsi korukban szoktassuk rá, hogy a thora vízéből merítsenek, ami azelőtt tényleg úgy is volt. Ám hadd örüljön az ártatlan kedély a maga naiv romlatlanságában ott is, ahol áhítat és buzgalom fakadozik máskor lelkekből. Istene – atyja – védője – gondozója házában érzi magát. Zászló – a vallás, melynek útjain egész éven át halad. Gyertya ég rajta – jelképezi, hogy az ő vallása nem sötétíteni, butítani akar, hanem fényt, meleget árasztani az értelembe és a szívbe. Különben a szent földön élő zsidók a Jeruzsálembé való zarándokláskor zene- és énekszóval, zászlók alatt törzsenként más-más jelvényel vonultak.

Világfi: Dehát miért nincs a szentírásban említés téve ezen ünnepről?

Jámbor: Tudvalevőleg mi minden egy napra szóló ünnepet – Jom-Kipurimot kivéven – két napig ünnepelünk; ez tehát a s'mini azereth második napja. Ekkor örülünk thoránknak nagyok és kicsinyek egyaránt.

Világfi: Dehát a gyermekek csak a külsőséget látják és nem tudják még a valódi értelmét a dolognak?

Jámbor: Ám szokjék hozzá a külsőséghez, majd később, ha öntudata erősbödik, tudásköre szélesbedik^ gondolkodik lényege fölött, megérti azt. Magasztos eszmék nem is valók gyermekek, vagy gondolkodni nem tudó tömegek számára, hanem öntudatos embereknek adattak azok. Látja ezen ünnep estéjén templomunkban a frigszekrényből kivesszük az összes thora példányokat, a legelőkelőbbek körülviszik azokat öröme-énekek zengésével. Miért ne örüljünk annak, hogy évezredek óta van egy szellemi kincsünk, mely a változott életviszonyok daczára ma is oly erkölcsnemesítő tanokat tartalmaz, melyek értékükből nem veszítettek. Osztogatnak fonott viaszgyertyákat a templomban. Ezt minden szombat este a templomban és otthon is meggyújtják – habdoló a neve: elválasztja az ünnepeket a munkára szánt hétköznaptól és ezt az imát mondják lángjánál: íme Isten az én segítségem, benne bízom és nem félek, mert erőm és örömem ő. Merítsetek vizet az üdv forrásából ... A zsidóknak volt örömük, világosságuk és gyönyörük és vígságuk. Felemelem az üdv poharát és Isten nevét szólítom. Látja ily gondolattal búcsúzik a zsidó az ünneptől és fog hozzá a mindennapi élet követelményéhez.

Világfi: Emlékszem valami vőlegény-féle címzésekre is e napon, ugyan fennáll-e még ennek emléke? Mert a régi dolgok fentartása, – mint történelmi adatokra bizonyos kegyeletteljes megemlékezés nem árthat.

Jámbor: Ez vallásos szokás, sőt szertartás, tehát benn van a zsidóság eszmekörében és biztosítva van fenmaradása. Mi nem vagyunk hivatva szokásokat eltörölni, életfának hajtásait lenyesegetni, hanem azt beoltani, szépíteni, a modern cultura vívmányaival mint kiülő zománczsal vonni be az életerős béltartalmat, az egészséges nevét.

Világfi: Ez csak nem oly kardinális pontja a zsidóságnak, hisz nem parancs a thorában, hogy oly nagy fontossággal beszél róluk.

Jámbor: Vallásunkban a kicsinyt és nagyot egyaránt kell tekinteni, mint az összesség egy-egy alkotó elemét. Aki könnyelműn tapossa a kicsinynek látszót, vagy amit ő annak vél, később csakhamar túlteszi magát a fontoson is és egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy nem maradt meg semmi; az életfának gyökerét is kiirtani akarnák azok, kik kegyetlen kézzel tördelik le egyes ágait, szép hajtásait!

Világfi: Dehát miért ép ennél az ünnepnél félti ön a vallásnak legkisebb szokását is, ez legkevésbé fog elmaradni, mert ünnepélyes fényűzés, vagy – hogy is mondjam – szép látványosság van a templomban, amiben a gyermekek igazán gyönyörködnek. Körüljárják az oltárt, a thorákon szép köpenyek bársonyból, selyemből, arany korona és mellvért, csöngettyűvel ékesítve, gyertyák lobognak úgy, hogy igazán megható egy ünnep ez. Az ilyen fönmarad: mert az érzékeknek van miben gyönyörködniök.

Jámbor: Izrael vallásának istentisztele nincs a látványosságokra berendezve. Templomunkból száműzve van minden fény és pompa. Igaz, hogy a thóra iránti tiszteletet azzal is mutatják egyesek, hogy önköltségükön szép köpenyt és felszerelést ajándékoz-

nak a templomnak, bizonyos önkénytes áldozást raknak le az Úr oltárára, de a thora egyszerű szövettakaróban is ép oly tárgya a zsidó lélek tiszteletének és rajongásának, mint díszes külsőben.

Világfi: Dehát csak jobban megfelel a szent eszme is a díszes külsővel és méltóbb a hely keretéhez?

Jámbor: A külső dísz mindenestre esztétikai érzésünkre kedves benyomást gyakorol. De a zsidó isten szolgálat nincs az érzékek kielégítésére berendezve. Nálunk nem az a cél, hogy fény és pompa, díszes festmények, aranytól csillogó díszruhák, ének művészet bilincseljék le érzékeinket oly annyira, hogy lelkünk ezektől megragadva szinte el is felejtse, hogy hol van, miért van itt, hogy ne gondolkozzék azon cél fölött, mely őt Isten házába vezérelte. A külsőség ne vonja el Izrael gyermekét attól, hogy itt tulajdonképpen Istent kell lelke előtt képzelnie, amint a templomban mindenütt látható e felirat: »folyton Istent képzelem szemem előtt.« Itt lelkében kell közeledni Istenhez, kigyógyulni gyarlóságából, a benne levő erkölcsi erőt szilárdítani és felszerelni magát mindama eszközzel, mellyel künn az életküzdelemben diadalt arathat minden káros és megvetendő törekvésen, mely az embert környékezi és távol akarná tartani emberi hivatásának megvalósításától!

Világfi: Dehát a thorák kivevése a frigszekrényből, azoknak körülhordozása ép a hitközség legkiválóbbjai által mégis csak külsőség és hatni akar a kedélyekre, az ének meg szintén az érzéket foglalkoztatja vagy gyönyörködteti?

Jámbor: Hisz az ember csakis érzékek közvetítése által adhatja a fogalmakat az öntudatnak a léleknek. Igen is mi kivesszük legdrágább kincsünket lel-

künknek gyönyörét: a thorát, melynek szelleme főnállásunk biztosítéka: külsőleg is bemutatjuk mindenkinek azon örömet, mely bennünket áthat általa és vele – külsőleg is a tiszteletadás minden jelével árasztjuk el – felszólítanak sokakat, hogy lépjenek oda, tegyék le az nap a vallomást, hogy közösséget vállalnak azzal a szellemmel, mely belőle áradoz. A thora örömnapja az, csakis abban találta örömét az évezredek viharai folytán, melyeket nem olyanok zúdítottak rá, akik a thora szeretet szellemét őrizték meg.

Világfi: Az természetes, hogyha üldözésnek volt Izrael kitéve, hogy nem Izrael hívei részéről történt!

Jámbor: Nem is azt akarom én hangsúlyozni, hanem azt, hogy annak szellemét más felekezetbeliek is átvették hisz az összes Egyisten imádók, keresztények, mohamedánok, az ő erkölcsstanát hirdetik és vajha mindig meg is tartották volna, bizonyára kevesebb vérrel volna megjelölve a történelem útja és az emberiségben kevesebb volna a nyomor és sóhajtás, a szenvedés és sanyarúság. Izrael tehát a sok szenvedése közepette rajongással vette körül azt, ami lelkét felvidította, kedélyét eleven örömmérsékben megőrizte, mely tűzoszlop volt számára és mindenkoron megmutatta az irányt, melyben haladnia kellett és azért neki a thorája mindene: tanácsadója, vigasztalója, kormányzója és éltető eleme. Tehát megérti, hogy miért szeretné ezen örömnapon külsőleg is kifejezésre juttatni, szinte ország-világnak bemutatni az ő lelkének örömét.

Világfi: Azt tudom, hogy a zsidóságban a szent írásnak igen nagy jelentőséget tulajdonítanak, de azért még sem tudom, hogy az a három völegény mit jelent ezen ünnepen? Különösen házas emberekből mikép farnagnak ilyen pünkösdi, vagy talán farsangi királyokat?

Jámbor: A zsidóság csak erkölcsi alapon építi íel egyes szereplőit. Ha vőlegénynek nevez valakit, az alatt ért oly egyént, ki szíve érzésének minden fázisával csüng szeretetének tárgyán; három egyént tisztel meg a közösség ily kitüntetéssel, akikről feltételezhet annyi erkölcsi erőt, hogy tud és akar rajongani menyasszonyáért, a vallástudomány eszméjéért. A hitközség lelkipásztora – rabbi – a tanítónak nevezett a thora vőlegénye: ő egész éven át összeforrt lelkében azon szellemmel, mely azon pergamentre írt tekercsből kiáradt és az egész éven át szakaszokat eből olvastak fel Izrael közönségének és most ő áll ott az oltárnál, a thorát tartó asztalnál: mikor befejezik az utolsó szakaszt – Mózes haláláról szólva – egy halálról, mely nem következett be és nem fog sohasem bekövetkezni, míg a földön Isten szót: igazságot, szeretetet, erényt és becsületet, magasztos eszmét ismernek és tisztelnek és befejezéskor az egész község »légy erős« szót kiált, kívánva, hogy e szellem töltse be mind a helyeket, hol még eddig sötétség uralkodik. Üdvözlik őt az onnan lelépőt és mint mindenkinek, aki elhagyja a felolvasó asztalt odamondják: »erőd viruljon«.

Világfi: Hát a másik két vőlegénynek mi a szerepe?

Jámbor: Csak folytatása az elsőnek a második! Choszon beresisz-nek hívják, kit azzal tisztelnek meg, hogy ő legyen ott a thoránál, mikor újból megkezdik az abból való felolvasást. Közvetlenül az első után jó. A thorát befejezik, de rögtön megkezdik: beresith boró: kezdetben teremté isten. Sohasem szünetelt az abból való felolvasás, annak tanulmányozása, magyarázása. Életforrás az, melyet kimeríteni sohasem lehet, bármennyit is magyaráztak már ki belőle: abból min-

dig új meg új életeszmét hoznak fel a bűvárokodók és osztják azok számára, kik e kincsesel bánni tudnak. A harmadiknak az ünnepre való részt olvassák fel, jelezvén, hogy a thora újra megkezdése ünnep a zsidó léleknek. De talán más gondolat is talál kifejezést e három férfi kiválasztásában: három oszlopon áll fenn a zsidóság: a thorán, vagyis a tudományon, az istentiszteleten és a nemes tetteken. Az első völegény terjeszt tudást, a második a világ alkotásról szóló részlet megszívlelése által legyen tanítója annak, hogy mily világot alkosson ki-ki önmaga körül, léteítsen és terjesszen üdvöset, a harmadik az ünnepet, az örömet honosítsa meg a jólét és szeretet műveknek minél szélesebb körbe való bevitele által. E három közül bármelyiket is elhanyagolja, nem tesz eleget zsidó hitvallásának.

Világfi: Ön nem is keveset követel egy zsidótól, három ily fontos életszerep betöltésére ritkán képes egy ember. És ön ezt minden zsidótól elvárná?

Jámbor: Már hangoztattam többször, zsidónak lenni nem könnyű dolog. Sokat követel, de sokat is nyújt. Azért nem alkalmas e vallás a nag tömegnek, mert csak egyes kiválasztottak tudnak felemelkedni az, élet nehéz, de dicsőségteljes magaslataira. Azért nem akart a zsidóság számarányával hatni, nem a tömeget kereste, nem azokra számított. Nem akart proselytákat, akik át akartak térni hitére, azokat lebeszélte, figyelmeztette a vallás nehézségeire és a nép nehéz helyzetére. Csak akiben erős volt a meggyőződés, szilárd az elhatározás, kiben meg volt a vallás legfőbb elveinek tudása: azt vehette fel híveinek sorába. Nem törődött a számaránnyal, nem törekedett világi hatalomra, hanem lelkes meggyőződéstől áthatott buzgó tagokat akart felekezete számára, mert tudta, hogyha

egy zsidó igazán át van hatva a zsidóság vallásának szellemétől: akkor fönn áll az egész zsidóság.

Világfi: Mindeddig a vallást csak arról az oldalról mutatta be, amint [az a templomban nyilvánul, szeretném látni azon kívül is. Hisz egész nap csak nem lehet az ember a templomban, mégha naponként, hetenként, egy órát tölt is ott. Még ha újholdkor, ünnepen reggel, délután és este el is látogat oda.

Jámbor: Ám nézzük, hogyan él mikép gondolkodik és cselekszik a zsidó a templomon kívül, ott ahol a legtöbb időt tölti az ember, a családban – a házban.

III.

A zsidó a házban.

Világfi: Miután megismertetett azokkal a gondolatokkal, melyekkel a zsidó a templomban foglalkozik és bevallom, hogy én oda nem sokat járok, tehát a közöttünk fennálló ellentét inkább valószínű, hogy megszűnik, ha nem a templom körül forgó eszmékről tárgyalunk. A házban aligha lehet eltérés egyik és másik zsidó, sőt azt hiszem egyik és másik culturember között.

Jámbor: Csodálom, hogy eddig folytatott beszélgetéseinkből nem vette ki az én elveimet a vallásról. Mit gondol ön, ha én az Istenhez való közeledésről, a tökéletesség felé való törekvésről szóltam: akkor csakis a templomban való tartózkodási időt érthetem? Hisz én folyton az életről beszéltem annak nemesítéséről, szép erkölcsös szellemben való lefolyásáról, eltöltéséről, pedig az élet legnagyobb részét nem a templomban töltjük, hanem a házban, otthon a családban. A templom az eszköz, az ittlét fegyvertára, onnan szedendő elő azon felszerelés, mellyel magunktól minden káros szenvedélyt távol tudunk és akarunk tartani. A mit ott isteni ihletet magunkba veszünk, azt az otthonunkban, házunkban, tettekből valósítjuk meg.

Világfi: Dehisz a házban az életmódunk mindannyiunknál egyforma. Ott a testi igényeinket elégítjük ki és ebben csak nincs különbség jámbor és akár istentagadó között.

Jámbor: Én meg azt mondom, hogy bár a test funkciója ugyanaz minden embernél, de a cultura a lelki műveltség, ha valamiben, úgy ép a testi életben tűnik ki legszembeszökőbb módon. Nem másképp fest a művelt ember külseje, mint a culturát nélkülözőé, nem más a beszédmodora, étkezési módja, tisztasága és magatartása, nevetése, sírása, szóval egész életszükséglete és minden mozdulata??

Világfi: Abban én sem kételkedtem pillanatig sem, hogy a kultúra rányomja bélyegét az egyesre, mikép az egész társadalomra. Dehát mi nem a tudományos cultura előnyeiről beszélünk, hanem a zsidó vallás előírta életmódról. E kettő csak jó távol van egymástól?

Jámbor: Nem oly annyira, minőnek azt ön gondolná, vagy talán szeretné gondolni! A vallásunk nem csak elvont teoriákból áll: hanem léleknevelő hatást gyakorol, irányítja a gondolkodást, szabályozza az érzést, tisztítja a kedélyt, szilárdítja az akaratot és serkenti a munkakedvet. A zsidónak nem szabad csak a pillanatnak élnie, mint a gyermeknek, vagy a culturát nélkülöző népnek, hanem erőit egy jövő életcél megvalósítására kell fordítania, erőit ki kell képeznie és szellemi kincsek gyűjtését kell eszközölnie. Minden lépésünknel ott van mint tanácsadó: tehát ez nem nevel? Aki ezt öntudatába beleültette az nem culturát szívott magába? Látja én azt merem állítani, hogy vallásos érzéstől őszintén áthatott ember mindenkor tanúságot fog tenni összes szavában, tetteiben az ő műveltségéről: míg a szaktudós esetleg – legyen

bármily kiváló is – lehet bárdolatlan, nyers modorú, rossz szívű, kicsapongó és erkölcstelen, sőt jellemtelen is.

Világfi: Nagyon szomorú ha így van, bár rendkívül ritka esetekben találkozunk ily kivételes tényekkel. Az ésszel ugyan felfogható, hogy valaki teljes életen át egy szaktudománynak szentelte idejét, erejét minden csepp véré: és elhanyagolta a szív kiművelését és a társadalmi élet követelményét. De nem tudom, mikép tartozik ez ide?

Jámbor: Annyiban lehet itt szó róla, hogy belessük, mily szükség van a vallásos szellemben való nevelésre, mely az élet összes erőinek összhangját akarja elérteni az egyénnel.

Világfi: Még akkor sem tartozik ide, hisz nem beszéltünk az iskolák hivatásáról, ahol a nevelést eszközlik.

Jámbor: Véleményem szerint ép az iskola az, ami esetleges szaktudományt terjeszt, de nevelést, különösen vallási szellemben, csakis a ház az otthon nyújthat.

Világfi: Hogy a többi felekezetről ne szóljak, akik ép úgy, mint a zsidó, tartanak fenn saját vallásos eszméinek terjesztésére iskolákat. Tanítanak ott bibliai történetet, héber olvasást, eredeti nyelven bibliát, imafordítást: no ha még ez sem elég a vallásos neveléshez, továbbá a növendékek kényszerítetnek a templomba járnai, ott egyházi beszédeket meghallgatni, tehát ön hogyan állíthatja, hogy az iskola nem nevel eléggé vallásos szellemben, még a háznak is azt kell végeznie?

Jámbor: Ön bizonyára sajnálja, hogy gyermekei kénytelenek a vallástamból is osztályzatot szerezni és ezért a hitoktató rendelkezésével nem ellenkez-

hetik. Hát biz elég szomorú dolog az, hogy a maga fia, vagy leánya még egy-egy héber szót, imácskát is kénytelen betanulni tudja, hogy vannak ünnepek, ismeri a nép történetét, eszmekörét, törekvését, a vallás hivatását és sok ily káros dolgot, melyet ön már rég elfelejtett és amely dolgok nélkül fia kitűnő gentleman lehetne, leánya pedig igen jó parthiet csinálhatna?

Világfi: Nagyon téved azt gondolni, hogy szerintem a gyermeknek ártanak azok a benyomások, melyeket hittan órán szereznek. Sőt nagyon örülök, ha hazajövet az iskolából, vagy a templomból elbeszél igen sok szép eszmét, szép példát, melyeket követni kell, vagy melyektől el kell fordulnunk, látván azok rossz következményeit, mely kedélyére igen fel-emelőleg és felvidítólag hat és benne az öntudatot felébreszti, hogy ő mily vallásközösség tagja, mert hát valamelyiknek csak kell tagjának lennie. S különösen a gyermeknek okvetlenül van szükségük vallásra!

Jámbor: Ezt öntől nem is vártam és tényleg nem illik bele abba a légkörbe, melyben forgolódik. Mert ha ön meg volna győződve, hogy a vallás nyújtotta tanítás hasznos, sőt nélkülözhetetlen az -emberi életre: akkor ön iparkodnék az iskolában megkezdett nevelést otthon is folytatni és nem engedné meg, hogy otthon ép az ellenkezőjét látná és hallaná annak, amit az iskolában hall! Nem gondolkozott ön még soha a fölött, hogy mily érzés támadhat a gyermek fogékony lelkében, ha ellentétes tanítások hallatszanak azok ajkairól, kiket egyaránt szeret, becsül, tisztel, kiket, mint jóakaróit, jótevőit ismer és az örökös ellentétes áramlatok közepette azután nem tudja, kinek higgyen, ki mond igazat, mert igaz csak az egyik lehet. Pedig a gyermekeit csak szereti minden

zsidó anya, ami oly természetes érzés, mert a legédesebb örömök gyengédség, az áldozatkészség és az önzés legmagasztosabb legyőzése jut kifejezésre benne. És a testi ápolás mellett a lelki nevelés csak elmaradhatatlan.

Világfi: Sejttem, hogy mire céloz. Arra, hogy én otthon nem fektetek súlyt a vallásos nevelésre. De hisz arra én nem érek rá, sem türelmem sem volna hozzá, elég ha tartok nevelőket, kiket drága pénzen fizetek. Többet nem tehetek.

Jámbor: Hát más nincs otthonában, aki azt végezhetné? Tudtommal ön feleséges ember és az asszonynak képezné kötelességét a gyermeknek nevelése különösen vallásos szellemben.

Világfi: No ez új valami, az asszony se tegyen mást, mint imádkoztassa, vagy talán bibliára tanítsa gyermekeit? Más dolga, vagy szórakozása nincsen? Külömben is tudtommal a zsidó asszonynak a vallásban semmi szerep sem jutott, a templomban nem számít a tíz felnőtt közé, a thorához nem szólítható, vallásos actusban részt nem vehet, el van különítve a férfiatól a templomban. Még más felekezetibelieknél oly fontos szerep jutott rájuk, ők képezik a hit erősségét, támaszát, a körmenetekben, templomokban és vallásos irányú összejövetelekben, sőt a vallás-politikai mozgalmakban is ők a szóvivők, úgynevezett főkortések, lelkes és buzgó apostolok: addig minálunk,, mintha kiskorúaknak, alárendelteknek, mellőzötteknek tekintetnének, szinte ki vannak zárva az egyházi élet keretéből!

Jámbor: Miután a zsidóság nem képez politikai közösséget, tehát nem is szorul ilyen ügynökökre! A zsidóság midőn látszólag alacsonyabb rangba helyezte az asszonyt, hogy nem akarja őket a fórumon

nyilvánosan szerepeltetni: valójában sokkal magasabb hivatáskört biztosított neki. Nem kényszeríti a templomba járni, – gyakran a természet is meggátolja úgy ebben, mint sok más vallásgyakorlatban – hanem azt akarja, hogy otthonából alkosson templomot. A házat rábízza és felügyelőjévé teszi mindannak a drága kincsnek, amit otthon őriznek. Ott van a családi boldogság, a gyermek nevelése, ott van a valódi szeretet, az ittlét legboldogítóbb helye, mert a vallás ott lángol leghatalmasabban, az erényeknek ott van a gyújtója, a kedélyesség ott nyer tápot, a lélek erkölcsi alapot. Ennek terjesztése az asszonyra van bízva. Tehát elég fontos szerepe van a zsidó-asszonynak a vallásban, még ha nem is tudná, hogy mielőbb Isten a Sinai-hegyen kihirdette a vallást, ekkép szólt »így beszélj Jákob házához és tudasd Izrael fiaival«. Jákob háza, az asszony, előbb neki hirdesd a vallás szabványait és ha ők már elfogadták, ha megszerették és gyakorolják azt: akkor van nekik mindig annyi befolyásuk a férfiakra, hogy övelük is megszerettessék.

Világfi: Ön hiszi azt, hogy az asszonynak van befolyása férje erkölcsére, meggyőződésére és hogy képes volna tetteit is irányítani?

Jámbor: A meggyőződést nem lehet rá erőszakolni senkire. De hogy egy vallásos zsidó asszony férjére befolyást gyakorol, őt erkölcsös életmódra szoktathatja, őt esetleg kicsapongástól visszatarthatja, azt igen is hiszem. Sokat, roppant sokat tehet egy vallásos asszony.

Világfi: Miért hangsúlyozza azt, hogy csak vallásos asszony, tehát nem minden hitestárs?

Jámbor: Az asszonyi lélek oly rejtélyes, oly ellenmondásokkal telített, hogy annak megnyilvánulását

és hatását az életben itt nem fejtegetjük, az külön tanulmány tárgyát képezi. Csak olyanokról beszélek, ki egy jámbor zsidó lelkületűnek méltó élettársa, ezen kifejezéssel jellemzi a szent írás a legelső asszonyt, tehát láthatja, hogy Izrael vallása nem tekinthette soha sem alárendeltnek, sem kevesebb joggal bíró lénynek, mint a férfit, olyanról van szó, aki komolyan fogja fel asszonyi feladatát!

Világfi: És ugyan miben teljesíti ön szerint az asszony legtökéletesebben hivatását?

Jámbor: Már fõnn említettem; azzal, hogy a vallás szellemét sugározta abban a környezetben, melyben él és melyre neki kell a legnagyobb hatást gyakorolnia. Vallásosán kell nevelnie gyermekét.

Világfi: Szeretném már hallani, hogy mily tettekben nyilvánul az a nevelés, vagy pedig csupa erkölcsi prédikációkat tart férjének és gyermekeinek?

Jámbor: Már többször említettem, hogy vallásunk tetteket követel. A gyermek lelkére sem gyakorolnak maradandó hatást a röpké szók, de igenis a tettek, melyeket maga előtt lát. Ezért láthatja, hogy a szent írás is ősapáink tetteit, élet folyását tünteti fel és nem erkölcsi eszmék felsorolásával akar hatni a gyermekkorát élő emberiségre. A zsidó asszony olyképp nevel, hogy mindenben, ami bennünket közelről érint: lakásunkban, étkezésünkben, szórakozásunkban, oda tereli figyelmünket, ahonnan kizárólag meríthető az élet szebb és nemesebb erkölcsi megvalósulása: Istenhez.

Világfi: Hát már a lakásban is eltér a jámbor zsidó más halandó embertõl; az nem szobákban tartózkodik, vagy azt hiszi, hogy mások nem lanknak szobákban?

Jámbor: Biz sajnos a mai civilizált világban is

van még sok teremtménye a jó Istennek, kiknek alakjuk emberi – de azért lakosztályuk állati! Hány szegény ember van, ki együtt lakozik állatjaival, egy még szobának nem is gúnyolható, világosságot, levegőt nélkülöző alacsony viskóban, üregekben, pinczében. De hisz erről nem gúnykép, hanem szánalomteljes részvétellel beszélek, mert bizonyára nem önmaguk kívánsága szerint élnek így emberek, hanem a külső viszonyok kényszere folytán és bizonyára nem az emberi szeretet ténykedése szólal meg ezen siralomházakból.

Világfi: Ön más térre tereli át beszélgetést, csak nem akar kibújni a kérdés alul, hogy miben különbözik a jámbor zsidó háza, minden cultur ember lakosztályától?

Jámbor: Olyanban, amit mindenki észrevesz, ha közel jő házához. Ott van minden ajtón egy vallás parancsolta irat pergamenten üvegbe, vagy ezüstbe foglalva. Kívülről e három betű olvasható EL-Sadaj. Neve: mezuzo.

Világfi: Óh ezt én is tudom, hisz a S'ma-imában van: hogy »írd azokat ajtófélfáidra és kapuidra.« Nálunk is volt, de biz az én házamon nincs. Már messziről kell felismerni a zsidót? mintha tünetőleg azt mondanám a belépni-akarónak: te, az én Rlzam különbözik a tiedtől, itt van mezuzo, nálad nincs. Tehát nem vagyunk egyforma emberek. Én szeretném az emberek közötti válaszfalakat lerombolni, nem pedig azokat mesterségesen szítani.

Jámbor: Furcsa magyarázat. Az emberek közötti válaszfalakat én is iparkodom lerombolni, de csak azzal, ami bennünket a hazafias, közjó elérésre törekvő céljaink megvalósítására egyesít! De amíg mások én bennem a Mózes vallású embert különböz-

tetik meg a más vallásbelitől, vagyis amíg mindenki a saját vallását követi: addig éri is követem a mar gamét. Ön fél, hogy ha házába lépnek, felismerik már messziről a zsidót; no, én azt nem bánom, hogy akár két pillanattal előbb, vagy utóbb tudják meg rólam,, hogy zsidó vagyok! Nincs okom, sem szándékom azt eltagadni. Igen az vagyok magam boldogságára és másnak – hacsak nem elfogult antisemita, akivel reménylem ön sem törődik – semmi ártalmára! De hát annak a mezuzonak valami más jelentősége is lehet mint az, hogy azon bosszankodjanak a zsidók ellenségei? Külömben, mit keres házamban az, ki gyűlöl azért, mert zsidó vagyok? Ha meg kéregetni jó hozzám, akkor a mezuzo tanította gondolat épen séggel nem lesz kárára!

Világfi: No mondja már el, hogy mi a tanúság lehet azon a kis iraton, mely az ajtóra lesz szögezve,, nagyon alkalmas hely a bölcsesség terjesztésére!

Jámbor: Ha a tudatlanságot a gúnyolódás el takarja, akkor ügyesen alkalmazza ezen fegyvert. Tud tommal az ajtón lépnek be a házba. Én kezemmel érintem belépésemkor azt a dolgot, melyre kívülről Isten neve van írva, jelzem, hogy egy Istennek szentelt helyre akarok lépni, az pedig csak az ihlettség érzetét kelti fel bennem, azt hiszem részeg, vagy lopni rabolni szándékozó embert aligha hatja át azon tudata hogy most egy szentélybe akar lépni, ahol az ahhoz illő viselkedés is megkívántatik. Ha kimegyek a házból szintén megérintem azt, megcsókolom, mondván ezzel, hogy annak őrizetére bízom házamat, a kinek azt szenteltem.

Világfi: És a mezuzo kiszögezése által már bevittem a szent hangulatot a házba?

Jámbor: Az legalább annak a hivatása. Ne en-

gedjen az ajtón behatolni semmi oly szellemet mely rombolólag hatna a házra nézve, ami ellenkeznék az-
zal, amire a mezuzo szövege figyelmeztet!

Világfi: És azt mindenki tudja, hogy mire figyelmeztet?

Jámbor: Hisz ön is említette, hogy a S'ma-imából – vagyis az elemi iskolai tudománytárából merítette. Abban Isten egysége van megírva. Azért minden helyet, hol lakozol, mely emberi tevékenységre van körülkerítve, avass fel Isten szolgálatára és végezz ott istentiszteletet – érzéssel, gondolatoddal. Tehát minden teted, örömed, szenvedésed ami e házban érhet Istentől eredőnek, Istenhez vezetőnek tekintessék. Családodat, kik veled együtt képezik a házat, vezérelj az ő szolgálatához, melyről már ön is tudja, hogy az milyen lehet! Aki egy pillanatig sem téveszti szeme elől, hogy Isten szelleme időzik házában: alig hiszem, hogy ha férj: durván, kegyetlenül bántalmazza gyöngébb, gyöngédebb élettársát, mert tudja a próféta tanítását: »Isten a tanú közted és hitvesed között« hisz csak ketten vannak, más tanú oda nem juthat. Ha a nő látja és érti a mezuzo jelentőségét, hogy minden sorsa Isten kezében van: akkor aligha fog olyan tettet elkövetni, amiért félnie kell Isten büntetésétől, félnie kell, hogy házat – az ő uralkodásának és boldogságának kizárólagos birodalmát – az örökdő isteni szellem elpusztítandja. Épen a Sadaj neve Istennek a büntető mindenható mindentudó tulajdonságát jelenti. Oly helyre, mely tisztátalan – tehát ahol állatok is laknak – mezuzo nem tehető.

Világfi: De hisz a mezuzo felütéséről nem tudom, hogy ez az asszonynak a feladata volna, erről sohasem hallottam, otthon is mindig apám szögezte fel, miért sorozza tehát ezt is az asszony nevelő

hatáskörébe, csupa udvariasságból az asszonyi nem iránt, a mi nem is méltó oly jámbor zsidóhoz mint ön?

Jámbor: Arról ugyan nekem nincs tudomásom, hogy egy jámbor zsidónak nem szabadna udvariasnak lennie a nővel szemben. Természetesen csak saját nejevel van érintkezése! Direct női hódításokra nem vadász egy komoly, jámbor érzésű, vallásos ember. De minél vallásosabb, annál jobban tiszteli, becsüli, szereti hitvesét, becsüli már gyermekeinek példaadása kedvéért is, hogy a nőben a lelket, a finom gondos gyöngéd lényt, a jámbor erkölcsi teremtetést szeressék: ne pedig csak a nőt, az érzékiség megtestesítőjét. Ez is nevelés – és talán nem is a leghiábavalóbb és leghaszontalanabb cél az életben.

Világfi: A főnti kérdésre még nem kaptam választ, az összefüggés miben áll fenn a mezuzo és az asszony nevelési eszköze között.

Jámbor: Ha ön belátja a mezuzo szerepét a gyermek nevelést illetőleg, akkor meg van adva a vá-Jasz is. Igaz, hogy a férj szegezi azt fel, de mert az asszony van többet, sőt folyton otthon, mit tehet a férj akkor, ha az asszony azt onnét ledobja, nem tűri annak ottlétét, ha a gyermekek előtt fölötte gúnyolódik az esetben, ha férjének határozott kívánsága folytán mégis ott hagyja? Mit ér akkor a mezuzo? Míg ha az asszony, az anya, az ő szerető hangjával figyelmezteti az iskolába menő gyermeket: édes fiam, ne feledd a mezuzot megcsókolni – nem teszi meg a gyermek azt, és nem kelt az nemes érzést?

Világfi: Ön tett említést a zsidó nő nevelési eszközéről az étkezésnél is. Valószínűleg arra gondolt, hogy a gondos anya, vagy a művelt nő egyáltalán vigyáz arra, hogy úri asztalnál hogyan kell viselked-

nie mindenkinek, hogyan tartja az evőeszközöket, mikép üljön, vagy egyék a gyermek. Mert az asztalnál való viselkedés igazán tükre az ember műveltségi fokának, és ha valami bárdolatlan ember ülne le egy előkelő úri családnál; rögtön nevetségessé teszi magát.

Jámbor: Ha itt arról tárgyalnánk, hogy mi a kötelessége egy bonne-nak, akkor erről kellene részletesen beszélnünk. De itt a zsidó nő, a zsidó anya kötelességéről értekezünk, akkor nem elég csak azt hangsúlyozni, hogy hogyan egyék az ember, hanem hogy mit eszik valaki. Azt hiszem a tartalom játszik oly fontos szerepet, mint a külalak?

Világfi: Csak nem akarja itt a heti étlapot föl-tárni. Azt hiszem, hogy a zsidók sem esznek mást, mint a világ többi emberei?

Jámbor: Amennyiben ön a növényvilágból vett tápanyagokra gondol, abban nincs sok különbség, bár még ott is óvatosságra int a vallás, amennyiben tilt oly gyümölcsöt élvezni, melyben féreg van.

Világfi: Mit gondol ön, a nem jámbor ember eszi a férget?

Jámbor: Ily bolondot nem tételezek fel, hanem biz' nem minden ember bont fel minden cseresznyét, megvizsgálendő, hogy nincs-e benne valami mozgd apró élőlényecske. Sőt azt se tudom biztosan, hogy mindenki vesz-e annyi fáradságot magának, hogy a saláta vagy a káposzta leveleket egyenként vizsgál-gassa, vajjon nincs-e férgecske benne?

Világfi: Ilyen bolondsággal ha bibelődnek az ember, akkor semmit sem ehetnék, mert nem tudja, hogy mi van benne!

Jámbor: ízlés dolga – de énebben is vallásom pa-rancsát követem, mikép az étkezés minden pházisában!

Világfi: No hisz az közismeretű, hogy maga és a hasonfajtájú jámbor lelkek a világ kincséért sem nyúlnának hozzá a disznó húshoz. Azt hiszi talán, hogy tele van trichina féreggel, aminek talán ott a meleg éghajlatban Jeruzsálemben volt valami értelme; de nálunk épenséggel nincs. Hisz millió meg millió ember eszi és semmi baja sincs tőle.

Jámbor: Hisz ha bajt okozna, akkor nem ennék, csak nem volna bolond valaki olyat enni, amiről tudja, hogy veszedelmes.

Világfi: Sőt ellenkezőleg a gyomor bajosnak orvosok rendelnek sonkát és disznónak egyéb alkatrészeit orvosszer gyanánt és nem is csekély eredménnyel.

Jámbor: Ön nyitott kaput dönget. Nagyon téved, ha azt véli, hogy én vagy más zsidó valaha azt mondtuk: hogy a disznóhús, vagy a nyúl vagy egyéb nekünk tiltott dolgok nem ennivalók, nem jók, undokságok, utálatosak, minő az egér vagy béka, hisz akkor nem erény, ha attól tartózkodik valaki. Az nevetséges volna. Erény az, ha tudom, hogy ehetnék jó, zsíros falatokat: de nem nyúlok hozzá, mert vallásom tiltja és nem érzem magamat egy csöppet sem szerencsétlennek azért, mert tartózkodom olyantól, amit vallásom eltilt.

Világfi: Ugyan mi köze a vallásnak az étkezéshez, ebben a test élvez, abban legjobb esetben is csak a lélek.

Jámbor: Részemről e kettőt nem tudom egymástól elválasztani. E kettő együttesen teszi az embert. És nem hihetem, hogy ön mint tanult ember nem tudná, hogy a táplálkozás vért fejleszt és hogy sok, igen sok függ vérünk mérsékletétől arra nézve, hogy mi is vad lelkületűek, hevesek, epések, izgékony

természetűekké váljunk. Nem vérüinktől függ, hogy munkaképesek lehetünk, erkölcsiségünk rugói nem onnan erednek? Lélek nem él e földön test nélkül, ez a külső takarója és megnyilatkozásának eszköze, egymásra okvetlen befolyást gyakorolnak. Minden egyes embernek, vagy egész fajoknak szellemi és erkölcsi képességére hatással van az, hogy mi képezi étkezésének tárgyát.

Világfi: Ez többé-kevésbé helyes, de hát csak nem akarja állítani, hogy aki nem eszi meg a disznó húst az erkölcsileg magasabban áll, mint az, aki megeszi?

Jámbor: így nem lehet az ellentétet egymás mellé akarni állítani. A disznóhúst ne ragadja ön ki azon egész keretből, mely között az helyet foglal. Vallásunk így szól: Ezek azon állatok, melyeket szabad ennetek és ismertető jelül adja azt, ha kérődző és a patája meg van hasítva a barmok közül. Ahol csak az egyik van a másik nélkül és ehhez tartozik a disznó is: az már utálat legyen számotokra.

Világfi: És ez önnek elég ok arra, hogy megőrizzen egy törvényt, mely oly ellentétbe hoz bennünket polgártársainkkal. Nem nevetséges, hogy többi társaimmal együtt töltöm a nap legnagyobb részét és mikor ők együtt elmennek ozsonnára, vagy közös étkezésre és én kivonom magamat a társaságból annyiban, hogy nem ehetek velük. Nagyon természetes tehát, hogy meg kell gyűlölniök engem és a családomat!?

Jámbor: Honnan tudja ön mi az meggyűlöltnek lenni a nem zsidók részéről, hiszen ön együtt eszik, iszik, mulat, dőzsöl is velük és ön nem tartja be a zsidó népnek oly szigorú tilalmát! Tehát önre nem lehet mondani, hogy elkülönödik és ezáltal szítja

az ellenségeskedés tüzét? Önnek hírből sem volna szabad azt ismernie, aki folyton és mindenben együtt tart velük.

Világfi: Nohát én nem mondtam, hogy engem gyűlölnék, jeléül annak én együtt tartok összes társaimmal ha náluk van tor és ők eljönnek hozzám, ha én rendezem a disznótort. De a többi zsidót gyűlölik, engem kivételnek állítanak oda, aki szakítok azzal a régi tradícióval. hogy nem ennék meg mindent.

Jámbor: És ön elég naiv hinni azon barátságban, mely ott az önnél elfogyasztott disznótori murizás alkalmakor köttetik, vagy erősítettik meg! Nem gondolja, hogy a barátság annak a disznónak szól, mely ott jó falatokat nyújt és annak a bornak, mely ott a poharakban gyöngyözik, melyet ön oly bőségesen juttat szerető barátainak? Nem gondolja, hogyha én az én házamban – disznóságok nélkül – esetleg liba, borjú vagy más zsidóknak megengedett eledlekből juttatnék bőséges lakomát: addig míg a bor tart, a pecsenye párolog, nem volnék én is oly kivételes zsidó, akit szeretnek, daczára, hogy nem szakítottam a tradícióval?

Világfi: Persze, hogy amíg ott ülnek és mulatnak az asztalnál, addig csak nem adnak kifejezést gyűlöletüknek.

Jámbor: És mikor távoztunk körükből, azt hiszi ön kevésbé marad, aki volt azelőtt bűd.. zsidó? Sőt bennem legalább becsülik azon embert, ki hú marad tradíciójához és némi szájalommal viseltetnek irántam ki születésem okozta szerencsétlenségemet jellemes öntudattal viselem és annak consequentiáját teljes életemen keresztül elszenvedem?! De önben mit becsülnének? Olyat, ki sem zsidó – mert nem tartja az oly fontos, jellegzetesen ismertető és elkülönítőnek tartott

szabványt – mert eszi a disznóhúst és mert több az önhöz hasonló, tehát nagyobb a kereslet, meg drágítja a hús árát és nekik kárt okoz; és sem keresztény, mert ön előtt mégsem lehet oly őszinte lélekkel szidni a zsidót, bár azzal, hogy önt kivételesen kizárólagos tisztességesnek tartják, elég élénken hangoztatják, hogy a többi mind gazember az ő szemükben!

Világfi: Annyit észrevettem, hogy oly igazi benső baráti viszony nem nagyon támadhat közöttünk és hogy csak erőltetett az a szeretet, melyet kívülről akarnak feltüntetni.

Jámbor: És ezt ön mondja, ki a zsidóságból oly keveset, csaknem semmit sem szívott lelkébe, miért csodálkozik, ha vallásunk évezredek előtt óvintézkedéseket rendelt, hogy az akkori erkölcstelen, romlott lelkű és kedélyileg állatias vad népektől iparkodott óvintézkedéseket, korlátokat állítani fel. »Hívni fog téged a bálványimádó és enni fogsz az ő áldozatából' és te is fogod követni példáját« és belőled is hozzá hasonló ember válik.

Világfi: De az eddig elmondottakból nem látom még mindig az asszony nevelő hatását az étkezési törvények által?

Jámbor: Miért nem látja? A házban nem esznek olyat, mit a vallás eltiltott. A ház – zsidó felfogás szerint az asszony! Önmaga a legnagyobb kitartással és elővigyázattal óvakodik, hogy minden falat étel, ami asztalára jő, szigorúan a vallás szabványa szerint készítették el. Kenyeréből nem eszik addig, míg áldozatot nem mutatott be Istennek belőle, elismervén azt, hogy tőle kapja az áldást, tőle az egészséget, hogy azt megemészthesse.

Világfi: Hát azt hogyan végzik manapság, mikor áldozat nincs?

Jámbor: A tésztából, vagy egy tojasnyi nagyságút, bedob a tűzbe, amikor; »hálát ad Istennek, ki megszentelt bennünket törvényei által és megparancsolta nekünk, hogy válasszuk ki a szentély számára felajánlandót a tésztából.« Minden falat előtt, amit a kenyérből szeg: példát ad gyermekének a hálaérzet felkeltése által hozzászoktatván őt, hogy »hálát adjon Istennek a világ királyának, ki a kenyeret előteremt a földből.« Minden gyümölcs élvezése előtt, víz ivás, egyáltalában minden élvezés előtt, hálaímat köszönetet rebeg és gondolja, hogy a ki a láthatatlan Istentől kapott adományért tud hálálkodni, hogy az emberektől kapott ajándékért, vagy szívességért tud hálátlan lenni, tud hűtlenül megfeledkezni az élvezett jóról?

Világfi: Az mindenesetre az életben nagyon fontos érzés és belátom annak szükségét az emberi kedély számára, de hát akkor ne tegyen az ember mást mint folyton hálálkodjék egész nap?

Jámbor: Arra nincs szükség, bár ha folyton tud enni és élvezni, akkor ezt a terhet is elbírná. De vallásunk nem akar teherkép nehezéni azokra, kik vele és általa élnek és boldogulnak. Étkezés előtt kezei mosnak.

Világfi: Óh ezt nagyon helyeslem, hisz ez higiéniai törvény, ehhez nem kell vallás?

Jámbor: A dolog azonban úgy áll, hogy a higiéniai tudás és óvintézkedés nem ment még annyira át a műveletlen emberek tudatába, hogy arra figyelemmel lennének minden körülmények között, míg a vallásos ember már azért sem ennék egy falat kenyeret – kézmosás nélkül és az azzal járó hálamondás nélkül: mert vallása azt így rendeli!

Világfi: Félbeszakítottam ott, hol az étkezés val-

lások jellegéről kezdett beszélni és annak nevelő hatását akarta kifejezni.

Jámbor: Megszegik a kenyeret áldásmondással, ebből kell enni mindenkinek egy tojásnyi nagyságban és azután csak az étkezés végén mondják el az asztal utáni hálaimeit és amíg nem fejezték be, addig közben nincs hálaimeik.

Világfi: Amennyiben a házban az asszony irányítja a vallásosságot, annak ellenkező szellemét és az étkezésnél is a gyermekeket bizonyos jellemes magatartásra szoktatja, hogy ezt szabad élvezned, ettől tartózkodnod kell, mert Isten tiltotta, megengedem, hogy jellemképzést gyakorol, de mit használ, ha amit gyermekkorában a parancsszó hatása alatt megtett, később mint felnőtt ember mellőz, mert nincs meggyőződve annak racionális indokairól?

Jámbor: Azt ön tudhatja még önmagáról is, hogy a gyermekkori benyomások, pláne még az iskola által is szilárdítva – nem egy hamar röppennek ei. Az egész szellem, mely a gyermeket hozzászoktatja, hogy szeretettel, lelki odaadással csüngjön azon, amit vallása parancsol és forduljon el mint ártalmastól, ami vele ellenkezik: soha ki nem töröltetik a lélekből, hanem az egész életre kíséri az embert. Ön az étkezési törvények racionális okát keresi? Én nem ismerem azokat. A szentírás hagyományos magyarázata, nem indokolja mással, csak azzal mint az olyan orvos, ki két betege közül az egyiknek megengedi, hogy ehetik, ami szájához kerül: míg a másiknak megparancsolja, hogy óvakodjék ezen meg ilyesféle étkeztől, mert csak így tudja őt az életnek, az egészségnek visszaadni!

Világfi: Mikép jó ez ide? Kit ért az egyik és kit a másik beteg alatt.

Jámbor: Az egyik beteg Izrael népe! Azt mondja orvosa: Istene, ha az én szentségem szerint akarod erkölcsi életedet berendezni, hogy elsajátítsd e három tulajdonságot, mely nélkül nem lehetsz méltó zsidó: könyörületes az érzésben, szemérmes és jótékony a tettekben, akkor ezen irányt kell megőrizned. Ami az én szememben undokság – ahhoz nem szabad nyúlnod!

Világfi: Az okot, az értelmet keresem – azt mondaná meg!

Jámbor: Az orvos feltárja a betege előtt a gyógyszer hatását, az elemek összetételét – másképp nem veszi be, még ha egészséget is hoz neki? És az ember minden áron meg akarja érteni a vallás törvényeknek okait, Isten rejtett terveit? Ám ismeri ön a körülötte lévő természet minden rejtélyét? Kezdve saját természetétől, a táplálkozás lefolyásának módozatát, miképp válik a táplálékból életerő, miképp aránylik az a lélekhez, a testhez? Majd ha mindezen dolgokat tudni fogjuk és nem csak sejteni, ha majd tehát önmagunkat úgy ismerjük, mint alkotónk ismer bennünket; akkor lehet majd megütközni azon, hogy ezen étkezési valóságos törvényeket nem ismerjük teljes alapossággal.

Világfi: Ön teljes alaposságról beszél, de hisz egyáltalában nem tudunk semmit sem azonkívül, hogy tiltva van? Legalább valami motívumot, rendszert szeretnék tudni, hisz a zsarnok is szokta az ő megappellálhatatlan parancsait valami indokolással látni el?

Jámbor: Ismételten kijelentem, hogy a jámbor zsidó sohasem fürkészként ok után abban, ami a szentírásban parancs. Mert Isten parancsolta: tehát csak üdvére, javára, boldogságára válhatik, mint a többi összes parancs, melynek okát, értelmét, gyakorlati hasznát látja és tudja. De azért nem a vak hit Izrael

jellegzetes tulajdonsága, hanem a fürkészás alapján álló szent meggyőződés.

Világfi: Ezen a téren mily eredményre vezetett meggyőződése?

Jámbor: Arra, hogy látja most és tudja múltjáról, hogy az étkezési törvények még testi egészségére is hasznosak voltak. Ragályos betegség, sok-sok kóros nyavalya e népet sokkal kevésbé ragadta magával mindig, mint a többit, pedig ön jól tudja, hogy a középkorban mily szánalmas egészségügyi helyzetben sínlődött. Szűk utcákba voltak bepréselve, alig érte őket a friss levegő, még a nap éltető sugarát se jutatta számukra mindig a hatalmasok »szeretete.« Nem nagy fantasia kell annak elképzeléséhez, hogy az egészségre mily gondot fordíthattak szánalmas anyagi helyzetüknél fogva – és mégis mindig voltak oly egészségesek, mint a többi népek?

Világfi: Hát ön ezt minek tulajdonítja, nem velük született szívós természetüknek?

Jámbor: Részemről azon tartózkodásnak tulajdonítom, melyet vallásuk írt elő. Nem ittak vért, sőt egy csöpp vérnek sem volt szabad a húsban maradnia, azért mielőbb azt főzték, vízbe mártották, bőven sóval behintették minden oldalról és egy órahosszat benne hagyták egy ferdén álló deszkán, hogy a kiszívott vér lefolyhassak és azután még leöntötték sok vízzel.

Világfi: És ön ennek milyen hatást tulajdonít?

Jámbor: Azt, hogy a zsidók között sohasem voltak vérengző, kegyetlen, vad természetű emberek, sohasem fordult elő, hogy a zsidó hirtelen felgerjedésében kést szúr más emberbe; nem talál élvezetet a vérontásban, irtózik a verekedéstől, még háborúban sem követ el vad kegyetlenséget: mert megszokta,

hogy még az állatot sem szabad leszúrnia, vérét soha semmire sem használta fel, annál kevésbé itta: sőt az állatnál – mikor annak az arra kiszemelt, jámbor életmódot folytató alkalmazott közegei csorbanélküli legélesebb késsel egy pillanatnyi szünetnélküli vágásnál, az üterét, a lég- és étcső, madárnál csak egyikét átvágta – a kifolyt vért nem volt szabad bármiféle edénybe felfogni, hanem szabadon kellett a földre folyni engedni és hamuval azt befödnie, azonkívül oly véredényeket, melyekből a vér nem folyt ki, el kellett távolítani, a máját, mint oly testrészt, mely telve van vérrel, parázson kelle a vértől megfosztania.

Világfi: És mily célzt értek el ezzel a vérélvezésétől oly szigorúan tiltó törvényekkel és azzal a többi tilalommal, mely az étkezésnél elő van írva.

Jámbor: Hogy a pogányságtól távoldartsák és az étkezésre, mint a létfenntartás oly fontos eszközére vigyázzanak, hogy Isten szolgálatának szentelje magát Izrael népe. Mint a szentélyt, melyben szent élethivatását tárta fel e nép, nem volt szabad megbecsteleníteni olyannal, ami tisztátalan volt: úgy kellett azon templomnál is, melyet önmagunknak kell képeznünk testünkkel, kedélyünkkel, szellemünkkel, amennyiben azok műhelyei önlényünk megszentelésének – távol maradnia mindennek, ami mint étel tisztátalan. Ha eszünk belőle, testünk talán jobban meghízik; de hatalmasabban felébred az állati hajlam, vagy tompább lesz értelmünk, kedélyünk, ahelyett, hogy szent érzésű lenne, mely minden állatias fölötti magasztosságot ölel fel, lehuzatik az alacsony körbe, mely nem tud és nem akar különbséget tenni a tiszta és tisztátalan között. Testünknek is kell, hogy Istennek legyen szentelve, ami tehát tisztátalannak van feltüntetve Isten által, az egyszersmint undokságnak is neveztetik ránk nézve

idegenszerű legyen az testünknek és szellemünknek, mert csak a bennük lévő állatiast táplálják.

Világfi: Az állatok között tehát oly különbség létezik, hogy a belőlük való élvezés nemcsak a testre, hanem a lelki életre is különbözőképp hatnának?

Jámbor: Eredetileg csak a növényvilág volt az ember tápláléka, az állatvilágból azok, melyek hozzá legközelebb esnek, vagyis a kérődzők – és a kevés állati erő kifejtést eszközölők. Emlősök közül a juhfajták, mert kevés bennük a szenvedély, a vad ragadozás a vérszomj, szelíd hajlamaik vannak, az erdei vadak közül csak a félénkebbek: zerge, őzike, szarvasfélék. A kérődzőknél még jobban feltűnik a növényjelleg, amennyiben két gyomorban rágódik meg – tehát legtöbb időt a táplálkozásra, a növényműködésre fordítja. Míg a húsevőknél gyorsan megy át az étel a vérbe. Épúgy állítható, hogy az áthasított pata inkább alkottatott az állásra, mintsem az ellentállás fegyverére! Ezen állatok tehát közelebb hoztattak az emberhez, mint a többiek. A madaraknál az éneklő, víg, a fészekrakáshoz ügyesen értők és a ragadozók nincsenek megengedve az étkezésre, míg a tyúk, galamb, kacs, lúd és pulyka fajok meg vannak engedve. Határozottan tiltvák azok, melyek lábaikat eszközül használják a széttérésre!

Világfi: Tudtommal még a megengedett állatok élvezése is sok nehézséggel jár, ott is vannak még scrupulusok, melyek hivatvák az élet megnehezítésére különösen napjainkban, mikor a világban sokat megfordulunk, utazgatunk napokon, sőt heteken keresztül, érintkezünk más felekezeti polgártársainkkal és jövőnk oly vidékekre, hol úgynevezett rituálisan elkészített ételeket nem kapunk. Tehát mondjunk le az utazással járó kényelemről, vagy azon előnyről, melyek tudományos szempontból is járnak az utazással?

Jámbor: Nem állítottam soha, hogy zsidónak lenni olyan nagyon könnyű dolog. Bíz sokszor jö-vünk kissé kényelmetlen, pillanatban kellemetlen hely-zetbe. Bizonyos gúnyos megjegyzést is kell végig hallgatnunk! Ez tény. Sok lemondást igényel a zsidó-ság, vagyis másképp kifejezve nagy lelkierőt, melyet jóízlésű, erkölcsös ember mindig fog tudni méltányolni! Ha utazgatunk, vagy magunkkal viszünk táplálékot, vagy pedig – óh uram – mi történik velünk, ha néhány napig csak tejjel, tojással, gyümölcsessel kell élnünk? Hát a vegeterianusok, kik folyton ilyenekkel táplálkoznak, nem emberek, vagy tönkre mennek? Részemről nem érzem magam boldogtalannak, ha látok bármily ínycsiklandozó étket, – óh mily röpke és mulandó az ily öröm, az ily élvezet, mi ez azon állandó boldog tudathoz viszonyítva, hogy Isten pa-rancsának teljesítéséért küzdött a test, a lélek erejével és győzött a Jiszroel – e név is annyit jelent – az elv, a meggyőződés, a jellem, a hit ereje. Hát más eszméért nem hoznak áldozatot, nem ezerszer na-gyobbat, száműzetést, gúnyt, sőt börtönt, halált? Csak arra feleljen, hogy a józanul gondolkodó ember előtt nem áll becsben az, ki ily dolognál tud erélyt kifej-teni, nem fogják joggal feltételezni róla, hogy sokkal fontosabb erkölcsbe vágó, a közérdeket mélyen érintő dolognál is fog tudni szilárd, állhatatos, jellemes ma-gatartást tanúsítani?

Világfi: A logikai következtetés ellen nem lehet kifogást tenni, csak az a kérdés, hogy a tartózkodás nehézségével felér-e okvetlenül a vele járó haszon, hogy okvetlenül következik-e egyik dolog a másikból?

Jámbor: Még anyagi előny is háramlik a vallás előírta étkezési tilalmak lelkiismeretes megőrzéséből! Ön jól ismeri azon leghíresebb, legújabbkorú orvos-

tanár tudományos theoriáját, mely szerint az állat tüdővése, vagy bármely más fertőző baja átvihető az emberre.

Világfi: Óh erről sokat beszélt a tudományos világ. Dehisz ezért intézkednek az összes cultur államok, hogy az állatot az állatorvos vizsgálja előbb meg, mintsem azt leölni megengedik, nehogy beteg húst egyék az ember, mi már sok nyavalyának volt okozója.

Jámbor: Látja a mire a legműveltebb államok csak évezredek után jöttek rá, azt Izrael vallása már megalakulásakor megparancsolta. Annak a vallásos életet lelkiismeretesen megőrző metszőnek szent kötelessége alaposan megvizsgálni az állatot, vajjon annak tüdejében nincs-e a legkisebb daganat, lyukacska, nincs-e a tüdőben valami fogyatkozás, hiány, fölösleg, nyálkás képződmény, eldugulás, színváltozás vagy más anyag – a mi a betegség tünete. Tilos volt annak az állatnak élvezése, melyet egy nagyobb ragadozó megragadt és mérget bocsájtott bele: ha véredényfalai átlyukasztvák, ha hiányzik valamely testrésze, ha esés következtében bénulás vagy törés következett be, vagy ha egy állatnál a vágás előtt közvetlenül beállott a halálozás – úgy hogy a vágás után már meg sem moczczant. Meg kellett vizsgálni az agyvelőt, nem hatolt-e víz bele, a légcső nem szakadt-e meg, a tápcsatornán nincs-e lyuk, a hátgerincz nem törött-e el, a gyomorban nincs-e valami idegen tárgy, a belek nincsenek-e átlyukasztva, a máj, vesék, szív, epe nem hiányos-e, a bordák nincsenek-e eltörve, vagyis nem indult-e rothadásnak az állat még éltében?

Világfi: Hisz valóságos anatómiai kutatásokat kelle végezni mielőbb egy állatot használatra átadnak

nem tudom felér-e az élvezet azzal a sok fáradsággal. És ha valami bajt felfedeztek, akkor az egészet eldobták, nagy kárt szenvedtek és esetleg ha más állatot nem vágattak az egész község az nap nem ehetett húst? No köszönöm az ily vallást, mely engem ily helyzetbe hozhat.

Jámbor: Biz ez így van. A zsidó a t'réfo állatból nem eszik, még ha hónapokon át sem jutna hús eledelhez, mert vallása azt így parancsolja. E népnek kötelessége kizárólag Istennek szentelni ennivalóját, innivalóját, ha nem akar csak állatiasan enni, vagy inni mindent, válogatás nélkül. A zsidó át van hatva azon tudattól, hogy Isten teremtett mindent, ő ismeri az összes alkotásokat körülöttünk, ő adta ajándékkul nekünk, hogy azokat felhasználhassuk. Ő ismer bennünket és ha ő mondja nekünk: ezen alkotásokat, vehetjük táplálékul, ezeket pedig nem: akkor ha nem tartjuk magunkat a szerint, gúnyoljuk őt, hogy ő nem ura alkotásainak, magunktól pedig megtagadunk minden készséget, hogy állatias vágyunkat le tudjuk győzni.

Világfi: De vajjon Isten törődik azzal, hogy mit eszünk mi?

Jámbor: Ez nem a mi megítélésünkhöz tartozik. Őreá kell azt bízunk, kinek szolgálatunkat akarjuk és kell szentelnünk. Az általa előirt korlátokat meg kell figyelni: mert az ő parancsai és mert ő állította fel azokat, nem pedig mert mi tartjuk helyeseknek azokat, mert azon törvényeket, melyek okát ismerjük, sem azért kell megfigyelni: hisz ez esetben csak önmagunknak fogadunk szót és nem Istennek, pedig a mi kötelességünk neki engedelmeskedni.

Világfi: Akkor is kell tartózkodnunk valamitől ha okát nem látjuk be?

Jámbor: Az áthágás szentségtelenítést jelent. Az önmegtartóztatás, a lemondani tudás magas fokú erkölcsi erőt tételez fel és az által, hogy azt folyton fokozni törekedünk, a legerősebb védfalat építjük fel minden erkölcstelen vágy ostroma ellen. Önmegtartóztatás tisztaságra vezet, ez pedig szentségre.

Világfi: Persze az is szentség, hogy húst és tejet nem szabad együtt élvezni?

Jámbor: Így kiragadva az összefüggésből, bizonyára nevetséges hatást kelt a kérdés feltevése. De helyezzük csak oda e tilalmat, ahova ez illik, ahol az a szentírásban előfordul. A jog, igazság, rideg, száraz tételei sorolják ott fel, melyek az egyén életének és javadalmának biztonságáról gondoskodnak, melyeket tehát mindenki megért, helyesel és amelyek nélkül társadalmi együttélés teljesen ki van zárva.

Világfi: Ez minden kétségen kívül van.

Jámbor: Ugyanott abban az isteni műben vannak méltányossági törvények, melyeket már nem lehet mindmegannyi száraz paragrafusba szedni, ezekre már vallásunk úgy rendelkezik, hogy »minden oly törvéynél, mely a szívre van bízva, ott áll e kifejezés: félj Istenedtől« ki az élet törvényadója, rendezője és korlátokat helyezett az emberi önkénynek abban a világban, melyen ő alkotott.

Világfi: Hogy tartoznak ezen dolgok a hús és tej együtt élvezésének tilalmához?

Jámbor: Kis türelem meghozza a választ. A lelkiismeretre bízott dolgok után mintegy örkép van a parancs: »gödölyét nem szabad főznöd az anyja tejében.« A vallás módja: szabad, kell; nem szabad, tartózkodjál tőle! Háromszor ismétlődik e tilalom. Ne főzd, ne edd, ne élvezd semmiféle összeállításban ezeket együtt. E parancs jobban foglalkoztatja a zsidó

konyhát, mint bármi más és ez nagyon alkalmas isten parancsának szemmel tartására, törvényeinek lelki-ismeretes végrehajtására.

Világfi: Ön ismét a konyhát tünteti fel oly eszköznek, mely az erkölcsi érzés fejlesztésére nagyon alkalmas volna, ha jól értem önt?

Jámbor: Teljesen helyesen ítélte meg szavaimat. A konyha az embert nagyon, de nagyon is foglalkoztatja. Táplálkozás az ittlét leghatalmasabb mozgató ereje. Ha valahol, úgy itt kell tartózkodás által megmutatnunk, hogy az állatias anyagot felemeljük az emberi anyag szükségletéhez és nem engedjük az emberi anyagot állatiassá lesülyedni. Miben mutathatja az ember jobban állatiasságát, mint a táplálkozásnál, ha válogatás nélkül mindent megeszik. A higiéniát – önnek a szentírását – meg kellene kérdezni, vajjon megengedhetőnek tart-e két ily ellentétes vegyalkatú anyagot, minő hús és tej, együtt élvezni.

Világfi: No alig hiszem, hogy az a sok millió ember, ki ezt teszi, ártalmas táplálkozás miatt valami bajt okozott magának.

Jámbor: Lehet, hogy nem, sőt valószínűleg semmi baja se lesz az embernek tőle. De mi a physiologiai oldalon kívül mindenben, ami életünkkel összefügg, tehát étkezésünknel is az erkölcsi alapot is keressük.

Világfi: No erre vagyok már kíváncsi.

Jámbor: A hús a valódi állatiasság jelképezője, míg a tej a vegetatiók, a tovafejlődésnek anyaga. Az állatias táplálkozás középpontját csak egy hártya a rekeszizom választja el a tejtől. Az állatnál az összes érzések és mozgások csakis a nemi életnek szolgálatában állanak; míg az ember, ki ezen állatias működésen kívül isteni szellemmel is fel van ruházva, ki

tud uralkodni vágyain, erkölcsi öntudatával rendelje alá erőit Istent szolgáló magasabb céljainak és ne csak táplálkozzék és nemi életet éljen, hanem egy erkölcsi tilalom gátolja azok egyesülését, tehát a hús és tej ne csak egymást hassák át.

Világfi: Ezek szép és lélekemelő gondolatok, de bizonyára kevés ember ismeri fel azok szellemét, mikor e parancsot megőrzi.

Jámbor: Arról a parancs nem tehet, különösen vallásunk nem, mely szünetlenül köti szívünkre kutass, tanulj, fürkéssz, értsd meg azon szellemet, mellyel felruháztalak, ez a te ékességed, büszkeséged, díszed az összes népek előtt, hogy ők is iparkodjanak példádát követni és hozzád hasonlónak lenni.

Világfi: No már csak megengedi, hogy a hús és a tej különválasztása nem olyan magasztos dolog, hogy követésre méltó példa gyanánt állíttassák oda a többi népeknek?

Jámbor: Ön ismét kiragad egy külső héjat és a gyümölcsöt kidobja belőle. Arra az anyára gondoljon, ki gyermeke elé folyton odamondja: vigyázz erre, bár csekélységnek látszik, mert isteni törvény; önmaga példát ad a lelkiismeretes parancs teljesítésre; nem gondolja, hogy ugyanazon szinte vérbe átment óvatosság fog nyilvánulni ott is, hol csekélységek áthágása nagyobb bajoknak lehetnek okozói. Mily csekélységek az erkölcsi kihágások: egy lépés választ el az enyém és tied határától, az illik és nem illiktől, a törvényes és törvénytelenről, a megengedett és tiltottól. Az ily étkezési törvény lelkiismeretes megóvása tette lehetővé Izrael nép számára, hogy oly szűk lakásokba összeszűfoltan éltek évszázadokon át és az erkölcsi élet legszentebben lett megőrizve. És mi más védfal állott fenn közöttük, mint a vallás, mely összességében a

szertartással és külső megnyilvánulásával egyetemben nem tűz ki mást célul, mint az etikát, az erkölcsöt, az ember felemelkedését Istenhez a megszentelést, így válhat az ember Isten képmására alkotott lényé; az érzés mélyítése, az akaraterő nemesítése és szilárdítása és a belátás, felvilágosodottság, mind ez csak vallás, erkölcs által nyeri táplálékát. Ezen szertartások voltak azok, melyek kedélyünket megóvták az elfásulástól érzésünket az eltompulástól és lelkünket az elvadulástól.

Világfi: No arra is kíváncsi vagyok, hogy a hús és tej elkülönítése mennyiben hat a kedélyre, mennyiben óv meg az elvadulástól és az eltompulástól. Még az engedelmségre való szoktatás eszközeül valahogy szolgálhat, de már erre csaknem?

Jámbor: Ön úgy beszél mintha Izrael vallása nem tenne mást, csak ezen tilalmat zúgná a hívők fülébe. Ez is egy a hatszáztizenhárom vallásos parancs közül és egyik olyan mint a másik.

Világfi: Szeretném megismerni azokat, melyek kedélyképzésre alkalmasak, mert azok igen hasznos szolgálatot tesznek. Mert kedélyünk vígsága és derűtsége nagyban járul ahhoz hozzá, hogy ittlétünk napjait boldogan, kellemesen tölthessük vagy pedig mindent komor, sötét színnel nézve, érzés- és örömtelenül borongunk, mint valami rideg tájékon keresztül az egész életen.

Jámbor: Pedig ön nem kér a zsidóságnak abból a szép intézményéből, mely a kedélyre oly feleleventőleg, oly felemelőleg hat,

Világfi: Miért nem? Nem mondhatja rólam, hogy én gyűlölöm azt, ami a vallásban szép és megható, hisz érdekléssel hallgatom végig az ön felvilágosításait.

Jámbor: Hát ismeri ön a szombatnak, vagy az ünnepeknek családi boldogságot árasztó hatását?

Világfi: Bizonyára azzal hozakodik majd elő, hogy miért végzem szombaton, vagy ünnepen a rendes teendőmet? Többször mondtam már, hogy pályámat nem dobhatom oda, abból élek, tehát azt nem tarthatom meg.

Jámbor: Nézze barátom, tudtommal az ön hivatalos teendője a nappali órákra esik, a szombat meg ünnepnap arról is gondoskodott, hogy az esték nyújtssanak valami lelki tápot. Akkor csak ráérne ön a templomba is eljární!

Világfi: Este nem vagyok elfoglalva, rá is érnék oda menni, de ha már nappal nem tartok semmit az ünnepből, röstellek este megjelenni a templomban!

Jámbor: Furcsa logica! Nem ép fordítva kellene következnie: ha már a nappalomat igénybe veszi a prózai élet, a kenyérkereset igája: legalább az ünnepek estéjét ragadnám meg, hogy egy kis szellemi gyönyört, lelki emelkedettséget szerezzek magamnak.

Világfi: Miben különbözik a péntek este, vagy az ünnep előtti este egy más estétől?

Jámbor: Ám nézzen be egy jámbor zsidó házba, majd felismeri annak az estnek a varázserejét, különösen a gyermeki, de a felnőttnek kedélyére is.

Világfi: Már belépéskor elébünk tárja csodabűvös hatását?

Jámbor: Semmi boszorkányságról itt nincs szó, de igenis arról, hogy amely családot egész héten át a nehéz munka igája nyomta: vagy a szegénység a maga árnyát terjeszti ki a ház fölé: ahol a gond és aggodalom, esetleg ínség és szűkölködés elleni ne-

héz küzdelmet folytatnak: ott a szombat beköszöntése előtt e sötét árnyak kiröppennek és bevonul a béke és boldog meglegedettség szelleme.

Világfi: Talán valami főnyereményt csinál, vagy a heti adósságát fizeti ki valaki?

Jámbor: Az adósságcsinálás a modern ember kiváltsága, ez hozzátartozik a mai kor úrhatnáság jellegéhez, ez nem csorbít a jellemen, a régi szellemen élő zsidó megelégszik annyival, amit ő tisztes keresetével szerez, nem szokta meg, hogy más fizesse ki az adósságát. Sem a szerencse játéktól nem várja a boldogságot, hanem péntek este beköszöntésekor a férfi tagjai a családnak felkeresik a helyet, hol a boldog érzés meríthető.

Világfi: Ez természetesen a templom ön számára, biz nekem a klubb, a kártyaasztal, a szórakozás és esetleg a nyereszkedés helye, mert én szeretem, ha kártyajátékom a szórakozáson kívül pénzbeli előnyt is biztosít.

Jámbor: És ha az ellenkezőjét hozza meg? Ha a munkadíjazás egy része elfolyik, mit csinál a család?
Világfi: Ugyanazt, mint az öné, melyre szintén a gond és bánat jellege borul.

Jámbor: Nagy a különbség a kettő között. A szegény, de jámbor, a gondterhes, de istenfélő mindenkoron reménykedik az Örökkévalóhoz, ki az ő sorsát kezében tartja, kihez ő bizalmával, áhítatával fordulhat. Reméli tőle a boldogságot, melyet nemcsak pénzben találhat fel, hanem lelki állapotának egyensúlyában, meglegedettségében, békés kedélyben és vallásos ihlettel telített hangulatában.

Világfi: És ezt mindet péntek este szedi elő?

Jámbor: Ezt csak érezni lehet! A család férfi tagjai, apraja-nagyja, a templomban dicsőítik Istent

zsoltárokkal, imákkal, üdvözlik a szombatot énekkel amelyben a szombat menyasszonnyal van összehasonlítva.

Világfi: No ez furcsa és merész hasonlat.

Jámbor: Persze, aki csak mindig a test gyönyöreiről álmodozik és nem képzei el, hogy a lélek is lehet összeforrvá azzal a boldogsággal, mit a szombat hoz, sőt amit láthatott, az egész község az ajtó felé fordul jelképesen üdvözölni: jer békében férjének dísze, örömmel és gyönyörrel a hívők közé. Ily szerepe van a szombatnak, melyet azután azon zsoltárral üdvözölnek, mely így kezdődik: zsoltár-ének a szombat napra, boldogság dicsőíteni Istent és magasztalni az ő legfelsőbb nevét, hirdetni reggel az ő kegyelmét és hűségét éjjel stb. A tudatlatlan nem érti és a balga ezt nem tudja felfogni, a jámbor mint pálma virul, még vénségben is díszeleg.

Világfi: Tehát Dávid zsoltárnak lelkesítő szelleme hajtja át a híveket.

Jámbor: Részint az, másrészt azon frigy eszméje melyet a szombat kifejez, melyben Isten világteremtését és fentartását érti és érzi át. Ezt imájában mondja el a rendes mindennapi esti imán kívül, ott megszentelik a szombatot a borra mondott áldással.

Világfi: Abban én is veled tartok, a bornak áldásos hatását szeretem nemcsak elméletben, hanem gyakorlatig is megismerni.

Jámbor: Abban nem kételkedtem, hanem én és enyéim a bort, mint Isten oly adományát tekintjük, melyet a búslakodók felvidítésára, a kedélyélet fellevenítésére adott a minden jónak adója. Az ezzel telt serleget veszi a férj kezébe, mikor a lakomáját megkezdi – áldólag emeli fel és hirdeti a családban a szombat szentségét, amit az a gondoktól felsza-

badít, mert oda irányít, a honnan a jólét forrása eredhet; az egész heti fáradságos munkálkodás után – mely még nehezítve volt a *társadalom gonoszága* okozta gúnytól és a megvetés annyi különféle megnyilvánulásától – íme az otthon körében Isten oltalmában és szeretet sugár özönében a barátságos együttélésben a családi összetartás és örömtől ragyogó gyermekarcok szemlélésben lelke újra felevenedett és érezte isteni eredetét, Istennel való rokonságát érezte: hogy ő nem aljasodott el, mert tud imádkozni; nem fásul el, mert tud szeretni és ezen »szombati kettős lélek«, mint a hagyomány tanítja, eltompította az irigység tövisét, mellyel viseltetni kellett volna üldözőivel szemben, de nem, az erkölcsi öröm kárpótolta anyagi jólétét és nem irigyelte az ő kedélytelen üldözőjét, nem lett kedélytelen, mert tud énekelni.

Világfi: Énekelni minden részeg ember is tud, ez csak nem bizonyíték a lelki emelkedettség mellett?

Jámbor: Csak az a különbség, hogy hol, mikor és mikép énekel valaki és mily szöveget? Valami trágár szöveget, duhajkodó tomboló, esetleg földre dobálódzó, verekedő és állatias mozdulatokkal kísért énekhez tényleg nem kell nagy lelki hangulat!

Világfi: Vannak művészi énekek is melyek zenekísérettel mellett adatnak elő, de azért senkisémm következtet belőlük arra, hogy az énekes valami nemes szívű fenkölt érzésű ember.

Jámbor: A hangjegyek leéneklése olyan, mint aki leolvas könyvből valamit, bár a német közmondás ezekre vonatkozólag is mondja: »Böse Menschen haben keine Lieder«, de mégsem oly mély érzés fakadoz abbó, mint aki átérez lelkében valamely fájdalmat, vagy örömet és azt minden hangjegy nélkül mint az igazi szónok egyszerű keresetien szavakban adja vissza lelke érzelem scáláját.

Világfi: Dehát mit akar itt feltüntetni ezen fejtegetéssel?

Jámbor: Semmi egyebet, mint azt a vallásos ihitattól átrezgett lelki megnyilvánulást, mely kitör a jámbor zsidóból, midőn péntek, vagy ünnep estéjén, lakomája után elénekli háladalait: »Jo riban olam, veolmájo, antu malko melech malchajo, vagy Czur mise-íau ochalnu, borchu emunaj, szovanu ve hauszarnu, kidvar Adonaj, Uram, világ királya, királyok királya vagy te, továbbá; szikla, a te adományodból ettünk, dicsérjétek hiveim, jóiaktunk és meg is hagyunk belőle Isten ígérete szerint« sok ily elégedettség és hálaérzetről, reménységről és vigasztalásról, üdvről és jólétről, szép jövőről és erkölcsi diadalról zengő dalokat egy chorusban énekel apa, anya, fiú leány: az ily házban isteni szellem isteni gyönyör lakozik.

Világfi: Talán a fenn hangsúlyozott jó lakoma hangolja az egész családot ily emelkedett lelkiállapotba?

Jámbor: Igen, péntek és ünnep este van friss vacsora, ha szerény is az, minden zsidó háznál, ott is, hol egész héten a legegyszerűbb igényekkel léphet fel a test éhsége, mert kielégítést alig talál, de ép-ez is hozzájárul a szombat szentségéhez, annak ki-tüntetéséhez a többi nappal szemben.

Világfi: És csakis ez szolgál ismertető jelül, hogy ünnep van, elhiszem, hogy a jókedv enélkül alig volna megszerezhető.

Jámbor: Téved uram, a test tápláléka legfeljebb a testet hozza emelkedett hangulatba, de nem a kedélyt. Az a gazdag ember, ki mindig kielégítheti inyencz vágyát, sohasem rosszkedvű, búskomor, csüggedt, duzzogó, nem káromkodik, nem tombol, dühöng, nem érzi magát szerencsétlennek?

Világfi: Azt nem állíthatnám, hisz vannak más igények is ezer meg ezer másféle hangulatot keltő benyomások.

Jámbor: Kár tehát a szombat hangulatát oly okra akarni visszavezetni, ami nagyon is távol van tőle.

Világfi: Hát halljuk már azokat a bűvös szereket, melyek oly illatossá teszik szobáját?

Jámbor: Említettem már, hogy a férfi népség a templomból jő haza, megengedi, hogy más lelki hangulat, mint mikor a klubból jönnek, nem szólva a kártya vesztéséről, de még a nyeres legjobb esetében is?

Világfi: Megengedem, hogy kevésbé izgatta fet magát.

Jámbor: A házba belép a jámbor hívő, ott kivilágítva találja a szobát.

Világfi: Hát nálam talán sötétségben botorkál a család?

Jámbor: Ne vágjon közbe, tudom, hogy ég a villám, de hisz az más nap is ég nálam is, péntek vagy ünnep este külön e célra két, vagy négy gyertya ég, melynek felgyújtásakor az anya áldást mond: »Hála neked Örökkévaló Istenünk, világ királya, ki megszenteltél parancsaiddal és meghagyta nekünk, hogy gyújtsuk fel a szombat lángját,« azt a lángot, mely melegséget áraszt a családban, mely fényt, örömet, felvilágosodottságot terjeszt a házban. Kezét kiterjeszti a gyertya felé, áldólag emeli fel kezét övéire és előkészít mindent, ami övéinek örömeire válhatik. Ragyogó fehér asztalterítő a szombat tiszteletére.

Világfi: Ez is valami, nálam mindig fehér abrosz van az asztalon, észre sem veszik a gyermekek.

Jámbor: Pedig ép ez a cél, hogy a gyermek vegyen észre valamit. A legszebb tájék is, a legragyogó

góbb pompa is megszokottá, mindennapossá válik, ha folyton látják, szürkévé lesz a kedély, az egyformaság folytán unalmassá, nem képes emelkedésre hangolni, örömezzeteket kelteni.

Világfi: Dehát a fehér abrosz csak nem valami alkalmas medium a közönségesen felül való emelkedésre?

Jámbor: Miért nem hagyta befejezmem a mondatot. Az asztalra két kenyeret tesz, mely alakjával és tartalmával egyaránt elüt a mindennapitól, két fonott kalács, melynek meg van a maga jelentősége épúgy mint a többi étkeknek, melyek kizárólag a szombat tiszteletére készítvék.

Világfi: Oh, melyeket én is nagyon szeretek, mert valami különös zamatja van, sőt hallottam róla egy mondát gyermekkoromban, mely szerint egy római császár meglátogatott volna egy tudóst, akinél ép «zen speciális szombati étel volt feltálalva, a császár evett belőle és szerette volna otthonában szakácsaitól elkészíttetni, de a világ semmi kincséért sem tudták azt a zamatot beleadni. (Gen. r. c. 11.)

Jámbor: Erről kiki vélekedhetik tetszése szerint, mindenesetre ez is hozzájárul a szombat szentségéhez, mikép az az ünnepi ruha, amit a legszegényebb is felölt e nap tiszteletére, mert a test és lélek ünnepest párhuzamba fejt ki a jámbor zsidó, ezen egyensúlyt akarja helyreállítani, melynek erkölcsi nevelő befolyása nem maradhat mély behatás nélkül az emberre. Az anyagi élvezet mintegy fűszerezve lesz a lelki gyönyörrel, csak nagyon művelt lélek nélkülözheti az érzéki örömet, hogy élvezhesse a magasabb Jelkit kizárólag és bár ennek mindig túlsúlyban kell lennie, de azért sohase nyomja el a testit.

Világfi: Ezzel reményilem a szombati kiválóság

ki van merítve. Mert más csak nem tehetnek, mint jobb ételeket, szebb ruhákat tisztább háziszereket mutatni be áldozatul a szent oltárra!

Jámbor: Minden külsőség csak akkor éri el célját, ha egy magasabb gondolat szolgálatába szegődik. Tudom, hogy az ön felesége hétköznap is vesz fel szép ruhákat, gyermekei mindennap részesülnek édes csemegékben, de azért nem hiszem, hogy annyira örülnek-e, mint az enyéim a szombat beköszöntésekor.

Világfi: Biz nőm örül minden új ruhának, sőt iparkodik ezen örömből minél többször kivenni részét.

Jámbor: Valahányszor a divat változik, úgy gondolom, ön is megérzi annak hatását, mert a társaság nem tűrné meg, hogy oly tagja legyen, ki a divat szentségét merészelné lábbal tiporni, vagy csak bármely legkisebb szabványát is figyelmen kívül hagyni.

Világfi: Úgy mint önöknél a régi divatú vallás parancsát kell teljesíteni mindenkinek, férfinek és nőnek egyaránt.

Jámbor: No nem tudom, kinek okoz a maga parancsolata több élvezetet, vagy boldogságot. Látja én péntek este templomból hazajövet áldólag ráteszem kezemet gyermekeim fejére és mondjuk fiúknál: »Tegyén az örökkévaló Isten téged olyanná, mint József két fiát Ephrajimot és Menassit«, a lányoknál: »mint ősanyánkat Sárát, Rebekát, Rachelt és Leát.« Ezek bizonyára – mikép ön is tudja – a családi boldogság és női szeretet, női gyengédség és házias erények megtestesítői voltak. Azután énekeltem a szombat tiszteletére: »Üdvözöllek benneteket ti béke anyagai, istennek küldöttei, kik bevonultok házamba és amily örömmel jöttetek ép oly öröm közepette távoztok is.«

Világfi: Ön talán azt hiszi, hogy én veszeke-

dem a nőmmel meg gyermekeimmal, nálunk nincs egyetértés a családban?

Jámbor: Dehisz ön művelt culturember, önt nem képzelhetem oly durva lelkűnek, ki bántalmazni tudná élettársát a gyöngé nő, vagy hogy nevelési eszközül oly durva módhoz folyamodnék, dehát akik önnél kevésbé kiváló erkölcsi magas fokon állanak, nem ismer sok olyat, hol a házban egyenetlenség, czívódás, hitvesei gyűlölködés, viszálykodás zavarja meg a házi békét és dúlja fel a hitvesi egyetértést?

Világfi: Hát hol nem fordul elő ily egyenetlenség, vélemény eltérés. Ép ma több, mint azelőtt. Mert a nők nagyzása, fényűzése, a barátnőkkel való örült versengése, az élet drágulása, az igények folyton növekedő kielégítési vágya a férj gondját nagyobbítja, őt idegesebbé teszi és ha mindent előteremteni nem tud – biz a czívódásnak és boldogtalanságnak végtelen tere nyílik. Dehát ez mennyiben függ össze a jámborsággal, azt csak nem állíthatja, hogy a zsidóságban nincs fényűzés, hisz ismeretes, hogy ép a zsidó nők a legnagyobb pompát fejtik ki.

Jámbor: Igen zsidók, de nem a jámbor nők, kiknek házukban szombat este a vallás lelket nemesítő, szeretet lángja lobog, kik csak hitvest és gyermeket ismernek és nem mutatkoznak sem lóversénynél, sem kávéházakban, sem korzókon, sem estélyeken: hanem örömük és gyönyörük a szombat előkészítette béke és családi tűzhely szeretetének légkörében van, olyanok, minőknek a jámbor, csakis érette élő férfi péntek este elzengi a bölcs Salamon előírta jámbor nőnek dicséretét!

Világfi: No ugyan milyen egy igazán jámbor nő – persze, aki visszavonul a külvilág nyújtotta élvezetektől, semmiben részt nem vesz, az olyan könnyen találhat kizárólagos örömet férjében és gyermekeiben?

Jámbor: Megengedem, hogy a nagyvilág, vagy félvilág hölgye keres és talál is sok szórakozást, mondanak neki kedveset, hall és lát sok szépet: de részemről azt szeretem és kívánom; hogy az én feleségem otthonát találja legszebbnek, mert legboldogítóbb helynek; amit én mondok neki szépet: az örvendeztesse meg leginkább szívét; és gyermekeinek nevelésében és azok felvirágzásában, az azzal járó sok apró fáradságban és gyönyörben, az azok jövőjéhez előkészített jelenben az ő boldogulásukhoz megépített alapot akarom, hogy feltalálja élethivatását, célját és boldogságát.

Világfi: Bizonyára ilyennek festi bölcS Salamon is a derék asszonyt, csak kérdés, hogy a mai korszellemmel összeegyeztethető-e az ilyen? Biz eiavr^{1*} az oly felfogás, hogy – mint ott a nő a házi munkát egyedül végezte, mert ma van cselédség, az üzletben mindent, amire a gyermekeknek szükségük van, készen kap, szegénynek ott vannak az egyletek, istenfélelmet meg ne az asszonymál keressék.

Jámbor: Ön szerint az egész vallásos élet a maga kedély és szívképző intézményével, a maga mély erkölcsiségével – mert ez a magja a csontos héjnak – sem egyeztethető össze a korszellemmel, mely csupa képmutatás, hazugság, csalfa hidegség, felületesség, mely az önző érzékiség után hajhász, csupa anyagiság és romlottság. Ma lazulnak mindama kapcsok, melyek szeretettel egyesítették a családtagokat: mert nem szítják a szeretetet árasztó vallásosság tüzeit; már nem erősek a társadalmat összetartó kötelékek, mert nem tartják meg azon intézményeket, amelyek a társadalom tagjait egymáshoz közelebb hozzák.

Világfi: No teljesen még nem szűnt meg sem

a családi, sem társadalmi kapocs. Túlzásba esik ön barátom!

Jámbor: Persze az is társadalmi együttélés ha az utcán, vagy társas összejövetelekben, művészi előadásoknál találkozunk és egymással kezet szorítunk, jó kívánságot hazudunk, udvariaskodunk oly szókkal, melyekből csak úgy kirí a hazugság, a képmutatás. Hajlongunk a hatalmas, a gazdag, a befolyásos úr-előtt, mert hajhásztuk kegyét, jóakarátát; vigyázunk nehogy nehezteljen, megharagudjék reánk, ha hiúságát ki nem elégítjük, mert akkor igazságos ügyünk veszve van, érdekünk kockáztatva van.

Világfi: Az tény, hogy a társadalmi élet nem egészséges, nem őszinte, nem nyílt a barátság, nincs a bajban velünk érző rokon szív, nincs támogató kar: dehát miben találja ön ezen tünetek okát?

Jámbor: Amennyiben a zsidóságban is mutatkoznak a korszellem ily kinövései: csak is abban, hogy íiem gyakorolják azon vallásos szabványokat, melyek a családi élet melegét árasztják, melyek közös gyakorlata áhítattal, az ugyanazon hitközség tagjait egy nagy családnak tekinti, sőt azon tudat, hogy az egyes is ugyanazon módon imádja Istent, ugyanazon eszme szolgálatában áll, ugyanazon sorsnak részese, mint az összesség: a közösség, az összetartozandóság érzetét erősíti meg benne és lelkileg összeforrtnak tudja magát hitsorsosaival.

Világfi: Oly fontosságot tulajdonít ön a családi életnek, hogy azt összefüggőnek találja az egész társadalmi együttélés problémájával és egyiknek meglazulásától, a másiknak züllését is következteti?

Jámbor: Én a családot tartom az egész társadalmi élet alapjának, arra épül emez. Aki nem hű családjához, attól ne várjuk, hogy a tágabb értelmű

családnak: a társadalomnak hű tagja, hasznavehető egyede lehessen! Én a zsidóságot – mint már említettem – egy nagy családnak tekintem, melyeknek összetartását legszebben tanítja az a kis sátor, melyben hét napig kell tartózkodnunk, szűk a hely, de akik szeretik egymást, elférnek benne és mindig együtt éreznek hol az egyik tag örvend a másik jólétének és az egyik érzi a másikon ütött sebek szűrő fájdalmát! Azért oly fontosak és szentek azon intézmények, melyek a családi érzés mélyítését tűzik ki célul, ezt ha teljesítik az asszonyok: sokat tettek a legbensőbb érzés gerjesztésére, a szeretet fentartására a népiélemben. Aki szereti népét, az okvetlenül szereti családját is és merem állítani, hogy családját sem szereti, aki nem érzi át népe bajait, annak a múltban átszenvedett keserveit: hogy az ilyen egyáltalán nem tud érezni.

Világfi: Pedig manapság tényleg a családi élet sem az, mi egykoron volt. Nem vagyunk annyira a házba kényszerítve, künn a nagyvilágban is kaphatunk ellátást, találunk társaságot szórakozást amit azelőtt csak otthon kereshettünk. Azért a népélet múltjáért sem lelkesedünk, kihál a kegyelet, a hozzátartozás érzése és a múlt emlékének ápolása és nem szeretjük annak tanulságát sem levonni napjaikra.

Jámbor: Látja Izrael e kettőt vallásban remekül egyesíti. Van ünnepünk, mely a nép múlt eseményeit hívja emlékünkebe, szigorú törvények előírásával kényszerít bennünket arra, hogy beleéljük magunkat azokba az eseményekbe, melyeket ők átéltek és azokba az eszmékbe, mely őket éltette és vezérelte! És a nép e történeti mozzanata legszebben tárul elénk abban a családi körben, hol együttülnek az összes összetartozók és ünneplik a rég megtörtént eseményt és együtt örvendenek azon tanúságon, mit a jelenben belőle meríteni lehet!

Világfi: Ön nem czélozhat most másra, mint arra a szeder estére, ami a jámbor zsidóknál oly szerepet játszik.

Jámbor: Mert a család legszebb ünnepe! Hetekkel azelőtt készülődnek ép a házakban – takarítást rendeznek és felforgatnak minden zeget-zugot, mosásák fel a helyeket, melyekre egész évben nem is gondolnának, keresnek, kutatnak, sürgölődnek-forgólódnak és szinte újjáteremtik a házat, üde levegőt, tavaszi ihletet, ünnepi hangulatot lehelnek be.

Világfi: No azt a nagy tisztogatást épen nem nagyon szeretem. Dehát nálam is kell végezni és azért tűröm. Tisztaság minálunk is uralkodik, hisz az élet fentartásának egyik főkövetelménye.

Jámbor: Ismételnem kell, hogy akik a műveltség oly fokán állanak, bizonyára ennek fontosságát elismerik és gyakorolják is: de mit csinál az emberiség azon millió és millió tagja, kik nem emelkedtek még a műveltség oly fokára, mint önök: mily üdvös az ilyenekre, ha a vallás parancsát – mint szent törvényt követve – takarítják ki a tél, vagy akár az egész év összegyűjtötte porát és beviszik az életet fentartó üdeséget.

Világfi: Dehát a vallás csak nem parancsolja meg a tisztogatást a házban, ilyenféle irányú törvényt nem tudok elképzelni?

Jámbor: Ilyen alakban nincs is, de van az a törvény, hogy pesachkor kikeli rakva lenni a házból minden kovászosnak, minden erjedést okozó anyagnak! Tehát e czélből a lelkiismeretes gazdasszony felkeres, felkutat a házban minden rejtett helyet, szinte viasz gyertyával behatol oly szegletekbe is, melyekbe a nap nem süthet és felfrissít mindent, új papirost vagy takarót rak a polczokra, más edényt hoz le a

padlásról, hogy a kovászosra használt minden eszközt mellőzze és a maczo a kovásztalan étel számára rendezkedjék be.

Világfi: Ez azt hiszem az az ünnep, mely leginkább hirdeti a zsidó vallás reformálásának szükségességét! Ön elképzeli egy modern berendezésű házat, hol nyolcz napra egész más edényt kell beszerezni, nyolcz napig nem enni kenyeret, süteményt, nem inni sört és más megszokott ételt – és nyolcz napig azt a maczosz-t, a száraz kovásztalan lepényt rágni: és egy kereskedő, ki liszttel, vagy fűszerrel kereskedik vagy élelmi szereket ad el, az nyolcz napig zárja be üzletét: csak azért, hogy emlékezzék meg egy eseményről, ami évezredek előtt folyt le, hogy apáink kijöttek Egyiptomból?

Jámbor: Pedig ez az esemény képezi alapját Izrael nép egész történetének.

Világfi: No ha oly fontos, nem volna elég látni egy maczeszt – és ezzel a történelmi emlékeknek elég volna téve. De mire való a mai modern korban az a sok szertartás hocus-pocus, amivel a zsidók azt megülik, oly dolgot tesznek a maczesz sütéssel már hetekkel azelőtt és a legszegényebb is akár mily nélkülözés árán is, de beszerzi azt a sokkal drágább kenyeret. És mindjárt megjegyzem itt, hogy minden évben még az a kellemetlenség is merül föl, hogy ilyenkor terjesztik azt a vádat – hogy a zsidók vért – keresztény leány vérének keverik be a maczeszba.

Hát minek az ilyen kellemetlenségre alkalmat nyújtani?

Jámbor: Dehát önt csak nem érdekli vagy illeti ez a vád, hisz ön nem vesz maczot?

Világfi: Biz én nem változtatok életmódomon, de azért kellemetlenül érint, ha a zsidókat ilyennel

vádolják, mert biz úgy beszélgetnek róla még a jobb körökben is, mintha nem tartanak lehetetlenségnek és engem is távolról gúnyolni akarnának.

Jámbor: Hát miért nem mondja, hogy ön nem jámbor zsidó, nem is eszik maczó-t! Bár ezt tudják az ön barátai és mégis nem tartják lehetetlennek, hogy ép abban az egy maczó-ban a mit ön – az emlék kedvéért hozat a házba – vért kever bele!

Világfi: Miért épen én rólam tételezhetnek fel ily aljasságot, ily szemem szedett hazugságot?

Jámbor: Mert ön a vértől nem irtózik annyira!

Világfi: Micsoda örületet beszél ön, én ember-vért iszom?

Jámbor: Szó sincs róla, hanem megeszi a rostélyost, ha az félig tele van marha vérrel, eszik vérrel töltött hurkát és tudom én miféle modern angolosan – praeparált étkeket! De hát a ki a zsidók vallását csak távolról is ismeri, az tudja, hogy egy félig is jámbor hithű zsidó a világ minden kincséért sem érint meg egy ételt, melyből a vér nincs kimosva – a kisózás, kisütés és egyéb – már fõnn említett módszer szerint! Tehát a jámborról terjeszteni, hogy a maczó-jába vért kever az örült rosszakarat és tudatlanság legbárgyúbb megnyilvánulása és csakis olyanok kedvéért terjeszthetõdik, akik minden pillanatban keresnek valami okot, hogy a zsidót megtámadhassák.

Világfi: Elég szomorú, hogy a mai felvilágosodott században még ilyen, minden alapot nélkülözõ hazugsággal iparkodnak az emberek butaságára számítani, hogy gonosz hajlamaiknak és aljas nyerészkedési vágyuknak szabad folyást engedhessenek.

Jámbor: Látja ezért szükséges a maczó és a pesach ünnep megtartása!

Világfi: Hát ez az indokolás mikép röpül a légből ide, hogy függ össze ez a két dolog egymással?

Jámbor: Nem a légből röpül az én válaszom, hanem a történeti tényt idézi emlékezetbe. Vajjon az egyiptomi Pharaó – ki ismerte Józsefet, amint az ő álomfejtésével az országot a bőség hét esztendejében megmenté az éhhaláltól – a mi okvetlenül bekövetkezik az ínség hét évében.

Világfi: Ha ugyan igaz a szentírási mese, ahol ez el van mondva.

Jámbor: Ha nem hiszi az események azon logikai láncolatát, amint az a szentírásban oly valóságfiák hüen el van mondva, akkor miért akar egy maczót tenni az asztalra, hisz akkor Izrael egész múltja, jelené, egész vallástana, eszmekincse mind légből kaptott, akkor nincs se zsidó, se az arra épült keresztény, mohamed vallása, akkor ön ne nevezze magát zsidónak, mert nincs semmi: ma alakult a világ kiugorva valamiből készen teljesen, mint Minerva Jupiter fejéből, akkor fölösleges bolondság ismerni akarni a zsidók vallását, intézményeit!

Világfi: No annyira ne fűzze tovább a következtetés menetét, minthogy az ellenkezőjét bebizonyítani nem tudom, és valamit mégis csak el kell fogadnom alapul, amire az én kritikámat építhetem, mert ha mindent tagadok, ami tényleg nagyon könnyű és kényelmes módszer, akkor az ily dologról, mint egyáltalán nem létezőről, nem is lehet beszélni, de mint-hogy magam is sokat készséggel elfogadok a vallásból tehát én is kénytelen vagyok keletkezési pontjára visszatekinteni. Folytassa tehát Pharaó-ról kezdett meséjét.

Jámbor: Nem mese az, hanem régi eseménynek prototypusa az, amint ma is él az eszméje a gondo-

lata! Tehát Pharaó Józsefet kitünteti, mert hasznos befolyását a közre látja; szülőjét testvéreit lehozatja országába, ezek dolgoznak mint rendes polgárai a hazának; de közvetlenül József halála után feltámad egy új Pharaó – nevezzük új áramlatnak, – mely nem ismeri Józsefet, nem tud érdemeiről.

Világfi: De hisz az lehetetlen, hogy oly jótékony hatást gyakorlónak nevét, emlékét oly hamar elfelejtsék, az ellenkezik a józan értelemről alkotott fogalommal?

Jámbor: Természetes, hogy tudtak Józsefről, hanem nem akartak tudni róla, nem akarták látni azt a hasznos tevékenységet, amit ő és övéi kifejtettek, bizonyára a köz, a haza üdvére.

Világfi: És mi történt ezután?

Jámbor: Az ami manapság is történik, kissé modernebb fegyverrel. Ha nem tudnak igazsággal támadni, ott a hazugság! Pharaó megadta a példát rá és a példa bevált! Hazugsággal mindig lehet valamit kieszelni! Nagyon sok a zsidó, monda Pharaó és ha háború találna kitörni, bizonyára ők az ellenséghez szegődnének.

Világfi: Node mily jogalapra támaszthatta Pharaó ezen gyanúsítását? Hát csak valami alapjának kellett lennie?

Jámbor: Igen alap kell olyannak, aki igazsággal küzd! De aki hazudni akar, mert csak úgy érhet cél, csak így lehet a gonoszsgot az igazsg némi látszátával vonni be, az talál címet. Ki tudja bebizonyítani az ellenkezőjét? Lehet negatív dolgot bizonyítani? Pharaó el akarta őket nyomni, akarta kínozni, sanyargatni, gyötörni, ingyen rabszolgákkép dolgoztatni velük, nem akarta, hogy tudjanak gondolkodni, hogy szabadon lélegzetet vegyenek, esetleg öntudatra éb-

rednének és leráznák a zsarnoki igát, mint emberek jogot követelnének az élethez, mint szabad polgárok munkájukért ellenértéket kívannak és több ily a zsarnokságra kellemetlen, veszélyes dolgot kívánhatnának: tehát a fiukat a vízbe dobni, a felnőtteket, ha már agyonütni nem lehet: korbáccsal sújtani, vérig kínoztatni, föld munkát végeztetni velük, megvonni minden képzelhető' szabad mozgást!

Világfi: Nohát ilyesmi csak a sötét ó-korban volt lehetséges, hol nem volt jogrend, szabad államintézmény, egyéni szabadság!

Jámbor: Nem ép ön említette, hogy még ma a huszadik században a legmodernebb jogállamban is lehet vérvádakat terjeszteni, pedig a törvény még a zsidóknak polgári és vallásos jogegyelőségét is bevette szakaszai közé, a mai korban, amikor az egyesen elkövetett legkisebb becsületsértést, vagy rágalmazást is büntetnek: de azért egy az egész világon elterjedt, vallását nyilvánosan gyakorló, maczo-ját csupa keresztény emberek által süttető népre szabad a lapokba kiírni és úton-útfélen hirdetni, hogy a zsidók pesachi eledelükbe vért kevernek.

Világfi: De hisz józan ember csak nevet az ilyesmi fölött és nincs az a keresztény, aki ezt elhiszi?

Jámbor: Még ma sem állítható ez, nézzen csak szét szomszédos országainkban mi minden kegyetlenség történik ezen ürügy alatt, bár megengedem, hogy ott más okok is játszanak közre. És ön megfelekezük arról, hogy Pharaótól, a mai napokig hány ezer év zajlott le és mennyi kegyetlenség, kínzás, üldözés és a legvadabb állatias durvaság nem követtetett el a zsidókon; hazug rágalmak miatt egész községek zsidósága máglyán égettetett el, patakokban folyt a zsidó vér; hány ezer zsidó lélek nemi és korbelt

külömbőség nélkül esett áldozatul az olyféle hamis ráfogásoknak, minőkkel Pharaó illetve legelőször a zsidókat.

Világfi: Ezek – sajnos – történeti tények melyek meg nem dönthetők. Dehát miért sorolja ön itt fel a zsidóság szomorú történetét, mikor tulajdonképen a pesachról és a maczóról, kezdtünk beszélgetni?

Jámbor: Csak azért, hogy ön értse meg a pesach jelentőségét a zsidóságra nézve! Azok a szertartások, miket ezen ünnep előír, gondolatokat, érzéseket tárnak fel, melyek nélkül e nép képtelen lett volna megőrizni szeretetét a szabadság iránt, melytől pedig mindig megfosztották; csakis ezen ünnepének tanításaiból merítette azt, mert ezen ünnepe az, mely tanítja, hogy Isten kiszabadította a legirtózatosabb rabságból, Egyiptomból; örök időre jelenti számára, hogy Isten bele tud avatkozni egyes népek történeti folyamányába és kormányozza minden nemzetnek életét.

Világfi: És mily összefüggésben áll a maczesz evése, – pláne nyolcz napig, a szabadság gondolatával – amely dicső gondolatot talán a nélkül is megőrizhetnék?

Jámbor: Az ember mint érzéki lény rászorul érzékileg felismerhető jelekre, hogy ezeken keresztül emelkedjék fel a láthatatlan eszméhez! Nézze csak a királyi udvar sok-sok ceremóniáját, annak kötelező voltát ott a legmagasabb körökben, tehát a társadalom legelőkelőbbjei közepette; mennyi szokáson és régi tradition alapuló intézmény, csak azért, mert ezzel vélik a monarchikus elv megmentését legbiztosabban elérhetni. Így tekintse ön a maczo-jelvényt is.

Világfi: Ugyan milyen eszmének a jelképe az a

kovász nélkül, csupán vízből és lisztből gyúrt, hirtelen sült, száraz, ropogós tápláléka a jámbor zsidóknak? *Jámbor:* Kovásztalan kenyér már maga jelképe és emléke a sanyargatásnak, melynek apáink ki voltak téve Egyiptomban, ahol a nyomorúság kenyerét etették velük, de másrészt e kenyérnek az a tulajdonsága, hogy tartós, nem romlik soha! A türelem jelképe, mellyel várniok kellett, míg Isten beköszönteti a szabadulás pillanatát, melyre akkép készültek, hogy előbb bemutatták az áldozati bárányt teljesen megsütve!

Világfi: Dehát ez most már nem létezik így, tehát a jelkép előzményének megdőltével az egész symbolum elveszti értékét!

Jámbor: No nem egészen: Mert a bárány megsütése tűzön Jörjént – természetesen – és tűz még most is lelkesedés jelképe, arra volt szükség, hogy Isten iránti engedelmességet, teljes lelki odaadást tanítsanak az ő parancsai iránt, ezzel igazolván, hogy érdemesek Isten kegyére és méltók az ő felszabadítására, mert nem a nép saját erejével vívta ki azt magának, hanem Isten volt a felszabadító a zsarnok által elűzettek és még annyi idejük sem volt, hogy kenyerüket megkovászosodni hagyhatták.

Világfi: De hisz ez csak történeti esemény, melynek napjainkra semmi vonatkozása sem lehet?

Jámbor: Ameddig a szabadság még manapság sem oly általános elterjedt fogalom, hogy annak hiányát nem éreznék semmiféle intézményben, ameddig minden egyesnek teljes szabad gondolkodásának kifejezése, szabad rendelkezése nem magától értetődő valami: addig a szabadság tanító jelképeknek – minő a maczó – nagy a hivatása. Kiváló fontossággal bír már azzal is, hogy nem a nép saját maga vívta

ki magának, hisz még rendes kenyérről sem gondoskodhatott!

Világfi: Az ilyen gondolat csüggesztőleg hat a rabságban sínylődő népre, hogy ne iparkodják küzdeni a szabadsága, a joga kivívásáért.

Jámbor: Ilyenre a zsidóság bizonyára nem tanít. Hisz az eseményekből itt szomszédos államokban is látja, hogy a szabadságért folytatott küzdelmük miatt vérzenek oly sokan és ezért rendeznek ellenük pogromokat, – melyekről tudja, hogy mik azok – hogy azokban Pharaó véres keze nyilvánul szeretet« vallás köpenye alatt. A maczo tehát arra is tanít, hogy legyen a népnek türelme, kitartása az elnyomatásban maradni, amíg a viszonyok kedvező fordulata, – ahogy ön mondja – míg én szerintem Isten akaratára őket kiszabadítja a rabságból! Addig Izrael teljesítse kötelességét napjainkban is: amint Isten őt kivezette a rabságból a szabadságba, úgy tanítsa ma is az összes népeket arra, hogy ahol jogukban el vannak nyomva, ott igyekezzenek azt kivívni, azt megismerni és érvényesíteni; amint kivezette őket a sötétségből a világosságba: úgy mutassa meg a zsidóság a művelődés, a felvilágosodottság fáklyáját: ahol eddigelé lelki sötétség, visszamaradottság, tudatlanság honolt; amint kivezette Isten őket az elnyomatásból az önálló tevékenység talajára: úgy mutasson példát e nép, mikép kell küzdeni az emberi jogokért, a törvény tiszteletéért, egyenlőségért, testvériségért; e nép haladjon előre türelemmel, kitartással, bármennyire is kell ezen eszmékért a nyomorúság kenyerét – a maczot – ennie, tartson ki, ne csüggedjen el önmaga és ez által másokat is arra lelkesítsen! Reményelem, ezen gondolatokat nem tartja elévülteknek?

Világfi: Tudtommal még sok szertartás van

ezen ünnepen. A szeder este – tisztán emlékszem rá – a rendesnél fényesebben kivilágított szobákban körülültük az asztalt, édesapánk karosszékébe párna volt téve, mint egy király trónolt, az asztalon egy tálra téve torma, sós víz, valami alma és dióféle keverék, zöldpetrezselyem, egy sült nyak, sült tojás no meg pohárban bor mindenki előtt; felemeltük ezt a tálát akkor a legkisebb gyermek mondta el a má-nis-tano kezdetű imát; később imádkoztunk egész vacsoráig, azután ettünk ezekből a tormából, keverékből, feltálalták a vacsorát és azután daloltunk oly furcsa nótákat, különösen a legutolsót egy gödölye, egy gödölye; még most is tudok nevetni azon az áhítaton, mellyel mindezeket a nótákat kellett énekelnünk, közben persze néhányszor ittunk is. Nohát ilyesmi csak nem helyezhető el a villamosság, meg az automobiloc korszakába.

Jámbor: Mily különös, hogy ezek a bolondságok oly mélyen vésődtek az ön lelkébe, hogy most évtizedek után is oly alaposan emlékszik rájuk. Én ebből azt vagyok bátor következtetni, hogy ezek a dolgok: kedély világára maradandó benyomást gyakoroltak.

Világfi: Erről már nem tudok számot adni magának, lehet, hogy úgy van.

Jámbor: Sőt biztos vagyok benne. Mert hány estét dőzsölt ön végig a mulató helyeken és nem gondolom, hogy az egyes apró részletekre oly jól emlékeznék.

Világfi: Az tény, hogy a gyermekkori emlékek mélyebben vésődnek be az olyan fogékony kedélybe, milyennel a gyermek rendelkezik.

Jámbor: No lám, mily nevelő hatással van a vallásnak ez a szép szokása. Együtt van a család minden tagja. Már ez maga, hogy testvérek, kiket az

élet egymástól szétválaszt tudják, hogy ez este illik összejönniök, mert különben nagyon is meglazul a testvéri kapocs, sőt a gyermeki szeretet is veszít erejéből, ha soká nem látja szüleit.

Világfi: Ebben igaza lehet, mert én sok évig nem láttam enyéimet, sem egymással nem leveleztünk: biz alaposan elhidegültünk egymás iránt.

Jámbor: Egy jámbor érzésű gyermek mélyen fájlalna, ha a szeder estéjén nem ülhetne a szerető apa és folyton rá gondoló anya mellett, hogy ne zenghetné velük együtt azt a sok hálaéneket, mellyel Istennek áldoznak a szabadításért, mellyel a múltban boldogította azon népet, melynek életét az emberek anynyira megkeserítették, vagy még most is nyeletik vele a keserű falatokat, íme emlékeztetőül a tormát: együtt hullatják a szabad légkörben az örömkönnyekeket azért, hogy nekik már nem kell könnyek között enni minden darab kenyeret, mint apáinak, kik tengernyi könnyeket hullattak a sok elszenvedett fájdalomért, ott a sósvíz; együtt hálálkodik a család minden tagja és közös öröm mennyivel hathatósabb, mert ma már nem kénytelenek szellemileg oly lealacsonyító mesterséggel foglalkozni, oly lélekölő munkát végezni kizárólag, mint Egytomban, hol csak földet túrtak, vályogot készítették, mint ma a cigányok, tekintetük csak a földre volt szegezve, mert szellemi erejük a legalacsonyabb íokon állott: ott a pelyvával kevert földre emlékeztető pépszerű dió és alma keverék, ott a leghitványabb növény a petrezselyem.

Világfi: Ön talán még a párnás karos széket is össze fogja hasonlítani valami trónussal, melyen a lélek uralkodott?

Jámbor: Gúnyolódni sokkal könnyebb, mint érvekkkel küzdeni! Ezt már többször mondtam. A sza-

badság jelképe gyanánt ül megtámasztva kényelmesen a családfő. Igen is felséges az a lélek, mely a testi elnyomatás és a lelki bánat daczára, amit mások iparkodnak neki szerezni, fenn tudja tartani a maga lelkének öntudatát: érzi, hogy ő külömb kínzóinál, ő eszmékért tud harcolni, szenvedni; azok csak a nyers állatias erőszakkal tudnak győzni! Egész este tud énekelni egy apa, egy család, mely pedig kevés vígságot élvez a földi javakból, mert kedélye élénk, romlatlan; tiszta a lelke, nyugodt az érzésvilága. Énekel Istenről, ki minden jót, tehát szabadságot is ad, amit az emberek megvonnak, ki lelkét szabaddá teszi, ha teste bilincseket is hord, a kis gyermekei kérdésére feelve mondja: mit szenvedtünk, vagy mit kell most szenvednünk; de azért egy pillanatig se inogjon meg bizalmunk az iránt, ki oly csodás módon tudott akkor, tud tehát most is bennünket felszabadítani! Emeljük az üdv, a köszönet poharát és adjunk hálát Istennek, kinek szeretete irányunkban sohasem enyészik el! Azt hiszem, hogy ön és hozzátartozói egész este ha mulatnak nem mindig Istenről zengenek nótákat?

Világfi: Az tény, mi elénekeljük a népdalokat, nem nagyon válogatunk a tartalomban, minél mulattatóbb annál jobb!

Jámbor: Mulattató alatt természetesen jó pikáns, trágár szöveget értenek, közben megerednek az élezek, melyeknek első követelményük: hogy félig-meddig tisztességes nők kellő távolságban tartassanak!

Világfi: Bíz mi szeretünk magunk között lenni, néha palaczkokat is vágunk a földre, vagy ha nagyon jó a kedvünk egymás fejéhez is, összetördelünk egyet-mást, szóval kirúgunk a hámból! De gödölye nótákat nem dúdolunk!

Jámbor: Ön ép erre olyan kíváncsi, mert a töb-

bit, mint zsoltárt, vagy más imát, amit azon két széder este elmondanak, valahogy a fordításból megérti. Látja annál a gödölye-nótánál is együtt marad a család minden nő tagja, a szégyenpír nem fut végig semmi jobb érzésű lényen, mert arról van ott szó: atyánk vett egy gödölyét csekély pénzecsskén, jött a macska megharapta, ezt a kutya marta, ezt a bot megütötte, a tűz elégette, a víz eloltotta emezt, az ökör kiitta a vizet, a sakter levágta az ökröt, a halálangyal a saktert, Isten legyőzte a halálangyalt?

Világfi: Remek dal, lehetne színdarabbá ^feldolgozni l

Jámbor: Külömb színdarab válnék belőle, mint azokból a mai modern darabokból, hová leányt és tisztas asszonyt egyáltalán elvinni nem lehet, mert az emberek legaljasabb indulataira építvék fel, hol nincs más, mint tiltott szerelem, házasságtörés, leányszöktevés, no meg ének, kísérve a legobscénebb, legaljasabb lábmozdulatoktól, minőket csak ott szoktak talán produkálni, ahol a modern fiatal ember, a mai kopasz aggregény a családi boldogságát keresi és találja fel.

Világfi: Biz ökrök meg sakterek nem szerepelnek a mai színdarabokban!

Jámbor: A széderesti dalban is csak olyannak látszanak valóságos ökröknek, kiknek a szellemi képzettségük nem sokkal áll azokénál magasabban. Mert az összefüggésből is kilehet venni, hogy Izrael nem marhavásár jelenetekkel foglalkozik.

Világfi: Pedig ott elég állat szerepel, meg pénz is van, tehát összeállítható volna.

Jámbor: Reményilem olvasott ön már más irodalomban is oly költeményeket, mikor az elnyomott nép nem öntheti ki nyíltan keservét, hanem képeket használ. Ismeri a »Madár fiaihoz« című dalt – hogy csak egyet mondjak a sok közül.

Világfi: Ki ne ismerné ezen verset, hisz ebben a nemzeti fájdalom van beleöntve a maga naiv, de megható kifejezéseiben!

Jámbor: Nem tud ön ilyen elképzelni a zsidóságról, mely szüntelenül volt leigázva és jobban, mint testét: irtották lelkét, tudományát, költészetét! Ám olvassa történetét, majd akkor megéri, hogy az Apa – a világ Apja vette ezt a csekély számú népet – egy kis báránykát, melynek legkevesebb védelmi fegyvere van, mint Izrael is számra nézve legkisebb, melyet keresztül vezetett a hetven éhes, fogcsikorgató, szétmarczangolni akaró farkas, vadul támadó népek között, és ez a kis gödölye Isten gondviselésének kiváló tárgyát képezte. Aki ezt bántotta, azt egy nálánál hatalmasabb erő letiport – gondoljon Egyiptomra – ezt Assyria és Babilónia marta meg, Perzsia pedig ennek országát égette fel – Görögország felémészté ezen világhatalmat – no meg a népeket lesaktoló, lemészárló Róma kiontotta ennek az országnak vérét, mint sok másét; hát még a középkor sok halálangyaláról miért ne emlékezzék meg a zsidó akkor, mikor szabadságról zeng, mikép jöttek ezek a vandálok, vagy nevezze keresztéseknek, inquisítoroknak, amint fenték kaszájukat, hogy az összes zsidókat lekaszabolják: dehát a halál és élet Ura – a népek kormányzója úgy akarta, hogy a Pharaok fölött mi énekeljük a halottas éneket és nem ők mi fölöttünk!

Világfi: Dehát miért nem zeng ily húrokon az a dal, amelylyel magamat is áhítatra hangolhatna.

Jámbor: Ám tanuljon, tudni fog ön is! Azért kérdezi a kis gyermek, hogy miben különbözik ez este minden más estétől, miután látott szertartásokat, melyek máskor nincsenek, és az a hagada-könyv, melyet ezen két este végig énekelnek, gondol már arra,

hogy az apának, mikor Istenről és hatalmáról beszél, regél; mikor a család tagjait odavezeti az élet forrásához Istenhez, kell majd különböző kérdésekre és feleletekre válaszolgatnia! Négyféle felfogás érvényesül a vallással szemben: az értelmes, kutató, fürkésző gyermeké, ki akarja tudni az okát mindennek, amit lát, hall, ki a vallást a maga erkölcsi, jogi, bölcséleti tanaival egyetemben szeretné megismerni; a gonoszlelkű gyermeké – mert már gyermekkorban mutatkozik az ember a maga hajlamaival – aki csak tagadni szeret mindent, ami az ő önző érdekkörén kívül esik ki nem szereti a vallásban azt az altruizmust, mely esetleg lemondást, önuralmat, erkölcsi korlátokat állít fel; ki nem érez senkiért, se szülőért, testvérért, népért, hazáért; továbbá az egyenes lelkű gyermeké, ki a vallás birodalmában teljesen járatlan, tudatlan, végre az olyan gyermeké, kit még egyáltalán nevelni, tanítani kell; mert még tudatlan, nem ismeri az életet, annak kérdéseit, rejtélyeit! Mindezekre meg van ott a válasz – a felvilágosítás!

Világfi: A gyermek valószínűleg azért is kérdez, mert látja a tálat felemelni, melyhez segít minden családtag – pedig hát nem oly nehéz az, hogy esetleg az apa egyedül nem végezhetné?

Jámbor: Nem is azért fogják meg azt, hanem azért, hogy feltüntesse a család minden tagja, hogy együtt tart, együtt érez az apával. A családbeliek összetartása mily szép, mily magasztos gondolat és mily irtóztatós tünet az életben, ha a gyermek másképp érez és gondolkodik mint az apa, ha nem az a szellem vezérli a gyermeket, amely az apát boldogította!

Világfi: És ép ez eszközli ki ezen fontos családi összetartozási érzést?

Jámbor: Szó sincs róla, ez is egy csöpp abból

az érzésvilágból, melyet az egész vallásos intézmény felébreszt. Mindannyian mondják: ho Iachmo anjo... ez az a nyomorúság kenyere, f-melyet apáink ettek Egyiptomban és tudja mi jő közvetlenül utána?

Világfi: Bizonyára a kenyérsütés részletes leírásai.

Jámbor: Téved barátom! Hanem a zsidó lélek mutatja be magát a maga fenségében!

Világfi: Ugyan, ugyan, de elragadja lelkesedése a maczo evés örömére.!

Jámbor: Ne híd je azt, nem szándékom oly képeket festeni, melyek a valóság sugarában szétfoszlanak – ám hallja, mit mond a zsidó család minden tagja, miután a maczót megragadta ... aki éhes, jöj-jön és egyék velünk, aki akar, tartsa velünk a felszabadulás áldozatát. Tudja ön mit tartalmaz e néhány szó?

Világfi: Nem látok benne valami fenséges gondolatot!

Jámbor: Én igen; benne találok a vendégszeretet eszméjét kifejteni. Az a nép, mely maga is idegen volt Egyiptomban, tehát ismeri az idegenben való tartózkodás kellemetlen, sőt sanyarúságos állapotát, tehát kötelességének tartja mindenkin könnyíteni, aki kénytelen ezen igát hordani!

Világfi: Hát az én családom nem gyakorol vendégszeretetet? Nőm hetenként egyszer jour fix-et ad és oda meghívja barátnőit, kiket a legfényesebb módon megvendégel oly költséges úri módon, hogy az ellen még a legirigyebb és legföltékenyebb asszonyi szem sem találhat kifogásolni valót és már napokkal azelőtt oly odaadó buzgalmat fejt ki önmaga és az egész cselédség, hogy szinte túlzásai miatt már boszszankodom. Dehát ő sem akarja magát háttérbe szoríttatni társnőivel szemben, nehogy kibeszéljék és meggyalázzák!

Jámbor: Micsoda veszélyeknek van kitéve egy nő, ki annyit fáradozik, ki férjét rábírja, hogy annyit költsenek és esetleg még bosszúság és megszegyenyítés a fáradság eredménye?

Világfi: Igen, kibeszélik ha egymás között vannak, sőt néha már asztalnál is fitymálnak bizonyos nem sikerült tortát, vagy esetleg nem elég divatos asztalfutót, evőeszközt, stb. hasonló – előttem bizonyára nem oly lényeges dolgot – de hát nőm aztán szomorkodik e miatt, felizgatja magát, ideges lesz, sőt egy ízben egy barátnője, kissé nem elég óvatossággal és hanghordozással tett megjegyzései miatt ideggörcsöket kapott, orvost kellett hívnia, brómot szedett, morphiomot és hasonló költséges idegbontó, egészségrontó, káros dolgokat kellett beszereznünk.

Jámbor: És ön, mint férj, nem tudott ez ellen erélyesen fellépni, nem tudta megértetni nejével ezen helyzet visszásságát, hogy hát ha ennyi élvezetet szerez neki az, amire annyi időt, erőt, pénzt, sőt – mert bíz nincs mindig a kasszában, tehát hitelt kell igénybe venni – tehát még a becsület is kockára van téve, miért nem hagy fel ezzel az élvezettel és talán ezzel az áldozattal nemesebb élvezetet szerezhet magának?

Világfi: Ne gondolja, hogy én, mint komolyférfi, ki hivatalomban oly nagy erőltetéssel és önmegterheléssel szerzem a mindennapi kenyeremet, nem magyaráztam sokszor ezt feleségemnek, de hát hiába mutattam arra, hogy leányaimnak is ily példát ad és hozzászoktatja a gyermekeit is a képmutatásra, a hazudozásra, mert olyanokhoz kell barátságos, nyájas viselkedést erőltetniük, kiket szívből gyűlölnék, vagy irigyelnek, vagy legalább is ki nem állhatnak; de minden józan, komoly, fenyegető, sőt erélyes fellépésem

hajótörést szenvedett ezen a kijelentésen: ezt a mai korszellem így követeli és nem akarok én sem visszamaradni a többitől! Ez ellen nincs semmi appellálás!

Jámbor: Látja az én házam ilyesmitől meg van kímélve! Én nem jóllakott embereket látok vendégül – nem beszélek a rokonságról, ha idegenből hozzám ellátogatnak, ezek megvendéglése szót sem érdemel – hanem, ha szombat, vagy ünnep este a templomban észreveszek egy idegent, egyszerűen oda megyek hozzá, kezet adok neki e kérdés feltevésével: Solaum aléchem, béke van veletek – és megkérem, hogy szerencséltesse meg házamat és jöjjön velem.

Világfi: Ennyi az egész bemutatkozás?

Jámbor: Igen, nekem mindegy, hogy mi a neve, a fő, hogy látok benne egy embert, egy Isten képmását, látom, hogy idegen, tehát a családi élet melegét nélkülöznie kell; magamhoz hívom, hogy juttassak abból a szeretet melegből, mely házamat mindennap, de ünnepkor még fokozottabb mértékben elárasztja!

Világfi: Igaz, arra én is emlékszem, hogy gyermekkoromban széder-este mindig volt egy két idegen az asztalnál, vagy egy katona, vagy egy diák, vagy más szegény ember.

Jámbor: Hát manapság is ül valamikor egy éhező ember az asztalánál?

Világfi: Bíz ott nem – talán a konyhában kap valamit a koldus, azt nem tudom – de a szobába nem enged be nőm senkit. Csak nem engedi finom szőnyegeit, meg bútorait bepiszkolni az ilyenekkel.

Jámbor: Hidje el, az én házamban is – amint láthatta – példaszerű tisztaság ragyog, de azért az az idegen szegény nem rongált se többet, se kevesebbet, mint a jóbarát, aki önhöz szokott jönni. Ha belép az idegen, gyermekeim helyet csinálnak neki az asztal-

nál körülveszik, mint szívesen látott, Isten küldötte jövevényt, kinek révén, mi a vendégszeretet vallás parancsolta erényét gyakorhatjuk, azonnal teríték hozatik be számára és mint családtag vesz részt a szeder esti, vagy más ünnepi áldozaton, vacsoránál.

Világfi: Hát önnek vendéglője van, hogy a nap bármely részén képes megvendégelni egy, vagy két jövevényt, vendéget?

Jámbor: Az épen nincs! Hanem egy kis zsidó szívecském van nekem is, mely még több van a feleségemnek, Isten éltesse!

Világfi: Hát ez a hozzátét mire jó? valami díszítő utójelző?

Jámbor: Nem szándékoztam költői nyelven beszélni, hanem csak hű maradtam a zsidó szokáshoz, mely ha említi apját, vagy anyját, vagy feleségét, gyermekeit, szóval mindenkit akit szeret, hozzá teszi: Isten tartsa, száz évig éltesse!

Világfi: Nohát nem oly költői beszéd – és nem is szalonképes kifejezés!

Jámbor: Azt megengedem, de a szív, az érzés, a szeretet szava! Ilyesmit ne is keressünk a szalokban! Ott a bók – a képmutatás, a hazugság járja! Ott a férfiak nem saját – hanem mások feleségeinek szoktak szépeket mondani, azoknak kívánják, hogy százévig tartanak meg bájaikat...

Világfi: Dehát még nem mondta meg, hogy a vendéglősi hivatást és problémát miképp oldja meg?

Jámbor: Nagyon egyszerűen! egy nemes, Isten-félő jámbor zsidó asszony minden szombat, vagy ünnep előtt valamivel többet készít elő, mint amennyire szükség van, tudja és szereti, sőt óhajtja, hogy jöjjön egy szegény idegen – kinek a héberben orach – vendég a neve – a koldus kifejezést a szent nyelv

nem ismeri, még névleg sem aláz meg a zsidóság valakit, kit Isten szegénynek, szűkölködőnek teremtett; tehát zavarba nem jő, ha idegen lép a házba, sőt a gyermekek is látva és megszokva a vendégszeretet gyakorlásának erényét, nem esnek kétségbe, ha mind-egyik egy-egy falattal kevesebbet eszik!

Világfi: És ha előkészült az anya és nincs idegen, aki eljött volna?

Jámbor: Akkor a zsidó asszony elküld jó falatjaiból a város szegényeinek, akik mindenütt találhatóak, és ezen tudatban neki is jobban ízlik.

Világfi: Ha már erről beszélünk, ám mondja csak, mit csinál a felesége, ha nem ünnepkor köszönt be idegen hozzá, mindennap csak nem főzethet többet, mint a házi szükséglet?

Jámbor: Sokszor, nagyon sokszor fordult már be hozzám, házamba idegen. Reggel – délben – este, korán és későn! Nem jött feleségem soha sem zavarba! Ám elképzeld, hol egy rendes háztartást, hol egy éhezőnek nem lehetne táplálékot adni? azt hiszi, hogy az tortát, vagy pástétomot keres? Nincs a házban kenyér, tojás, vaj, nincs liszt, tej készletben? Egy kávé, egy tea – nem elégít ki egy éhezőt? Gyümölcs nem szerezhető be? Egy pohár bor, vagy pálinka egy darab kenyérrel, nem elég addig, míg valamit lehet főzteni? Nem lakik jól az a kifáradt, elcsigázott testű és lelkében összetörött ember, ha őt télen meleg szobában asztalhoz leültetik, őt barátságosan fogadják, vele az idegen mostohaságait elfelejtetik és éreztetik vele, hogy ő is ember – miután megevett, elmondhatja, hogy ki ő, mi ő, hol van a hazája, mily sorsnak üldözöttje, mily járatban van, mit akar, mit kér?

Világfi: Mit akarhat mást, mint koldulni?

Jámbor: Látja, a maga vallástalan szíve másra

nem gondolt! Hányszor találunk olyat, ki valamely betegsége folytán munkaképtelen lett, elveszte állását, vagy rossz viszonyok folytán tönkrement üzlete, vállalatja nem sikerült, tervei dugába dőltek – esetleg valaha jómódú ember lehetett – most pedig Isten nyomorba sülyesztette? Vagy el tudja ön képzelni, hogyha leányai megnőnek egy szegény embernek, ki önmagát mindeddig el tudta tartani és most akar valamicske hozományt adni gyermekének – és elmegy minden zsidóhoz ezen a czímen kéregetni?

Világfi: Tehát koldult pénzből akarja a hozományt összehozni, nem gondolja az illető, hogy több szégyent hoz gyermekére, mint amennyi hasznot hoz, neki az a pénz?

Jámbor: A zsidó szív ezt nem tekinti szégyenletesnek, inkább szerencsétlenség okozta szükségletnek. Egész természetesnek találja a zsidó, hogy gyermekéért mindent meg kell tenni, még ha nem is olyan kellemes! De az az adakozó zsidó nem szégyeníti meg az elfogadót – mert az ilyen adomány inkább bűn, mint erény – hanem amit tehet, megtesz. Ez is a vendégszeretet egyik módja – melyből a vendégfogadó élvez! Mert lehet-e nagyobb lelki élvezet egy családra, mint látni, mikép lakik jól egy éhes, üdűi fel egy kimerült! Mennyi hála – áldás – jókívánság, köszönet fakadoz egy ilyen szívből, mennyivel haladja ez túl azt a csekély pénzbeli kiadást, amit soha senki meg nem érzett! Hidje el, az én családom a vendég távozta után nem bosszúságot, síró görcsöket, megbrómot vesz be: hanem emelkedett lelki gyönyörűséggel emlékeznek még sokáig arra a boldogító tudatra, hogy a szeder est kezdetén kifejezett kívánságot megvalósíthatták!

Világfi: A szeder estének egyik kedélyes jele-

nete az is volt, hogy a tálcán levő 3 maczó közül egyiket apánk letörte, elrejtette az abrosz alá és aki el tudta csenni, az nem adta előbb oda, míg nem ígérték neki valami ajándékot. Természetesen mindannyian törekedtünk utána.

Jámbor: Mint minden intézmény, úgy ez sem szűnt meg azon néhány évtized óta, hogy önből férfi lett, ki szédert nem ad. Ezen darab maczot aphikomen-nek hívják és az a rendeltetése, hogy étkezés után mindenki egy falatot egyék belőle, hogy a maczó íze maradjon szánkban!

Világfi: Hát ennek más íze van mint a többinek, miért ép ebből kell ennie mindenkinek?

Jámbor: Mint mindennek vallásunkban, úgy ennek is van jelentősége. A lakomát ne mással, mint ezzel a maczoval fejezzük be. Görög szó, görög fogalmat is jelez. Ismeretes volt az a szokás, hogy a bevett lakoma után a társaság, mint ma mondanák, asztalt bontott és megkezdődött a folytatás. Ön jól tudja, hogy még ma napság is mivel szokott folytatódni lakoma! Egy rész távozik a többitől, hogy külön legyenek, egyedül legyenek, hogy a józanabb elem ne akarja zavarni azt a mulatozást, melyet már más névvel jelölnek meg, dőzsölésnek nevezik. Csak kissé kell lapozgatni a művelt szellemű, de czéda erkölcsű görög és római erkölcstörténeti lapokban, hogy megkapjuk a képét annak a romlottságnak, annak a pervers testi bujaságoknak, melyek ilyenkor napirenden voltak a legelőkelőbb körökben is, ám képzeljük el a kevésbé művelt rétegeket: nohát ettől akarta ez a vilásparancs Izraelt megóvni, hogy miután ettek a pesach tiszteletére rendezett vacsorából, nem következik utána görög mintaszerinti asztalbontás. Hisz ezért vezeté ki Isten Egyiptomból, hol a romlottság ül orgiáit

ezért volt az egész felszabadítás! processus, a rabságból való kivezetés, az elzülles veszélyétől való kiragadás, ezért választotta ki Isten népévé, hogy vigyék a tiszta erkölcs, a szentség fogalmát körülveve, körül sugározva, bearanyozva, átmelegítve a vallás parancsai-val. A végtelen Istenre való tekintettel fokozódják a végesnek az energiája és fensége! Mint a gyermek azáltal, hogy atyjának parancsát teljesíti, neki szerez örömet, hoz dicsőséget, irányában mutat hálát, egyszermint önmagát is erősíti, edzi lelkét, nemesíti szívét, tisztítja érzését és távol tart magától mindent, ami szenny, mocsok, folt a testen és lelken. Ezért emeli négyszer a serlegét Izrael híve a szeder estén – mert hálálkodik Istenének a felszabadításért – a test bilincsei alól; a kivezetésért a lelki elnyomatásból; a megváltásért, az erkölcsi romlottságból és a bevezetésért az ígéret földjébe.

Világfi: Ön a serlegeknek négyszeri megtöltéséről beszél – hát amit Illés próféta iszik meg, erről ön hallgat, pedig biztosan tudom, hogy pohár bort odatesznek Illés prófétának – itt úgylátszik cserben hagyja a tudománya?

Jámbor: Az ön tudatlansága bizonyára képzeletének nagyon is tág térre való csapongást enged meg. Biz nem csak önnél, hanem minden tudatlanságnál egyáltalán sok bolondság kerül össze. Ugyan mit nem gondol ön, hogy mi hisszük, hogy Illés próféta valami csodákat művel, végig megy a házakon és kiissza a bort? Vagy tudom én milyen phantasmagoriákat szül és szült már a tudatlanság, mely létrehozza a babonát, mely a lelkeket azután fogva tartja és képzelenné teszi az igazság befogadására! Illés próféta kedvelt alakja a zsidó mondakörnek, épen mert a segítője a nyomorgóknak, Izrael pedig sokszor keresett, mert rászorult Isten küldötteire.

Világfi: Node miköze a borhoz – ami ott a pohárban van?

Jámbor: Csak annyi, hogy a tudósok vitatkoztak, vajjon nem kellene ötször emelni a hála-poharát azért, mert kiválasztott népévé is tette Isten Izraelt – minthogy nem tudták egymást érvekkkel meggyőzni – azért csak négy hálaima mondatik felemelt telített serleggel, de hogy az ötödik gondolatra is emlékezzünk, ám egy pohár bort odatoltunk. Egy szólásmondás – majd ha megjő Illés próféta – a megszabadító, ő majd eldönti a tudományos vitát. Úgy-e mily másképp fest a vallás parancsa olyannál, ki tanult valamit, mint olyannál, ki csak még nem is konyít a tudományhoz, de azért egy darabot kiragad, elég vakmerőn gúnyolódik fölötte ahelyett, hogy tanúina, fürkészne, kutatna.

Világfi: Hol tanuljunk, hisz erről nem áll a bibliában, mert azt elolvastam, és őszintén szólva, sokat nem értettem, sőt nagyon keveset értettem meg.

Jámbor: Elég nagy azon irodalom, mely vallás-tanokkal foglalkozik és ez is a zsidó háznak a jellegzetes ismertető jele, hogy abban az apa kötelességének tartja gyermekét beavatni az isteni tudományba, a vallás-tanba. »Foglalkozzál vele nappal és éjjel véd be azokat a tanokat gyermekeid szívébe, midőn ülsz a házadban, midőn mégysz az úton, midőn lefekszel és midőn felkelsz.« A zsidó apa, ha kenyérkereseti munkájától szabadul, akkor nem a kártyaasztal mellé siet, hanem otthon van tanúi és tanítja gyermekét. Az anya, ha háztartási gondjaitól megszabadul, nem siet jourokra, hanem neveli gyermekeit, vigyáz rájuk minden léptüknél, nem bízza cselédekre, laza erkölcsű nevelőnőkre, hanem szíve szeretetével ápolja, melengeti, óvja őket minden káros behatástól, a korszellem minden romlottságától és bátran merem állítani, hogy

aki gyermekkorában a zsidó családi élet szeretet-melégét magába szívta: az nem fog kitérni, abból aligha lesz később embergyűlölő, vagy életunt, az nem fogja életét magától eldobni akarni, mert tud ittlétének tartalmat adni és örömet szerezni!

IV.

A zsidó öröme.

Világfi: No erre igazán kíváncsi vagyok, hogy miben különbözik a jámbor zsidó öröme, más ember örömétől? Felfogásom szerint, minden ember egyféle módon tünteti fel örömerzetét.

Jámbor: Nem lehetne ezt olyan teljes határozottsággal még ily alakban sem állítani! Az örömerzet megnyilatkozása mindenkoron fokmérője volt a kulturának. Más külső módon nevet és örül az illet tudó, nemes lelkületű, mint a bárdolatlan és műveletlen és még ennél sokkal jellemzőbb egyes emberre, mint egész néprétegekre, hogy mi okoz neki örömet és miben találja gyönyörét!

Világfi: Azt csak nem lehet egyenként felsorolni, hogy életünkben mikor örülünk. Ki-ki akkor, ha olyasmi éri, ami életfeladatának megfelel, ami elősegíti jólétérzetét, ami idegeit, érzését kellemes helyzetbe hozza.

Jámbor: Ép e körül fordul meg a dolog, hogy ki, mit tekint életfeladatának – s mily körülmények gyakorolnak rá kellemes hatást.

Világfi: Részemről életemben más feladatot nem

ismerek, mint állásomat tisztelet közepette betöltenem, enyéim anyagi helyzetét minél kedvezőbbé alakíthatni és minél több szórakozást szerezni magamnak.

Jámbor: Ez az általános emberi, de a zsidó jámbor, ki komolyan és mélyen felfogja élethivatását, melyet be kell töltenie, ha méltó akar lenni a Jiszroel nevére – amint fönn azt már felemlítettem – akkor neki többet kell nyújtania! Isten őt kiszemelte, hogy tagja legyen azon népnek, melynek összessége papi birodalmat képez és melyet szent népnek kell nevezni, tehát kell, hogy minden egyes tagja a szerint éljen, gondolkozzék, érezzen és cselekedjék.

Világfi: Dehát mit akar most, mikor az örömről beszélgetünk a maga erkölcsi tanításaival, hová csapong az ön phantáziája? Arról van szó, hogy mi okoz örömet, gyönyört, szórakozást, mulatozást és h°gy °gy zsidónak mi van megengedve és mi megtiltva?

Jámbor: Épenséggel sem szoktam kitérni semmiféle felvetett kérdés elől, tehát most is arról kezdek beszélni. Ön csak türelmetlenkedett kérdésével. A jámbor zsidó, mint Isten eszméinek papja, ki egész életét annak és olyannak szenteli, ami a lelket vidítja és állandó emelkedett hangulatban tartja, aki annak örül, ami az emberben az istenit erősíti, a szellem erejét növeli, az erkölcsi érzéket szilárdítja, az Istentől neki kölcsönzött ajándékot: életét, erejét, idejét, tudományforrásait oly szellemben akarja visszaadni egykoron Istene kezébe, amilyenben azt átvette.

Világfi: Szavaiból azt tudom csak kivenni, hogy a zsidónak örökké tudománnyal kell foglalkoznia, szünetlenül kell tanulnia és minden szórakozás számára tiltva van. S úgy látom, hogy ezt nyíltan nem meri hangoztatni, mert tudja, hogy rámondom, miszerint

őnmaga hirdeti tehát, hogy a zsidóság teljesen elavult a mai korra nézve, egy modern ember azt épenséggel nem tarthatja meg, mert szórakozás nélkül élni lehetlenség.

Jámbor: Sohasem mondhattam, hogy a zsidóság tiltja a szórakozást, vagy hogy azt akarja, hogy mi az életet komoran, négy fal közé zárva a külvilágtól visszavonultan töltsük el, sőt ellenkezőleg, igen is határozottan vallásos parancskép köti nem is egy ízben a szentírás szívére: »örvendj ünnepeden, te, feleséged, gyermekeid, szolgád, szolgálónőd, az idegen, aki házában tartózkodik,« tehát hamisan ítél a zsidóságról, aki az asketizmust, az örökös panaszkodást, a folytonos sóhajkodást, jajveszéklést, a földnek siralomvölgy gyanánt való felfogását akarja feltalálni, sőt ellenkezőleg, a megtört szív, a széttépett kedély csakis az elkövetett bűn megbánása miatt, bűnbánó emberben lehetséges. Mi sem jellemzi jobban a zsidó felfogást, az életöröm élvezésének fontos szerepéről, mint a talmudnak azon mondása, mit egyik tudós Illés próféta szájába tesz kit megkérdezve, hogy egy nagy vásári tömeg közepette, kik számíthatnak leginkább arra, hogy a túlvilági élet boldogságának részesei lehetnének, mire ő válaszola: Ott az a két tréfát űző ember – kikre rámutatott – mert ahol látnak egy szomorkodót, iparkodnak őt felvidíteni és ahol ellenségeskedés törne ki, azt csirájában elfojtják. (Taanith 22 a.) Egy vigadozó szív üdvöt áraszt (Péld 17. 22.)

Világfi: Képtelen vagyok ezen egymásnak ellentmondó állításait megérteni. Előbb csupa erkölcsi tételket állít fel, mint az öröm és jólét kellékeit, később tiltakozik a magányba vonultság ellen és a mulatozás-hoz, oda kívánja csatolni azon elemeket, kikkel más előkelő ember egyáltalán még szóba sem áll, szolgál

szolgálónő, meg minden jött-ment, talán pinczér, kapus és hasonszőrű alakok, kikkel úri ember nem ül egy asztalhoz és csakis szolgálataikat veszi igénybe!

Jámbor: Nagyon természetes és az ön egész egyéniségének és életmódjának megfelelő, hogyha szórakozásról van szó, ön nem gondolhat másra, mint pinczérre, aki a korcsmában, vagy hogy finomabban fejezzem ki magamat, a vendéglőben, a klubban a bort, a pezsgőt, a vacsorát, a kártyát hozza – és esetleges titkos levélváltásait, bizonyos separék számára közvetít – miért persze úri emberhez méltó borralaló jár ki; kapusra is szüksége van, aki – éjfél után érkezve haza – felnyitja a bezárt kaput, vagy esetleg egyes discret dolgokat eltagad az a portás, aki vendéglőkben van alkalmazva, ha éjjeleken át ott mulatozik és ha a felesége érte küld, no akkor ő segédkezik abban, hogy otlétét legtagadattja! Nevetett ön, mikor szolgálónőt sem hagytam ki a szentírásból idézve, nohát ez a német közmondás: »Wie der Schelm ist, so denkt er« azt hiszem eléggé magyarázza azt, hogy miért? Az tény, hogy zsidó ember, aki vallása szellemében él, nemcsak a szolgák szolgálatát szereti igénybe venni, nemcsak, mint citromnál szokás a nedvet kipréselni és azután a héját, mint hasznavehetlent eldobni: hanem aki házamnál dolgozik, tehát hozzájárul ahhoz, hogy én az én életfeladatomat könnyebben, gyorsabban valósíthassam meg, arról nem úgy nyilatkozom, hogy szóba sem állok vele: hanem igen is gondoskodom róla, hogy ő is élhessen megedetten és ha én örülök, vigadok, ha házam jólétnek örvend: akkor ő is részesülhessen benne, mert hozzám tartozik, velem, jobban mondva életemmel összeforrt.

Világfi: Hát ön házonkívüli mulatozást nem ismer? Mindig csak otthon szeret szórakozni – no meg mikép hozza egy kalap alá az ön mulatozását azzal, hogy cselédsége is jól érezze magát?

Jámbor: A zsidó csak úgy mulat, ha házában van. Meg van engedve a táncz, a tréfa, mulatozás, a játék, társasszórakozás, de természetesen többnyire vallásos, vagy nemzeti ünnepeken, sőt alkalmakkor, lakodalmaknál szinte kötelező, vagy ha a jótékonyság eszméjének szolgálatában rendeztetik ily vígság, ily társas kedélyes összejövetel, táncz szórakozás. Természetesen zsidó nők nem jönnek össze korcsmákban, vagy más nyílt tereken hetenként és ott utczai duhajkodáskép tánczra perdülnek, ez ellen a zsidónők valásparancsolta szerénységük, szemérmességük tiltakozik. Ez kissé általánosságban van tartva. Ne gondolja, hogy soha máshoz nem megy.?

Világfi: Nohát fejezze ki magát értelmesen – ne beszéljen rébusokban!

Jámbor: Ha eszébe jutna, amit fönn már említettem, akkor azonnal rájönne, a kissé képletes beszéd értelmére! A zsidónak a felesége a háza – a jólétének a forrása, az örömének a tárgya – csak ott és akkor mulat, hol felesége vele van, hol családjának minden tagja kiveszi részét belőle. A zsidó nem megy a korcsmába – pardon a vendéglőbe – a klubba mulatni, szórakozni és a család otthon magában üldögél.

Világfi: Talán oly gyávák a zsidó nők, hogy félnek egyedül otthon lenni, vagy tán sajnálják, hogy ők is nem mehetnek ugyanabba a kávéházba, dehisz tudtommal legalább a fővárosban már nők ép úgy járnak az ő klubbjaikba, vagy kávéházaikba, mint a férjeik, vagy mint egyáltalán a férfiak! Vagy talán azt hiszi, hogy zsidók nincsenek köztük?

Jámbor: Tagadhatatlan, a mai modern zsidók között, eddig ugyan még csak a nagyon is szabadgondolkodású és szabad szellemű fővárosban terjed az a szokás, hogy a nők is járnak kávéházakba, ott töltenek egész délutánokat, persze a gyermekek legjobb esetben más vallású bonnekra, vagy nevelőnőkre bízhatnak – mert zsidó nagyon kevés van – vagy a szegényebbeknél a cselédekre, kiktől bizonyára nagyon épületes dolgokat hallanak, látnak és tanulnak! Ezt jámbor zsidónő nem teszi, hisz bemutattam már fenn egy ilyet, amint a házban tevékenykedik a gyermeknevelés és a háztartás körül. Arra a kérdésére, hogy félnek otthon egyedül lenni – mint szellemes élczre – nincs mit felelnem.

Világfi: Hát akkor mi a baj abban, hogyha a család otthon magában üldögél?

Jámbor: Semmi egyéb, csak az a kicsiny baj forog ilyenkor fenn, hogy az ily házban egyáltalán nincs családi élet, családi öröm. Pedig a zsidó ehhez van berendezve. Mert az a férj, aki szórakozását a házon kívül keresi, bizonyára nem egészen ingyen jut ehhez a lelki gyönyörhöz?! Az pénzbe kerül, mert ingyen nem adják sem a kártyát, sem az italt, sem pedig a többi velejáró passiókat. A mesterségesen űzött házárdjáték tiltva van a legnagyobb mértékben, mert talmudi felfogás szerint az ily játékos a kultúra fáján egy káros élődsi lény, mert a világból csak élvezni akar, de semmit sem dolgozik. És minthogy a szokás nagy zsarnok, azt lerázni egyhamar nem lehet: tehát a férj szerzeményének egyik nem is leglényegtelenebb része az önszemélyes passiók kielégítésére fordíttatnak, természetes tehát, hogy a házi szükségletekre nem mindenkinek jutnak, az asszony kénytelen nélkülözni, sok minden hasznos a gyermeknevelésre szükségelt,

vagy a társadalmi tisztesség követelte igényekről lemondani, otthon a nyomor beköszönt, adósságcsinálás, erkölcsi sülyedés – következik, ami egyenetlenséget vizsálykodás!, verekedést hoz.

Világfi Hát ahol a férfi passió kielégítésére is jut és azért az asszony sem nélkülöz anyagi hiányt és a gyermekek neveltetésére is jut!

Jámbor: Vannak gazdag emberek is, megengedem. De nem gondolja ön, hogy ahol a férj gazdag, ott a nő még inkább ki tudja és ki akarja aknázni a gazdagság nyújtotta életgyönyöröket. Ha a férj mulat a házon kívül: nem valószínű, hogy a nő is keres a házon kívül szórakozást? fogad társaságot és nem válogatja az eszközöket és ha a saját férje elhanyagolja, utóvégre ha a házi szellem olyan, hogy a férj ott keres asszonyt, ahol ajánlkozik: miért ne keressen az asszony is férfit, aki pótolja a férj által nyújtandó figyelmet, gyöngédséget. Mit tart ön az ily családi örömökről, melyek az ily házakban találhatók fel? És gondolja, hogy a gyermeknevelés valami céltudatos módon, kellő gondozás mellett folyik ott, ahol a szülőket ily szellem hatja át, akik örömeiket, élvezeteket hajhásznak, de nem a házban és nem úgy, mint a zsidó vallás azt előírja.

Világfi: De hisz ön is mondja, hogy a zsidónak is szabad szórakoznia és azt csak nem tagadhatja, hogy arra rászorul minden ember, különösen mi, akik az élet komoly munkájától annyira kimerülünk – ha nem szórakoznánk, idegeink teljesen elgyöngülnének, ép a túlfeszített munka, a túleröltetés folytán.

Jámbor: Amint ön, úgy minden komoly ember idejét az élethivatás lelkiismeretes betöltésére szenteli. Ebben tehát mindannyian megegyezünk. A különbség tehát ott kezdődik, hol a munkára és pihenésre

szánt időközt kell kitölteni. Ön a kártyaasztalnál, én a művészetekben találok élvezetemet.

Világfi: Óh azt nem is tudtam, hogy ön ért a zenéhez, festészethez, szobrászathoz, énekhez, költészethez és egyéb ily dolgokhoz, melyek nem is illeszthetők bele a jámborságról alkotott fogalom körbe?

Jámbor: Sajnos, részemről nem értek ezekhez. De már gyermekeimet akkép neveltem, hogy igen is ezen művészetek egyikében, másikában járatosak legyenek. A zsidó jámborság nincs ellentétben azzal, ha hegedülni, zongorázni tudnak gyermekei, hisz Dávid király is elég szépen pengette a hárfát, a bibliai nők is zenehangszereket használtak; sőt magam se bánám, ha értenék hozzá. De ahelyett itt van a tudománynyújtotta szórakozás én számomra, mely lelkemnek valódi gyönyört okoz, mert felelevenedik szellemem abban a társaságban, melyet ott könyveim között találok. Az egész világ legnagyobb tudósai, legszemesebb írói közlik velem gondolataikat, bepillantást engednek vetni érzelmvilágukba, erkölcsi, eszményi légkörükbe és ezek oly élvezetet nyújtanak nekem, melyet össze sem akarok hasonlítani azzal az örömmel amit maga ott a kávéházban keres, esetleg talál is, hol csak az emberek önzése, rosszasága, irigysége és kéjvágya tűnik ki, míg én a tudományos könyvek között töltött időben valóban lelkileg szórakozom, mindig meglepődötten tekintek vissza a nap végén az elmúlt napra, nem töltöttem hiába, örömmel gondolok rá és gyermekeimet is példával hozzászoktatom az erkölcsi szórakozásokra, ami a testet megóvjaa a romlástól, a lelket pedig közelebb hozza Istenhez, a végtelen szellemhez, az örök üdvhöz.

Világfi: Én azt hittem, hogy egy jámbor zsidónak csakis héber könyvekkel szabad foglalkoznia

és a művészet egyáltalán istentelenné teszi az embereket.

Jámbor: A zsidó igen is elsősorban köteles foglalkoznia a vallásánával, értse azon tudományt, mely életének szabályozója, érzésének húrjait az hangolja, az adja erkölcsi létének biztonságát, élethajójának az a kormánya, mely nélkül az ittlét tengerén a viszontagságok hullámai ide-oda dobálnák; de a vallástudomány nem különálló valami, hanem össz foglalatja minden más tudománynak és azt a zsidóság mindenkítől minden időben elfogadta, mert a zsidóság mindenben Isten szellemét ismeri fel és aki a természetet kutatja, az Isten nevében fürkész; aki a szépet, az igazat akarja a művészet bármely részében megörökíteni az csak Istenhez közeledik, aki igaznak, szépnek a tökélyét alkotta a világ művében!

Világfi: Belátom, hogy boldog érzés hatja át azt, ki annyira feltud emelkedni a mindennapias fölé, hogy lelkét ily magasztos örömmel tudja telíteni, de hát ehhez annyi erkölcsi akarat igényeltetik, mennyit nem mindenki tud magának szerezni.

Jámbor: Elég baj az és látja, akit a vallás szelleme kísér ifjúságától kezdve végig az életben, az fog tudni küzdeni az ellentálló ellenséggel akár kívülről támad az, akár bensőnkéből fakadozik, mint tétlenség, rossz hajlam, játékszenvedély, iszákosság, ledérség, vagy bármi oly törekvéssel, mely Istent kiakarja szorítani lelkünkéből. A Jiszroel szó erre figyelmeztessen szünetlenül és kiki iparkodjék méltón viselni e nevet! Ezért tudott e nép mindig örülni lelkében, daczára a sok üldözésnek, mellyel testét kínozták! Megmaradt nép, miután megszűnt nemzet lenni és népéletének legszilárdabb alapját a család képezte, ott szítta magába lelke azon érzéseket, melyek boldogítón hatottak rá!

Világfi: Ön a családot úgy tünteti fel, mint minden zsidó férfira nézve magától értetődő dolgot, arra ön nem gondol, hogy hány férfi nem nőül és hány leány nem megy férjhez?

Jámbor: Ez utóbbit fölösleges már mondani, mert nő csak azért nem megy férjhez, mert sok férfi nem nőül. Mert az természetellenes, hogy egy nő ne akarjon férjhez menni, az a legújabb divat, hogy nők életpályát kénytelenek választani maguknak az önfentartás céljából, mert nem tudnak családot alapítani, ez a zsidó felfogással épügy ellenkezik, mint az agglegényi intézmény. A jámbor zsidó tizennyolcz éves korában – keleti szokás szerint – már megnősült, ez a természet és az erkölcs szabványa, aki ezt nem tartja be, vét mindkettő ellen!

Világfi: De hisz a mai korban nem nőülhet a fiatal ember oly korán, mert amíg megalapítja életfentartásának biztos eszközeit, addig már idősebb, legalább is harmincz éves lesz, és ilyenkor ha már megszokta az oly családnélküli életet, akkor nem nagy áldozat továbbra is ilyképen élni!

Jámbor: A mai materialisticus korszellem tényleg a házasságot más szempontból fogja fel, mint azt a zsidó világnézet megköveteli. Ma a házasság alig más, mint üzlet mindkét fél részről. A férfi vagyonilag akar gyarapodni, a nő társadalmilag akar szerepelni és amennyiben közös kapocs, közös érdek egyesíti őket, együtt élnek és amily hideg szertartás közepette kötik a házasság frigyét: oly hideg és kimért a házasok között az életmód is.

Világfi: Ön itt bizonyára a polgári házasságnál lefolyó hivatalos száraz eljárásra czéloz, melyről megengedem, hogy önnek felfogásával ellenkezik, ha csak ezúton lépnek házasságra.

Jámbor: Amennyiben országos törvény, azzal szemben vallásunk törvényes parancsa szerint mindig a legodaadóbb tisztelettel kell viseltetnünk és olyanokra nézve, kik között vallásos ellentét áll fenn és mégis elválaszthatlanul egymással akarnak élni: mindenestre erkölcsösebb, ha legalább polgárilag van a házasság kapcsa megkötve, mintha anélkül élnének együtt.

Világfi: És ön nem gondolja, hogy előbb-utóbb csakis polgári házasságot fognak kötni még olyanok is a zsidók közül, kiknél nincs vallásos ellentét, részint, mert pénzbe kerül a hitközségben, részint meg, mert oly sok szertartással jár, ami egy modern emberre fölösleges teher, melytől lehetőleg szabadulni iparkodik.

Jámbor: Aki a költségeket sajnálja az a takarítást esetleg a csokroknál, a menyasszonyi ajándékoknál, a fényűzés ezernyi részeinél kezdheti meg; de hogy ép a hitközség és annak hivatalnokai számára fizetendő járulékoknál szállja meg a takarékoság szelleme: ez csak olyan egyénnél fordulhat elő, ki nem érez semmit a vallásért és azon közösségért, mely annak intézményeit fentartja, akinek egész gondolkodás módja csupa száraz anyagiasság, számító haszonlesés, ki csak testi élvezek után hajhász, csak önegyéniségének bálványoz, míg a zsidó érzésű ember esketését élete legszebb, legmagasztosabb ünnepnapjának tekinti és örömét csak nagyobbítva tudja, ha jótékony-ságot gyakorolhat. Az örömapa a helység szegényei között pénzt osztogat ki, esetleg meg is vendégeli azokat, kik ritkán jutnak csak busás lakmározásokhoz! Tehát örömmel fizeti nemcsak az előírt összeget, mit a hitközség követel, amelynek nincsenek egyéb birto-kai, javadalmi: hanem csakis abból tartják fenn, amit

a tagok részint kötelességszerűen, részint egyes örövendetes családi eseményekkor önkényt felajánlanak, ilyen örömnapkor a vőlegény iparkodik azon hivatalos közegek megajándékozásra, kik hozzájárultak az ő esketésének megkötéséhez. Az a zsidó szív mely mindég fogékony a humanismus iránt, ily alkalmakor bizonyára nem tagadhatja meg önmagát.

Világfi: De ha csak polgárilag, rövid, néhány szó kijelentésével minden ceremónia nélkül kötünk házasságot, akkor mindezt megtakaríthatjuk, mert még alkalmunk sem ajánlkozik a jószívünk vagy fukarságunk feltüntetésére. A hivatalnok szárazon végzi az adatok feljegyzését, mi távozunk, felülünk a fiakkerre és a legelső vonattal tovarobogunk nászútra.

Jámbor: A zsidó az esketést oly fontos mozzanatnak tartja, melyre teljes életén át gyönyörrel szeret visszagondolni! mert a társadalom tagja akar lenni azzal, hogy családalapításhoz fog, akarja tehát, hogy a társadalom is tudomást vegyen róla. Vallásunk, mint szeretetművet köti szívére minden egyesnek, hogy kísérje a menyasszonyt oda, arra a szent helyre, hol az élet legszentebb fogadalmát teszi, Istent és embereket hívja fel tanúul azon magasztos feladat megvalósítására, melyre vállalkozik: hogy élettársul szegődik szíve választottja mellé és mint anya akarja majdan a legönzетlenebb és legnehezebb feladatot teljesíteni, amit az élet tőlünk megkövelhet.

Világfi: De hisz ép a zsidó szertartás nem ír elő semmi olyat, amiben a menyasszony valami ígéretet tenne, akár az egész szertartás alatt egy szót sem kell szólnia csakis a férfi mond el néhány szót héberül, mit a pap előmond és ő utána, de amire oda sem figyel, hisz úgy sem érti épúgy, mint a kántor énekéből nem ért egy betűt sem.

Jámbor: Ön még mindig azon tévhitben él, hogy a héber szót, vagy imát senki sem érti. Hidje el, hogy a tizenkét millió zsidó lélek közül legalább is tizenegy millió ért bizonyára annyit a héberből, amennyit a vőlegénynek el kell mondani. Külömben is ott a pap, aki lefordítja neki és ezen szent fogadalom és szent mozzanat jelentőségét szívére köti.

Világfi: De hát a menyasszony semmit sem ígér, úgy hogy még hűséget sem esküszik, tehát nem is tartozik azt megőrizni!

Jámbor: Ez az ön világfelfogásába teljesen beleillik! látja a zsidónőknél, legalább akik félig-meddig a vallás szabványaikat megőrizni szokták, alig találkozik olyan, ki férjéhez hűtlen lesz. Milliók közül alig egy!

Világfi: No-no, a mai korban már több is található, erről majd később beszélünk részletesebben, most a főnti kérdésemre szeretném a választ hallani és a czáfolatot.

Jámbor: Ez ugyan nagyon könnyű dolog. Láttott már zsidó esketést?

Világfi: Micsoda kérdés ez, hisz magam is megesküdtem a templomban!

Jámbor: Hát miért vetette ön magát alá annak a sok czeremoniának, talán az apósa, vagy a menyasszonya kívánta? De már a saját lányát nem fogja templomban megeskettetni?

Világfi: Igazat szólva határozottan az én kívánságom volt. Lelki furdalást éreztem volna elhalt szüleimmel szemben, azonkívül félttem volna, hogyha a házasság szerencsétlen, miszerint Isten megbüntet azért, mert ily fontos vallásos szertartást nyilvánosan megszegek.

Jámbor: Pardon, más hason esetekben nem fél attól?

Világfi: Nem gondolok rá, részint nem tartok bűnnek sok olyat, amit ön mint olyat feltüntet; másrészt megnyugtat az a tudat, hogy mások is végzik, tehát nem okozok nyilvános botrányt kizárólag én magam; de az élet oly fontos mozzanatánál minő esketésem, nem szeretnék lelki örömöm közé semminemű zavaró mozzanatot! No meg a lakodalmunk elég fényes is volt, amilyen a polgári házasságnál k| van zárva! A templom fényesen kivilágítva, zsúfoltan megtelítve, a nyoszolós leányok és ifjak pompás tolettjei, a papnak szívhez szóló, mélyen megindító beszéde, a megható énekek, no meg aztán az ünneplés menet hazafelé, otthon az egész hitközség fiataljainak és öregeinek őszinte kézszerítása, a sok ajándék, amit kaptunk, meg este a szép lakoma, felköszöntők, táncz, stb. igazán kedves és mély benyomást tettek reám.

Jámbor: De hisz ön annak a szószólója, hogy csak polgári házasságot kössenek, hogy a sok ceremóniától megszabadulhassanak.

Világfi: Ön jól tudja, hogy én még a szülői házamnál zsidó életet és szokásokat láttam és azokkal szemben bizonyos érzés megmaradt lelkemben. De akik ebben nem részesültek, azok bizonyára jobban szeretik, ha az ilyen üres szertartásoktól meglesznek kiméivé!

Jámbor: De azért ön szeretné, ha leánya csak polgáriiag esküdnék?

Világfi: Ha valami igen kiváló egyén kérné meg, kit jellemileg nagyon is ismerek és igen előkelő állást töltene be, akkor nem bánám, ha csak így köténé a házassági szerződést!

Jámbor: Még az esetben is, ha vallásos esketés lehetetlen volna, mert más valláshoz tartoznak a házasulandók?

Világfi: Igen, de csak amint említem rendkívüli esetben, tudja amolyan ritka szerencsénél, amik néha-néha előfordulnak. De általánosságban még magam sem vagyok amellett, hogy olyanok vegyék el egymást, kik más valláshoz tartoznak!

Jámbor: Milyen szokatlan és meglepő öntől ilyen hallani öntől, aki egyáltalán nem törődik a vallással?

Világfi: Én igaz, hogy nem gyakorlok semmi-féle vallásos szertartást, de azért még magam is megvetek olyat, ki még lelkében sem érez semmit. Mert eltudom képzelni magam előtt azt a rideg képet, amit majd az a gyermeki lélek nyújt, amely vagy semmi-féle vallásosságot sem lát maga előtt, mert szülei felekezetnélküliek, vagy ha az anya zsidó és az apa keresztény és az egyik egyszer-máskor ebbe, a másik abba a templomba benéz, vagy valami pietási aktust végez: a gyermek ide-oda tétováz, hogy kinek van igaza, kit szeressen jobban? Mily lelki küzdelem egy gyöngye fogékony talajon és még azt is tudom, hogy mert a zsidó vallásnak hívei kevesebben vannak és az előítélet ellenünk mélyen bevésetik már az iskolában a gyermekek lelkébe, és mert a zsidó vallás külső megnyilvánulásában kevésbé számít a kiskorúak érzékiségével, nem mutat szép külsőségeket: tehát előbbutóbb a gyermek a nagyszámú, fényt és hatalmat nyújtani képes vallásfelekezet karjaiba dobja magát, ami azonos a kitéréssel, amire vonatkozólag pedig már ismeri elveimet.

Jámbor: Egész következetesnek tartom öntől a vegyes házasság elleni ellenszenvét, mert az tényleg a második nemzedékben legjobb esetben a kitéréshez vezet. De ép azért feltűnő, hogy miért nyilatkozik a zsidó esketésről olyképp, hogy ott a nő még hűség fogadalmat sem tesz, ezzel mondani akarja, hogy

csak csupa külsőség az egész és nincs benne semmi, ami a szent fogadalommal összefüggne?

Világfi: Tudtommal akár a nőnek megmocczania sem kell, tehát az igazság mellettem szól!

Jámbor: Vajjon a tettek nem nyomatékosabban számíttatnak be, mint a röpke szavak? Ott megjelenik egy menyezet alatt a vőlegénnyel! Jelképe annak, hogy egy sátorban, lakosztályban, egy otthonban akarnak élni ezen pillanattól kezdve; ott fogadja el a vőlegény kezéből azt az aranygyűrűt, melyet e szavak kíséretében ad át neki: »légy nekem megszentelve ezen gyűrű által Mózes és Izrael törvénye szerint.« Amidőn ezt elfogadja, tudatára jó annak, hogy szentelve van férje számára, vagyis mint a szent tárgyhoz csak is a hivatott egyénnek volt szabad hozzányúlnia: úgy öneki is mindenki más számára szentnek, érintetlennek kell lennie. Szentelje meg testét és ne alacsonyítsa le állattá a szent hivatásra szánt emberi lényt! Aki ismeri Mózes törvényét, az tudja, hogy a nemek közötti érintkezés csakis családalapítás céljából van megengedve és minden más cél, visszaélés, erkölcstelenség, már pedig ilyest Izrael törvénye a legkíméletlenebb szigorral sújt. Sok óvintézkedés van arra nézve, hogy a hetedik ige »ne paráználkodjál« szentsége meg ne sértessék. A törvénytelen házasságból származott gyermeket, »mamzer«-nek hívták és ki volt zárva Izrael közösségéből és ilyennel házasságra lépni sem volt szabad Izrael egy hívének. Talán fölösleges felemlítenem azt, mi nyíltan meg vagyon írva Mózes könyvében, hogy a zsidóságnál az elcsábító férfi épúgy részesült a legszigorúbb büntetésben, mint az elcsábított nő, sőt a férfira nézve is volt elég óvintézkedés minő pl. tilos volt egy nőt lépteiben követni, vággyal szemlélni, haját egy férjezett nő nem

hordotta fedetlenül, a női ének szemérem tárgyát, képezte, minden kézszorítást a nővel mellőzték, testéhez való minden közelítést, játékot vele, tánczot, mint az erkölcstelenség előkészítőjét tiltották a régiek.

Világfi: De hisz ön itt nem házasságról beszél, hanem oly erkölcsi tételekről, melyek elavultak és bizonyára ön sem ismerheti el azok alkalmazhatóságát napjainkban?

Jámbor: Megengedem, hogy a mai műveltség megkövetel annyi társadalmi illetet, hogy ha egy nővel beszélgetünk, vagy kezet nyújtunk neki, ezzel az erkölcs szabályait még nem szegtük meg; de azért a túlvintézkedésnek manapság még jobban meg volna a jogosultsága – mivel az erkölcsiség épenséggel sem áll azon a fokon, melyen annak a zsidóságban állania kellene – mert az az aranygyűrű, melyet a nő átvesz, mely az aranytiszta, mocsoktalan jellemet követeli meg az adótól és átvevőtől egyaránt, – sajnos – a modern világfelfogás rozsdájától gyakran lesz bevonva: és a házaseslet szentsége nem mindig őriztetik meg, amely arányban a szentség érzése és iránta való tisztelet egyáltalában veszít hatályából!

Világfi: No hát az tagadhatlan, hogy a házasságtörés – amíg nem vezet nyílt botrányra – különösen a férfi részéről nem képez nagy lelki furdalást; a nők is meg tudnak alkudni bizonyos helyzetekkel, amíg a külszín palástja alatt egy-más rejthető; de a modern kor sok művészkedése is nagyban segítségére jó a feleknek és bizonyára egy miféle ember ilyenkor nem veszi a bibliát tanácsadóul, sőt egyáltalán jobb szereti, ha senki és semmi sem akarja zavarni.

Jámbor: Valósággal, hol létezik hatalom, mely a mai modern embert meggátolná az ő önző mulatozásában, jaj annak, ki ezt megkísérelné!

Világfi: A mai korszellem a társalgást, a nő önállóságát, a nő társadalmi helyzetét illetőleg egészen más állapotokat létesített, mint az ó-korban, erről sokat lehet beszélni és ez nem is tartozik megbeszélésünk keretébe, inkább mondja el az esketési szertartások egyes részeinek jelentőségét.

Jámbor: Ha a nőkérdés fölötti vitát bezárjuk, azt az egyet szabad zárszóul felemlítenem, hogy a zsidóság felemelte a nőt arra a legmagasabb piedestálra, melyen állnia kell erkölcsi szempontból! Amit fából elvesznek, az csak az ő rovására megy. A mai helyzet csak anyagi és jogi viszonyaira vonatkozhatik. Ami az esketés többi szertartását illeti, látta ön, hogy vőlegény és menyasszony kétszer iszik ugyanazon serlegből, jelképes tanítás arra, hogy örömben és bánatban egy az ő osztályrészük; egymást a jólétben épűgy, mint a megpróbáltatás napjaiban hüen követni, szent kötelességük. Mondanak áldásokat, hálaimeákat Istennek, ki saját képmására alkotta az embert – ezt az Istent kell a jegyepárnak szívükbe ültetniök, ennek kell az új otthonban oltárt építeniök, szeretet-érzésükkel és hűségükkel kell rajta áldozniök, hogy az ő áldása lebegjen házuk felett.

Világfi: Dehisz valami héber iratot is olvas fel a pap esketés közben. És gyermekkoromban még poharat is törtek el a szertartás végén. Arra is emlékszem, hogy a nagyon jámbor férfiak, ugyanazt a fehér ingfélélet vették ruhájuk fölé, amilyenben Jom-Kipurkor szoktak a templomba állani, sőt a vőlegénynek és menyasszonynak böjtölni is kellett.

Jámbor: Ezek egyes szertartások, melyeknek meg van a maguk jelentősége. A zsidóknál már az eljegyzés jogérvénnyel bírt, bár a házasság volt a szerződéskötés tulajdonképi érvénybe lépésének kezdete. Az

arra való megemlékezés, hogy az eljegyzés és házasság között legyen most is valamely időbeli távolsága ám felolvassák ama házassági szerződést, melynek természetesen ma jogérvénye nincs.

Világfi: Persze, ma a közjegyzőnél kötik a házasságszerződést és rendezik a vagyoni állapotokat.

Jámbor! A zsidó ugyan nem különösen gondol arra, hogy ha az első, vagy a későbbi években elválnak, hogy mi lesz a vagyonnal! A házasságot oly szentnek tartja a zsidó, hogy a legnagyobb szerencsétlenségnek tekinti az elválás lehetőségét, az együttélés felbontásának szükségességét! Csak hűtlenség, vagy esetleg tíz év után gyermektelenség képzett válási okot, mert a házasság tulajdonképeni céljául a családalapítást tekintették. A gyermektelenség, vagy az egyke rendszer, valaha nem volt zsidó intézmény.

Világfi: A válás nincs megtiltva, sőt tudtommal nem is oly nagy nehézséggel jár, mint más vallásbélieknél?

Jámbor: A biblia megengedi a felsorolt esetekben a válást. Az emberi természetnek megfelel, hogy az a házasság, mely nem hozza meg a párok boldogságát, oldassék fel, természetesen azzal a gondos megvizsgálásával a körülményeknek, a pontos és rendkívül scrupulosus megjelölésével a nevek, a helyek és egyéb fölületesen tekintve mellékesnek látszó sajátságoknak: de a melyek lelkismeretes megőrzése kizárnak minden félrevezetést, visszaélést, csalást az ily szent ügyben, mert házaselet szentsége képezé alapját ama még legnagyobb ellenségeitől is elismert – családi élet – szentségének!

Világfi: Még néhány kérdésre nem válaszolt Érdekel ismerni jelentőségüket.

Jámbor: A pohár eltörés, épúgy eljegyzéskor

mint a tányér eltörés emlékeztet Jeruzsálem szentélyének pusztulására!

Világfi: No én külömb értelmet vártam, hisz nincs eljegyzés, hogy valamely értékes cserépedényt ne törnének el és ezt oly mohon kapkodják szét, mint valamely szent emléket? És mi köze Jeruzsálemnek az én eljegyzésemhez?

Jámbor: Csak annyi, hogy a jámbor zsidó ha örül, ne adja maga át a túlságos örömrésznek, hanem gondoljon Jeruzsálemre, az egykori hatalom és fény székhelyére, mely lakói bűnei folytán ím romhalmazzá vált. Tanúságot is nyújt – a kegyeletes megemlékezésen kívül – arra, hogy az öröm, bánattá változhatik, a ragyogó fény és pompa, mely körülvesz, egykor gyásszá és sivársággá változhatik! Az ily gondolat bizonyára visszatart az emberi örömrésznek a túlzott kicsapongásától. Különbön ugyanezt célozza a Jom-Kipurra való megemlékezés. A párocska bőjtől az esketésig – hacsak újhold, vagy más örömnep nincs – nehogy esetleg – a vőlegény részegen menjen a chuppo – a baldachin – alá és különösen, hogy a szent lépés előtt bűnbánást valljon, mondja el azon imát, mit engesztelő napkor mondanak el: tehát tekintse e napot az önmagába szállás, a bűnről való megtérés alkalmának, a fiatal ember tudja, hogy vége annak a korlátlan szabadságnak, mellyel eddig él.

Világfi: De már a chuppo után csak szabad folyást engedhet örömrészének és mi korlát sem áll útjában?

Jámbor: Igen is örüljön a házaspár, a szülők és rokonok, jóbarátok. De a lakodalmi mulatozás a zsidóknál nemcsak evésből, ivásból, tánczból álljon: hanem vallásos tanításokból, erkölcsös felköszöntőkből, tanúságos beszélgetésekből, vallásos énekekből, min-

den duhajkodás, illetlen ének, trágár szellemeskedés, lerészegedés, kicsapongás ki van zárva; mert vallásos jelleggel bír az egész est. Az esketésnél elmondott összes áldások megismételtetnek; az étkezés-útján a közös asztali ima mondatik el, amelynél még azok is felteszik fővegeiket, kik már a modernebb irányzatnak hódolva, azt levetették, a kántorok által egyik a másikra áldást mondat és az ünnepek egyes énekeit vele eldaloltatják, vagy esetleg víg szövegű – de sohasem illetlen, trágár melódiákat zengetnek el – amiért a szegény énekes mindig fizettetik, tehát jótékonytágot gyakorolnak, valamint legtöbb lakodalomnál külömböző egyetek számára gyűjtéseket rendeznek és ily vallásos szellemű, kedélyes hangulatban töltik együtt a lakodalmi lakomát, örömben, barátságban, testvén együttérzésben, a zsidó erkölcsös szellem okozta lelki emelkedettségben!

Világfi: Van több ilyféle valláselőírta lakoma ami nem is nevezhető igazi értelmében vett örömalakomnak, mert úgy mulatni nem lehet, ahogy az ember szeretne. Például a keresztelési lakoma is !

Jámbor: No már ezt a nevet nem lehet adni zsidó vallásos szertartásnak. Ön arra gondolhat, mikor a fiút bevezetik a zsidóság szerződésébe, mint a keresztény gyermekeket az ő vallásának szövetségébe !

Világfi: Tényleg arra gondolok, bár óriási a külömbőség e kettő között. Mily kedélyes ez a keresztényeknek, s mily nehéz szertartás ez a zsidóknál.

Jámbor: Nincs annak semmi értelme, hogy párhuzamot vonjunk a két vallás között, mindegyik más módon, más eszmekincsekkel megterhelten akarja híveit az életbe küldeni. Nem lehet kiragadni egy mozzanatot az összességből, mintha egy követ mutatna és abból akarna ítéletet mondani az egész épületről.

Külömben bátor vagyok kérdezni öntől, miért volt az ön gyermekénél is a körülmetélés alkalmakor oly nagy szinte lakoma számba menő reggeli, ha ön egyáltalán erre a szertartásra nem ad semmit?

Világfi: Részemről inkább szokásból, mint meggyőződésből, no meg mert nem akarom azt a felelősséget magamra vállalni, hogy ha a gyermek megbetegszik, vagy esetleg meghal: örök szemrehányást tettem volna magamnak! És minthogy mégis tagja vagyok a zsidó társadalomnak is és jó alkalomnak véltem arra nézve, hogy keresztény barátaimat is meghívjam a szudé-ra: tehát bár vérző szívvel, de nem akartam kivételt tenni, feltűnést okozni és mert a szertartás nélkül a lakomát nem lehet rendezni, átengedtem gyermekemet ennek a kegyetlen szertartásnak, melyről hiszem, hogy nem sokára el fog töröltetni?

Jámbor: Ugyan nem gondolja, hogy amily alapos okok bírták önt rá erre az irtózatossá áldozat bemutatására – esetleg évszázadok múlva is fenn fognak forogni? Akkor nem lesznek majd keresztény barátok, akik a zsidók jó lakomáit készséges örömmel fogják végig élvezni; nem lesznek emberek, kik tudva ezen szertartás rendkívüli fontosságát, félve az isteni gondviselés büntető végzetétől, – mert azt csak nem állíthatja senki, hogy az ember valaha is fogja magát oly tökéletesnek érezni, hogy nem fél azon büntetéstől, mellyel Isten sújthatja, vagy próbára teheti – ily mély erkölcsi érzésű emberek tehát a jövőben is fognak találtatni, miért gondolja, hogy el fog töröltetni ezen szertartás, mely oly régi, mint a zsidóság és mely annyira elválaszthatlan a zsidóságtól!

Világfi: Akin ezt a szertartást nem hajtják végre, az nem zsidó?

Jámbor: Nem! Igaz, hogy a mennyiben a szülők

zsidók, tehát az állam ezen vallásbelinek anyakönyveit be. És vannak egyes kivételes esetek, amikor több testvér ezen szertartás folytán meghalt, vagy ha a nyolczadik napon, amikor tekintet nélkül bármily ünnepre a frigyfelvételnek meg kell tartatni – a gyermek beteg, teljesen gyöngé: akkor a meggyógyulás idejéig el kell halasztani. Ha az apa elmulasztja ezen kötelességét, akkor a községnek kell azt végeztetnie a gyermekben egy arra hivatott, ahhoz értő 13-ik életévét betöltötte, mikor tudvalevőleg vallásilag nagykorúvá válik, önmagán kell Isten ezen parancsát teljesítenie!

Világfi: Feltűnő, hogy ép nálunk zsidóknál kell ilyes fájdalmas szertartást gyakorolni, ahol pedig a humanismus különben a vallásnak egész szellemét átlengi!

Jámbor: Ha valaki nem ismerné ezen szertartást, azt hinné, hogy kitudja, mily fájdalmat okoznak annak a parányi honpolgárnak! Pedig tudja-e ön, hogy a fájdalom oly irtózatossá, hogy a gyermek gyakran átalussza az egészséget, míg más gyermek már ordít, mert álmában zavarták; de maga a vágás az előbőrön oly éles késsel, oly gyorsan történik a kellő óvintézkedések megtételével: hogy kár, sőt egyáltalán nem is lehet fájdalom okozásról beszélni – és három nap múltával, már nyoma sincs ennek a vérszerződésnek?

Világfi: Az csak nem tagadható, hogy fájdalmat okoz neki, hisz legtöbnyire sír a gyermek és csak akkor hagy fel, ha egy kis bort adnak a szájába!

Jámbor: Nohát ha oly nagy fájdalmat okozna neki, akkor egy néhány csepp bor alig tudná elhallgattatni! Egyebekben az életben többször sohasem sír a gyermek? Ez az egyetlen szenvedés, amelyet el kell viselnünk ittlétünk alatt? Soha mások nem támadnak ránk, különösen mi reánk zsidókra?

Világfi: Azt jól tudom, de hát ez az öntudatlan gyermek még nem tud semmiféle erkölcsi tanítást levonni?

Jámbor: Ugyan mit nem újságol? Tudtommal az apa vezeti be az öntudatlan gyermeket abba a vérszerződésbe, melyben nevelve, kell hogy a gyermek később öntudatosan lépjen be.

Világfi: Sohasem sem hallottam, hogy vérszerződésnek hívják ezen actust?

Jámbor: Nem is hívják úgy, hanem Ábrahám ősapánk frigye ez, melyet kötött Istennel, kit felismert, imádott, kiben bízott, kiért tudott lemondani egyéni vágyakról, földi jólétről és amely frigyet a testével kötötte meg úgy ő, mint mindazok, kik az ő által hirdetett Egyisten hitet megakarják őrizni és a melyért életünkkel, vérünkkel, összes erőnkkel kell munkálnunk.

Világfi: De hát mi köze az Egyistenhitnek ehhez a szertartáshoz, anélkül nem lehetne azt megőrizni?

Jámbor: A bálványimádás sötét és erkölcsileg legromlottabb korszakában szólott az Úr Ábrahám ősapánkhöz: »Haladj az én utaimon és légy tökéletes.« Ennek jeléül és zálogául kösd meg ezt a frigyet, – melyről csak mellékesen jegyeztem meg, hogy az orvosi tudomány minden kétséget kizáróan bizonyította be, hogy a test egészségére, bizonyos betegség elhárítására okvetlenül nélkülözhetetlen actus, – magadon és férfi utódaidon végrehajtva e szertartást! Azt is tudjuk, hogy a mohamedán világ annak emlékére, hogy Iis-mael fia 13 éves korában végezte ezt, tehát ők is ily korban eszközlik ezt a gyermekben.

Világfi: És milyen előnnyel járt ez Ábrahám számára?

Jámbor: Nem anyagival; mert ön csak ilyesmit szokott keresni! De Istene akarta, hogy ittlétét neki

és azon magasztos életnek szentelje, melyet az Egyisten fogalom felölel! Hordja tehát önmagán letörölhetően a szentség bélyegét ép ott, hol a bűn forrása van, hogy bárhol, bármily viszonyok között is van, az isteni szent vallás jellege vele és rajta legyen, hogy válják a tiszta erkölcs, a nemes érzés papjává és egy pillanatra se feledhesse el, hogy Isten szent törvényének felavatott harcosa!

Világfi: És Ábrahám még öreg korában sem rettent vissza ily fájdalmas műtétől?

Jámbor: Vajjon mit csinál valaki, aki nem oly lelkiileg erős és nem éli be magát az Istenszolgálat lelkesítő gondolatába, ami által tehát a testi fájdalmakat kevésbé érzi és esetleg más betegséget küld rá Isten, hogy még sokkal veszélyesebb és nehezebb operációnak keli magát alávetni? És ha Ábrahám ezt nem tette volna teljes lelki odaadással, nem lett volna Isten kegyeltje, kiválasztott alakja, kit megjutalmazott és utódaiban is megáldott, lett volna egy az ezer meg ezer millióból, kiknek neve és emléke szintén nyom nélkül eltűnt volna! De így ő él tanításaival, jellemével, lelkes önmegszentelő példájával, hogy miképp kell Istent imádni, tisztelni, szolgálni szóval és tettel!

Világfi: És aki ezt a frigyet megszegi?

Jámbor: Az széttépi ama frigyet, mely Ábrahám utódát Istennel összeköti és az ilyenre mondja Isten parancsa: »irtassék ki népe köréből.« Mert ezen néptől megköveteli Isten, hogy neki szentelje életét, legyen tökéletes istenhitében, ez indítsa őt arra, hogy tudja leigázni állatias testi vonzalmait, érzékeit, szentelje azokat az isteni szellemnek, melyek csak eszközök legyenek isteni szolgálatunk teljesítésére, ami a jellem tisztaságát az erkölcs szeplőtelenységét öleli fel. Ábrahám méltó utódnak tudnia kell, hogy Isten számon kéri tőle minden csepp

erejét, amit más haszontalan vagy bűnös czélra fordított, mint amire ő azt beléje ültette! Ezen alapszik Izrael nép fenmaradásának titka. Ezért mondhatták jelképesen, hogy Ábrahám ősapánk – bár sokkal előbb élt, mint a Sinai-hegyen a vallástörvények ki nyilatkoztattak – megőrzött minden vallástörvényt, mert az ő saját értelme az által, hogy felfogta az Egyisten gondolatát, forrása volt minden erkölcsös életszabványnak, mert Isten nem parancsolója, hanem kútforrása és előképe minden erkölcsösségnek! Ezért lehetett Izrael törvénye »thorája az ő bölcsesége és erkölcsi szabványa, tehát gyakorlati eszessége a népek szeme előtt.« És hogy fogalmat alkosson magának ezen vallásos parancs fontosságáról, mint a zsidónak legelmulaszthatatlanabb kötelességéről, íme olvassa a biblia azon részét, hogy Istennek legkedvesebb, leg-tökéletesebb embere Mózes is csaknem életével lakolt, mert elmulasztotta Midjából Egyiptomba való vándorlása közepette fián a circumcisíót végrehajtani! Míg sok más nép az állatias kējérzetnek adta át magát: azért elgyengült testében és lelkében és önmagának sírját ásta, hisz ki nem ismerné a görögök által alkotott isteni alakok erkölcstelen üzelmeit, miért lenne tehát a nép jobb isteneinél? Hát még a kevésbé művelt pogány népeknél milyen volt az isteni fogalom?

Világfi: A leányokat, minthogy nem vezetik be a frigybe, mily szertartással avatják zsidóvá? Vagy azokkal egyáltalán nem törődtek.

Jámbor: Ami a nemtörődést illeti, arról komoly ember nem beszélhet. Már fönn is említettem, hogy a dolog természeténél fogva a nők nem vonattak be az istentisztelet gyakorlásába, hanem otthon kelle a vallást ápolniok, mert minden alkalmat kerülte a zsidó-

ság, ami az érzékiség gondolatának szítását elősegítette volna, azért még a kis leány sem hozatott a templomba, hanem a thóra felolvasás alkalmakor név adatott neki, melyet minthogy a bibliában előforduló nevek között van, szent névnek hívnak. Áldásmondás közepette adatik e név, azon óhajjal, hogy annak viselőjét is ép oly jámbor érzés hassa át, mint szent ősanjáinkat, kiket a biblia feltüntet.

Világfi: Még lakomat sem csapnak a leány névadásakor, míg a fiúnál esetleg a frigyfelvételén kívül 30-ikjiajpra szintén rendeznek valami áldomást, amikor a gyermeket egy tálczára helyezik, ezüst pénzzel kiváltják, ami elég furcsa benyomást tett reám, mikor láttam!

Jámbor: Erről nem tehet a vallás, hogy olyan, ki nem érti a szertartás szellemét csakis annak külső megnyilvánulását látja, csupa élet és gondolatnélküli cselekedetet lát benne. De hát ugyanez áll minden más dologra is! A legmagasztosabb zeneszerzemény nevetség olyanra, ki a hangjegyeket csak látja, de nem érti? A tudatlan ember mosolyog a tudomány, a művészet legkiválóbb productuma fölött, de vajjon nem szánandó az ilyen alak a képzett ember szemében? Pedig már tudhatná, hogy amint az eddigiekben is látta, hogy minden valláselőírta szokás, vagy törvény kellő alappal bír, melynek erkölcsi jogosultságát még ön sem vonhatta soha kétségbe, tehát a furcsaság csak a vallás terén való járatlanság következménye, amely körülménytől pedig egy műveltnak lenni akaró embernek óvakodnia kellene.

Világfi: Mikép tartozik ez a műveltséghez, csak nem akarja, hogy mindenki theológus legyen különben nem művelt ember.

Jámbor: Én nem kívánom, hogy szaktudós le

gyen több szakmában. De nem látom be, hogy miért követelnek meg sok mindenféle általános ismeretet a művészetből, a színházak repertoírjaiból, a társadalmi élet minden kinövéséből: és miért kell sok erkölcsrontó művet elolvasni, mert anélkül nem lehet a művelt társaság tagja; és miért ne olvassa azt a könyvet is, mely minden idők óta, minden nép által szentnek tartatik, nem is szólva arról a fontos szerepről, melyet az a zsidóságban betölt és hogy milyen szégyen az, ha amit minden kálvinista és más protestáns vallású gyermek tud, ép egy zsidó férfi szinte büszkeséggel, minden szégyenérzet nélkül hangoztat, hogy öneki furcsa, teljesen idegenszerű!

Világfi: Hát a pénzkiváltási lakoma benne van a szentírásban? Pedig hát én gyermekkoromban az iskolában tanulgattam, de biz erre nem emlékszem.

Jámbor: Hidje el nem ártott volna a műveltségének, ha azóta sok más erkölcstelen lecturék helyett ezt lapozgatja, megtalálta volna! Itt ön arra czéloz, hogy az elsőszülött fiút harmincznapos korában a kohén-nak ki kell váltania?

Világfi: Igen, hát nálunk mindig a pap végezte, miért nem így mondja ön is?

Jámbor: Az csak véletlen, hogy a pap is épen kohen. Mert a szienlíras azt írja elő, hogy az elsőszülött fiút Isten magáénak nevezi, saját tulajdonának tekinti, azóta hogy Pharaot azzal sújtotta, hogy kezdve az ő elsőszülöttjétől a rabszolganő elsőszülöttjéig mindet megölte büntetésül ezért, mert ő Izraelt megkínozta, kit Isten tekint elsőszülött fiának, megparancsolta tehát Isten, hogy minden anyaméhnek legelső megnyílását neki szenteljék.

Világfi: Miért ép az első szülöttet és minek a pénz hozzá?

Jámbor: Az elsőszülött természeténél fogva mintegy utat tör a következők számára, hivatva van tehát fölényt gyakorolni szellemi hatalmával és mint az elsőszülött fiú többnyire közvetlenül az apától veszi át annak szellemi kincsét, lelki örökségét, de még anyagi vagyonát is ő van hivatva megőrizni továbbfejlesztani, úgy Izrael népe is átvette Istentől a szellemi vagyont, a thorát, az Egyisten hitet, azt terjesztik, fejlesztik, tehát Istennek legyen szentelve minden elsőszülött és ezt ezüst pénzzel – a mai értékben tizenöt koronát képvisel – ki kell váltani az apának azon egyéntől, ki utóda olyannak, ki egész életét a szentélyben végzett szolgálatnak szentelte.

Világfi: De szeretném érteni a tulajdonképeni jelentőségét és az erkölcsi tanulságot, mit belőle méríteni lehet. Mert ha már adjuk a lakomát, legalább ismerjük a jogcímet, mely felbuzdít az ivásra, a mulatozásra.

Jámbor: Amily fölületesek és csak külső szint megőrzők, egyáltalában a mai vallásos érzésben szütkölködő zsidók: olyanok a lakomái is a mai zsidóknak. Külső fény, csillogó dísz, drága ínycsiklandó ételek, italok, szivarok, közvetlenül utána az elmaradhatlan kártyajáték: de a kedély mélyítése, a barátság megszilárdítása, mely azután a szorult anyagi viszonyok közepette állana ki a tűzpróbát, a testvériség, a szeretet bensőségteljes érzésének fejlesztése: az biz elmarad, az nem létezik, mert amint Istentől kapott jótevény adomány iránt nincs hálálkodás]: annál kevésbé mutatkozik ezen érzés az emberektől kapott élvezetek iránt.

Világfi: De hát mikép jó ez a korrajz, mely sajnos nagyon is találó, ehhez a vallásos szertartáshoz, melyet néhol megtartanak, sok helyütt azonban bitnem!

Jámbor: Természetesen nem is kötelező minde-
nütt, mert ahol nem a fiú az elsőszülött, vagy a szü-
lők, kohen, vagy levita ivadékból származnak, ott ez
alól fel vannak mentve. Mert az csak el nem képzel-
hető, hogy azért a néhány koronáért nem tartana meg
valaki ily fontos szabványt, ami nyíltan ki van írva a
thorában, mert a szegény embernek azt visszaadja a
kohen, a jobbmódúnál pedig esetleg jótékony célra
szenteli.

Világfi: Azt magam sem hiszem, hogy ily indok
tartana valakit vissza, inkább az, hogy nem látja be
a fontosságát!

Jámbor: No figyelje meg! Mikor Isten ezen pa-
rancsot adá, az Egyiptomból való kiszabadításra em-
lékeztető csodatetteket ismételte meg, amivel kifeje-
zésre juttatik ama gondolat: hogy az egész természet
az övé, kezdve az anyaföldtől egész az állatéletig, mert
tudvalevőleg az állatnál is kell az elsőszülöttet kivál-
tani, a tisztátalant pedig, melyet feláldozni nem lehe-
tett, megváltani egy tiszta állattal, tilos azt enni épúgy
mint a fa első három évében a termett gyümölcsöket
is fel keli áldozni, tehát Istené minden befoglalva az
emberélet is! Minden tőle ered, az ő kezében van
minden. Óh mily boldogtalan az, kitől Isten a gyer-
mekáldást megvonja.

Világfi: No ez sem modern felfogás. Ma leg-
feljebb egy gyermeket kivannak!

Jámbor: Ám nem irigylem azt a szülői szívet,
mely több gyermek iránt már nem bír érzéssel! Vissza-
térve az elsőszülöthöz: csakis ha Isten tulajdonának
tudjuk a gyermeket; fogjuk lelkét Isten szentélyévé
avatni, melyben mint virágos kertben kellemes illatok
áradnak, oly érzések fakadnak, melyek Istennek kelle-
mesek. Az oly ember, ki dölýfében önmagának kép-

zeli az áldás teremtését; az a gyermeket is saját célja szerint fogja használni! Első esetben mint Isten kedves ajándékát az ő szellemében fogja fannak szívét, lelkét, erkölcsét, testét és összes vágyódását irányítani: míg, aki mindent önmagának tulajdonít, az gyermekében az egykori üzlettársat, segítőt látja, aki a befektetett tőkéjének kamatozóját keresi és ilykép fogja őt nevelni, csak anyagira, csak önző érdekeinek megvalósítására! Tehát Isten tulajdonának kell tekintenünk gyermekünket, be kell látnunk, hogy csakis ő általa van jussunk hozzá: ezért a legelsőt, tehát a legnemesebbet tulajdonunkból szenteljük neki – azzal, ami nekünk legtöbb élvezetet tud szerezni – pénzünkkel – váltsuk meg azon jogot, hogy mi élvezhessük gyermekünket oly tettel, mely hivatva van a szent eszmét terjeszteni és belé erős meggyőződést plántálni.

Világfi: Hát akiben nincs erős meggyőződés, azért ha a vallás legfontosabb szabványait megtartja, ki tudja azt róla állítani, hogy nem zsidó? A meggyőződést csak nem lehet külsőleg feltüntetni?

Jámbor: Az tény, hogy a tett egyféle, akár csak kényszerből, vagy szívbeli vonzalomból fakadt, de azért van alkalom, midőn a meggyőződésre van szükség, hogy ellent tudjunk állani akár a csábításnak, akár külső, vagy belső támadásnak! Van idő, mikor veszély fenyegeti a zsidóságot és ilyenkor mindenkinek, összes lelki erejét kell összeszednie, hogy zsidó tudjon maradni. Mert kezdve e nép megalakulásától, mind a mai napig, mindig voltak és vannak ellenségek, kiknek e nép, mint e vallás hirdetője, tövis a szemükben és sohasem szűntek meg ellene a legirtózatosabb fegyvereket alkalmazni. A különbség csak a módozatban volt. Az egyik kegyetlen eszközzel, tüzzel-vassal akarta azt kipusztítani, ki gyakorolja a vallás tanait

– ezen általános fogalomnak neve inquisitio; a másik az egész népet szeretné egy csapással kiirtani, a példa rá Hámán alakja; s nem épen legkevésbé ártalmas azon ellenség, ki nem a zsidóság testét, hanem lelkét, szellemét támadja meg és nem is erőszakkal, hanem szépszerivel, csábítással, erkölcsi erejének meglazításával, rábeszéléssel, szép, külső alakban szeretné lelkét megfojtani annak vallásos életcsíráját előlni: ez ellen csakis az erős meggyőződéssel, a vallásért való rajongással lehet küzdeni!

Világfi: Tagadhatlan, hogy nagy lelki erőre van szüksége annak a szegénységben sínlődő zsidónak, ki vallása miatt nem bocsájtatik az iskolába; ki előtt elzárnak sok ipari foglalkozást, államhivatalt és minden anyagi jóléteszközt és midőn a valláscsere révén tehetségét érvényesíthetné, vagyonra, jólétre, boldogságra tehetne szert: mondom, nem sok ember képes annyi önmegtágadásra, hogy ellent tudjon állani iij kísértésnek! Könnyű annak, ki nem jó ilyen helyzetbe! Alig hiszem, hogy létezzék zsidó, kinek lelki ereje ily erős volna!

Jámbor: Pedig igen is voltak ily hősök Izraelben, kik nemcsak anyagi jólétük árán tudtak zsidók maradni, hanem életük kockáztatásával is tudtak küzdeni a zsidóságért és dicsőséget is arattak a zsidó névnek, a zsidók vallásának még harci babérokat is szereztek.

Világfi: Ön itt a Makkabeusokra gondol, mást nem tudok, ki a harcz téren hozott volna dicsőséget a zsidókra!

Jámbor: Eltalálta, de tudja-e ön azt, hogy a zsidók a harczolás és öldöklés terén sok eredményt felmutató embereket nem tekintik hősöknek! Nálunk a nemesség, a kiválóság, az egyéni érdem nem az öl-

döklés, a kegyetlenség, a vadállatias ösztön kifejtése körül szereztetik be, Jákob őszünknek, a zsidónak jeliséje nem az: »fegyvered által élj,« ellenkezőleg, ez a legnagyobb ellenségének Ezsaunak a zászlaja: hanem a szeretet, a béke, a cultura, az emberi nemes érzések és a jótevés körül kell nagyot és állandót alkotni, hogy a zsidóság háláját és tiszteletét, becsülését és szeretetét kiérdemelhesse.

Világfi: Dehisz a Makkabeusok emlékére ünnepet rendeztek be, nyolcz napon át örömnünnepet ülnek a zsidók, sőt otthonunkban gyertyákat is gyújtottunk, jól emlékezem első nap estéjén egyet, később mindig többet, egész nyolczig, olyan kis pörgettyűvel játszotunk dióra, mogyoróra!

Jámbor: Most természetesen az ön háztartásában ennek nincs helye, hanem helyette karácsonykor égnék a lángocskák?

Világfi: Mit csodálkozik ön ezen, hisz tudja, hogy én a vallásos szertartások közül sokkal fontosabbakat sem tartok meg, hát miért ép ezt tegyem? De szívemben zsidó vagyok!

Jámbor: Ennyiben következetes! Az ugyan meglehetősen furcsa, hogy semmiféle szertartást, tehát a belső érzés külső megnyilvánulását nem gyakorolj a azért zsidó érzésűnek hangoztatja magát és egy más vallásnak szertartását, a legnagyobb lelkiismeretességgel pontosan betartja: Ezt igazán nem értem és logicám felmondja a szolgálatot!

Világfi: Téved ön, ha azt hiszi, hogy én a karácsonyfát talán a kereszténység iránti szereteiből, vagy vallásos meggyőződésből állítom fel, hanem azért, mert szép zöld gallyra lángocskák vetik fényüket szépen csillog az est homályában és a rajta lévő ajándékoknak megörülnek a gyermekek, no meg a felesé-

gem is! Ennyi a? egész! Miért tagadnám meg tőlük ezen ártatlan örömet?

Jámbor: Ha ön ajándékot akar adni övéinek nem talál ön erre alkalmat a mi ünnepeink közepette is?

Világfi: Én csak nem alkotok új társadalmi szokásokat! Ilyenkor a keresztény gyermekek mesélgetik egymásnak, hogy mily ajándékokat kaptak, mit hozott a Krisztkindli tehát legalább az én gyermekemnek sem kell magát szégyelnie és ő is referálhat az ő ajándékairól.

Jámbor: Melyeket az ő Krisztkindlije hozott?

Világfi: Bánom is én, ha ezt is mondja, ő sem törődik velem, a földolog nála is, hogy kapott ajándékot!

Jámbor: Azt el is hiszem, hogy ön oly szellemben neveli gyermekét! De arra kárra ön sohasem gondolt, amit az ilyen szokássá vált mondás okozhat a gyermeki lélekre?

Világfi: Biz én nem gondolok ilyenkor a lelkerekre, mikor arról van szó, hogy a gyermek örüljön?

Jámbor: Ugyan meddig tart az az öröme?

Világfi: Valami nagyon soká nem, amíg megszokja az ajándékot és azt természetesnek találja, hogy annak az övének kellett lennie.

Jámbor: De a kár, amit lelkében okoz, hidje el, sokkal tovább fog tartani.

Világfi: Ugyan mire gondol ön itt, hogy annyiszor említi a káros befolyást, amit egy ártatlan ajándék okozhat!

Jámbor: Dehogy az ajándék, hanem az alkalom, amikor adják neki! Adhatna ön purimkor ajándékot, amikor Izrael vallása megparancsolja, hogy »küldjön egyik a másiknak, kiki övéinek, felebarátjának, hozzá közel állónak, a gazdag a szegénynek ajándékot.«

Világfi: Hát mi a különbség magát az ajándékot illetően.

Jámbor: Semmi, csak az, ha a gyermek egyszer gondolkodni kezdene a fölött, hogy miért kap ajándékot, mi a jogcíme annak, hogy őt megörvendeztetni akarják! Én azt mondom gyermekemnek, íme a purim oly nap, amikor örvendeznünk kell, mert Istenünk az Egyetlenegy, ki ugyanaz ma, mint aki volt évezredek előtt, felszabadított egy gonosz, lelketlen ember ármánya okozta halálfélelemből, melybe egy egész népet űzött, midőn a kéjencz Achaszvéros perzsa királyt rá tudta venni arra, hogy hazugságaira hallgasson és szolgálta ki egész Izrael apraját-nagyját az ő bosszúvágyának és egy napon ölesse meg mindannyit. De Isten, aki az egyesnek, valamint az összeségnek sorsát intézi, azokon a rejtett utakon, melyeken csak ő tud haladni, megküldte a felszabadítót. Tehát örüljünk most is annak, hogy él és örködik fölöttünk az, ki megőriz bennünket minden gonoszság és ravaszság készítette csapdától.

Világfi: No és mindenkor, ha kap ajándékot gyermeke, elbeszéli neki ezen históriát?

Jámbor: Az fölösleges, hisz a gyermek tudja, hogy ma örömnap van, tudja azon esemény tanúságát, elmegy a templomba, ott végig hallgatja azon könyv felolvasását, mely a hősnő Eszter nevét viseli, gondolkodik azon eszmék fölött, melyek ott le vannak rakva, s hogy a sok közül csak egyet említsek: Haman a gonosztevő elmeséli feleségének az ő elleniségének, a hithű Mordechaj szerencsését, erre ő megjegyzi: »Ha a zsidók ivadékából való az, kivel kikezdettedél, akkor el fogsz bukni.« Otthon szintén lát örömetélyt rendezve. Kivilágított szobákat, külön e célra süteményeket sütnék, már napokkal azelőtt készülődnek, minden zege-zuga elárulja a házban, hogy örömnap köszönt a családba, kedélyes ott a gyermek,

álarcot ölt fel, megenged egyet-mást, amit máskor talán a jó ízlés, vagy a fegyelem tiltana.

Világfi: Persze, az ily vígság-alkalmak mara-
dandók, még olyanoknál is tiszteletben tartatnak, kik
egyébként a szertartások iránt semmi érzékkel sem
bírnak?

Jámbor: Ön mindig szertartásokat említ, mintha
ezeket lehetne elválasztani a vallástól. Ez a lélek, az
a test. Mit szólna ön ahhoz, ki magát igen udvarias,
finom érzületű embernek mondja, de azért a conven-
tionális szokásokban sohasem venne részt. Senkinek
sem köszönt az utcán, soha senkinek még szóval
sem kedveskedik, semmi társadalmi együttműködésben
részt nem vesz, nohát mikor, miben, mily alakban
tudja feltüntetni érzését, ha azt soha kifejezésre nem
juttatja! Nagyon ritka alkalom van arra, hogy a lélek
nemessége kitudódjék, ha annak egyes megnyilvánu-
lását mellőzi.

Világfi: Hát mikép alkalmazza ezt ide, a purim
mulatozáshoz?

Jámbor: Még az a mulatozás is – amennyiben
a vallásos kereten belül történik – egy vallásos szer-
tartás gyakorlása! Nem a legutolsó előny az, ha hozzá-
járulunk ahhoz, hogy az életben a kedélyesség, a víg-
ság gyarapodjék, ez az élet fűszere, mely ittlétünknek
megadja az ingert, hogy fogékony legyen azon örö-
mök iránt, melyeket Isten nyújt az embernek és ezzel
irányában a szeretet és odaadás csak gyarapodik.

Világfi: Nem értem önt, fõnn mikor szólottam
az örömrõl, mit gyermekeimnek szerzek, ön elítélte
eljárásomat, most meg magasztal mindent, ami hivatva
van az emberekben a komolyság közepette, kis víg-
ságot hozni be.

Jámbor: De kihagyja ön ép a legfontosabbat,
amire én súlyt fektetek, a vallásos keretet!

Világfi: Eszünkbe se jut vallásra gondolni, elég azzal ami nagy ünnepeinkkor törődnünk. Jobb volna, ha már egyáltalában egy vallás sem ünnepelne, legalább a súrlódások a társadalmi életben is megszűnének!

Jámbor: Azt én sem bánám, mert ez a messiási boldog korszak beköszöntését jelezné. De amíg minden vallás a maga templomait, papjait, ünnepjeit tartja legkiválóbbnak, az egyedüli boldogítónak: addig nincs értelme, sőt nagyon megalázó és szégyenletes cselekedet, hogy a zsidó, mert számra nézve kisebbségben van, majmolja a nagyszámú közönséget és gyermekének örömét összekösse olyasmivel, ami lelkének idegenszerű, kedélyének nem megfelelő, gondolkodásával ellenkező.

Világfi: Bár olyan baj az, ha egy karácsonyfát állítok fel egy rövid időre házamban?

Jámbor: A gyermeke megszoja mondani a Krisztkindi hozta ajándékot. Öröm az, ha olyan névvel kötik össze az ajándékot, kinek neve alatt – megengedem, nem az ő szellemében – ellenünk annyi kinszenvedést és gyűlölködést támasztottak.

Világfi: De hisz ezen név egy nagy részénél az emberiségnek, ép a szeretetnek a jelképe?

Jámbor: Az nagyon szép és vajha akár ebből a jelképből is, a fő, hogy a szeretetet szívükbe ültetnék! Amint én szeretem a magamét, épúgy tisztellem és becsülöm a másnak vallását, annak jelképeit, mert jól tudom, hogy a vallás maga sohasem szít gyűlöletre, sohasem tanít erkölcstelenségre! És csak önvadságukat és gonosz törekvéseiket palástolják azok, kik a vallás köpenyét mutatják ürügyül, midőn aljas kegyetlenkedést, kapzsi haszonlesést és hatalmi vágyat elégitenek ki. Tisztellem tehát mindenkinek vallását, ha azt való-

ban a szeretet széliemében gyakorolja, merítsen bárhonnan is tápot hozzá; de azt csak megengedi, hogy a legnagyobb önmeggyalázása a saját vallásának, ha én az örömezzet forrását máshol, idegenben oly helyen keresem, hol engem csak gyűlölnék: mikor én ugyanazt, saját vallásom keretén belül is ép úgy feltalálom. Minek majmolni idegent, mikor a saját magam területén ugyanazt megszerezhetem. Hol marad az önbecsülés, a gerinc, mely nem hajlik meg?

Világfi: Dehát miért nem rendeztek be a zsidók is oly szép ünnepet, ami a gyermek kedélyére oly melyen hat, mint a karácsonyfa?

Jámbor: Nem tudom, hogy a chanukka ünnep nem oly szép-e? Bár semmi értelme sincs az Összehasonlításnak az egyes felekezzet ünnepei között Mindegyiknek legyen szép a magáé! Ami megörvendezteteti a lelket, ami ünnepi emelkedett hangulatba tud hozni és kivezet a mindennapiság prózai gondolatköreből: az alkalmas az ünnepi névre!

Világfi: És az az egy-két gyertya gyújtás erre képes volna, mert ebben csak nincs sok poézzis!

Jámbor: Gyertyát esetleg máskor is gyújjanak, de ezek örömteljes eseményeknek a hirdetői. Az a lángocska Izrael vallásának hirdetője. A láng világosságot és melegséget áraszt! E két fogalom legszebben jellemzi azt a vallást, melyet az ó-kor pogány fejedelme el akart törölni a föld színéről. Egy döllyfös önhitt zsarnok azt hitte, hogy Isten szellemét, Izrael, vallását: a tudásnak értelmet felvilágosító, erkölcsöt tisztító tanait nyers erőszakkal ki lehet irtani! Azt hitte a gögös őrjöngő, hogy a testen elkövetett kegyetlenséggel, szurony élével, ártatlanok legyilkolásával lehet a zsidóság lelkét is kiölni! Halálbüntetéssel fenyegette azokat, – és végre is hajtotta – akik istennek

áldoznak, az ő thoráját tanulmányozzák, az ő szent templomában keresnek lelki tápot! Ő a görög műveltséget elegendőnek tartotta az emberiség erkölcsi nevelésére – is ami nem volt görög – az ellen túzzelvással harczolt. Megtámadta a zsidóságot, gúnyt űzött a vallás szentségéből és aki nem volt hajlandó a külsőleg tetszetős – bár tartalmatlan, lelkileg sivár erkölcsileg laza valláshoz csatlakozni: az a halál veszedelmébe sodorta magát!

Világfi: Feltételezem, hogy akkor is voltak sokan, kik a testi előnyöket a mindennapi élet szükségleteinek kielégítését előbbre helyezték, mint a lelki meggyőződéseket!

Jámbor: Az emberek mindenkor egyformák voltak. Több mindig az olyan, ki csak a pillanatnyi kényelemnek és jólétnek, az önző érdeknek él és nem törődik mással, nem a közjével, nem a lelki életen elkövetett bizton ölü merénylettel, nem a későbbi nemzedékkel.

Világfi: No látja, hát miért csodálkozik ha ez manapság így van?

Jámbor: Dehogyan csodálkozom, csak sajnálkozom fölötte, hogy még ma napság is van! De kérdés, hogy találkoznának ma is Makkabeusok, kik ily dicsőséget tudtak hozni a zsidóságra?

Világfi: Ma is vannak kitűnő hadvezérek, ügyes harczfiak, kik a csatatéren hősiezen tudnak harczolni és nemzetükre hírt és fényt árasztanak!

Jámbor: Téved, ha a Makkabeusokban csak kitűnő generálisokat ünnepel! Vívott a zsidóság sok csatát, sok hős vezér győzött le ellenséges hadsereget de azért egyikük emléke sem avattatott ünneppé! Más volt az ő érdemük, más az, amire a gyermeket tanítani kell, mikor meggyújtjuk templomainkban és házainkban a chanukka gyertyát!

Világfi: Hát a chanukka szó nem győzelmet, csodás eseményt jelent, mert akkor a Makkabeusok hősiességét Isten csodája kísérte, hogy legyőzték a számra nézve sokkalta nagyobb hadsereget?

Jámbor: Chanukka szó felavatást jelent! Felavatta egy család lelkes odaadása a hitért azt a szentélyt, melyet a pogányság le akart rombolni, sőt külsőleg meg is becstelenített! Egy család megmutatta, hogy mire képes a lelkesedés egy szent ügyért: mit tehet kevés számú, de magasztos eszmétől áthatott lelkes csapatocska, amidőn inkább ezerszer odadobnák rongy életüket, – mint hazájuk, vallásuk, – mert akkoron e két fogalom egymástól teljesen elválaszthatatlan volt – becstületét! A csoda csak az a vallástól való áthatottság volt egy oly korban, mikor a külső csillogó fény, a léha gondolkodásnélküliség, az eszményiség megvetése annyi embert tudott rabjává tenni: és íme egyesek, – ép ebben az egész vallásra nézve oly veszélyes korszakban, mert ki tudja, hogy nélkülök nem olvadt volna-e be a zsidóság az akkori görög, pogány világba és ma már talán nyoma sem maradt volna meg; – a Makkabeus család megmentette a zsidó szellemet és lelkesedése csodavarázssal hatott a csüggedezőkre, a lelkileg sötétségben tengődőkre és hogy az ily lelkes kis számú had mikép tud elbánni egy gondolat és eszmenélküli zsoldos haddal, bármily nagy is számra nézve: azt már a történelem sok esetben tárja fel.

Világfi: De hisz csodák is történtek a gyertyákkal. Úgy tanultam, hogy a templomban egy korsó olajat találtak a főpap pecsétjével ellátva, ebben annyi olaj volt, ami egy napra volt elég és ez azután égeti nyolcz napig. Ezért gyújtanak első nap egyet, később minden nap egygyel többet, nyolczat az utolsó este!

Jámbor: Ezen esemény maga nem hangoln a zsidóságot örömezzetrel! Ezzel kapcsolatban a vallás lángját lobogtatjuk fennen templomainkban és házainkban örök emlékeztetőül, hogy a népek sorsának Intézője, Izrael Őre, a lelki sötétség, a sivárság legádázabb korszakában is, midőn a veszély egyszerre fenyeget kívülről, a kegyetlen zsarnokságtól bensejében a nép közönyétől, erkölcstelen léhaságától: küld megmentőket, megszabadítókat, kik a zsidóság Egyisten szellemét megmentik az emberiség számára.

Világfi: A Makkabeusok fegyverrel a kezükben az ellenség fölött arattak diadalt, de mit tettek a zsidó szellem megmentésére?

Jámbor: Azt tették, hogy megmutatták, mi a zsidó szellem! Ismeri ön a római harczok győzteseit? Nem is szólva a háborúskodás közben elkövetett kegyetlenkedésről, sajnos, ezeket még a legmodernebb culturáilamok sem mellőzik napjainkban, hanem a háború után rabszíjra fűztek aggokat, szüzeket, ifjakat ezrenként, maguk előtt hajtva a diadalmenet díszítésére, később a nép vérszomjának csittítására vadállatok elé dobták a legyőzött nép ezrett mindenütt nyomort, kétségbeesést hagyván maguk után; míg a Makkabeusok a leghősiesebb győzelem kivívása után nem a kegyetlenség tüzét gyújtották fel, nem önistenítésükre sietnek, hanem a megbecstelenített templom helyreállítása képezi első és legfőbb gondjukat, azon láng meggyújtása, mely fényt felvilágosodottságot hirdet, mely meleget áraszt, szeretet melegét az embertárs, az ösztársadalom számára, a lelkesedés tüzét, az isteni vallás magasztos elvei iránt. Ezért tesszük az ablakba a mi chanukka gyertyáinkat, nincs okunk titkolódnni, hogy ezen eszmékért folytatott küzdelmünkben Isten segítsége, mint a múltban nem maradt el, úgy a jö-

vőben sem fog elmaradni. Tehát a tűzben találunk jelképet, hogy erkölcsi öntudatunk a küzdelem tüzeiben aczélosodik és ez a mi gyönyörünk, ez hangolja lelünköt örömmérzetre.

Világfi: De hisz ha a gyermekeinknek örömet akarunk szerezni, akkor nem állhatunk elő ily komoly gondolatokkal?

Jámbor: Pedig a zsidóknál az öröm csak ilyes alakban nyilvánul, öröm az, mi a lelket állandó boldog érzésben tudja fentartani, amivel lényét fejleszteni, javítani, Istenhez közelebb vinni tudja! Nem ami pillanatig tart, ami tovaröppen, ami csak érzéki és mulandó! De különben a gyermekek mulatozásáról is gondoskodtak a trendelli játékkal, melyen négy betű **נ** nesz csoda; **ג** godoul nagy; **ה** hojo volt; **ש** som ott. De a diózásnál, persze a jargon nyelvezetében **נ** a nichts; **ג** ganz; **ש** stellein; **ה** halb nyereséget, vagy veszteséget jelent. Az ily ártatlan örömeket, vagy minő a purimi álarcz, vagy a szukkothi diózás, a templom udvarban való alma ledobálás a vele járó vízöntözéssel: mind olyan látszólagos csekélységek, de mert egyrészt a kedélyességét tartják ébren, másrészt zsidó szokások, régi hagyományok, tehát fentartandók, mert a népelet jellemzésére és fejlesztésére nagyban hozzájárulnak.

V.

A zsidó gyásza.

Világfi: Nem képzelhetek ebben is különbséget nemcsak ugyanazon vallásbeliek, de egyáltalán emberek között. Mindenki fájdalommal telik meg, ha valamely szeretettjét elragadja a kérlelhetlen halál.

Jámbor: De azt csak nem tagadhatja, hogy a gyász külső megnyilvánulásában eltérnek egymástól nem csak a vallásfelekezetek, hanem egyes emberek is. A gyász érzést tár fel, természetesen nem a külsőségek, a mesterségesen készített gyászünnepélyek azok hirdetői, hanem az egyének arcvonásain magatartásán, kedélyhangulatán mutatkozik a gyász mélysége, vagy felületessége.

Világfi: Tudtommal a zsidóknál is rendeznek gyászünnepélyeket, egyes kiváló emberek emlékezetének szentelve!

Jámbor: Ez nem annyira vallásos parancs, mint népszokás. Ugyanis Adar hó 7-én, mint Mózes hala: lának évfordulóján az egyes községek kebelében fenálló chevra-kadisák, szent egyesületek rendeznek az azon évben elhalt kiváló papok, tudósok vagy jötevők emlékére gyászistentiszteletet, melyben néhány

zsoltár eléneklése után az illetőnek érdemei lesznek feltüntetve, buzdítólag tárva a nagyközönség elé az illetőnek példáját!

Világfi: Ön említ egy szent egyesületet, tudtommal a zsidóknál csak Isten és az ő thorája szent, hogy lehet tehát ugyanily névvel illetni egy egyesületet, mely közönséges emberekből áll!

Jámbor: Az egyes emberek tényleg nem nevezetnek szenteknek, még Mózeset sem illetik ezen nevei, de az egyesület czélja és hivatása azért szent, mert a thorának szellemében akarja megvalósítani mindazt, amit Isten mint szentet tüntet fel.

Világfi: De hiszen ez az egyelet nem más, mint temetkezési egyelet, hát ez oly fontos valami, hogy ez által érdemesítené magát erre a különös, az ön szempontjából bizonyára a legszebb névre? Minden vallás-közösség, sőt az emberi társadalom legalacsonyabb műveltségű rétege is eltemeti halottjait, az csak nem nagy érdem; a hullákat csak nem lehet hevertetni hagyni az élő emberek között, különben is a törvény kényszerítőleg lép fel erre nézve!

Jámbor: A zsidóság törvényes kényszer nélkül is eltemeti halottjait. Nem is ez teszi azt az egyesületet méltóvá a szent névre, hanem az a körülmény, hogy sok szegényt gyámolít, betegeknek orvost és orvosságot nyújt, azokat tagjai által meglátogatja, tehát szeretetet gyakorol és a halottnak megadja mindazon tiszteletet, mellyel a vallásos kegyeletnek tartozik és gondoskodik arról is, hogy a visszamaradottak részesüljenek abban a valláselőírta kegyeletteljes bánásmódban, melyre az élet ezen legnehezebb megpróbáltatás! időben rászorulnak!

Világfi: Kegyelet a halottal szemben, ez érthető valami, szép fényes temetés, gyászpompá, díszes ra-

vatal, sok szép koszorú, nagy közönség, ünnepies komoly menet, drága sírkő, szóval sok oly mozzanat, mely hozzájárul az elhalt iránti tisztelet és szeretet adójának lerovására; de kegyeletteljes bánásmód az élőkkel szemben, ez érthetetlen fogalom előttem!

Jámbor: Látszik, hogy ön keveset forgolódik zsidó körökben, mert amit ön itt felsorolt ez nem zsidó szellem, sőt az ellenkezője annak, amit a zsidónak hason körülmények között tennie kell.

Világfi: De hisz én látok ily fényt és pompát a zsidóknál is, különösen a fővárosban, ahol sok zászlóval jelennek meg egyesületek, díszfogatok és több fönnemlített dolgok és szokások! Ez csak nem képezheti a vita tárgyát!

Jámbor: Való tény, hogy a zsidóknál is elharapódzik a temetési fényűzés, de ezzel nincs beigazolva, hogy a zsidó szellemnek megfelelően történik ez?

Világfi: Hát miért engedik meg az ilyesfélét a rabbik, meg az ön által szentnek nevezett egyesületek?

Jámbor: Részint a környezet kedvéért kell egyet-mást megengedni ami nem ütközik határozott vallásos parancsba, részint az olyanféle világfiak számára, kiket a zsidósághoz alig fűz másféle kapocs, mint a halottnak bemutatandó vallásos tisztelet, mert ilyenkor senki sem akar ellentétbe jönni a vallás szabványai-val és nem akarják az illetékes körök megnehezíteni a vallásos intézményeket annál kevésbé meggyűlöltetni! Azért amíg nem jó határozott ellentétbe a hagyományos törvényekkel számolni kell az egyénnek subjectiv akaratával is!

Világfi: Abban igaza van, hogy haláleset alkalmakor mindenki felébred valamelyes vallásos érzés, mert a halál maga is oly mystérium, melyre ép-úgy nem tudunk határozott választ adni, mint a val-

lás sok más tanításaira. És magam is engedtem sok egymást tenni apám elhalálózásakor, ami nekem nem tetszett, de hát azt hittem, hogy az ő lelkiüdvé azt megköveteli és nem volt bátorságom azt megzavarni.

Jámbor: Hát ugyan mit tettek, ami önt annyira kihozta a sodrából és ami az ön esztétikai érzését bántotta?

Világfi: Jöttek valószínűleg annak az egyesületnek kiküldöttei, letették a hullát a földre, ott virrasztott egy-két öreg és imákat mormogtak egész éjjel és nappal; akkor többen jöttek, megmosták a halottat, felöltöztették fehér vászon sapkába, köntösbe, földdel telt zacskót tettek a feje alá és egy egyszerű négy gyalulatlan deszkából álló koporsóba tették, fekete lepellel leborították és így maradt a temetésig.

Jámbor: Tehát az ön atyját bizonyára az ő szándékának megfelelően zsidó szellemben temették el. Bíz ott az egyszerűség, az egyenlőség elve uralkodik, ami az élők között úgy sem található fel. Mellőztetik ott minden díszruha, ravatal, hisz az a mozdulatlan tömeg előbb-utóbb úgy is érintkezik azzal az elemmel, melyből alkottattott, a földdel! Minek tegyenek még itt is különbséget szegény és gazdag között!

Világfi: Bíz én szerettem volna legszebb ruháját ráadni, ezt a tiszteletet készséggel adtam volna meg neki!

Jámbor: Ha ön akarja elhalt édes atyját tisztelni, nem szólok arról, hogy élteben miképp tette azt, de halála után is van elég alkalma hozzá.

Világfi: Óh én az öregemet – ahogy szoktam szólítani – sohasem bántottam meg!

Jámbor: Látja egy jámbor érzésű zsidó sohasem szólítja ilyképp az atyját, hanem édes atyám, mert az ötödik ige, mely nem parancsolja a szeretetet – hisz

azt nem kell, vagy nem lehet – de igen is a tiszteletadást, melyet bár nem lehet szabályokba foglalni, de egyes külsőségekben is meg lehet őrizni. Nem szabad nevén szólítani, helyére ülni, vele vitatkozni, őt megszegyeníteni, vagy zavarba hozni, semmiféle gyöngéjére figyelmeztetni, az ő jelenlétében leülni, ha ő áll, kötelesek vagyunk őt eltartani, betegségében a legnagyobb odaadással ápolni, öreg korában őt mindennel ellátni, nem is szólva arról a feltétlen engedelmességről, mellyel vele szemben viseltetni kötelesek vagyunk ami alól csak ott van helye a kivételnek, ha az Ő akarátja ellenkezik Isten akarátával!

Világfi: Bíz arra már nem emlékszem, hogy éltében ép ezen szabályokat hogyan tartottam meg vagy nem, de hát most arról a tiszteletről van szó, amit halála után nyújthatunk neki. Erre nézve azt hiszem, hogy teljesen megfelelek a kegyeletnek.

Jámbor: Bátorkodom kételkedni benne.

Világfi: Mily alapon mondhatja ön ezt?

Jámbor: Ismerve az ön elveit és felfogását a vallásról, bizton állíthatom, hogy nem nagyon erőlködik a tisztelet adásban halála után sem.

Világfi: Kikérem magamnak, rólam ily kevés erkölcsi érzéket tételezni fel. Ön jól tudja, hogy én minden mazkir-kor, tehát mikor az elhaltakról való imát elmondják, ott vagyok a templomban és azt soha semmi körülmények között el nem mulasztom.

Jámbor: Szép, szép ez is valami, nem tagadom, a kegyelet tüzének egy kis halvány szikrája, sőt megvagyok győződve, hogy a kadisch imát is elmondja a halálozás évfordulóján, meg otthon az olajmécsest is felgyújtja!

Világfi: Elhiszem, ezt még soha el nem mulasztottam, bár őszintén szólva, ahányszor a kadisch imát

elmondottam, elolvasva a fordítást, mindig szinte bosszankodtam, hogy abban semmit sem találtam, ami a halottra vonatkoznék, semmi összefüggést sem tudtam felfedezni elhalt szülőm és azon ima között, de azért lelkiismeretesen elmondom.

Jámbor: Lássa a jámbor, ha említi elhalt szülőjét, hozzáteszi e kifejezést: Isten nyugossa, vagy áldás emlékére, vagy áldásos legyen emléke az örök életre »zichraunom Fbrocho l'chaje hoaulom habo« vagy az első évben: »hareni kaporasz miskovau« vajha én lennék az engesztelője, ha esetleg halála által valami befejezetlenül, vagy engesztelődés nélkül maradt.

Világfi: No ilyen csekélységekre nem szoktam ügyelni, ez nevetséges valami.

Jámbor: Azt elképzelem, de hát önt az a csekélység sem érintette, hogy boldogult édes atyja nem evett az ön asztalánál egy falat ételt sem és édes anyja, ki pedig annyi könnyet sírt imájában és álmatlanul töltött éjszakáiban az önért elpazarolt bánatában, gondjában és aggodalmában nem lépte át az ön háza küszöbét, mert önnél idegen szellemet látott a házban, a felesége hideg erőltetett kedveskedéssel fogadta, no meg a gyermekek kinevették a nagymamát, mert nem volt oly divatosan felöltözve és nem tudta betartani azon külső illem szabványokat, melyeket a francia nevelőnő, mint szent hárszabályt tanított és aki a zsidó öregasszonyt ha elfordult kicsúfolgatta, tehát nem kívánható öntől, hogy haláluk után is gondoljon rá és lelki üdvükért hozzon áldozatot!

Világfi: Hányszor mondjam, hogy igenis haláluk napjának évfordulóján elmegyek a templomba kadischt mondani!

Jámbor: Igaz, de abban az évben, mikor elhaltak, nem nagyon erőlködött a Kadisch mondásával –

igaz, hogy egy apa, vagy egy anya nem érdemelnek annyi fáradságot, hogy tizenegy hónapon át reggel korán felkeljünk és abba a templomba eljárjunk, ahol az apa az ő lelki gyönyörét, vigaszát találta és ott imádkozzunk az ő lelke üdvéért.

Világfi: Ön túloz, igen is egy jobb érzésű ember többször elmegy a templomba a gyászévben és a gyászt feltünteti úgy, hogy mindenki felismeri első tekintetre ruháján, hogy őt nagy csapás érte!

Jámbor: Megengedem, hogy gyászszalag volt kalapján, fekete nyakkendő, fekete szegélyű zsebkendő, sőt fekete szegélyű levélpapíros és boríték fenn hirdette a szívbeli gyászt – sőt neje hosszú fekete fátyolban járt a színházba, a jourokra és a boulevardokon, mellékesen mondvá, jól állott sápadt arczszínéhez, kár, hogy állandó viselkedésre nincs berendezve a fekete szín, mert különben talán egész életen át gyászolta volna apósát, anyósát, vagy saját szülőit?

Világfi: Hát az is baj, ha gyászolunk, az is, ha nem? Kíváncsi vagyok arra, hogy mikép lehetne önnek eleget tenni – persze majd előhozakodik a vallásával – amellyel pedig különösen a ceremóniáival aligha fogok tudni megbarátkozni!

Jámbor: Nem a ceremóniák állanak önnek útjában, hanem az a mély érzés, melyet a vallás belevés a szívbe, ez élvezhetetlen és kelleetlen portéka! Nézzon csak egy mélyen érző zsidót, ki életében szereti és tiszteli szülőjét, mikép iparkodik tőle telhetőleg, annak minden pillanatát kellemessé varázsolni, hogy mutassa az a szeretetet és tiszteletet akkor is, ha azok elhaltak. Nem létezik az a pénzbeli áldozat, az a kényelem, az a testi önmegtágadás, melyről ő vissza rettenne, csak-hogy reggel és este el ne mulassza az istentiszteletet, hogy a kegyelet imáját leróhassa! Jámbor tudós em-

berek által külön imákat mondott el – kerüljön bármennyi pénzbe is!

Világfi: Ezt csak gazdag ember teheti meg, aki idejével szabadon rendelkezik és ily célokra költekezhetik!

Jámbor: Óh a gazdag ember az a szülőinek elhalálózása napján pénzt osztogat ki a szegények köpött: azok nevére és emlékére alapítványokat tesz, leányokat kiházásittat, szegény tanulónak ösztöndíjakat osztogattat ki a halálózási napján. A templomban ott van a legnagyobb forróságban, mint a leghidegebb télinapon és lelki furdalást érez, ha egyszer is elmulasztana egy alkalmat, hogy a Kadisch imát elmondhassa és a gyász törvényeit szentül megőrzi!

Világfi: Külömben furcsa az egész, hogyan lehet gyászra vonatkozólag törvényeket szabni, kiki érzése által vezeteti magát, mert az oly erőltetett szerelemnek meg külső tettetésnek igazán nincs sok értelme!

Jámbor: De azért ön sem ment a gyász utáni első két-három héten a színházba, sem a szórakozási helyeken nem jelent meg. Pedig vannak ám a mai anyagiasság korszakában külömben tanult emberek kiknek az elvük: volt, nincs, meghalt, eltemettük szépen, parádéval: az én gyászommal őt vissza nem hozzuk, miért zavartassam meg magamat és háznépemet a megszokott élvezetekben, őt ezzel fel nem élesztjük, mi pedig csak önmagunknak okozunk kellemetlenséget!

Világfi: No ilyennek – reményilem – engem nem képzél, sőt tetteimmel meg is mutattam, hogy bensőm fellázadna az érzéketlenség ily külső megnyilvánulásán! Hisz ön jól tudja, hogy a sivot nyolcz napig betartottam, bár őszintén szólva, nem értettem, hogy miért kell oly alacsonyan ülni, ott hagyni min-

dennapi foglalkozásomat anyagi kért szenvednem és elgondoltam, hogy szegény ember esetleg a vallás kedvéért éhen halhat, mert nem járhat kenyérkeresete után; de hát ha már betartottam minden szertartást – temetés után ettem is halottas torból, lehúztam a czipőmet, részt vettem az imában, elmondtam a Kadischt, no gondoltam ilyenkor nem szabad Istent magam ellen zúdítani, megteszem az emberek kívánságát nem akarom, hogy kibeszéljenek, egy hónapig még a szakáلامat is megnövesztettem és úgy néztem ki mint jámbor zsidó.

Jámbor: Látszik, hogy önben a gyermekkorban belevéselt vallásos érzés nem mosódott még el egészen. A gyász napjaiban megtartja külsőleg is azon szabványokat, melyeket vallásunk alkalmasoknak talált a benső mély érzés legméltóbb kerete gyanánt tüntetni fel bár nem érti az egyes szertartást, de azért a külszín kedvéért – hogy meg ne szólják – megtartja azokat.

Világfi: Reményilem, hogy ez nem rosszalást érdemel.

Jámbor: Távolról sem, mert a külszín sokszor alkalmas arra, hogy másokra is bűzdítőlag hasson, legalább közszellemet nem rontja meg és utóvégre – reményilem – nem mesélte el mindenkinek, hogy ezen cselekedete ellenkezik meggyőződésével?

Világfi: Csak nem állítok ki önmagamról ily szegénységi bizonyítványt, hogy nem merek teljes belátásom szerint cselekedni?

Jámbor: Az ily szívbeli, kegyeletbeli, helyesen szólva érzelmi dolognál nem a rideg józan értelem a kormányzója tetteinknek. Egyáltalában mindenkoron karöltve kell haladnia az értelemnek a szívvel ha egyiknek erősödése, a másik rovására történik, akkor

lelkiéletünk egyensúlya meghibbant és a normális élet-igények nem elégítettnek ki.

Világfi: Hát nem gondolja, hogy a gyászszertartásoknál is a józan értelem háttérbe szorult?

Jámbor: Nem, azt csak olyan mondhatja, ki nem tudta szüleit szeretni életükben – mert ha igen, akkor nem képzelhető másképp, minthogy az ily veszteség után közvetlen, csakis ezen benyomás alatt él és ezen emlékek szenteli minden erejét! De az nem zárja ki, hogy ön érdeklődjék ezen szertartások értelme után.

Világfi: Az előtt bizony sohasem törődtem ilyesmivel, most meg nem volt alkalmam hozzá. De szívesen veszem a felvilágosítást.

Jámbor: Mindenek előtt téves az a felfogás, hogy nyolcz napról beszél, mert e szó sivo – hetet jelent. És egy óra a napból, egész nap számba jő! Tehát olyan nagyon sokat nem mulaszt senki, feltéve még, hogy a legmélyebb gyász közepette tudná az ő hivatását oly higgadt komolysággal végezni, mintha semmi sem történt volna! Ilyen érzésnélküliséget zsidóban nem tételeznek fel, mikép a görögök valamikor apagyilkosságra azért nem szabtak törvényt, mert lehetetlennek tartottak ilyesmit!

Világfi: Pedig ma már sok ember nem tart sivot, mert dolga után lát és nem akar mulasztani!

Jámbor: Azt elhiszem, a mai vallás – tehát érzésnélküli korban egy apa, vagy egy anya miatt nem érdemes anyagi kárt szenvedni – gondolják a vallás nélkül élő emberek. Félnek – mint ön monda – az éhenhalástól?

Világfi: Hát nem képzel ön olyan családot, mely mától-holnapig terjedő keresetéből tartja fenn magát? És ha ez elesik neki?

Jámbor: Amikor a zsidók még a vallásnak minden parancsát lelkiismeretesen megőrizték, akkor gondoskodtak a szomszédok és jó ismerősök, hogy a gyásznapokban a családnak legyen ennivalója, de külföldben is az egész szegény embernek, vagy tanítónak, ha nincs ki helyettesítené, meg van engedve három napi gyász után, kenyérkeresete után jární. Természetesen vallásunk külsőleg is feltünteti a lélek gyászát. Az első hét nap tartózkodást parancsol minden munkától, a tanulástól is, mert az élvezet, kivéven a szentírás azon könyveit, melyek szomorúság gondolatait ébresztik fel, Job, Jeremiás siralmi, a gyászra vonatkozó törvények, mert a gyászolóban nincs hely más számára, mint szomorú érzésre. A földön, vagy alacsony zsámolyon ül, czipőit lehúzza, ruháját megszagatva és azokban a legszükségesebb változásokra, a legnélkülözhetlenebbekre kell szorítkoznunk, hogy ezzel is megfosszuk magunkat minden külső feldíszítéstől és a legkisebb élvezettől is. A gyász első hetében érzéketlen a barátság és ismeretségi megnyilatkozás iránt, még a házaselet feladatai iránt is. Nem köszön és nem fogadja a köszönést. Még a templomba se mehet, hanem hozzá jönnek imádkozni legalább tizen és ha jó tempóba, helyét megváltoztatja. A keleti szokásokra emlékeztet a ruha betépés, mert a ruha a tisztesség jele külső megjelenésben, ezt ilyenkor mellőzni akarja; a czipő felhúzás az önálló tevékenységhez való készülődést akarja feltüntetni, már pedig ilyenkor az egyén önállóságának teljes összezúzódása következett be. Tilos ilyenkor, amint az egyénnek a fürdés – még hidegvízben is – a haj és szakái megnyírás a gyász harmincz első napjaiban, szülők után addig, míg nem ütközik a társadalmi illembe a három első hónap után: úgy házban is tilos nagyobb

tisztogatás, a mosás, a vasalás, vagy bármiféle olyasmi, ami ellenkezik a lélek komor hangulatával, ami fényűzésre, vagy külső díszre emlékeztetne!

Világfi: Hát az a temetés után hazajövetkor a halottas tor mire jó?

Jámbor: Már maga ez a kérdés is elárulja az ön szívének ürességét! Bizonyára hallhatott emberekről, kik, temetés után tort-t csapnak, már e szó maga is kizárja a zsidó gondolkodásmódot, mert ez a disznóval Összefüggően szokott használni, és akinek szíve van az nem tud leülni lakmározni, ha egyik szeretettjét elföldelték.

Világfi: Pedig hát ép nekem a vallásos emberek nógatására kellett ennem tojást, innom bort meg kenyeret?

Jámbor: De nem torszerű lakomára szólították önt fel! Azok a jámbor lelkű emberek azt hitték, hogy ön tisztában van annak a jelentőségével, amit az az egy-két falat étel jelképesen kifejez.

Világfi: No már minden falat táplálék egy eszmét rejt magában?

Jámbor: Az ön lakomáinál nem, de a zsidók vallása rendelte alkalmaknál igen! Ám ha nem tudta eddig, hallja most! Ismeri a szentírás könyvéből azt a mesét, hogy Dávid király, midőn egyik gyermeke megbetegedett, rendkívüli módon gyötörte magát tartózkodott minden evéstől-ivástól, földre ült távol tartotta magát minden élvezettől, de midőn a rettegő szolgálktól megtudta, hogy a gyermek meghalt; fölkelt, mosakodott, kért enivalót és újra visszatért régi életmódjához.

Világfi: No ez furcsa logica, talán az ókorban ilyen volt a gondolatmenet?

Jámbor: Reménylem, hogy a zsoltárok költőjétől feltételez egy kis józan felfogást.

Világfi: Lehet, de nem tudom belátni az észjárás jogosultságát, hogy gyászolás helyett örömeztéknek adta át magát, ha ezt én teszem, ön bizonyára vallástalanságomat veti szememre, amivel tulajdonkép szebb szavakban azt mondja, hogy érzésnélkül vagyok.

Jámbor: Biz igaza van, magánál ilyesmi nem is más szívtelenségnél! De ha elolvassa ott Sámuel prófétának ezt a részletét, akkor nem beszélne így Dávid királyról! Amíg a gyermekben még volt élet, addig azt hitie, hogy önbűneit a király le tudja róni a legnagyobb öngyötrelem és bűnbánás által és remélte, hogy Isten talán megkegyelmez neki és sikerülend a gyermeket életben fentartania! Miután azomban, Isten másképp határozott, tehát belenyugodott a világsorsát intézőjének akarataiba és bűnnek tartotta volna, ha zúgolódik ellene, azért evett, ivott és külsőleg is feltárta a megnyugodott lelki egyensúly képét. Erre emlékeztet az a néhány falat tojás, ami mint kerek tárgy különben alkalmas is a szerencse forgandósága gondolatának ébresztésére – ezért szórnak rá néhány szem hamut mintha mondanák: porból lettél, porrá leszel!

Világfi: Dehát bort is kell inni?

Jámbor: A bor a gyászolók megvigasztalására adatott – természetesen mértékletes használatban, ép úgy, mint az ünnepek megszentelésére is ezen italt alkalmazzák, amely a kedélyt fel tudja vidítani, bátorságot csepegtet belénk, életerőt gerjeszt és különben is a legjobb példa a mértékletesség betartására, mert ellenkezője rendkívüli károkat okozhat, nagy rombolást végezhet.

Világfi: Dehát mikép függ ez össze a gyász-érzettel?

Jámbor: Nagyon is szoros a kapocs közte. Bölcsseink a gyászt melyet érzünk drága szüleink, vagy

vérrokonaink elvesztése miatt mérsékelni akarják. Ne foglaljon az kedélyünkben túlnagy helyet el, nehogy a szomorúság kiöljön minden érzést belőle és azt merrevé, érzéketlenné, búskomorra változtassa! Másrészt igen is legyen meg az érzés a szomorúság iránt a kedélyben, mert az megpuhítja, fogékonyá teszi az élet gyöngédebb érzései benyomásai iránt: nevelési eszköz az, mert a szenvedés nemesít, kipattantja azon nemes szikrákat, melyek azelőtt talán elrejtve voltak a lélek fenekén! Tapasztalhatta, hogy aki még ilyenkor sem könyörül a szegényeken és nyomorgókon, annak a szívében minden lehet, csak érzés nincs!

Világfi: Gyászünnepélyre valóban mindenki kézséggel adományoz és az ilyesmi minden népnél nagyon ki van fejlődve. Mily szép ünnepély az a halottasnap a keresztényeknél, mikor mindenki megemlékezik az ő elhunyt rokonáról, kimegy a temetőbe, visz ki koszorút, esetleg feldíszíti a sírhelyet a legpazarabb költekezéssel. Miért nincs ilyesmi a zsidók-nál is?

Jámbor: Már fõnn emlitem, hogy a zsidóság kizár minden fényüzést a vallás szellemébõl, mikép is lehetett volna az elnyomatás századaiban megõrizni az eszmét, ha ily külsõ alakban kellett volna nyilvánulnia! Nálunk ki van zárva mindennemû halottas kultus minõ az ókorban volt a piramisok építése, hogy a hullák megõriztessenek a feloszlástól. Mihelyt a lélek távozik a testbõl, ezt azonnal a földdel hozzuk közvetlen érintkezésbe, oda lefektetjük és egy gyenge lepelbe burkoltan, mint az igen jámboroknál, vagy néhány deszkájú koporsóba téve a sírba helyezük. De a lélek és isten közötti összefüggésben hiszünk, annak folytatólagos szellemi életét erõs meggyõzõdésünk gyanánt hirdetjük. Mert a halál mint az

egyén megsemmisülése előttünk felfoghatlan gondolat, azért annak a csodaszerű az egész organismust éltető elvnek a test széteszlása után is kell működnie, akár mint barátságos őrszellemnek, védő angyalnak, akár mint romboló dämonnak. A mi megemlékezésünk a holtakról csakis azok lelki életére vonatkozhatok; ezért négy ünnepnapkor évenként pesach – utolsó – sebuoth második, jom-kipurim és s'mini azereth napján az istentisztelet közepette imádkozunk Istenhez, hogy őrizze meg elhalt kedveseink, drága szüleink lelkét azon lékek között, melyek örök életet élnek! De a testet borító sírhelyhez kegyeletkép eljárunk ugyan évenként többször – távollévén tartózkodási helyunktől legalább egyszer, de csak azért, hogy az élet és halál Urához intézzünk imát szülőink lelkeinek megőrzéséért és hogy az örök üdv részesei lehessenek. Megszenteljük annak nevét, ki őket nekünk adta és ím most tőlünk elszólította.

Világfi: Tehát a halottakról való megemlékezés nem más mint egy ima Istenhez és ő róluk semmi említés sem tétetik. Azért nem találtam én abban a Kadisch-imában, melyre a jámborok oly súlyt fektetnek, hogy a világért sem mulasztanának el egy ily imát – semmit ami a halottra vonatkozik és azért is nem tartottam érdemesnek tizenegy hónapig reggel és este mindig a templomba eljárni!

Jámbor: Aki egyébkor sem szokta Isten hatalmát és irgalmát felismerni, aki egyáltalában ön erejéből véli ittlétének összes feladatait véghez vihetni az ha nem tesz mást, mint a gyász hónapjaiban értelem és érzelem nélkül ledarálja a kadisch imát: biz az csak oly gépies kegyelet mutatványt producál. Nem úgy az, ki Istenbe helyezett bizalmát hirdeti akkor is, mikor ő megfosztotta őt életének legboldogítóbb kín-

csétől: szüleitől és aki a megpróbáltatás legsúlyosabb óráiban is kijelenti a nyilvánosság előtt, hogy egyedül Ő tőle várja sorsának további intézését, anyagi és lelki szükségleteinek kielégítőjét, erről tesz vallomást és másokat is arra buzdít, hogy hangoztassa megnyugvását Isten akaratában!

Világfi: De hisz az ily gondolatokat máskor is lehet hirdetni, nem kell épen a halálozás után a gyász legmélyebb indulata közepette tenni!

Jámbor: Ezt a Kadisch imát tényleg imáinkban nagyon sokszor, naponként többször elmondja az előimádkozó: de a gyászoló érzésével is szorosán összefügg. Csak teste halt el azon apának, vagy anyának, ki Izrael házában egy gyermeket ajándékozott, ki magát ezen ház, ezen közösség tagjának tekinti és tovább folytatja azt a nagy és szent életfeladatot, melyet e nép maga elé tűzött. Az oly élet tovább is virul hoz gyümölcsöket, terjeszt mindinkább tökéletességet, még ha testileg nincs is itt, mert szünetlenül felébreszti gyermekének keblében az Isten, az élet fogalmát, a hozzátartozandóságot Izrael sorsához és feladatának terjesztéséhez! Az ily gyermeki élet kiengeszteli és tökéletesíti a szülők életét. Azért mondja el a fiú minden istentisztelet alkalmából a gyász első tizenegy hónapjában ezen kadisch imát, melynek tartalma: az isteni birodalom fejlesztése, az Egyetlennek tisztelése abban a birodalomban, melyet ő tetszése szerint alkotott és mi más foglalhat helyet ebben az uralomban, mint minden ami tökéletes, ami erkölcsileg a legmagasztosabb és vajha minél előbb bekövetkeznék ezen isteni eszme uralma széles e világrészben, erre az illető felhívja a gyülekezetet nyilvánosan, hogy amen mondással igazolják a hasontörekvést, magasztalják mindannyian Istent, akiről tudják, hogy az nem-

csak szóval, hanem dicső, nemes, magasztos tettekkel eszközölhető és hozzon ezen ő reá való gondolás áldást, békét és soha egy pillanatig se távozzék Izrael hívéből a gondolat: hogy bármily viszonyok között is vagyunk, él a magasban isten, aki mikép milliő csillagot tud egyesíteni egy békefrigyben: úgy fogja a földön is egyesíteni az ő örök békéjében a szerte-húzó elemeket.

Világfi: A zsidóknál minden alkalomnál az egyes csak egy részecske az összzsidóságból, ha gyászol akkor is tekintetbe kell vennie az egész közösséget. Azért vannak – ha jól emlékszem – nemzeti gyásznapok, vagyis oly napok, amikor akarva, nem-akarva illik minden jó zsidónak szomorkodni, még ha különben semmi oka sem volna rá!

Jámbor: Az tagadhatlan, hogy e nép csak oly tagot tekint magáénak, ki önmagát vele szétválaszthatatlanul összekapcsoltnak tekinti. Azért nem a nagy szám után áhítózunk, hanem az egyesnek mély érzése után, mellyel népével összefon, annak öröme és dicsősége az ő keblét is duzzasztja, míg az összeség gyásza ő rá is lesújtó hatást gyakorol.

Világfi: Mégis furcsa intézmény, hogy múlt idők szomorú eseményeiért kelljen manapság gyászolni, még az örvendetes mozzanatokot csak megértjük és azért nem is haragszunk, hogy oly intézkedéseket tettek, melyeket szívesen megtartunk, utóvégre purimkor a kindlit enni, meg mulatni lehet anélkül is, hogy gondolkodni kellene az okra, mely miatt azt tenni kell tulajdonképen. De szomorúságot nem lehet ráerőszakolni senkire és rég elmúlt dolgok miatt zavartatni magunkat rendes életmódunkban, kényelmünkben, annak már igazán nincs értelme!

Jámbor: Ön gyásznapokat említ melyeket az

összsidóság annak tekint minők a bőjt napok és a szefiroth hetek és ha szabadna kérdezni mennyiben állanak ezek önnek útjában? Talán abban hagyja a kártyajátékot, vagy ha összeverődik jó társaság ön kimentti magát, hivatkozva a nemzeti gyászra, vagy nem iszik bort, nem megy lakodalmakra, vagy tudom is én milyen elviselhetlen akadályok gördülnek az ön boldogsága elé?

Világfi: No még az kellene, hogy zavarva is legyen bíz én nem hagyom magam senkitől és semmitől sem háborgattatni! De erre a szefiroth-ra onnan emlékszem, hogy apám nem nyíratja meg haját ezen napokban és én emiatt kénytelen voltam esküvőmet elhalasztani egy-két héttel, mert a rabbi hivatkozott a gyászra és nem akart megesketni.

Jámbor: Hát miért nem esküdött meg csak polgárilag?

Világfi: Említettem már több ízben, hogy azt magam sem akartam.

Jámbor: Reményiem, hogy azon két heti halasztás miatt a haragja a zsidóság ellen már lelohadt, de különben ha a rabbi előtt komolyan kijelenti, hogy ha meg nem esketi, akkor csak polgárilag házasodik, akkor nem halasztotta volna talán el az esketést.

Világfi: Tehát lehet alkudni a vallásos meggyőződésekkel esetleg a rabbi uraknál?

Jámbor: Nagyon téved, ha ezt általánosságban akarja alkalmazni! Hanem arról van szó, hogy egy kevésbé szigorú, vagyis nem a thorában gyökeredző szabvány enyhítése által megtudunk menteni oly törvényt, mely alaptörvénynek tekintendő: akkor a józan ész és lelkiismeret ítélő szava szerint kell eljárni. Már pedig ugyanazon eset áll fenn a szefiroth és az esketés szertartása között.

Világfi: Ugyan mit is jelent az és miért vannak a gyászhetek?

Jámbor: Pesach és sebuoth között szombaton délelőtti istentiszteletben imádkozzák az »Ab-horachamim« kezdetű imát, melyben megemlékezés történik azokról a hitközségekről, azokról a jámborokról, kik a középkor kegyetlenségei következtében a vértanú halált szenvedték, kiknek csak a máglya, verpad legyilkoltatás, vagy a hitszegés, a hatalmon levők válása között lehetett választaniok: és ők ezenek inkább választották a legirtózatossabb szenvedéssel összekötött halált! Nem gondolja, hogy ezen százezrei ama névtelen hősöknek megérdemelnek, legalább közösen együttesen egy imát a lelki üdvükért?

Világfi: Óh az ily lelki nagyság, az ily szent meggyőződés és jellem, szilárd hősiesség csak hódolatot és dicsőségteljes emléket kíván minden későbbi kortól.

Jámbor: Látja már most, miért nem vágta le haját bold. édes atya ezen napokban, mert ő átérezvén ezen időkben történt eseményeket, legalább így akart külsőleg is kifejezést adni az ő lelki gyászának.

Világfi: De hisz én úgy hallottam, hogy ezen korszakban R' Akiba tanítványai között egyenlenség dúlt, ezért dögvész volt és csakis a Lagbomer a deákünnepély napján szűnt meg és azért a gyász! Ezzel csak nem törődne?

Jámbor: Lényegében más volt itt, bár így szokták ezt feltüntetni. Ha tanulta ön a zsidók történetét, akkor tudhatja, hogy Rabbi Akiba azonkívül, hogy egyike volt a zsidó tudomány óriásának, egyszersmint előharcosa volt a zsidó utolsó szabadság harcának, melyet a világhódító zsarnokság ellen vitt, miután már Titus lerombolta a szent templomot, legyilkolta a zsi-

dó nép millióit, rabszíjra fűzte a római diadalmenetre alkalmas anyagot, melyet azután a circusokban a vadállatokkal tépetett szét, tehát a szabadság, önállóság, nemzeti függetlenség utáni törekvésnek legutolsó fellobbanását és annak gyászos-gyászos, irtózatos, kegyetlen elnyomatását idézzük emlékünkebe a pesach és sebuoth közötti hetekben és ezen időközben a 33-ik napon – mert az a szó lagbeomer azt jelenti betűkben a lamed 30. gimmel 3-at – adatott meg a kegy, hogy Bethárban az ezrenként heverő hullákat szabadon eltemethessék!

Világfi: Jeruzsálem pusztulása Ab hó 9-ike tudom gyásznap és talán ekkor is, vagy a megelőző kilencz napon is lehetne esetleg a rabbiknál valami módon az esketést kieszközölni, vagy valami örvendetes alkalomhoz engedélyt kapni!

Jámbor: Nagyon téved. Olyan rabbi nincs a világon, ki önt ezen napokban megesketné, mert az ilyet csak a vallás pusztítójának tekintenék.

Világfi: Még az esetben sem, ha ettől tenném függővé a vallásos esketést, vagy a kikeresztelkedést?

Jámbor: Már többször említettem, hogy a zsidóság nem ijed meg az olyannak a fenyegetésétől, aki ki akar keresztelkedni! Veszít a fa értékéből, ha egy rothadt gyümölcs vagy egy kiszáradt levél onnan lehullott? Sőt jobb, ha a fergese távozik, legalább nem rontja a többi egészségeset! Ezen gyásznapok oly mélyen gyökeredzenek a zsidó szívben, hogy azokban semmiféle örvendetes esemény megünnepelésére sem vállalkozik, sőt e napokat egyáltalán szerencsétleneknek tartják.

Világfi: Tudom, a zsidók nem esznek hús ételt a tisobeov – látja a nevét is tudom – előtti kilencz napon. Akkor pedig bőjt van. No abban a forráság-

ban estétől-estélig egy csöpp vizet nem inni, nem inni, nem fürödni, gyászolni, a templomban este meg reggel gyászdalokat énekelni, földön ülni, czipót levetve bizony nem a mai korba való szórakozás!

Jámbor: Tényleg szórakozásnak talán az előtt se nagyon felelt volna meg?

Világfi: Hisz tudom, hogy a múlt fontos eseményekre illik egy népnek visszaemlékeznie, mert a kegyelet érzet mégis olyasmi, amit nem lehet kialudni hagyni az emberi kebelből. De vajjon azzal, hogy most sanyargatjuk magunkat évezredek előtt történt események miatt hasznot hozunk-e valakinek? Talán felépítjük Jeruzsálemet azzal, ha én böjtölök. Sőt ha tudnám, hogy felépül, akkor annál inkább nem böjtölnék!

Jámbor: Szóval ön csak nem akar böjtölni az megjárja, utóvégre enni mindig kellemesebb dolog, mint böjtölni. De az indokolás, mellyel a nem böjtölését menteni akarja épenséggel sem méltó művelt emberhez! Annyit minden józan ember tud, hogy az ön böjtölésével a rég lerombolt, – jelenleg a török mecset van a helyén felépítve – jeruzsálemi szent templomot felépíteni nem lehet! Csakhogy a zsidó böjtölése mást fejez ki!

Világfi: Azt tudom magam is, csakhogy nem lehetne azt böjtölési kínzás nélkül is kifejezésre juttatni!

Jámbor: Most megint ott vagyunk, hol ezen dilemmát kell feltennünk. Aki nem akar oly áldozatot hozni, ami egy napi bojt, az nem érez abból a leírhatlan veszteségből és végtelen fájdalomból, mely e népet gyászba borította akkor és melynek szomorú következményeit még ma is látjuk és szenvedjük, mert ha néhány államban van is törvénybe iktatott szabadsá-

gunk és jogegyenlőségünk, de még mindig idegenek nék alárendelteknek, társadalmilag nem egyenragúaknak tekintetünk.

Világfi: Ez tagadhatlan tény, hogy a gyűlölet még sok helyütt érezhető napjainkban is.

Jámbor: És ezt mondja ön, ki boldognak érzi magát, ha egy nem zsidó önnel leül kártyázni, vagy borozgatni, no meg ha feleségét egy adós nemzsidónak hitvесе megtiszteli becses látogatásával; ön mondja azt, ki sohasem gondol és nem érez egy parányit sem azokkal a fájdalokkal, miket átszenvednek azon ország zsidói, hol még a törvény, a jog uralma nincsen általánosan szentesítve!

Világfi: Ön eltér most az ab hó 9-ike böjt napról megkezdett fejtegetéseiről.

Jámbor: Dehogy térek el! Mert aki érez népéért aki magát olyannak tekinti, mint az összességnek egy csekély része, mely a vallás ideg szálaival van összeköttetésbe hozva az egész nép múltjával és jellemével, az megérzi bárhol is szúrják a testét: vele sír, ha a iest bármely részét akarják kínozni, vagy levágni és most is sírva gondol arra, amit elvesztett dicsőségéből, erkölcsi és világi hatalomból, fényből, jólétből örömből és gyönyörből! Aki meggondolja, hogy mily üldözött és szegény a mai világban mindaz, ami zsidó: ami a vallásnak méltó külseje volt egykoron: most mily szánalmas a megjelenése; ha látunk más vallás szolgálatában álló egyéneket, intézményeket oly fényben tündökölni, oly pompában ragyogni, oly bőségben vájkálni: és ezzel szemben a zsidó templomokat iskolákat, a tanházakat, az abban tanító mestereket oly annyira nyomorgó, koplaló, kiaszott, vézna, gyatra külsőben: biz van okunk sírni jajveszékélni, ezt reményiem jogosnak tartja és indokoltnak!

Világfi: Nem vonná le ezen külső tünetből, ami tényleg megfelel az igazságnak azt a következtetést, hogy ideje volna már egyszer felhagyni a múltért való sajongással és a sivár jelenen egyszerűen úgy segíteni, hogy mi is beolvadnánk a nagy tömegbe és akkor abból a tényből mi is kivehetnők a részünket.

Jámbor: Aki így gondolkodik, annak tényleg nem kell böjtölnie tisobeov-kor. Ez hasonlít az ön világnézetére! Az édes anyja, kinek emlőén felnevelkedett, kinek szíve vérét beszította, kinek köszönheti, hogy testileg él, lelkileg felnőtt, ki önt oktatásaival mindeddig vezérelte: íme megöregedett, arcza ránczos lett, kezei összezsugorodnak, háta meggörcbült, haja megöszült, szóval az az egykori szép fiatal, életerős asszony most csak a múltnak torzalakja, elvárom tehát öntől, hogy üsse agyon, hogy még emléke se maradjon meg és dobja magát egy fiatal szép külsejű, díszes öltözékű idegen hölgy rideg karjaiba, aki azt elcsúfitotta és mondja, hogy te voltál, te vagy édes anyám, hisz oly tetszetős az alakod!

Világfi: Hisz akkor bolondnak, vagy gazembernek tartanának, de hát mit akar ily természetellenes, szinte észnélküli beszédekkel?

Jámbor: Ugyanazt, amit ön akar velem, mikor azt a kedves tanácsot adta, hogy olvadjunk mi is a nagy tömegbe és tagadjuk meg édes anyánkat Izrael szent hitét!

Világfi: De hisz ön tüntette tel annak rútságát szomorú, gyászos külsejét, melyért böjtölnie kell és folyton sírnia!

Jámbor: De csak a külsejét tüntettem fel ily gyásznak. Azzal nem mondtam, hogy egy szegényes külsejű, rongyozott, ruhájú embernek keblében

nem doboghat a legnemesebb szív, nem lüktethet a legmagasztosabbért hevülő kebel, nem lakhatik a szerény külszín alatt a legdicsőbb gondolat, a tiszta erkölcs, a minden legeszményibb után való törekvés. Sőt ellenkezőleg ép ez tanítja a zsidó hit isteni magasztosságát, igazságnak megdönthetetlen erejét: hogy ellenségei évezredek üldözéseivel csakis a külső héját törhették össze, csak a külső fényes kupolákat rombolhatták szét, csak a dísz, a felületes szemlélőnek tetszős külső mázt, csak a korsót rútíthatták meg: de magát a lényegét, a fontosat, az életető szellemet, az üdítő ital forrását be nem tömhetik, el nem pusztíthatták, az életető nedvet ki nem szívhatták a zsidóság vérkeringéséből! Él e nép ma az ő erkölcsével, tudományával, lelkes odaadó istenhitével, szeretetével, munkakedvével úgy mint a szent földön mikor önálló nemzeti életet folytatott.

Világfi: Ha meg így fenáll a mai zsidóság mint mikor a szentélye létezett az ő önálló országa ban akkor meg mirevaló a gyásznapi, a böjtölés, az önsanyargatás azért amit elveszített?

Jámbor: Azért a veszteségért jogos a siránkozásunk. Apáink bűnei okozták pusztulásukat a nép millióinak és mindennek, ami dicső és boldogító volt! A bűnökért való irtóztatás bűnhődés tudata bennünket is megrázkódtat egész valónkban! Mily súlyos büntetés ér majd bennünket? A bűn forrását, a testiést, az érzéket, az alacsony állatiasat akarjuk öngyöttrésünkkel betömni, vétkezes gondolatainkat fékezni és aljas vágyainkat gyöngítetni! A lelki, isteni erő diadalmas-kodjék a test fölött és tartson vissza minden bűntől, mindentől, ami Isten haragját vonja maga után, ma épúgy, mint ezredek előtt!

Világfi: Utól végre a bűntől való tartózkodásra

minden reggeli imában történik megemlékezés, ezért csak nem kell annyi gyászének, annyi böjtnap és oly sok szertartás, ami a templomban véghez megy este Jeremiás siralmait sírva eléneklik, földre ülnek, a frigszekrény előtt a függönyt is leveszik, még a t'fillimot sem rakják reggel.

Jámbor: Amint a gyermek az édesanyjáért gyászol: úgy gyászolunk mi egykori szentélyünkért, melynek pusztulását Jeremiás próféta a siralmak könyvében oly szívet rendítően, oly velőtrázóan ecseteli, mit másképp, mint könnyekkel előadni nem lehet!

Világfi: De hisz tudtommal Jeremiás próféta az első templom pusztulása idejében élt, hát miért olvasák ezt fel azon a gyásznapon, mely a második templom pusztulásának emlékére van berendezve?

Jámbor: Helyes, Nebukadnezár assyr birodalom ura vette be Jeruzsálemet és hosszú ostrom után, éhség folytán hatalmába kerítette Izrael népét, pusztította el szentélyét és vitte Babelba a fogságba tamusz hó 17-én.

Világfi: Ennek emlékére külön böjtnap van? Minél több, annál jobb!

Jámbor: Mennyiben érdeklí önt a böjtnap? Talán a délelőtti pörköltje nem épúgy ízük, mint máskor? Vagy a sonka nyáron nem oly tápláló?

Világfi: Hát én bíz nem is böjtölök estétől-estéig, hogy valamely gondolat ébresztessék fel bennem!

Jámbor: Az ön bojt miatt feldúlt lelkiismeretét megnyugtathatom azzal, hogy csak a tisebeov bojt szól estétől-estéig, a többi gyásznap, úgymint tévesz hó 10-e, Gedaljohu böjtje, Eszter böjtje és a tamusz hó tizenhetedike csak reggeltől estéig van rendelve. Tehát csak egy ebédet mulasztana, ami talán még egészségi szempontból sem árthatna oly irtózatosan.

Világi: Részemről nem kérek még a rövidebb terminusi bűjtökből sem! Én nem zavartatom magamat semmi oly dolog miatt, ami akár a múltban történt, akár a jelenben hivatott valamely gondolat ében tartására! Amíg van étvágyam és van ennivalóm, nem törődöm én senkivel, semmivel, eszem ami szám elé kerül, teszek, ami jól esik!

Jámbor: Látja barátom, így gondolkodtak és érezték apáink is, mikor az aranyborjú bálványát körül-tánczolták, megfélemeztek Isten tetteiről, az ő adományairól; a vérfertőzés, kegyetlenkedés, a testi vágyak kielégítése, az önbálványozás, oknélküli gyűlölködés és sok-sok bűn okozta a számkivetést – ahol le kellett mondaniok minden élvezet használásról, minden önzésről és jólétről! Amit a próféták előre megjósoltak, az bekövetkezett. Jeremiás siralmait akkor olvassák fel, mikor a másodszer is felépített templom újra és végleg elpusztult! Isten büntetése nem maradhatott el, a hűtlenül elpártolt bűnös néptől! Erre mindig gondolunk, ha napjainkban örülünk. Zion bukására gondolunk, ha eljegyezzük magunkat, vagy ha esketési ünnepet ülünk meg: egy tányért, egy poharat eltörünk, hogy ennek kellemetlen hangja odaterelje figyelmünket az egykori hatalmas összetörésre. Ha házat építünk, templomot berendezünk, egy darab helyet dísztelenül hagyunk Jeruzsálem emlékéje. Látja a jámbor életű zsidó, az előírt bűjtnapokon kívül is rendel önmagának önkénytes bűjtöket – a bűnbánás napjaiban, esetleg hétfő és csütörtökön, a szülők elhalálozásának napján, hogy ezzel is bűnös szenvedélyeinek megfékezését biztosabban eszközölhesse. Bár vallásunk nem szereti, ha erőinket fölösleges bűjttel gyöngítjük, különösen akiknek tanítás, vagy kézmunkával való foglalkozás miatt testi erőre van szüksége.

Világfi: No én akkor valószínűleg erős maradok, mert bűjttel nem sokat gyöngítem erőmet!

Jámbor: Hidje meg, hogy az ily jámbor életű emberek bűjtjeik daczára is erősebbek, hosszabb életűek, mint az önféle emberek. Mert ezek a bűjtől tanúságot is merítettek és azt az élet más mozzanataira alkalmazták!

Világfi: No a koplalásból nem tudom mi üdvöset lehet meríteni?

Jámbor: A bűjtnap nem kizárólag a bűjtölésnek, hanem az önmagába térésnek, a szenvedély leigázásának és a javulásnak van szentelve. Bár a mindennapi munka nincs megtiltva, de azért a nap tanúságának felemelőleg kell hatnia. Míg egyrészt a bűn büntetését látjuk, másrészt az a tudat éltet, hogy csak Isten büntethet. Ő küldi követeit, választja ki eszközeit. A szerencsétlenség e népre csak olyan, mint a tisztító tégely a nemes fémre! Csak a salak válik le, de az érez tisztül, a vas a tűzben megacézólosodott. A nép nem pusztult el, csak anyagi javai hamvadtak el! A nép egy részének pusztulása nem vezethet e nép sírjához, – hanem Izrael tevékenységének csak a színpadja változhatik! A működési kör forog, új kötelesség teljesítéshez szólít.

Világfi: Hol van itt a tanúság belőle?

Jámbor: Ott, hogy későbbi nemzedékek tanulják meg az apák példájából az erényt tovafejleszteni és a bűnt kerülni.

Világfi: Ezt sok minden másból is meg lehet tanulni, ehhez nem kellene bűjtnapok!

Jámbor: Azon emlékeztető napok azt hirdetik, hogy elpusztult a szentély tehát e népnek ki kelle vonulnia az idők és nemzetek pusztaságain keresztül, minden vagyon és önállóság nélkül, csakis egy kin-

eset vive magával: a thorát; egy hatalmat ismerve: az Istent. Ezen nép szétszóratott a szélrózsa minden irányában. Az élet tengerén a viharok szédülták az azelőtt összetartozókat. De azért ép a szenvedések lánczolatával egybefűzött nép mégis túlélte a kiirtással fenyegető orkánokat, melyeknek sok más nép nem tudott ellentállani és azok végleg elbuktak! E nép a hová sodortatott: megkezdte hivatását hirdetni, hogy Egy az Isten, az ő akarata érvényesül, az ő tanításai diadalmaskodnak és ő az egyetlen Apa – kinek mindenki lehet a gyermeke, ha akaratát tanítja és megvalósítja és hogy bele kell nyugodni abba a végzetbe, amit Ő küld, kinek terveit, eszközeit, célját mi gyarló emberek úgy sem tudjuk kifürkészni, megérteni, annál kevésbé meggátolni! Vigasszal végződnek azon imák és szentírási könyvek, melyeket szomorúság napjaiban elmondunk – vigasz szombatja követi az Ab hó kilenczedikét, ahol felolvassák a próféta hirdetését: »elszárad a fű, hervad a virág, mulandó a földi pompa, odavesz az emberi hatalom: csak Isten szava és akarata marad örökké,« mert övé a hatalom, ő intézi az egyesnek, mikép az összességnek a sorsát! Ezen tudat élteti Izrael népét!

VI.

A zsidó a társadalomban.

Világfi: Reményilem, hogy most véleményeink meg fognak egyezni egymással, mert én épúgy szeretném mint ön, hogy a zsidók társadalmilag teljesen összeforranak a haza többi lakóival és ami őket megkülönbözteti – a vallás – az mint ön is többször emííté, mindenkinek magánügye, tehát bensejében hordja és ne akarja feltüntetni és felépíteni a választalat a polgárok között.

Jámbor: Ez bizonyára nekem is a leghőbb óhajom volna, hogy a haza, mint az összes polgároknak és hű gyermekeinek közös édes anyja, ne tegyen semmi különbséget ember és ember között. Ki-ki tartsa meg vallását a legjobb meggyőződése szerint, de arra az állam ne gyakoroljon semmi kényszerhatást: ne részesítse előnyben egyiket a másik fölött; biztosítsa annak szabad gyakorlását; adja meg jogvédelmét és főleg azt ne engedje meg, hogy valaki vallása miatt gúnynak, megaláztatásnak egyáltalában zaklatásnak legyen kitéve!

Világfi: Ez igen szép volna, de jól tudom, hogy az az ideális állapot, midőn egyáltalában hivatal betol-

tésénél, vagy bármi, az állam fenhatósága alatt álló intézménynél soha sem kérdeznék, hogy ki, milyen alakban imádja Istenét, vagy hogy egyáltalán imádja-e, hanem az érdem, a rátermettség, a kiválóság és lelkiismeretes ügybuzgalom volna a mértékadó és döntő mozzanat: tudom, hogy ez még nincs megvalósítva és sajnos a kultúra haladásával nem tart épen lépést a zsidók irányában való rokonszenv, sőt még a jogoság mértékének alkalmazása sem.

Jámbor: Ön ezt, ki sokat érintkezik a nemzsidó körökkel, szomorúan tapasztalta. És nem gondolkodott a fölött, hogy mi lehet ennek oka.

Világfi: Hisz ez nem új gondolat, hanem oly régi, mint maga a zsidóság, hogy gyűlölte a pogányságot, mellyel ő ellentétes életelveket, tanításokat, más szokásokat hirdetett és valósított meg. Jól tudom, hogy vallását olajhoz hasonlítják – ezt egyszer hallottam – mely minden más folyadék mellett megfér, de egygyel sem keveredik össze. Tehát mint ellenlábastól esetleg veszélyes riválistól féltek – innen a gyűlölet.

Jámbor: Hogy ellentét állott fenn azon világnézet között melyet a zsidóság hirdetett és azon között, melyet az ókor pogánysága tanúsított; arról már fönn beszéltünk! Akkor talán még némi jogosultsága lehetett a gyűlöletnek. De napjainkban a társadalomban, ahol az érintkezést az államtörvények szabják meg és mindenkinek az állammal szemben vannak kötelességei, melyeket egyaránt kell teljesítenie, ahol vállvetve kell dolgoznia a haza minden polgárának, miért törődnek itt a vallással, azzal a külső alakkal, melyben az Istenéhez való viszonya megnyilvánul?

Világfi: Sajnos a vallásfelekezetek közötti féltékenységek oly élesen vannak kiszínezve, hogy hatalmi, kérdéssé fajulnak.

Jámbor: De ez csak nem alkalmazható a zsidóságra, mely számánál fogva nemcsak hazánkban oly elenyésző, hanem a világ minden részében – miért üldözik tehát azt a népet, melytől félni a legnagyobb gyávaóság, csak nem fél húsz ember egytől?

Világfi: Azt minden józan ember tudja, hogy a *gyűlölet ellen* nem lehet a józan ész kritikájával küzdeni, Hiába kérdezi ön a gonosz, elvetemedett, romlott lelkű, léha, kegyetlen frátert, hogy mi logika van tetteiben? Ő dolgozni nem akar, de a dolog eredményét, a jólétet szeretné! Akarna vagyont, de nem rendelkezik azon eszközökkel, melyek annak megszerzéséhez szükségeltetnének!

Jámbor: Tehát ön is arra az eredményre jutott, hogy az antisemitizmussal szemben hiába akarnánk észokokkal szállni szemben! Ezek elég fölületesek és tudatlanok ahhoz, hogy meggondolnák, miszerint a sémita szellem gúnyolásával a saját keresztény vallásuknak eredetét is gúnyolják, hisz azt józan ésszel nem tagadhatja senki, hogy ezen vallás alapítója és összes terjesztője mind-mind sémita volt. Tehát antisémita annyi, mint antikereszténység is. Ez tehát semmi más, mint felidézése a legalacsonyabb anyagiasságra épített legaljasabb és legveszélyesebb testvérharcznak és a legállatiasabb mardosási vágynak, hisz tudvalevőleg két vadállat azért tör egymásra, mert felismeri egymásban a különböző fajt. A nagyszámú, hatalmas tömeg nem tudja végignézni a csekély számú, munkálkodni akaró és tudó népségnek törekvését, mert a vallással ma egyáltalán oly keveset törődnek az emberek, hogy az azokban mutatkozó ellentétek nem képezhetnek okot gyűlölködéssre.

Világfi: De azért nem állíthatom, hogy a zsidók vallásának sok intézménye is nem szítja a társadalmi

ellentétet? Beszéltünk már az étkezési törvényekről, a házassági elkülönödésről, de még külső viselkedésük is sokban elüt az ország többi lakóitól.

Jámbor: Dehisz azt mondtunk már, hogy a vallás a legsubjectivebb ügye az embernek és azért bármely nemzeti ünnepen jelen lehetek, még ha a lakomázás is szorosan az ünnep keretéhez tartozik anélkül, hogy enném a tiltott ételekből. És amíg a vallásfelekezetek fennállanak, addig mindig csak maguk között házasodnak össze az egy felekezeten lévők. Ezek tehát még csak nem is adják meg a zsidó gyűlöletnek különleg jogos mázát sem.

Világfi: Van vallásunknak sok törvénye és intézménye, mely felkelti a nemzsidók ellenszenvét.

Jámbor: Ugyan mi, meséljen néhány ilyen új berendezésről.

Világfi: Hát az a tilalom, hogy nem szabad borotválkozni, hosszú, bozontos szakált kell hordani, no meg ép jámborainknak a sneklije, a hosszú kaftán, az a piszkos ruházat, az az illetlen, modortalan viselkedés az utcán az a gesticulálás, a romlott jargon nyelvezet, no meg az undor mindentől ami magyar a szószéken, az iskolában; az ő talmud iskolájuk meg csodadarabbijaik az ő egész viselkedésük nem hívja ki a magyar hazafiak jogos gyűlöletét és nem szítja az antisemitismust?

Jámbor: Ön itt egyszerre feltár egy egész néprajzot, mely felölel igen-igen sok képet, melyet egyenként kell színelemzés alá venni. Csak ép azt nem értem, hogy ön, aki bizonyára ezen fajú emberekről oly messze áll, mint ezen dolgok közül sok, Izrael vallásától egyáltalán: tehát mint Makó Jeruzsálemtől, akit tehát ezen vádak egyikével sem lehet illetni, miért érzi ön az antisemitismust? Mit szólna, ha azt mon-

danám, hogy azon a vidéken, ahol az ön ecsetelte kép feltárul, kisebb a gyűlölködés a zsidóval szemben, mint itt minálunk, hol ön épúgy borotválkozik, mint többi polgártársai és oly kifogástalanul kipödört bajuszt hord, mint akár Árpád apánk!

Világfi: Ezt alig vagyok hajlandó elhinni. Bár tagadhatlan, hogy a mi ellenünk tanúsított gyűlölködésnek sokkal kevesebb értelme van, mintha azok ellen kelnek ki!

Jámbor: Azzal tisztában vagyunk már, hogy a zsidóság elleni gyűlöletben semmi mást nem kereshetünk, mint irigységet azok részéről, kik ép a zsidóság haladásától félnek vagyis attól, hogy nagyobb szorgalmukkal, erősebb kitartásukkal, ép az elnyomatás folytán jobban megfeszített munkálkodásukkal, eleve-nebb felfogásukkal és mélyebb erkölcsi érzékükkel kiszorítják a sallangos tétlenkedő, a régi magyar mágnásvilág jeligéjét megörzeni szerető: »a paraszta munka« féle hivatalnoki vagy egyéb közgazdasági téren szereplő urakat; természetes, hogy az ilyenek jobban szeretik látni azt a felső vidéken batyuját hátán hordó zsidót, azzal a bozontos hajfürttel, mint a párbajozó egyetemi hallgatóságot és a diploma után buzgólkodó művelt zsidó fiatalságot, vagy a világhírre szert tett egyetemi magántanárokat.

Világfi: E pontnál mindjárt megjegyzem, hogy nem Játszik egész indokolatlannak az a panasz sem a zsidóság ellen, hogy tényleg nagyon sokan tódulnak a diplomás pályára és ezzel kiszorítják a többi felekezettelbelieket!

Jámbor: Például a dúsgazdag püspöki székeket is mind zsidók ragadják magukhoz, a minisztériumok telvék zsidókkal, ahány főispán van hazánkban, mind reggel ffillimot rak, a polgármesterek, meg főszolga-

bírák csupa jámbor zsidók, az egyetemen a tanárok bársony-kissapkában adnak elő: szóval a katolikus, és többi felekezet emberei nem jutnak semmiféle álláshoz, míg zsidóvá nem lesznek! Tényleg ily állapotok miatt indokolt a panasz a zsidók túlkapásai miatt!

Világfi: De hisz ön bolondot látszik belőlem üzni, csak nem hiszi, hogy elvesztettem az eszemet, hogy ilyet mondhat nekem! Nemcsak a püspökökről való beszéde szellemeskedés, de a többiről is jól tudja, hogy egyetlen egy mutatóványnak való alak sincs mindezek közül, kiket felemlített!

Jámbor: Hát akkor hogy tud ön felülni az olyan antiszemita morálra valló hazug beszédnek, hogy a zsidók túl sokan lesznek diplomás emberek és kiszorítják a többieket?

Világfi: Hát nem nagyon sok a zsidó ügyvéd, orvos, mérnök, hogy a gimnasiumok, réaliskolák nagy többsége zsidó, a kereskedelmi akadémiák, sőt már a művészi iskolák is telvék zsidó tanulókkal? Ez csak tagadhatatlan tény?

Jámbor: Hát ez baj, ha terjed a műveltség? Talán az állam üdve jobban megköveteli a cigány életmódot folytató tagokat, mert ilyeneket polgároknak nem lehet nevezni, az analfabéták nagy tömege jobban fejleszti a haza jólétét, mint azok, akik a nemzeti kultúrát magukba szíva tudással, szorgalommal, erkölcsi hatalommal felszerelten terjesztik a felvilágosodottságot, fejlesztik a kereskedelmet az idegen államokkal, mintegy a nemzeti fejlődésnek a vérkeringését eleven pezsgésbe hozzák: ezért gúnyt, gáncsot, üldöztetést érdemelnek, nem inkább dicséretet, kitüntetést. Mi által lett Anglia, vagy Amerika nagygyá, világhatalommá, talán mert lakóit a munkától visszariasztotta, vagy pedig, mert az előítéletektől eltekint

és a munkát nem a felekezetek szerint mérlegelte, hanem valódi értékük után jutalmazta, buzdította a képességet, támogatta a szorgalmait és nem nézte zsidó vallás, vagy római kath., vagy más felekezetbeli-e az ki hozzájárul az állam naggyá, hatalmassá, boldoggá tevéséhez és természetesen a nemzetnek nyelvét, szellemét, hírnevét és dicsőségét tartva szentül szem előtt !

Világfi: Megengedem, hogy csak az az állam boldogul, ahol az erők szabadon érvényesülhetnek és nem mint Oroszország, ahol a kormányzati szűkeblű, önző zsarnokság gátat vet az egyes képességének kifejtése elé, ahol tehetségeket elnyomnak, nem is szólva arról a vérlázító kegyetlenkedésekről, melyeket a kormányzat nevében eszközölnek, ami szégyene a művelt Európának, csak azért, mert Izrael vallásának hívei: de ha ez áll, akkor meg a zsidóság azon része, melyről fõnn szólottam, minthogy azok a kultúrától távol vannak, ártalmára vannak a magyar hazának és megérdemlik az antisemiták üldözését.

Jámbor: Azt semmi áron sem! Bármennyire elítélem külsõ megjelenésük visszatetszõ alakját: de amíg az ország más vallású polgárai sem járnak európai műveltségû viseletekben: a magyar parasztság vászoningben és nadrágban, a tótok, oláhok, szerbek vendek, mindmegannyian oly ruházatban, olly piszkosan és csaknem szeméremsertõen és azért még sohasem hallott felõlük úgy általánosságban elítélõ, csak ezért õket megvetõ és gúnyolódó Ítéleteket, mert ne felejtse, minden nemzetiség görcsösen ragaszkodik az õ õseinek népviseletéhez, szokásaihoz, nyelvéhez, régi kiváltságához, ezzel mintegy meggátolni akarván az összeolvadást, a tradíciók elhanyagolását: addig a zsidó hosszú szakáll, kaftánja és egyéb hozzájáruléka szintén úgy magyarázandó a józanul ítélõ által, mint

Lengyelországból áthozott népszokások hú és görcsös megőrzése, amit rosszalni lehet, de üldözés okául tekinteni: kegyetlenség.

Világfi: De hisz a zsidó tudtommal nem képez külön nemzetiséget, legalább nem szabad neki nemzetellenes törekvéseket támogatni, miért nem iparkodik tehát külső megjelenésével is beleolvadni a nemzet testébe?

Jámbor-. Igaza van, az a kaftános zsidó sem áhítozik Lengyel-, vagy Oroszország nagysága és fénye után: hanem tud az magyarul beszélni, hű polgára az a magyar hazának, áldoz az, ha egy nemzeti eszme szolgálatába kell szegődni. Ám menjen csak a felső vidékre, majd meglátja, hogy ha az egész falu lakossága tótul, vagy oláhul beszél, de az a korcsmáros, vagy házaló bátyus zsidó az ő hosszú sneklijével tud magyarul, beszél is magyarul és szívvel lélekkel támasza a magyar állameszmének. Vajjon a józanul ítélő magyar hazafi miért feledkeznek meg arról, hogy mikor a haza ezer veszélyben forgott, bíz áldozott ő a haza oltárára, az a kaftános zsidó ép úgy, mint a nem kaftános étellel, vérrel, pénzzel és lelkesedéssel. Azon tényt még a legvadabb antisemita sem tagadhatja le. Ne a külsőt nézzék, hanem a hazaszeretetet.

Világfi: Hátha ő az ő ruházódásával, mint a többi – mondjuk – paraszt lakos nem a nemzeti-ségi tradícióját akarja megőrizni, hát mily tradíciót vél ő fentarthatni az ő különös viselkedésével, mert valószínűleg lehet oka arra, hogy nem akarja a cultura követelte külső megjelenést ölteni fel.

Jámbor: Ön helyesen kombinál. Az a kaftános zsidó az ő kaftánjával véli vallását megőrizhetni, ő így vette át szüleitől, ezt az örökséget akarja hűen

megtartani és fél attól, hogy vét az apai kegyelet ellen, ha másféle ruhát vesz fel, sőt attól is fél, hogy Isten ellen is vét, ha másképpen öltözködik. Attól tart, ha a tradíciót ebben a pontban elhagyja, hogy akkor bátorságot vesz önmagának a vallás tradícióit is mellőzni: és ezzel élete legdrágább kincsétől fosztja meg magát.

Világfi: De hisz ezek félremagyarázzák a zsidók vallását, melyről tudom, hogy az nem tehető függővé külső ruházkodástól, az nem követel torzonborz szakállat, piszkos kaftánt és ehhez hasonló viseletet; utóvégre a zsidóság nem Lengyelországban keletkezett, nemcsak ott virágzott és nem is csak ott található! Csodálatos, hogy ép, akik magukat kizárólag jámboroknak tartják és hithűeknek, ezek viselkednek ellenkezőleg, mintsem azt a zsidók vallása követelné.

Jámbor: Igaza van, de ne felejtse, hogy érhető az álláspontjuk mindaddig, míg ők oly szánandó helyzetben élnek és amíg nem jó meg az az idő, mely felszabadítja őket a nyomorból, melybe őket a társadalom sodorta!

Világfi: Ezt nem értem, hisz hazánkban vannak gazdag emberek is közöttük, sőt Lengyelországban is egyesek igen jómódúak. No meg a törvény ő rájuk is kiterjeszti hatályát, csak talán ők is recipiálva vannak?

Jámbor: Ami a törvénnyel szemben való viselkedést illeti, arra nézve ők is megfelelnek. Kereskednek, dolgozgatnak és az államnak nincs is baja velük.

Világfi: Hát akkor milyen felszabadulásról beszél ön?

Jámbor: Lelkük van lebilincselve olyanok által, kiktől nehéz a menekvés! Egész röviden lehet jellemezni azokat, kik őket vezetik. Féltik a vallást a cul-

lurától! Ellentétet látnak e kettő között és ha választaniuk kell, inkább a vallást választják és légmentesen elzárják híveik előtt a culturát! Hiába hozakodunk elő azzal, hogy a talmud – ami nekik mindenük – mennyire tartalmaz minden tudományágat, van ott csillagászat, matematika, hygienia, bölcsészettan, philológia és az értelem minden megnyilvánulása: hiába mondjuk, hogy a zsidóság legkimagaslóbb alakjai orvosok, miniszterek, költők, nyelvészek, bölcsészek voltak, kik úgy viselkedtek, mint azon nemzet gyermekei – mert arabok között éltek turbánt hordtak, máshol szintén teljesen nemzetiesen ruházkodtak – hiába, féltik az ő egyéni befolyásaikat, hatalmukat és talán nem is önző czélből, hanem szent meggyőzőilésből féltik Izrael vallását a culturától, bár ép ez volt mindig annak előharczosa, terjesztője.

Világfi: Természetesen ön itt azokra a csodarabbikra gondol, akiket ott a felső vidéken oly tömegesen látogatnak és akik a népet csalják, kizsákmányolják, félrevezetik, akiket a törvény hatalmával ki kellene irtani!

Jámbor: Kissé túllő a czélon és csak az látszik, hogy hallás után beszél és nem ismeri közelebbről a dolog lényegét.

Világfi: Ön talán jobban ismeri, talán ott volt, hisz modern embert ott be sem eresztenek.

Jámbor: Biz én sem voltam ott, nem is vagyok kíváncsi rá, nem is modern gondolkodású embereknek való az ilyesmi.

Világfi: Hát akkor miért védelmezi?

Jámbor: Mert amint nem szeretem, hogy velem szemben ítéljenek igazságtalansággal, úgy nem teszem «zt soha mással szemben sem. Ebben vélem a zsidó felebaráti szeretetet gyakorolni. Tehát tudja meg, ahogy

léteznek csodatevő helyek, szent képek, ahová ezren meg ezren nagy pénz áldozatok és fáradozás árán elzarándokolnak, mert lelkük ott autosuggestio folytán megnyugvást, megkönnyebbülést, bűnbocsánatot, isteni szent ihletet vél feltalálhatni: úgy a zsidóknál és éppen azon a cultura mentes vidékeken a csodarabbi szereplése rájuk gyógyító és felemelő hatással van.

Világfi: No és nem gondolja, hogy minden felekezetnél a korlátolt nép hiszékenységére, kizsarlótlára szolgálnak ezen mesterségesen szított, egyesek önző céljait szolgáló intézmények és föntartom, hogy ezen elbutító sötétség szellemét terjesztő dolgok mindenütt kiirtandók volnának. A beteg menjen orvoshoz és ne kuruzslóhoz, a babonaság nem illik a villamoság korszakába és vétkeznek azok, kik ezen dolgokat hallgatagon megtűrik.

Jámbor: A nép vallásos fanatismusával számolni kell mindaddig, míg nem történt kellő gondoskodás a felvilágosodottság terjesztéséről. Van ebben bizonyos erkölcsi erő is, ha a vezetők üdvös mederbe akarják szorítani az energiát.

Világfi: És csodálatos, hogy a jámbor kaftános zsidó kuruzslást, babonaságot üz, amit a második tízparancsolati pont oly annyira, mint bálványimádást tilt és Isten-, helyett a csodarabbit imádja és tőle vár segítséget!

Jámbor: No ez már nem áll; a zsidó vagy imádkozik akkor az Egyistenhez, vagy egyáltalában senkihez sem.

Világfi: Hát akkor miért visznek neki annyi pénzt engesztelő ajándécul, miért tánczolják körül hajlékát, tombolnak ha meglátják, rajongnak, örömeikben, ha egy fedél alatt lehetnek vele, ha egy darab csontot megnyalhatnak amin ő rágódott s úgy beszélnek

róla, mint nem is közönséges emberről, hanem mint valami magasabb lényről, kinek csodatevő hatalmat tulajdonítanak. Mikép egyeztethető össze az ilyesmi a zsidó vallás tiszta Egyisten hitével? Vagy ő az angyala az Úrnak, hát akkor meg mit járkal a földön?

Jámbor: Már hallotta, hogy az én fogalmaimmal, miket a vallásról alkotok, abszolúte nem egyeztethető össze az a kultusz, mely bár nem az embernek szól, de a Játszat mindenesetre amellet van, hogy őt olyan-
nak tekintik, ki a test igényeiről csaknem teljesen le tud mondani és folytonos szemlélődéseivel és a titkos tudományokba való örökös belemélyedésével lelke magasabb sphaerákba hatolhat! Azon szegénységben sínylődő emberek, korlátolt világfelfogásukkal, felcsigázott vallásos fanatizmusukkal keresnek egy hatalmat, egy tekintélyt, kinek szava meggátol gonosz törekvést, kit tisztelettel vesz körül mindenki azért, mert szerfőlött jámbor és semmi más nem is akar lenni, csak jámbor, kinek imáját tehát a jó Isten meghallgatja, ki elhárít veszedelmet, ki imájával meggyógyíthat beteget, ki Isten kegyét különös módon kitudta magának vívni, tehát az ő érdemében Isten másnak is juttathat.

Világfi: Hát ezeket a dolgokat nem tehetné ő meg pénz nélkül is?

Jámbor: Nagyon téved, ha azt hiszi, hogy a felajánlott pénzüsszegeket ő saját önző céljaira fordítja! Ő rendkívül sok jótékonytságot gyakorol, az egész környék szegényeit gyámolítja, mert ez a zsidó szellemnek egyik legsarkalatosabb tétele »hogy jótékony-ság megment minden bajtól«, minden veszedelemtől, azzal szerzi ő meg az ő nagy befolyását azoknál, kik benne Istennek kiválasztott emberét, tehát felsőbb lényt látnak. Ki tagadhatja, hogy minden eszmének

meg vannak a maga túlhajtásai, van túlloyalítás, túl-ömlengése a szerelemnek; ő benne is oly egyént kelt látni, akiről azt tartják, hogy akit ő megáld az áldott lesz és akit ő elátkoz, az átkozott. Ezen fogalom utóvégre már zsidó talajon fogamzott meg. Amily túlzásba mennek ezen csodarabbi tisztelők, a vallásos érzésvilág határain belül: ép oly másik végletbe mennek másrészt azok az érzéktelen emberek, kik nem ismernek maguk fölött, maguk mögött, magukon kívül senkit, semmit nem szeretnek mást csak önmagukat,, senkiért áldozatot nem hoznak, senkiért nem éreznek, csak hideg philosophiájukkal, mely fagyasztólag hat a környezetre, töltik napjaikat.

Világfi: Ön úgylátszik még védelmükbe veszt azokat a kaftános zsidókat, kik ennek hódolnak, akik csak szégyent hoznak a felekezetre az ő romlott nyelvezetükkel, az ő életmódjukkal, kik csalnak, uzsorászkodnak, hamis eszközökkel, alattomos, ravasz fondorlataikkal iparkodnak embertársaikon túljárni eszükkel és akikről mondják, hogy még hamis eskütől sem riadnak vissza, ha érdekük forog szóban.

Jámbor: Amit az ő jargon nyelvezetükről és kaftánjukról mond, azt magam is belátom, hogy sajnálandók, mert a vallást ferdén magyarázzák, mert azt hiszik, hogy csak ezen külső alakban lehet megőrizni azon nemes és magasztos eszmét, melyet vallásnak neveznek. Említettem már, hogy a kultúra hiánya, a művelődéstől való félelem, vagyis inkább ama szomorú tapasztalat, mely e téren éppen hazánkban volt szereshető, visszaretenti őket a kultúrától és ezért szánandók.

Világfi: Milyen szomorú tapasztalatokról beszél ön itt?

Jámbor: Ön jól tudja, hogy csakis hazánkban van meg az a speciális szerencsétlenség, hogy zsidó

ság két – ha úgytetszik három árnyalatra van szét-darabolva, melyek egymással ellenséggé állanak, szemben. Máshol egyféle a zsidóság, bár mindenütt vannak olyanok, kik a vallás szabványait szigorúbban őrzik meg és akik könnyebben veszik a külső szertartásokat, de azért ily széttagoltság minő nálunk van» az sehol a világon nem található.

Világfi: Dehisz a keleten láttam szephárd zsidókat, kiknek egész más a szertartásuk, más a kiejtésük, templomaik berendezése, életmódjuk és szinte nem is szívesen házasodnak össze a másféle zsidókkal. Ön ezekre gondol?

Jámbor: Nem: ezen Spanyolországból kiűzött zsidók utódai – kik dacára a velük történt égbe-kiáltó gonoszságnak, hogy jólétük hónából hirtelen a fanatizmus kegyetlen parancsszavára kénytelenek voltak pusztán életükkel menekülni – nem szólva azon százezerekről, kik mint marannok – kényszerből felvéve a katholicus hitet – a vérpadon lehelték ki lelkiüket, az idegen földeken mégis megőrzik azon haz* nyelvét, a spanyolt, mely egykoron szeretettel ölelte keblére gyermekeit, de azután hálátlanul eltaszította magától, felismeri ön ezen nép hazaszeretetének páratlanul álló megnyilvánulását.

Világfi: Ezen erény tényleg bámulandó és dicséretére válik azon népnek, mely ezt gyakorolja.

Jámbor: Mondom, nem erről a zsidóságról beszélek, mely tényleg egész elkülönödött a maga szokásaival és nyelvével, sőt csaknem lehet mondani más más világrészekben is, mert legtöbbször a keleten laknak: hanem a mi úgynevezett askenaz zsidóinkról szólok, különösen hazánkbeliekről, kik Lengyelországból vándorolva be, magukkal hozva az ottani köznép műveletlenségét és fanatizmusát, akik, midőn feledhet-

len áldott emlékű cultusminiszterünk br. Eötvös József, felismerve a zsidóság képességét a művelődésre és haladásra, összehívta 1868-ík évben a zsidó küldötteket egy közös congresszusra, ahol bekövetkezett ama szerencsétlen szakadás, mely a zsidóságot két ellenséges táborra osztotta – haladókra, kik a vallás lényegére fektetnek főbb súlyt és olyanokra, nevezvén magukat orthodoxoknak, kik inkább a külalak megőrzésére fektetvén súlyt a legkisebb újítástól is megijednek és féltik az egész vallás elpusztulását.

Világfi: De ön fönt arról beszélt, hogy a chasidok a műveltségtől, azért irtóznak, mert szomorú tapasztalatokat szereztek, mik azok?

Jámbor: Nehéz egy nép lelki evolutiójának történetét rövid vonásokban adni elő. De az tény, hogy mikor hazánkban az egyenjogosultság szelleme lelkesíté és boldogítá a szabadságot sokáig nélkülözni kénytelen zsidóságot: a felszabadult zsidó polgárságot azon tévhit vezérelte, hogy annál jobb magyar hazafi, mennél többet eldob ősi vallásából, a héber nyelvből, az isteni tiszteletből, a zsidó intézményből. Elszakadt lelkéből az a sok-sok dicső példa, melyet a zsidóság feltár, hogy vallásunk és a hazafiság soha ellentétet nem képezhetnek. Hogy a sok közül csak egyet-kettőt említsek: Jeremiás próféta (29. 7.) Isten nevében a babilóniai száműzetésben élő zsidóságnak szívére köti: »Fejlesszétek azon tartomány jólétét a hová száműztelek benneteket és munkálkodjatok annak üdvén, imádkozzatok üdvéért, mert annak békés fejlődésében rejlik a te békeséged és boldogságod is.« Vagy Eszter könyvének főhőse Mordechai, mily szépen mutatja be vallásához való lelkiismeretes ragaszkodását, királyhoz való hűségét mint egymással nem ellentétes eszméket.

Világfi: Hát ezt talán az orthodoxok sem tagadják, hisz róluk sem lehet mondani, hogy a hazaszeretet, a királyhűség ellen vétenének!

Jámbor: Távoloról sem, csakhogy mert az elszakadás első korszakában a világi műveltség után möhön áhítózo része a zsidóságnak túlment azon a határon, melyet pedig meg kellett volna őrizni, a vallásos intézményekhez vakmerő, szentségtelen kézzel hozzányúlt, sok újítást léptetett hirtelen életbe, bár tagadhatlan, hogy akik az újítást életbeléptették, az egészséges törzset ápolni akarva, csak vad hajításait nyesegették le, de sokan aztán már egészséges ágat is levágtak, mely azután sok rombolást is okozott, a zsidóság évezredes szent épületének sok követ kiragadták, régi mázát levakarták, sok bensőségteljes lényegét feláldozták a külső forma kedvéért és szomorúan bekövetkezett a vallásos élet terén a rohamos sülyedés, a zsidó tudomány teljesen mellőzöttet, sok szertartás lábball tiportatott a szombat és ünnep szentségét megszegették és félteni lehetett, hogy a zsidó vallásos élet kivesz, a zsidó öntudat kihál a keblekből, a materialismus terjedésével egyáltalában az ideálisért való küzdelem elvész és gyarapodtak azok száma kik könnyű szerrel dobták oda ősi vallásunkat! Kiveszett a vallásos érzés, a lelkesedés a felekezeti ügyei iránt, mert a vallásosság mélységével, egyszersmind kiveszett az erkölcsi magaslat is.

Világfi: Dehisz az orthodox vidékről származók között is van igen sok, kik nem tartják meg a vallás szabványait?

Jámbor: Minden szélsőség veszélyes és egészségtelen! Itt akik a lényegét félreismerik és kaftánnal meg jargonnal vélik csak megőrizhetni vallásunkat, épúgy vétkeznek, mint azok, kik a lényegét dobják el

maguktól! És az orthodoxok, vagy chaszidok gyermekei, ha esetleg kiszabadulnak a cultura légkörébe és világi tudomány forrásából meríthetnek, miután azon fanatikuskok részéről úgylát már kiátkoztatnak – hát biz csakhamar tovább szövök a következtetés fonalát és otthagyják azokat, kik azon ürügy alatt, hogy lelkiüket boldogítani akarják, visszaszorítják attól, ami után Izrael vallásához hű léleknek leginkább kell vonzódnia: a tudományhoz. Tehát az ősi vallás alapján fejlesztett cultura – ez az igazi zsidó.

Világfi: De azon vád ellen, mit fönn felhoztam az ilyen kaftános zsidók ellen, s melyeket oly sok helyütt haliunk hangoztatni, hogy csalnak, uzsorászkodnak, ha kell hamisan esküdnek, aljas kereskedést folytatnak, úgylátszik nem nagyon tud védekezni!

Jámbor: Úgylátszik ön oly körökben forgolódik, hol a világ összes bűnét, minden baját, égiháborút, vagy földrengést, vagy pénzválságot meg kolerát, minden szerencsétlenséget előszeretettel a zsidókra szokták kenni, mint az évszázadokkal visszamaradt legalkalmasabb közegre, mert zsidót csúfolni, rágalmazni, szidni, átkozni, ütni, minden veszélyeztetés nélkül történhetett meg, hiszen csak zsidókról volt szó!

Világfi: De hisz nem a haladó zsidókról terjesztenek ilyet, hanem azokról, kik tényleg a törvénytörés rovatóiban sokszor fordulnak elő mint csalással, hamis bukással és más aljas bűnökkel vádolt egyének.

Jámbor: Szép a mi antisemitáinktól, hogy országgyűlési képviselőinkről, vagy híres ügyvédjeinkről nem merik terjeszteni a csalás, vagy hamis eskü vádját, vagy zsidó gentry ifjúságunkról sem híresztelik, hogy hamis pénzt csinálnak: tudom, hogy úgy összekaszabolnák őket abban a párbajban, mit a felpofozott árul-

kodónak kellene provokálnia, hogy a többi szájhősnek el menne a kedve úgy általánosítani zsidót, de a műveletlen, iskolát nem végzett, a párbaj művészetét nem ismerő kaftános zsidótól csak nem kell félni, az ellen ki lehet önteni a gyűlölet és előítélet mérgét büntetlenül.

Világfi: De hát tényeket nem lehet tagadni, mennyi a csalás, meg a bűntény azok között!

Jámbor: Válgjon az összes bűntényeket a többi felekezetbeliek vették ki árendába és jogbitorlást gyakorol az, ki az ő köreibbe mer bele nyúlni! És ha egy gyilkos, vagy betörő van más vallásbeli, kinek van az az elvetemedettsége, hogy egy ember miatt az egész felekezetet, vagy a népet rágalmazza, vagy kiejtve e gonosz szót, hogy íme a vallás oka e bűnténynek és hogy mind ilyen, mint ez az egy?

Világfi: Ez tényleg égbekiáltó jogtalanság volna f

Jámbor: És ezt ön mondja, ki a zsidóságnak egy részét, mert másféle kabátot hord, mint a subás paraszt, vagy ködmönös gazda, nem cilindert, hanem bársony főveget visel, mert – elég sajnós – köztük előfordul egy-egy eset: úgy általánosít, nem kiméivé az ezer becsületes embernek jellemét, becsületét, látja ilyen az a morál, melyet antisemiták terjesztenek és a zsidók elég meggondolatlanul utána beszélnek, továbbítanak.

Világfi: Dehát zsidóknál az ilyennek nem volna szabad egyáltalán előfordulni, hogy hamis tanúskodásra vásároltatja meg magát valaki és mert mégis tartja magát az ily hír – biz joggal botránkoznak meg rajta?

Jámbor: Elég szomorú, hogy csak egy eset is előfordulhat a zsidóságban. De hát sajnós, ott sem csupa büntelen angyalok a hívek. Nem is méltó az a

zsidó névre – és ki kellene irtani, mint Mózes a sivatagban megkövezte azt, ki Isten törvénye ellen vétett ezen indokolással: »irtsd ki a gonoszt körödből, hogy mások is hallják és vegyenek tanulságot belőle« – nem is zsidó az, ki hamisan tanúskodik, vagy esküszik, mert a tízparancsolatbeli ígét szegi meg és akit Isten is okvetetlenül megbüntet, mert az ilyen tagadja Isten létét, gondviselését. A traditio szerint: ég és föld megrendült mikor Isten kihirdette e parancsot: »ne ejtsd ki nevét hiába« annál kevésbé hamisra, azt akarván jelezni, hogy az ösztíermészet áll Isten rendelkezésére, hogy beváltsa ígétét, mely szerint nem hagyja büntetlenül azt, ki játékot űz a legszentebbel, – mert a »négybetűs istennevet« egyáltalán zsidónak kiejteni nem szabad, bár »Adonáj az Úr, vagy Hasem a név« szóval jelölt Isten nevet, hiába, vagy hamisságra ejtik ki. Elég szomorú, hogy létezhetik zsidó, ki megszegi ama parancsát vallásának, hogy az egyszer kiejtett igen, vagy nem szót szentül őrizze meg, ha nem becsüli meg, ezzel a rányomott emberbélyeget letépi önmagáról, mert csak e szó által válik ki az ember a többi állat közül, egy kiejtett szó a fogalom, ha ezt megszegjük, önmagunkat alázzuk meg, ha az esküt megszegjük, az isteni nevet becstelentjük meg. Tehát a hamis vádaskodásoktól is óvakodjunk és ne akarjuk általánosítani egyesnek bűnét és ne rójjuk fel az összességre!

Világfi: Belátom, hogy ily általánosságban tartott vádak magukon hordják az igazságtalanság jellegét, de a míg az elfogult antisemiták azt gyűlölségből és kárörömből mondják az ilyesmit, addig én belőlem a megbotránkozás szólal meg, mert bár nem vagyok jó zsidó az ön szempontjából, nem tartom meg a szertartásokat, de van bennem annyi zsidó érzés,

hogy mélyen érzem a fájdalmat amit nekem is okoz az a zsidó, ki olyat követ el, ami szégyent hoz az összességre, ami nyilvános botrányt okoz és akár joggal, akár jogtalanul de fennáll az a ténykörülmény, hogy az ily szégyenteljes cselekedetből az összességre szégyen, árnyék esik. És annál inkább kárhoztatandó az olyanoktól, kik magukat és mások is őket jámborabbaknak szokták tartani, tehát tudniok kellene a vallás szabványait és azt a kárt, amit az összességre hoznak!

Jámbor: Ha önt bántja az aljas tett, mit egy hitsorsosa elkövet, akkor önben van még zsidó érzés, mert érzi, hogy tagja az összességnek! Nincs is kárhoztatandóbb valami, mint a nyilvános megbecsletlenítése az isteni névnek, melyet minden izraelitának magán kell hordania, és sokkal szigorúbb megítélés alá kerül egy nem hitsorsossal szemben elkövetett csalás, hazugság, ravaszság, önzés szülte fukarság, szűkkeblűség, a birtoknak jogtalan elsajátítása, erőszak s megrövidítése a megillető tulajdonnak vagy bérnek, a szeretet nélküli fellépés a társadalom és annak követelményével szemben ravasz fondorlat, rászedés, vagy félrevezetés, mint a saját hitsorsosával szemben, mert az ily tett, nemcsak a vallásnak a bibliában felsorolt nyílt törvényeit tapossa lábbal, hanem azonfelül ledobja azon lelki koronát, melyet Izrael nép összességének szüntelenül kell fején hordania, mely dísz ad e népnek, melynek Istene azért adta törvényeit, parancsait, szellemét, hogy az összes népek látva Izraelt, amint azokat megőrzi, szóljanak »valóban okos és bölcs ezen erkölcsileg nagy nép«, aki pedig ledobja ezen dísz, ki önmagában előli Isten szent nevének jellegét: az testvérei kedélyében is nagy rombolást visz véghez, mert elcsábít másokat

is, hogy lássák, íme lehet valaki igazságtalan, erkölcs-telen, szeretetnélküli és szentségtelen és azért mégis lehet tagja Izrael közösségének!

Világfi: Már most képzelje el, hogy mily fájdalmasan érint engem is, ha ellenségeink vádja – sajnos – igaz, ha találkoznak egyesek, kik zsidóhoz nem méltó cselekedeteket követnek!

Jámbor: Tehát ön is érzi, hogy minden zsidónak tisztességesnek, erkölcsösnek, jobb lelkiületűnek és jellemesebbnek kellene lennie? Ugyan miből meríti ön ezt az érzést?

Világfi: Talán magam sem tudom az okát adni a dolognak, de tényleg így van, sőt ellenségeink is bizonyos kárörömmel mutatnak rá, hogy íme, már zsidó is elkövet hunczutságot, míg ha az ő népeik közül tesz valaki törvénytellenes cselekedetet, minden különösebb lelki megindulás nélkül beszélnek róla.

Jámbor: Bár ellenségeink ítéletére nincs mit adni, mert ítéletnek csak az nevezhető, ami az igazság kutatásának eredményeképp hirdettetik. De akik elfogultságukban a zsidóban csak a rosszat látják és szeretik látni, akik a szűnyogból elefántot csinálnak, ha a zsidóság hátrányát kell feltárni, de némák akkor, ha jó tulajdonságainkról kellene megemlékezniök; vakok ott, hol zsidó erényeket látnak: mondom, az ilyenek ítéletével nem lehet számolni! És nem is gondolják meg az elfogultak, mennyire dicsérik a zsidóságot akkor, ha egyesek bűneit olyannyira felfűjják, mert mint szokatlant, természetellenest, a zsidóság lényegével ellenkezőt állítják oda, bókolnak az összzsidóság szellemének, ha az egyeseket, kik ellenére cselekszenek, mint kivételeket tüntetnek fel.

Világfi: Pedig bizonyára nem szándékosan emelik ki a zsidóság szellemét, mert arról pláne nem

akarnak tudni. Emlékszem, több ízben, ha szó volt zsidó tudományról, zsidó tudósokról, zsidó költőkről, nagy emberekről, biz azokat mint kivételeket állították oda, ha már egyáltalában érdemeiket nem lehetett teljesen eltagadni! Ha valamely jótékonyaságról olvastak, amit egyes zsidók gyakoroltak és ha már a hírlapok olyan mostohán róluk meg is emlékeztek, azokat ép oly kivételeknek szerették feltüntetni, mint valamely véletlen eseményt! És mikor bennem felébredt a zsidó öntudat, hogy biz a zsidó átlag sokkal jótékonyabb és humánusabb mint a keresztény, kitört belőlük a harag, odazúgták, hogy pedig a mi vallásunk a szeretet vallása, a tiéteket pedig senkisémet tartja annak.

Jámbor: És miért nem bátorkodott barátom, megkérdezni, hogy min alapul ez az állítás?

Világfi: Óh dehogy nem kérdeztem és meg is kaptam rá a választ, hogy az közismeretű tény, hogy a mi vallásunk a szeretetet írta zászlajára, hisz a mi vallásunk alapítója hirdette azt az emberiséget megváltó, a minden gonoszságtól megszabadító igét: »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«.

Jámbor: És ön természetesen az érvek ily súlya aiatt meggörnyedve belátta, hogy az igazság náluk van és sajnálta, hogy még mindig nem lépett ki azon vallásos kötelékből, mely egyáltalán nem ismer szeretetet?

Világfi: Válaszolni csak annyit tudtam, hogy hivatkoztam tényekre. íme, a keresztény koldus be merészel menni a zsidó házba, onnan ki nem űzik, míg ha zsidó koldus véletlenül betoppan egy nem zsidó házba, biz örül, ha ép testtel szabadul, mert csak az átkoktól nem sántul meg. Hivatkoztam arra, hogy furcsa szeretet vallás az, melynek hirdetői, papjai, zászló-

vivői, újságírói épen azok, kik a legádázabb gyűlöletet terjesztik, kik a legkevesebb jótekonyságot, humanizmust gyakorolják és különösen a más felekezeti-béliek ellen a legkegyetlenebb üldözést és legkíméletlenebb viselkedést tanúsítják, akik máglyákat gyújtottak, sőt ha tehetnék, gyújtának ma is ép a szeretet nevében!

Jámbor: Kár, hogy ön a helyett, hogy a saját megtámadott vallását védte volna, megtámadta barátainak vallásos érzületét.

Világfi: Hát Ő nekik szabad az enyémet lealacsonyítani akarni?

Jámbor: Érdekes, hogy önben is felforr a vallásos öntudat ami igazán dicsérendő és látszik, hogy a gyermekkori benyomások mélyen bevésődtek, amit többször emelek már ki, de elég szomorú tünet, hogy ön a vallás alapját, a szentírást, olyannyira elfelejtette már, hogy azonnal nem vágott vissza barátainak, hogy Mózes III. könyvének 19. fej. 18-ik versében ott van a parancs: »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«.

Világfi: Sajnálom, hogy ez nem jutott eszembe, dehát nálunk zsidóknál ezt sohasem emelték ki oly különösen és azért nem emlékeztem rá!

Jámbor: Abban igaza van; ezen mondat ott van felsorolva azon sok, többi hasonszellemű parancs között, melyek úgy alkalmazkodnak az Egyisten hit szelleméhez, hogy igazán nem tudjuk, miért kellene ép ezt kiemelni az emberszeretetet, a humanizmust parancsoló, az állatkínzást és egyáltalában minden gyűlölködést és kegyetlenkedést tiltó törvények nagy tömegeiből!

Világfi: Nem értem, hogy függ össze az emberszeretet az Egyisten hittel, nem lehet valaki jószívű, nem gyakorolhat szeretetművet, ha vallását egyáltalán nem gyakorolja? Ez két egészen különálló dolog.

Jámbor: Akinek nincs hite, az ideig-óráig, esetleg a hiúsági viszketegségből, vagy valami pillanatnyi jó szellemnek megszállása folytán talán gyakorol valami nemes tettet; de aki vallásához hűnek mondja magát, annak szünet szünetlenül keli felebaráti szeretetet gyakorolnia, még ha szíve nem is volna oly annyira nemes, de vallásának parancsát nem szabad megszegnie.

Világfi: Hát melyik része a vallásnak függ össze annyira a szeretetmű gyakorlásával?

Jámbor: Mindjárt a legelső' a legfontosabb, hogy az Örökkévaló Istenünk egyetlen egy.

Világfi: Ebből minden más falán következethető, csak a szeretet nem!

Jámbor: Téved, ha azt hiszi. Mihelyt elfogadom azon elvet, hogy Egy az Isten.

Világfi: Erről már többször beszéltünk, hogy ha Istent elismer valaki, akkor csak egy lehet, mert ha több van, akkor egyik sem Isten.

Jámbor: Hogy egy alkotóra vall a világban állandó törvényesség, a csírázás, a virágzás és gyümölcsözés, a rothadás és új életre szólítás: amint egy alkotó intézi a népek sorsát, valamint az egyest bünteti és jutalmazza; bőséget, vagy szárazságot, életet, vagy halált ad a népnek; amint ítél testünk és örökös szellemünk fölött: amint mi életünket minden változataival egyetemben az Egyetlenegynek szenteljük; tehát ő mindannyiunk közös Atyja, amiből más tanúság nem meríthető, mint az, hogy mindenki, aki az ő képmására van alkotva, tehát minden ember a másiknak testvére, kit már a közös Atya miatt is szeretnünk kell!

Világfi: De eddig csak az következik, hogy elvben el kell ismerni a közös testvériességet, hanem ebből

még nem látjuk, hogy meg is kell valósítanuk a szeretetet!

Jámbor: Már többször említettem, a mi vallásunk sohasem kérdezi, hogy mikép gondolkozunk, hanem, hogy mikép cselekszünk. Istent nemcsak elismerni, hanem szolgálni kell!

Világfi: De hisz most a szeretet művekről beszélgetnénk, nem az istenszolgálatról?

Jámbor: Természetesen, mert Istent nem lehet másképp szolgálni, mint szeretettel! A szentírásban meg van parancsolva: »Az Örökkévaló Istentek után járjatok«. Ezt ekkép értelmezik azok, akik megmutatják az irányt, melyben azt értelmezni kell. Mert az ily kitételt nem is lehetne egyszerű szószerinti jelentőségében felfogni, mert Istent nem lehet követni útjaiban, ki előtt nincs tér és időbeli korlát, ki fellegeken és viharon keresztül veszi útját, ki tengeren és sivatagon át vonul, nem, ilyen emberi erőt és képességet túlhaladó dolgot vallásunk soha sem követel: hanem a hagyományos felfogás úgy magyarázza: Isten összes útja a szeretet és hűség (Zsolt. 25. 10.) Ezen úton kell nekünk Istent szolgálnunk!

Világfi: De utóvégre ez csak hagyományos magyarázat, más támaszunk nincs arra, hogy Istent mikép kell szeretettel szolgálnunk, mert azt is tudom, hogy van egy közszájon forgó sententia: hogy három dolgon áll a világ, természetesen az erkölcsi világrend: a thorán értvén alatta bizonyára minden tudományt; az istentiszteleten és a szeretetművek létesítésén.

Jámbor: Ön tehát a bibliából, mint vallásunk forrásából akar bizonyítékot! No nézze, ha semmi más nem szólna mellette, elég volna ezen egy jellemző kifejezés, hogy »z'doko« a héber nyelvben egyaránt jelent igazságot és jótékonytságot, azt fejezve ki,

hogy zsidó szempontból csak Isten iránt igazságos eljárást tanúsít az, ki szeretetet gyakorol felebarátja iránt!

Világfi: De nem érti a szentírás felebarát alatt csak zsidót, mert nagyon is szokták terjeszteni azon véleményt, hogy a zsidó a más felekezetbelit nem tekintí felebarátjának?

Jámbor: Mégha a szentírásban e kifejezés állana »ochicho« a testvéred, talán lehetne belemagyarázni, de annyit ön is tud, hogy úgy áll a kifejezés »v'ohavto l'reacho ko mauchó« e szó »reacho« kizárja a hitsorsos fogalmát, mert ugyanazon kifejezés alkalmaztatik az egyiptombelire is, vagy ahol Achasveros első felesége helyett más asszonyt akar megtéetni feleségül, akkor a királyságot felesége társnőjének, ugyanazon »rea« kifejezést használva, adja át. Tehát láthatja, hogy felebarát alatt minden embert értünk.

Világfi: Az idegen is ugyanily bánásmódban volt részesítendő'?

Jámbor: Az elmondottak után ezen kérdésre már fölösleges a felelet. Mert aki megfigyeli ezen parancsokat, melyek a próféták könyveiben írvák le mint Isten kívánságát: »Szeretetet kívánok és nem áldozatot« (Hos. 6. 6.) »Én vagyok az Örökkévaló, ki szeretetet, jogot és igazságot gyakorol, ezeket kívánom én« (Jer. 9. 23.) »Meg van mondva néked óh ember, hogy mi a jó és mit kíván tőled az Örökkévaló: cselekedjél igazságosan, szeresd a kegyes műveletet és haladj szerényen Isteneddel szemben«. (Micha 6. 8.) így szól az Örökkévaló a seregek Ura mondván: »igazságosan ítéljetek, szeretetet és könyörületességet gyakoroljatok egyik a másikkal, özvegyet és árvát, idegent és szegényt el ne nyomjatok és egymás ellen rosszat ne forraljatok szívetekben« (Zech. 7. 9. 10.)

Világfi: Igaz ugyan, hogy az emberszeretet ezekből nyíltan kifejezésre jut és a józan ész tényleg nem tudna helyeselni olyan szeretetet, mely egyik oldalon gyakorolja csak azt, míg másrésről kegyetlen cselekedetet követ el más emberek ellen! Dehát sajnos az emberiség köztudatába át ment azon felfogás, hogy aki idegen, vagyis más országba született az államjog védelmére sem az emberek szeretetére nem tarthat igényt.

Jámbor: Ilyen törvényeket csak szűkkeblű és korlátolt felfogású emberek hozhattak, kik talán hatalmi állásukat félthették, de isteni eredetű törvények minő Izrael népé ily szellemben nem nevelhették az emberséget, melynek a biblia legelső lapján ott van a tétel: »Ez az ember történetének könyve« ebben a gondolatban tehát kifejezésre jut az emberiség egységének a tana. Külömben lássa, hogy Mózes az ő népének és általa az egész emberiségnek szívére kötötte »egyaránt szereti isten a népeket« hogy egyenlő jog, egyféle törvény legyen az idegennek, mint a benszülöttnek; továbbá Izrael népnek többször lett szigorúan meghagyva: »Ha idegen tartózkodik nálad országodban ne nyomjátok el, mint az őslakó legyen nálad az idegen, szeressed őt, mint tenmagadat, mert idegenek voltatok ti is Egyiptomban, én vagyok az Örökkévaló. (Mózes. III. 19. 33 – 34.) No meg azt is tudja minden iskolás gyermek, hogy a zsidó szellem egyik leghivatottabb magyarázója Hillél, ki az első században a közönséges évszámítás előtt élt és nagy iskolát vezetett, a midón egy pogány hozzáfordult ama kérdéssel, hogy mondaná el a zsidóvallás összfoglatját annyi idő alatt, míg egy lábon megállhat, azt felelte: »ami neked gyűlöletes, embertársadnak se tedd. Ez az egész thóra, a többi csak ennek magyarázata.« Hol van itt a különbség idegen és benszülött között?

Világfi: De a keresztény barátaim azzal érvelnek a zsidóság ellen, hogy náluk meg van parancsolva, hogy szeresd ellenségedet, míg nálunk az nincs?

Jámbor: Ily törvény nem is illenék bele azon törvények közé, melyekről azt is akarták, hogy nemcsak kilegyenek hirdetve, hanem át is menjenek az életbe, a köztudatba. Ellenséget nem bántani, vele szemben gyűlöletet nem tanúsítani, kíméletes bánásmódot juttatni érvényre: az lehetséges, az megfelel a józan ész követelményeinek; a rosszat jóval viszonzni, nem állani bosszút, haragot nem tartani, ez megvan parancsolva, ezt a zsidónak vallása alapján meg is kell tartani. De arra sem a keresztény sem az egész világtörténet nem mutathat fel példát, hogy valaki ellenségét szerette volna, mert ezt nem lehet parancsszó szerint irányítani!

Világfi: A kérdés már most, vajjon az életben megvalósítja-e Izrael a jótékonytságot, az ember-szeretetet?

Jámbor: Az azzal függ össze, hogy megtartja-e a vallás előirt életszabványokat. Mert aki a vallás minden parancsát megőrzi az bizonyára nem vét az «lien sem; »nyitva nyisd ki kezedet az adakozásra« »adva adj«, »segítve segíts felebarátodon«, »tizedelve tizedeld meg vagyonodat« mindenütt kettős kifejezéssel van hangsúlyozva, hogy ne gondolja senki, hogy ha már egyszer tett jót, akkor eleget tett egyszer és mindenkorra ebbeli kötelezettségének: nem, »szívet követel a vallás«, amint az szünetlenül dobog, úgy nem szabad szünetelnie a nemes szív megnyilvánulásának sem azokkal szemben, kik arra rászorulnak!

Világfi: De hát csak nem lehet folyton adni, hisz akkor odaadhatom egész vagyonomat, és én

jutok koldusbotra! Ilyet csak nem követelhet a józan ész, tehát a vallás sem?

Jámbor: A míg Izrael a saját államában élt és a szentélyen áldozatot mutatott be, addig minden termésnek egy tizedét kelle Isten oltárára felajánlania. Ma az nincs többé, hanem Isten oltára gyanánt tekintsünk minden helyet, hol a jótékony szívnek meg kell nyilvánulnia! Ám kérdezze meg akár az ön barátait,, kik legkevésbé sem szeretik a zsidónak jótulajdonosságait hangoztatni.

Világfi: Az tény, meri ha már nem cáfolhatnak, akkor hallgatnak.

Jámbor: Vajjon nem kénytelenek ők is belátni, hogy a zsidó szív megnyilatkozik akár egy országos csapásnál, egy város szerencsétlenségénél, vagy ha közügyre kell áldozni, ha nemzeti intézményt kell létesíteni, kórházak, árvaházak, menhelyek létesítésénél, ha művészetet kell gyámolítani, ha nevelési ügy kivan pártfogókat, ha népkonyhát kell felállítani, melegedő szobák, ingyen tej, napközi otthon létesítésénél mindenütt nagy-nagy többségben vannak a zsidó jótézők,, kik alapítványaikkal, haláluk után nagy összegek hátrahagyásával teljesítik az áldozást Isten oltárára!

Világfi: Hisz ezekre az intézményekre rá is ütik a bélyeget, hogy ezek zsidó dolgok, amivel persze a nép előtt diszcreditálni akarják.

Jámbor: Igen olyanok, akik szégyenlik, hogy a dúsgazdag főpapság és mágnásvilág minden másra inkább költekezik és áldoz, mint a humanizmus oltárára.

Világfi: És a zsidók által fentartott intézményekben természetesen csak zsidók vesznek részt!

Jámbor: Mint adakozók igen – de nem mint segélyezettek. Nézzen csak végig a budapesti chevra-kadisa heti kiosztásánál, vajjon segélyért csak zsidó

nyújtja ki kezét? Nem is kérdik tőle! Mert aki vallásunk szellemében jár el, annak tudnia kell, hogy bármennyire is kell vigyáznunk életmódunkra önmagunk körében: annál inkább érintkezésünkben más vallásbével, kiknek betegeit épúgy kell ápolnunk, mint saját betegeinket; halottjait épúgy eltakarítunk, mint sajátjainkat; szegényeit épúgy gyámolítani, mint a magunkéit. Mert a zsidónak nemcsak attól kell óvakodnia, hogy ne kövessen el szívtelen, szeretetnélküli cselekedetet, hanem még annak látszatát is! Mert nekünk zsidóknak kötelességünk fennen lobogtatnunk ama lángot, ama szeretettüzet, melyet Isten és szent vallása a mi lelkünkön, szívünkön, erkölcsünkön gyújtott; nekünk magunk felé kell vonzanunk azokat, kik a beléjük vésett előítélet miatt nem szívesen fordulnak felénk; nekünk becsülést kell szereznünk annak, amit mások szívesen gúnyolnak, nekünk emelnünk keli azon szentély tekintélyét, melyet Isten lelkünkben épített!

Világfi: Ez nagyon szép feladat, aki ezt teljesíteni tudja, de ki rendelkezik annyi vagyonnal, hogy annyi jót tehessen, annyi szeretetművet létesítsen, annyi ember nyomorán segítsen, amiről megengedem, hogy a földön a legboldogabb érzést keltheti fel!

Jámbor: Nem nagyon kell ahhoz, hanem vallásos szív! Mert aki nem rendelkezik is vagyonnal, azért a keveset, amit mindenki adhat jóságos arczczal, örömteljes szívvel, résztvevő, vigasztaló szóval adja, mert aki nem úgy ad, hanem makacssággal, szeretet nélkül, az arczával visszaveszi, amit kezével adott. És ha már nem tudunk adni, mit tőlünk a szegény kér, legalább ne kiáltunk rá, mutassuk a jóakaratot, szóljunk szívéhez, hogy fáj nekünk a kérés elutasítása, de egész üres kézzel még sem engedem az éhezőt eltávozni, hanem adok neki egy darab kenyeret, nem vizsgálván

meg, vajjon megérdemli-e, vagy tényleg rászorul-e? Ha ruhát kér, hasonlóképp adj neki.

Világfi: Nem gondolja, hogy igazuk van azoknak, kik a zsidóról azt állítják, hogy csak azért áldoznak, mert nevük a hírlapokban kiíratik és ha ez nem volna, akkor nem is gyakorolnának jótékonytságot? Ez esetben ez hiúság és nem nemes indulat.

Jámbor: Ez azokra vonatkozik, kik tényleg nem vallásos mély érzésből gyakorolják a nemeset! Mert vallástörvényeink felállítanak bizonyos fokozatot a jótékonytság erkölcsi mérlegelésénél. Ha másokat rábírnak a nemes tett végrehajtására, úgy a kegyes élethez való buzdítás és a tett kettős érdemét kapjuk. Legfőbb erény, ha embertársunkat meg tudjuk menteni attól a megalázkodástól, mellyel jár az adomány elfogadásának szükségszerűsége azáltal, ha ajándékozunk neki, vagy kölcsönt adunk, vagy üzlettársul vesszük, részéssítetjük valamely vállalatban, vagy önálló keresetet adunk neki. Kisebb érdem, ha a jótékony egyletekbe adományozunk, mert akkor az elfogadó nem tudja, hogy kitől kapta és az adományozó tudja, hogy kinek juttatja. Gyarlóbb, ha az elfogadó ismeri, hogy kitől ered, még ha ez nem tudja, hogy ki kapja. Aki már kérésre ad – barátságosan teszi – még mindig többet ér, mintha barátságtalanul adnak. Vannak még bizonyos erkölcsi fokozatok a nemes cselekedetknél: nagyértékű árva leányokat menyasszonyi kelengyével látni el; fontosabb, ha az istentisztelet emeléséhez járulunk hozzá; legkiválóbb azonban, ha a thora tanulást fejleszthetjük, a kultúrát gyarapíthatjuk és a szegény betegek ápolására áldozunk.

Világfi: Úgy látszik, egész törvényes intézkedések rendelkeznek a jótékonytságról, pedig hát ezt nem lehet parancsolni, ehhez benső ösztön, jóakarát, kedély és emberszeretet kell !

Jámbor: Vallásunk egész szervezete olyan, hogy az az élet minden mozzanatát öleli fel, kísér a bölcsőtől a koporsóig, tehát az ily legfontosabb vallásos követelménynél, minő a nemes tettek gyakorlása, mert csak innen magyarázható azon körülmény, hogy e népet fennállása óta mindig ellenség veszi körüli, tehát szívét mindig keserűség tölte el: de azért e nép szívéből nem vezett ki, sőt állandóan működik benne a szeretet, mert törvényekbe lett foglalva számára. Ám mutasson más népnél is ilyesmiket.

Világfi: Bíz én nem nagyon ismerek, de lehet hogy léteznek!

Jámbor: Nálunk annyira ismertek, hogy a köztudatba mentek át. Mindenki tudja, hogy adományt a vallás szellemében járva el, csak titokban keli adni, azért is van minden templom bejáratánál perzsely, hogy oda dobjanak be. Bár a nyilvánosan gyakorolt jótékonyságnál a hiúságnak hódolnak – és ez vallásellenes cselekedet, de amennyiben másokat is buzdít, megengedhető. A templomban mindenki, akit a thorához szólítanak, megemlékezik a szegényekről és azon intézményekről, melyek azok támogatására szervezvék. Minden kisközségben léteznek nőegyesületek, ezek számára gyűjtenek, ha esketés van, temetéskor perzsellyel járnak körül a házakba, jelezve a halálesetet és ezen jeligét hangoztatva: »a jótékonyság megment A haláltól« persze az erkölcsi haláltól, a teljes elfeledtetéstől – ismét pénzt gyűjtenek. Templomunkban minden hétfő és csütörtökön, újhold és félünnepeken, böjtnapokon gyűjtenek, jom-kipur előtt és purimkor a szegényeknek pénzt küldenek és nincs oly vallásos jellegű összejövetel, mikoron a jámbor zsidó nem gondolna szegényekre. Rokonokat előbb kell támogatni, mint idegent, házbeli szegényeket előbb, mint

a városbelieket, ezeket előbb, mint az idegen városból származókat – bár a szentföldről valók kivételnek. Hogy vérrokonok eltartásáról kötelesség gondoskodni, arról szinte fölösleges szólni is ezek után! Az adományt a házba kell küldeni!

Világfi: És a zsidók ezen bőkezű adományozása nem járul esetleg hozzá ahhoz, hogy sok munkakerülő erre a koldulási mesterségre adja magát, bízva abban, hogy csak nem hagyják majd elpusztulni?

Jámbor: Egyes eset nincs kizárva. Romlott lelkű emberek mindenütt találhatók. De akiben egy csöpp vallásos érzés van, az nem adja magát a kéregetésre, hacsak nem szorult rá. Ismeri vallásunk törvényét, mely tiltja azt, hogy adományt fogadjon el olyan, ki arra teljesen rá nem szorult munkaképtelenség, betegsége, vagy agg kora miatt. Szívére köti vallásunk mindenkinek, mint a hetedik nap pihenését: úgy a hat napi munkát. A legutálatosabb mesterséget – ha tisztességes – pl. egy dög bőrének lehúzását is inkább keli végezni, mint emberre szorulni; másrészt ha valaki teljesen keresetképtelen és úgy önmaga, mint nagyszámú családja is koplal azért, mert restéi kéregetni: az vérbűnt követ el. De aki ily viszonyok folytán, bár nyomorúságosan, de azért életét tengeti és adományt nem fogad el: az nem hal meg előbb, míg nem jó abba a boldog helyzetbe, hogy másokat nem adományozhat meg.

Világfi: Itt ön mindazon dolgokat sorolta fel, melyek pénzbeli kiadásokkal járnak. Úgy látszik a vallás a jótékonyság törvényeit csupa gazdag ember számára adta. Mert bizony, napjainkban nagyon megforgatja valaki a pénzt, mielőbb kiadja, minthogy a legszükségesebb életigények kielégítése már oly sokba kerül, hogy örülünk, ha azt tudjuk megszerezni, nem pedig

még a jótékonyág luxusát is üzni! Nem elég a sok állami, felekezeti, társadalmi adó, melyeket okvetlenül fedeznünk kell és egy szegény embernek, bíz nem marad arra a sportra!

Jámbor: Igaz, hogy a mai modern embernél a fényűzés és az egyéni passiók kielégítése sok pénzt igényel; a férfi szeret naponként a klubban kártyázni, lóversenyekre járni, no meg a nő a divat bálványozása közben tényleg kimeríti összes készpénz és hitel készletét, természetes tehát, hogy oly nélkülözhető fölösleges kiadásról, minő a jótékonyág gyakorlása, okvetlenül le kell mondania! De látja, Izrael vallása arról is gondoskodott, hogy az egész szegények is gyakorolhatnak jótékonyágot és lehetnek hasznos tagjai a társadalomnak, kik az emberek között a békét,- a szeretetet terjesztik!

Világfi: No kíváncsi vagyok, mit tehetünk üres kézzel, kinek van öröme bennünk, ha ajándék nélkül jövünk hozzá, vagy ha tudja, hogy tőlünk nincs mit reménylenie! A mai önző világban csak azt szeretjük, kitől valami hasznot remélhetünk!

Jámbor: A materiális világ így néz ki. Ott nincs testvériség, rokonsági kapocs, csakis anyagi nyereség vágy, önző előny hajhászás, nem úgy a vallásos lelkiületűeknél. Ott egyik ember a másikban testvérét látja, azt szereti, mert általában minden jótékonyág csak annyit ér, amennyi szeretet van benne és ha pénzével nem teheti, testével járul hozzá, hogy a beteg egészséges legyen, hogy a szomorkodó vigaszt találjon, hogy a görnyedező felegyenesedjék, a roskadozó feitámaszkodhassék, hogy öröm, jólét, megelégedettség, béke üdv jusson neki osztályrészül.

Világfi: Esetleg vallás nélkül is szeretheti egyik ember a másikat és hajlandó neki segítségül lenni.

Jámbor: Amit már többször hangsúlyoztam, ahol a szeretetnek nem a vallás, az Isten iránti szeretet az alapja, ott a szeretetmű olyan, mint a virágszál, melynek gyökere nincsen. Rövid pillanatig talán díszlik, de csakhamar elszárad. Egy zsidó, vallásának parancsait szem előtt tartva, amit minden reggeli imájában elmond: »ezek a dolgok melyeknek gyümölcseit az ember már e földön élvezi és az erkölcsi tőke fennmarad a következő nemzedék számára követendő példa gyanánt: ilyen a vendégfogadás, a betegek látogatása, a halottak kísérése, a gyászolók vigasztalása, a szegény árvák kiházasítása, vagy az ő örömeiben való részvét, a meghasonlott barátok kibékítése és a szent tudomány terjesztése« bizonyára hasznára lehet embertársának, ha nem is rendelkezik anyagi kincsek fölött.

Világfi: A modern ember csak oda megy el, a hová meghívják és csak akkor, ha látogatást tehet abban a társadalmi divat előírta órában, vagy ha viszonozhatja azt. Temetésen, ha kapott parte-czédulát megjelenik – kifejezi részvétét, egyéb kötelezettséget az illetem nem ró az emberre, el van kiki önmagával foglalva és nem ér rá sokat törődni mással.

Jámbor: A zsidó köteles szeretetművet létesíteni sokkal inkább, mint pénzével, személyes hozzájárulásával. Ha megtudja, hogy embertársa beteg, köteles őt meglátogatni, akár szegény, akár gazdag ő, mert ezzel a részvéttel könnyít sorsán. Szórakozik a beteg és nem ér rá önmagával annyit foglalkozni! Ilyenkor körülnézünk, vajjon megtörténik-e minden, ami a gyógyulásához szükségeltetik és hogy ápolásához állanak-e a kellő eszközök rendelkezésére?

Világfi: És ha nem, akkor az a szegény beteg látogató fedezi a költségeket amibe az orvos, vagy a gyógyszerek kerülnek?

Jámbor: Dehogy, hanem ahol néhány zsidó család együtt lakik, a legelső feladatuk gyanánt tekintik alakítani egy »chevra-kadisát«, szent egyesületet, mely hivatásul tűzi ki kegyelet – szeretetműveket létesíteni. Ez gondoskodik arról, hogy tagjai vagy a helység betegjei kellő ellátásban részesüljenek, a haldokló a vallás vigaszában és támogatásában találja megkönnyebbülését.

Világfi: Hisz a zsidóknál nincs gyónás, hát milyen szertartás van ilyenkor?

Jámbor: Biz minálunk nincs közvetítő isten és ember között, hanem mindenkinek önlelke a közvetítő. Bármely zsidó ott van halottas ágyánál és felkéri a beteget, hogy imádkozzék, bűnbánatot fogadjon ekkép: Bevallom neked uram Istenem és Atyám Istene, hogy gyógyulásom és halálom egyaránt kezедben van; legyen a te akaratom, hogy küldj nekem teljes gyógyulást, ha pedig meghalok, legyen halálom engesztelés összes hibáimért, bűneimért és vétkeimért, melyeket elkövettem ellened, adj részt az Édenben és méltass a jövő boldogságára, mely a jámborokra várakozik. A halottal való foglalkozás mindenkire kötelező, senkinek sem szabad más dolog után látni, míg a halottnak nincs meg a szükséges ellátása, hacsak nincsenek erre a célra külön alkalmazottak. A gyászoló vigasztalásában szintén jusson kifejezésre az összetartozandóság érzete, hogy az illető ne érezze magát elhagyatottnak. Vezessük őt Istenhez, ki ad és ki vesz, kölcsön ad és visszaker lelküket, de mindenben szeretettel van irányunkban. Ne mond »mit tegyünk, meg kell adnunk magunkat«, ez nem vigasz, ez káromlás, mert gyöngeségünk és tehetetlenségünk miatti zúgolódás ez és nem Isten bölcsességének és jóságának elismerése! Az összes szeretetművek, miket a

zsidóság előír, megkövetel: nyílt jellemet, szerető szívet, beszedéses száját és segíteni akaró kart!

Világfi: Az itt felsorolt vallásos szabványoknak nincs kifelé való hatásuk és ebből nem lehet képet alkotni arról, hogy milyen szerepet foglal el a zsidóság a társadalomban, ahol megszokták, folyton csak ócsárolni és káros hatását tüntetni fel.

Jámbor: Azzal a zsidóság nem törődik, meri nem törődhetik! Mást nem tehet, mint úgy élni, mini vallása előírja! Ha a társadalom üdvéhez az nem tartozik, hogy az emberek között szeretetműveket létesít, békéi terjeszt, igazságos elvek szerint él: akkor hacsak boszorkányságot nem végez, másképp nem tud eleget tenni ellenségei kívánságainak. Ha az egymást a korcsmákban megszurkáló, az utcán részegesen duhajkodó és sok az erkölcsiséget és az emberi érzést gúnyoló cselekedetek a társadalomra több üdvöt hoznak csak azért, mert akik ezt végzik: nemzsidók, ám élvezze a társadalom a maga gyönyörét, amit az ilyenek neki szereznek.

Világfi: Ön ismét oly húrokat penget, melyek hamis hangszerekből keletkeznek. Aki nem él vallásos szellemben, az a társadalom hátrányára van. Ezt lehet kiérteni szavaiból. De hát ezt bizonyítani is kellene.

Jámbor: Mi sem könnyebb annál. A vallás felöleli a társadalom összes követelményét. Aki ezt teljesíti, az vallásosán él, aki nem, az vét ellene! Természetesen ön hozzá van szokva vallás alatt imádkozást érteni kizárólag, ez pedig nem áll! Részemről vallás fogalma alatt a humanizmus és jogosság összes követelményét összefoglalva értem, ezek nélkül reménylem nem állhat fenn társadalmi élet.

Világfi: Általánosságban tartva ez igen szépen hangzik, szeretnék kissé részletezni!

Jámbor: Ám tessék! Bárhol is kezdje meg, mondjuk legalulról az állatvilágnál. Vallásunk tiltja a kegyetlenkedést ezekkel.

Világfi: Pedig modern társadalmakban a vadászat oly elterjedt sport, hogy a legkiválóbb urak legfőbb élvezetét képezi s bár vannak legújabbban bizonyos egyesületek az állatok védelmére, de biz ez nem az uraknak, inkább a szegény népnek szól, hogy ne üsse agyon barmaid, ne rakjon sok terhet rá!

Jámbor: Vallásunk mindenkire egyaránt kötelezően tiltja, hogy állattal szemben semmiféle kegyetlenkedést ne végezzenek. Ép azon állatok szorulnak leginkább az emberi oltalomra, melyek testükkel és erejükkel az embert szolgálják. Az emberek vadságukban gyakran meglepedkeznek arról, hogy az állatizom ha megsértetik, ép úgy fájdalmat okoz, mint az emberi izom; hogy ép oly fogékony az éhség, a szomj, az ijedség, a lökés iránt, mint az ember. Ezért kell vele szemben is szeretetet gyakorolni. Ezért parancsolja vallásunk abban a mindennap elmondott s'ma imában, – mely részlet a szentírásból – adjál előbb táplálékot az állatnak és csak azután ülj te le az evéshez, hogy jóllakhassál.

Világfi: Nohát minden paraszt vigyáz a lovára, mely életfentartásához segíti, ehhez nem kell vallás...

Jámbor: Lehet, hogy az ösztöne készíteti rá, ha ez önnek kedvesebb; továbbá megparancsolja vallásunk: »Ha látod felebarátod vagy ellenséged állatját roskadozni a rárakott teher alatt, segítve segíts rajta« ünnepnapodon az állatnak is kell pihenni. »Az állat ha nyomtat, nem szabad száját bekötni« hadd egyék a kalászbokból, amit emberre is lehet alkalmazni, hogy a szolgálta személyzettől ne vonjunk meg semmit, amit ők készítenek és mi urak élvezzük.

Világfi: Ilyen apróságokkal egy modern ember nem ér rá bibelődni.

Jámbor: A zsidónak nem szabad egy napon levágtatni az anyaállatot az ő magzatjával, sem a madarat midőn ül a fiókáján nem szabad az anyával együtt elvenni, hanem ha ezeket elveszük, küldjük szabadon az anyát.

Világfi: Hát ez mire jó? Úgylátszik Mózesnek nem volt más gondja, hát ilyen dolgokkal is megtöltötte törvénykönyvét?

Jámbor: Ha talán e mai művelt, felvilágosodott korban él, akkor bizonyára párbaj-codexet adott volna ki, vagy kártyajátékot talál fel! De ő már rég-rég élt, mikor még arra merészelt gondolni, hogy mikép kell egy egész népet és az által az egész emberiséget erkölcsileg nevelni! Azért adott ily szellemű törvényeket. Hosszú élettel való biztatással jutalmazza Mózes azokat, kik az állatban is Isten alkotását tudják és akarják felismerni, melyek szintén e világ céljának felelnek meg, mikor költik és gyarapítják fajzatukat. És nem *gondolná meg* azt minden józan ember, hogy aki vad kéjjel gyönyörködik egy megbénított állat vonaglásában, vagy egy remegő teremtés reszketésében, vagy aki ok nélkül élő fát rongál, gyümölcsfákat csupa vad ösztönből tönkretesz és ezzel meggátolja, hogy az élethivatásának az ember táplálékául szolgálhatni megfelelhessen: vajjon az ilyen ember kíméletes lesz majd embertársával szemben, nem fogja az ilyen megvadult lelkületét éreztetni a társadalommal szemben is? Természetünk nem válik rabjává a szokásnak, az ösztönnek?

Világfi: Tagadhatatlan, hogy a kegyetlenkedés bármily irányban is gyakorolva, nem válik az embernek előnyére! Megengedem, hogy Mózes inteniója

elég nemes volt, bár ma ezen nemes érzést sok más forrásból is meríthetjük.

Jámbor: Igaz, vannak illem-codexek és illemtanárok, ezek bizonyára foglalkoznak lelkünk mélyén rejlő hajlamaink tanulmányozásával, úgy mint a szentírás kiterjeszti figyelmét az életmozzanat minden részére, a természeti rend fentartására az egész mindenségben?

Világfi: Ugyan a természet melyik részét akarja tanulmánya tárgyául venni, hogy belőle kihozzon valami erkölcsi tételt!

Jámbor: Nem a geológiát, mert ahhoz keveset értünk, csak a sokkal közelebb álló növényvilág egyes tüneteit akarom a szentírásból feltüntetni.

Világfi: No már a biblia a botanikának is kézi könyve?

Jámbor: Nem annyira a botanikának, mint az erkölcsösségnek, mely abban is nyilvánul, hogy a természet törvényeit nem szabad megrontani akarni még a növényvilágban sem; nem szabad ugyanegy talajra összeültetni különböző alkatelemet sem gyökérfüvet fákba sem facsemetét ily fűfélébe beleoltani. A rendet mit Isten állapított meg, nem szabad megbontani. A különböző magokat nem szabad oly közel vetni, hogy azok egy helyről szedjék táplálékukat, felesleges tehát felemlíteni, hogy két külön fajú állatot nem szabad összepárosítani, nehogy korcsszülött keletkezzék, még olyanokat sem, melyek ha különfajbeliek, bár egymáshoz hasonlóak.

Világfi: Az ilyesmit is tud minden gazdaember anélkül, hogy vallástani stúdiumokat végezne!

Jámbor: Azt megengedem, de már arra alig vigyáz valaki, hogy két állatot ne dolgoztasson együtt, ha különböző erejűek, hogy oly kocsira ne üljön,

melybe ló meg ökör, vagy más kétféle állat van befogva, hogy ruházatában meg termés begyűjtésében is vallás-erkölcsi mozzanatok, magasabb gondolatokat tartson szem előtt!

Világfi: No arra kíváncsi vagyok, hogy a ruháznál a divaton kívül mire lehetne még figyelemmel, mert az árat meg a minőséget csak nem a bibliából szedjük, bár ön talán még azt is kitudja onnan magyarázni!

Jámbor: Elég szellemes! No de látja, hogy a jámbor zsidó nem ölt fel olyan ruhát, melyben össze van szőve, varrva, csomózva gyapjú meg kender, mert tiltja a biblia. Neve saattéz. Mint az állatoknál bele van oltva a törvény: faja szerint, mert minden ami fejlődik más anyagból, először táplálék gyanánt veszi azt magába és csak aztán gyarapítja önmagát, tehát minden előbb önmagának, azután a fajnak él. Az emberek kötelessége ajlájéjejt) tisztasága fölött örködni, kigúnyolása volna az alkotás törvényeinek, ha önkényesen összekevernők az állati és növényi magzatokat.

Világfi: De hisz ön a ruházati vallásos tilalomról akart fölvilágosítani!

Jámbor: Egyszerre lett oly türelmetlen, oly kíváncsi azokra a dologra mikkel úgy sem törődik? No de folytatom félbeszakított magyarázatomat. Az emberre nagy befolyással vannak a környezetében élő állatok, növények, mert táplálkozását, ruházatát, szertárjait azok nyújtják és így az ember munkásságát, kényelmét, törekvését, gondolkodásmódját nagyban irányítják, átalakítólag hatnak rá. Tehát ruházatunkban, mely testünknek legközelebbi védelmét nyújtja, mutassuk meg, hogy a természet rendjétől kormányoztatjuk magunkat és ha azt gyapjú alakjában az állat-

világ nyújtja nekünk, ne akarjuk belekeverni és hozzávenni a növényvilág nyújtotta anyagot, a kendert is! Csakis a főpap ruhájában, mely jelképezte, hogy az összességet egységben mutatja be, ki hivatva volt az összes ellentéteket működésével kiegyenlíteni, volt egyesítve kender és gyapjú.

Világfi: Ön a termés begyűjtésére vonatkozólag is jelzett valami intézkedést vallásunkban, talán jó volna mint az agráriusok munkaprogramját ajánlani Mózes könyveit. De hisz erre a zsidóknak csak nincs szükségük, mert vagy, lateinerek, vagy kereskedők a zsidók, hol van földműves közöttük?

Jámbor: Mindenekelőtt jegyezze meg magának, hogy oly nehéz: testi munkára, mint szántás, vetés, kapálás, kaszálás, napjainkban a zsidó már nem alkalmas, mert leszokott róla!

Világfi: Hát valamikor volt alkalmas rá?

Jámbor: Igen is, amíg a saját országában élt, addig földművelés, baromtenyésztés képezte főfoglalkozását, bár a legnehezebb munkákhoz talán tartott pogány szolgálkat; annyi tény, hogy több volt benne a szellemi arisztokratikus hajlam, semmint az állatias nehéz igavonáshoz tudott volna hozzászokni és ma is inkább foglalkozik szellemi munkával és mindenki ludja, hogy a csatamezőn együtt küzd a többi gyermekével a hazának, a parlamentben együtt tanácskoznak; községekben kiveszik részüket a közterhek viselésében és azon intézményekben, melyek azok szabályozását célozzák; a tudományos műhelyekben együtt dolgoznak, a betegházakban együtt ápolgatnak, a haza sebeit együtt kötözzetik, örömének örülnek, baját együtt viselik el, a tanszékeken együtt tanítanak: tehát inkább foglalkoznak ilyennel, mint favágással, zsákhordással, kubikolással, bár a felső vidéken hazánk-

nak, hol a kultúra távol van tőle, ott biz erdőket irtanak, fuvaroznak, vizet hordanak, tutajoznak, szóval a legnehezebb testi munkákat végzik.

Világfi: De legtöbb helyen g'seftelnek? És csak vagyont szereznek?

Jámbor: Önnek annyi felfogása nincsen, hogy ésszel felérmé, miszerint Angliát ép a g'seftelés tette világhatalommá; míg a magyar arisztokratia, mely a kereskedelem nemzetgazdasági fontosságát nem tudja vagy nem akarja felfogni: napról-napra jobban tönkre megy; ha ön hazafias cselekedetet vél teljesíteni azal, hogy mert napjainkban részben a kereskedelem zsidók kezében van, tehát ezen egész nagy körültekintést, szakképzettséget, szorgalmat és erélyt követelő foglalkozást lekicsinyeli és gúnyolja, akkor öntől és hasongondolkodásúaktól elfogulatlan ítéletet elvárni nem lehet. És az ő esetleges vagyonuk nem a nemzeti vagyonosodás gyarapítása? Az is baj, ha egy állam nem koldus? Egyebekben tudhatná, hogy a zsidóság eredetileg saját országában lakva a kereskedelmet – persze az akkori értelemben – csakis a jismaelitákra és a phoeníciaikra bízta és maga az államélet egyéb ágazataival foglalkozott. Kereskedésre csakis a középkor szorította a zsidót, ahol nemcsak a tudomány forrásait, az állami kormányzat minden alkatrészét zárta el előle; hanem a czéhek még az iparüzéstől is távortartották és így iparosokká csak a legújabb korban válhattak az pedig tagadhatlan, hogy elég van e téren és földeket is csak a legújabb korban vehetnek, amit racionaliter művelnek is.

Világfi: De hallasson már valamit a vallás teteleiből a gabonatermelést meg a begyűjtést illetőleg!

Jámbor: Ha beszédjük gabonáink kalászait és ott felejtettünk néhányat, azért nem szabad vissza-

mennünk, hogy felszedjük; ép úgy szüretelésnél, ha néhány fürtöt elfeledtünk; a föld szélét nem szabad learatnunk, vagy ha egy szegény, egy vándorló elmegy szőlőnk, vagy gyümölcsösünk előtt, bemehet és ehetik kénye-kedve szerint, persze zsákjába elvinni nem szabad.

Világfi: Biz manapság elzárják azt, ki merészel bemenni másnak kertjébe és ott éhségét akarná csilapítani!

Jámbor: Látja mennyivel különbek a zsidóknak megparancsolt törvények?

Világfi: De hisz ezek csak a szentföldön bírtak érvénnyel, ma már ezeknek nincs jogosultságuk és érvényük?

Jámbor: Ön talán hallotta a zsidónak szinte szójárását: a kőtábla eltörött, de annak szelleme továbbrepült.

Világfi: Mit akar ezzel mondani? Hogy vonatkoztatja ezt ide?

Jámbor: Csak úgy, hogy Izrael népe bár elűzetett saját országából, nem alkalmazhatja vallásának minden parancsát szószerinti értelmében. De a szellemet megőrzi lelkében mindenki, ki hű marad hitelveihez. A jámbor nem élvez gabonájából, míg a szegénynek nem osztott ki belőle, borából juttat másoknak is, olyannak, ki nem részesült Istentől oly kegyben és ki idejét Isten szolgálatának szenteli. Hogy mennyire a törvény szellemében és nem mindig szó szerint kell, sőt szabadott venni a biblia törvényét, hozhatok fel sok közül csak egy példát ép a humanizmusra vonatkozólag.

Világfi.: Ám soroljon föl egyes képeket az ókorból, hadd lássák miképp gondolkodtak az emberek akkortájt!

Jámbor: Egy isteni törvényt akarok elmondani. A míg Izrael saját államában lakott, ha találtak egy hullát a városon kívül és nem tudták ki ölte meg, ki kellett vala mérni, hogy melyik a legközelebbi helység, és annak vénei, bírái, papjai egy borjú áldozatot mutattak be, és mielőbb ezen állatot levágták, ezek rátették kezüket az áldozat fejére és szólottak: a mi kezünk nem ontotta ki ezen vért, mi ártatlanok vagyunk benne, bocsáss meg ezen ártatlanul kiontott vérért.

Világfi: Dehát csak nem gyanúsították ezeket a bírakat meg papokat a gyilkossággal?

Jámbor: Azt épen nem, hanem zsidó szempontból az is ölés, ha valaki segélyért esedezik, hogy életét fentarthassa, hogy betegségéből kigyógyulhasson, hogy veszélyes helyzetéből kiszabadulhasson, hogy zálogból kiválthassa legszükségesebb létfenntartási szerszámait, ha kizsarolják a munkás verejtékes fáradságát, ha az őt illető jogos munkabért és szabadságot nem adják meg olyanok, kik azt megtehetnék és nem teljesítik kérését, vagy ha oly rágalommal illetik, mely által becsületétől fosztatik meg, vagy emberi méltóságát teljesen elnyomják, ha szolgát ember-telen szigorral sújtanak: arra tehát meg kelle esküdniök a város vezetőinek, kik intézték a lakosság ügyeit, kik hivatta voltak a lakosság anyagi és erkölcsi jólétét szívükön hordani: hogy nem tudtak arról, hogy az elhunyt életében segélyre szorul, mert akkor gondoskodtak volna, hogy minden szükséglete fedezve legyen, nehogy a kétségbeesés, a nyomor halálba kergetse; vagy ha gondolhatták volna, hogy élete veszélyben forog, adnak vele kíséretet, személyi biztonságának megőrzése céljából, nyújtanak neki segélyt az önfenntartásra a becsületes megélhetésre!

Világfi: Nohát napjainkban ily csekélységgel minden egyesnek jólétével nem nagyon törődik a társadalom élén álló vezetőség! Ma a törvénynek érvény szerzendő minden körülmények között. A kirótt adót be kell fizetni, mert különben elárverezik minden ingóságát; ha nem szerzi meg a honpolgári jogot, vagy illetőségi bizonyítványát, bizony a legkisebb vétésért eltolonczolják: ha nincs iparjoga megbüntetik, ha merészel dolgozni önállóan; elzárják akit koldulásra kaptak rajta, azon városban, ahol a hatóság jónak látja azt egyszerűen betiltani; idegennek bevándorlása rendkívül meg van nehezítve; kórházba föl nem vétetik, kinek illetőségi irományai nincsenek rendben; peres ügyét egy külföldi alig intézheti el, hacsak nem rendelkezik annyi pénzzel, amennyit a consulatesi közbelépés igényel; biz ma csak jog és törvény uralkodik, mert jogállamban, élünk.

Jámbor: Nohát látszik, hogy nem olyanok hozzák a törvényeket, kik át vannak hatva a zsidóság szellemétől, mely szeretetet kíméletet humanizmust, méltányosságot és igazságot, jogot és törvényt egymással elválaszthatlanul összeolvaszt.

Világfi: No kíváncsi vagyok, mikép lehet a társadalmat föntarítani a zsidó szellemmel.

Jámbor: Nagyon egyszerűen, csak mindenkinek, ki a társadalom vagy az állam közegekép szerepel, át kell hatva lennie azon gondolattól: Isten örökdik mindnyájunk fölött, az özvegyek és árvák, az idegenek és gyöngék fölött, félj ő tőle, a kihez ha az elnyomott kiált segítségért, ő megtorol minden jogtalanságot, minden erőszakot, minden szívtelenségét. Nem lehet mindent részletezni, hisz ezer meg ezer változatban jelenik meg az élet küzdterén azon alkalom, hogy a legfőbb jog látszólag a legégbekiáltóbb jogtalanságot

tartalmazza, takarja! A zsidónak szentül kell megőrizni vallásának ezen általános elvét »ne ronts el semmit, ne okoz kárt senkinek, semminek« mert a rombolás az állatiasság jelképe. Aki haragjában ruháit széttépi, edényeit összezúzza, pénzét dobálja vad szenvedélyében, vagy esetleg mámoros duhajkodó jókedvében, az mintha bálványt szolgálna, mert ámulást követ el isten tulajdonán! Zsidó nem pusztíthat el vívmányokat, vandalizmusra zsidó képtelen úgy anyagi mint erkölcsi téren.

Világfi: Hát ez utóbbi hogy értendő?

Jámbor: Nagyon egyszerűen úgy, hogy a zsidó vallásának törvényét szem előtt tartva, nem fog lerombolni oly tekintélyt, nem átkoz oly személyt, nem gúnyol oly intézményt, mely a társadalom üdvére áll fenn. Sohasem átkoz fejedelmet, sőt ha meglátja, köteles áldó mondást elrebegni, nem átkoz bírót, ki azzal, hogy igazságot terjeszt mintha társul szegődne Istennek a világ fentartásában; nem átkoz egy süketet, értvén alatta egy jelen nem lévőt.

Világfi: Ezt könnyebb mondani azt hiszem, mint betartani. Kíváncsi vagyok arra, hogy ha valakire haragszom, ha már tettel nem tudok bosszút állani rajta, hogy átkozódással ne hűtsem le felgerjedt haragomat, teszik ezt a legkiválóbb társadalmi állású emberek, sőt minél alaposabban tudnak gorombáskodni, vagy szitkozódni annál nagyobb urak, tekintélyük egy hajszalnyit sem csorbul e miatt, még ha Isten nevét is belekeveri, mintha Isten segítségét kérné bosszútervének keresztülvitelére!

Jámbor: Napjainkban nem veszíti el előkelőségét valaki, ha olyat követ el a mi a zsidónak legszigorúbban meg van tiltva, még ha senki sem vonhatja kétségbe tettének erkölcstelen voltát. Dehát a míg

nem ütközik a törvény paragrafusaiba: addig senki-nek sincs joga őt megszólítani.

Világfi: Csak nem akarja állítani, hogy a mi társadalmunk nincs erkölcsös alapra építve, hisz ön jól tudja, hogy nyilvános botrányt vagy erkölcstelenséget, például házasságtörést a törvény szigorúan megtorol.

Jámbor: De a zsidónak az erkölcsiség tekintetében sokkal szigorúbb törvényei vannak. Ott a hetedik parancs a tíz ige között! »Ne paráználkodjál«. A nemek közötti érintkezést csak családalapítás céljából engedte meg a vallás.

Világfi: No ez maradjon a jámbor zsidóknak, ebben a pontban mi nem ismerünk törvényt, az elavult intézmény, nem a mai korban való!

Jámbor: Minden más célú szolgáló visszaélés méltatlan az emberhez, az erkölcstelenség, melynek következményei beláthatlanok, mert a jövődék nélkülözve az apai és anyai családi élet nevelését a szellem és szív kiképzését, az ott szükségelt példákat az isteni életmódhoz: a népéletet zilálttá teszik, az államok alapjait szétzúzzák, mert hiányzik az erkölcsi kapocs! A nemi erkölcs tisztaságának megóvására a vallás óvintézkedéseket állít fel. A valószínűleg tiltott vagy házasságon kívül született gyermekeket »mamzer«nek fattyúnak nevezi, kitette, a közmegvetésnek és Izrael hívének nem szabad vele házasságra lépni és nem szabad felvenni Izrael közösségébe.

Világfi: Hisz a modern kor törvényei is gondoskodnak a törvénytelen gyermekek jogi helyzetéről, menhelyek is vannak azok életük megmentésére, mert az csak kézzelfogható jogtalanság valakit oly hibáért büntetni, amit nem ő követett el!

Jámbor: Az tény, de a vallás ép a szülőket akarta büntetni, inkább visszaretteneni az oly tettől, melynek ily következményei lehetnek. Azért tilos egy nőt lépteiben követni, őt vággal szemlélni, hajában gyönyörködni, és még manapság sem mutatkozik egy férjezett nő saját hajában az igazán jámbor zsidócsaládoknál. Az asszonyi hangot is alkalmasnak találták a szenvedély felgerjesztésére, tiltották a különeműek együtt tartózkodását, mert az erkölcstelenség előkészítőjének tekinthették.

Világfi: Azért vannak a templomokban a nők a karzatokon, mert még ott is szükséges az óvintézkedés.

Jámbor: Hát még a színházakban, bálokon, játékok közben, utazgatáskor, mennyire szükség volna ezekre, mert biz ha kissé divatját múltának is látszanak e szabványok és korlátok, annyi tény, hogy a hol ezekre lelkiismeretesen vigyáznak, kevesebb a házasságtörés, a válás, a szerencsétlen házasság, a prostitution ez a modern kor találmánya és erkölcsi felfogásának szüleménye. A jámbor zsidó még hitestársával szemben is megfigyeli a természetnek tartózkodást parancsoló intőszavát, mert vallása arra inti, hogy szentelje meg testét és ne alacsonyítsa le állattá a szent hívásra szánt emberi lényt!

Világfi: Ön itt vallásos cselekedeteket sorol fel, pedig a társadalmi élet kellékeiről beszéltünk. És épen ön hangsúlyozta több ízben, hogy a vallás a legbensőbb belügye minden embernek és a társadalomnak nem volna szabad az embereket vallásaik szerint szétválasztania, hanem összes erőit a közjólét fejlesztésére kellene egyesíteni!

Jámbor: Ezt teljesen aláírom, de mesélje ezen életelveket az ön környezetének, hol megszokták a

zsidót úgy *tüntetni* fel, mint aki a társadalom káros, veszélyes tagja. Minden józan ember ítélőképességére bízom annak eldöntését, vajjon nem egészséges-e azon társadalom, melynek tagjai erkölcsileg magas színvonalon állanak, szívök nemes, jellemesek és munkaszeretők. Mi más teszi a társadalmat erőssé, ha nem a tagjainak erkölcsi érzéke, mely mindenben mindenkor megtalálja a helyeset, az igazat, mely megóv a lelkek eldurvulásától, és eltávolít mindent, ami az embereket egymástól elidegeníti.

Világfi: De újra kell kérdeznem, hogy minden zsidó annyira vigyáz minden tetteire, hogy a vallását szem előtt tartva fejleszti a társadalom üdvét is?

Jámbor: Amit ön panaszol, hogy zsidók nem élnek úgy, ahogy élniök kellene, hogy nem mindig magasabb emberi szempontból tekintik a világot, azt én még jobban fájjalom, mint ön, mert ha vallásukat jobban megtartanák, ha kevesebbet sajátítanak el azokból a szokásokból, melyek őket környezik: akkor elveszítettnek találnának minden napot, mikor a tudományt nem fejlesztették, a felvilágosodottságot nem terjeszthették, a közjólét gyarapításához nem járultak hozzá! És ezen felfogást illetőleg azonosnak kellene lenni a zsidóságnak az egész földkerekségen, mert csoportosulnia kellene az isteni gondolat körül, mert ezen gondolatot hordozta fennállása óta minden időben minden alakban, majd mint igát, majd pedig mint koronát! És ha én a társadalom üdvének fejlesztését hozzátartozónak tekintem a vallásos szellemhez: akkor úgy értem azt, hogy minden ideális gondolkodás, érzés és törekvés, *mint* folyamatok bele ömlenek a vallás-erkölcsi élet tengerébe, ez hullámszerűen az emberiség végtelen szellemében, ez indítja és lelkesíti minden szépre, dicsőre, boldogítóra.

Világfi: Boldog, kinek lelke hozzájárulhat ezen legmagasztosabb feladat megvalósításához. És ha a zsidóság legnagyobb részében meg van és bizonyára mindig meg is volt a törekvés a nemzet javáért dolgozni, kivenni részét mindenben, ami a haza becsületét emelni hivatott; miért nem szűnik meg a gyűlölködés e nép ellen, miért kell folyton félnie, hogy mint betegség nagyobb rétegekre terjed és az egyenjogultság évtizedekkel a törvénybeiktatás után is csak írott malaszt marad?

Jámbor: Részemről sokkal több bizalommal viseltetem a nemzeti szellem éltető erejében, semhogy a lármázó kissebbségtől és a történelemben előfordulni szokott visszafelé haladástól félténem a történelemnek előre haladó valódi fejlődését! A magyar haza igazi hű gyermekei bár hallgatagon tűrik is, de azért észreveszik a nemzeti szellemnek ezen öngyilkoló hatását, a mi a félrevezetett nemzeti érzésnek korcsszülöttje! Nem akar és nem tud mindenki mindig a küzdőterre lépni! De ha a veszély nagyobb mérveket ölt, mindenkor lesznek és vannak kitűnő emberek, kik a haza ellenséges szellemét kitudják űzni! A gyűlölködés emberei sok elemből kerülnek össze, kiket csak ez az eszme tart össze: »le a zsidóvak«. Ezt kiáltja az elvakított korlátolt ítélőképesség; a nemzeti összetartás és nemzeti állam fontosságát meg nem értő, vagy megérteni nem akaró kislelkűség; ezt a papi fanatizmus; a közönséges kenyéririgység; a versenytéren féltő és magát tehetetlenebbnek érző, munkálni nem szerető tömeg; így ordít az a korlátolt ítélet, mely egynek hibájáért összességet szeret felelősségre vonni, és akik nem szeretnek azon kérdésre adni feleletet, vajjon kik azok és hol vannak azok, kik tökéletesek, mint emberek és azok társadalmi

összességük? De azért reményelem, hogy ezek kedvéért nem fogja magát zavartatni azon élethivatásában, hogy mint zsidó szünet-szünetlenül teljesítse kötelességét Istene és embertársa iránt, vagy ha úgy tetszik a vallás és a haza oltárára sohasem lankadó buzgalommal fogja áldozatait bemutatni!

Világfi: Sőt ellenségeink támadása még nagyobb óvatosságra és erőnk nagyobb megfeszítésére buzdít!

Jámbor: Ebben teljesen egyetértünk!